Digitaliseret af | Digitised by

DET KGL. BIBLIOTEK
Royal Danish Library

Forfatter(e) | Author(s):	Mansa, F. V.
Titel | Title:	Pesten i Helsingør og Kiøbenhavn 1710 og 1711 : en historisk Beretning.
Udgavebetegnelse | Edition Statement:	[2. Udgave].
Udgivet år og sted | Publication time and place:	Kiøbenhavn : Gyldendalske Boghandling, 1854
Fysiske størrelse | Physical extent:	VIII, 271 s.

DK

Materialet er fri af ophavsret. Du kan kopiere, ændre, distribuere eller fremføre værket, også til kommercielle formål, uden at bede om tilladelse. Husk altid at kreditere ophavsmanden.

UK

The work is free of copyright. You can copy, change, distribute or present the work, even for commercial purposes, without asking for permission. Always remember to credit the author.

PUBLIC DOMAIN

DET KONGELIGE BIBLIOTEK
130016634922

Pesten

i

Helsingør og Kiøbenhavn

1710 og 1711.

En historisk Beretning

af

Dr. F. V. Mansa.

Kiøbenhavn.

Forlagt af den Gyldendalske Boghandling.

Trykt i det Schultziske Officin.

1854.

BIBLIOTHECA REGIA HAFNIENSIS

Siden jeg i Aarene 1840—1842 paa Opfordring af den af vor Litteratur saa fortiente Etatsraad Molbech meddeelte „Historisk Tidsskrift“ en Beretning om den Pest-Epidemie, der 1711 hiemsøgte Danmarks Hovedstad, har en ny dræbende epidemisk Sygdom udbredt sine Ødelæggelser over den i næsten halvandet Aarhundrede for slige sørgelige Begivenheder forskaanede By. Skiøndt i Meget forskiellige frembyde disse tvende Tilskikkelser saa mange Momenter til høist interessante Sammenligninger, og hiin førstnævnte Pest-Epidemie er i og for sig saa betydningsfuld og saa riig paa gavnlige Lærdomme, at jeg har troet, at det maatte være det danske Publikum kiært at erholde en lettere Adgang til Kundskab om denne, end ved at søge den deels i et mindre let tilgængeligt, for specielle Studier bestemt Tidsskrift, deels i en supplerende, særskilt udgivet Brochüre, indeholdende dens medicinske Beskrivelse. Jeg har derfor med Glæde modtaget Hr. Boghandler Hegels Opfordring til paany at udgive denne min Beretning, ligesom jeg har ladet det være mig magtpaaliggende at giøre saadanne enkelte Tilsætninger til samme, hvoraf jeg senere er kommen i Besiddelse. I de indledende Bemærkninger, jeg her skal giøre, er det ikke min Hensigt at drage en dybtgaaende videnskabelig Parallel imellem disse tvende Sygdomme, ihvorvel dette kunde have sin store Interesse, men da jeg i min Fremstilling af Pesten 1711 har stræbt efter at skrive for Alle, ikke blot for enkelte Fagmænd, vil jeg kun henpege paa saadanne Sammenlignings-punkter, der kunne være af almindelig belærende Interesse. Disse formener jeg findes i hiin og vor Tids Meninger om og Udførelse af de Foranstaltninger, som paa den ene Side skulde være skikkede

til at forebygge den truende og paa den anden Side til at bekæmpe den udbrudte Epidemie.

Skiøndt hiin Tid i Hovedsagen anſaae enhver udbredt epidemiſk Sygdom, der da næſten udelukkende benævnedes ſom peſtilentialſk, for en umiddelbar guddommelig Tilſkikkelſe, en Straf for Menneſkeſlægtens Synder (Gudsbeſpottelſe, ſlet Regiering, Oprør mod Fyrſter, Opſætſighed mod Øvrigheder, frække Lidenſkaber, Misbrug af den hellige Nadver o. ſ. v.), var den dog ikke blind for de mere naturlige Grunde til dens Opkomſt. Allerede da erkiendte man, at den kunde opſtaae paa tvende Veie: ved Smitte (contagium) og ved miasmatiſk Infection af Luften, fremkaldt paa den ene Side af ugunſtige Naturforhold: overdreven og vedholdende Varme eller Kulde, Fugtighed eller Tørke o. ſ. v., paa den anden Side af ſkadelige Uddunſtninger paa Grund af forſømt Reenlighed, mange Menneſkers Sammenhobning m. m. i Forbindelſe med Huſes og Byers ſlette Bygningsmaade o. ſ. v. Man havde allerede da ret mønſterværdige Quarantainelove, og, ſom det af Beretningen vil ſees, et i Forhold til Danmarks Udſtrækning betydeligt Antal Quarantaine-Anſtalter. Man havde fra Tid til anden udvidet Hovedſtaden, havde ſtræbt efter at giøre Gaderne bredere, brolægge dem bedre, bygge Huſene ſundere, luftigere, lyſere og rummeligere, fierne for Sundheden ſkadelige Haandteringer, navnlig ſaadanne, ſom vare forbundne med Creaturhold, fra Staden, overholde offentlig og privat Reenlighed. Viſtnok vare og bleve diſſe Beſtræbelſer høiſt ufuldkomne og kunde umueligt opfylde deres Henſigt; men kan vor Tid virkelig ſiges i denne Henſeende at have giort tilſtrækkelig Fyldeſt, ſaaledes ſom dens Fremſkridt i Cultur, i Videnſkaber og Kunſter i det Hele maatte bebude? Quarantaine-Foranſtaltninger ere tildeels opgivne, navnlig ganſke med Henſyn til Cholera, og det ſikkert med Rette, fordi paa den ene Side Erfaring nokſom har ſtadfæſtet, at endog den bedſt udtænkte og nøiagtigſt overholdte Quarantaine, iſær for ſtore Byers Vedkommende, ikke kan over-

holdes saaledes, at den betrygger mod Smittes Overførelse, og fordi paa den anden Side den samme ubøielige Læremester ved en Masse Exempler har paaviist, at næsten enhver Epidemie selvstændig, uden tilført Smitte, kan udvikle sig paa et givet Sted, spottende alle Quarantainer og Cordoner. Men den lægevidenskabelige Autoritet, som tilraadte de hidtil her i Landet gieldende Quarantaineloves Opgivelse for visse Sygdomme, gjorde det under den udtrykkelige Forudsætning, at Regieringen og Communerne med al Kraft og Alvor vilde kaste sig over saadanne Foranstaltninger, der skulde forebygge Virkningerne af det andet Moment til epidemiske Sygdommes Udvikling. Til forskiellige Tider, navnlig naar Cholera-Epidemier truede med at overfare vort Land, gjorde Man lovende Tilløb i denne Retning, men enten for efter Farens Ophør at giøre et Tilbageskridt til det Gamle eller for at forblive paa Halvveien. Hvormeget staaer endnu ikke tilbage for Opnaaelsen af Endemaalet for disse Bestræbelser, det nemlig: at naar en ny Gnist til slige epidemiske Sygdomme tilføres os, denne da af Mangel paa Tønder af sig selv maa udslukkes uden at udbryde i en altfortærende Lue? Hvormeget savne formeentlig endnu rette Vedkommende klar Indsigt i Betydningen af de af Lægerne saa eenstemmig tilraadede hygieiniske Foranstaltninger til Forebyggelse af epidemiske Sygdomme eller kraftig Villie til at sætte dem i Udførelse? Maa endnu ikke en Byggelov, som sætter en Bom mod de mange Misgreb og Forkeertheder, der saa almindelig finde Sted ved Huses og Gaardes Opførelse, idet Bygherrerne kun have den størst muelige Indtægt for Øie, men lade alle Hensyn til Sundhedens Fordringer om god Jordbund, om rummelig Plads, Luft, Lys og Solvarme ude af Sigte; Anordninger, som efter en endnu mere udvidet Maalestok end Loven af 10de Marts 1852 udvise alle med skadelige Uddunstninger forbundne Næringsveie udenfor Byen til affides Steder; Anordninger, som paabyde en for tæt bebygget Stads Udvidelse, som forhindre Husenes, navnlig Fattighuses, Pleie-

stiftelsers og Hospitalers Overbefolkning; Foranstaltninger, som betrygge Reenlighed i Husene, Reenlighed paa Gader og Torve, navnlig ved et forbedret Latrin- og Cloaksystem; Foranstaltninger, som sikkre Beboerne, saavidt mueligt, sunde Næringsmidler og fortrinsviis godt Drikkevand o. s. v., maae endnu ikke disse og flere andre hermed beslægtede Foranstaltninger for en stor Deel henføres blandt fromme Ønsker? Kan en Tidsalder, der lider af de væsentligste Mangler i denne Henseende, med Rette bryde Staven over en længst forsvunden, om denne endog maa siges at have præsteret endnu mindre?

Men, vil mangen Læser maaske bemærke, med Hensyn til at træffe hensigtsmæssige Foranstaltninger mod den udbrudte Epidemie, maa dog hiin Tid langt staae tilbage for den nærværende? Hvor beredvillig jeg end er til at anerkiende den Omsigt, Dygtighed og Nidkiærhed, hvormed den overordentlige Sundheds-Commission, enkelte Autoriteter, Lægeforeningen og Lægerne i det Hele under de sidste Maaneders Trængsler have røgtet deres besværlige og ansvarsfulde Kald, vover jeg dog at paastaae, at ogsaa i denne Henseende hiin svundne Tid ikke ganske kan stilles i Skyggen. Den i 1711 i Kiøbenhavn nedsatte Sundheds-Commission, der ikke mindre end den fra 1853 og vistnok tildeels med lige saa megen Uret blev Gienstand for heftige Bebreidelser af Samtidige, som mere stillede deres Fordringer efter deres Forhaabninger og Ønsker og den Frygt, de nærede, end efter Billighed og Fornuft, som burde have viist dem, hvor forholdsviis lidet menneskelige Evner under saadanne Forhold, naar de engang ere kaldte til Live, formaae at udrette, siger paa given Foranledning til sin Undskyldning: „Forfædrene have os ikke det Ringeste fra forrige Pesttider efterladt, hvorpaa vi kunne bygge". — Saa meget mere beundringsværdigt er det paa hiin Tid at see Foranstaltninger iværksatte, som ogsaa Nutiden formeentlig vil anerkiende blandt de virksomste, der kunne træffes. En overordnet Sundheds-Commission, bestaaende af Stadens Politime-

ſter, Stadsphyſicus, nogle Raadmænd og Læger oprettedes; populaire Anviisninger til at kiende og behandle Sygdommen udgaves; Staden inddeeltes i et passende Antal Districter, hvert med sine Læger og Communal-Embedsmænd, saa at enhver Syg kunde erholde Raad og Lægehielp; Præster beskikkedes til at understøtte de Syge i deres Salighedssag; særskilte Hospitaler for de af Sygdommen Angrebne indrettedes; Medicamenter uddeeltes frit til fattige Syge, ligesom Trængende understøttedes med Penge og Levnetsmidler; Huusundersøgelser anstilledes, navnlig for at opdage mistænkelige Sygdoms- og Dødstilfælde; Udflytninger af friske Beboere fra mistænkte eller af Sygdommen angrebne Huse foretoges, ligesom de i Staden indqvarterede Soldater fiernedes derfra for at ligge i Leir i Teltbarakker paa Fællederne; Foranstaltninger til de Syges Transport til Hospitalerne, ligesom til de Dødes betimelige Udførelse og Begravelse uden Ceremonier bleve trufne o. s. v. — Afvige, tør jeg vel spørge, disse Foranstaltninger i Antal og Hensigtsmæssighed meget fra dem, hvortil vor Tid, som dog kunde have bygget paa en svunden Tidsalders Erfaringer, have tyet?

Det er imidlertid ikke blot ved at fremstille lysende og til Efterligning opmuntrende Exempler at Historien belærer; den opnaaer det Samme paa den modsatte Vei. Jeg skal her ikke omtale de ulykkelige Cerneringer af Byer og Afspærringer af Huse, eller de især under en udbredt og dødelig Epidemie saa fordærvelige Begravelser indenfor en Stads Mure eller i selve dens Kirker; da slige Foranstaltninger med deres mangfoldige sørgelige Følger vistnok for stedse ville være banlyste fra vort Fædreland. Derimod kunde vor Tid, forekommer det mig, have høstet mangen nyttig Lærdom ved forud at have giort sig bekiendt med og truffet Foranstaltninger imod de talløse Forhindringer, som deels paa Grund af Anstød mod personlige Interesser og indgroede Vaner, deels af andre Aarsager stillede sig i Veien for den daværende Sundheds-Commissions menneskekiærligste og fornuftigste Bestræbelser, navnlig med Hensyn til

Hospitalernes betimelige Oprettelse og Forsyning, de Syges Transport, Ligenes Bortførelse og Begravelse, de Fattiges og Forældreløses Forsørgelse, befængte Huses Udtømmelse og Reengiørelse o. s. v., Hindringer, som næsten med Nødvendighedens Magt ville gientage sig under enhver betydelig Epidemie og foraarsage Sorg og Misfornøielse, naar ikke de Mænd, til hvem deres Medborgeres Vel under slige ulykkelige Omstændigheder er betroet, foruden at besidde den fornødne Kiendskab til deres besværlige og vidtforgrenede Kalds mangfoldige Pligter samt Evner til at giøre dem Fyldest, have vidst at erhverve sig den størst muelige Myndighed til at nedslaae og bortrydde enhver ubeføiet og mod det Offentliges Vel, der under slige Forhold bør gielde som den øverste Lov, stridende Forhindring, hvad enten denne kommer fra Private eller Autoriteter.

At vor Tid, med Hensyn til godt indrettede og godt udstyrede Hospitaler, til hurtig og fornuftig Lægehielp og til Medborgeres opoffrende og selvfornegtende Omsorg for Trængende og Lidende, bærer Prisen for hiin svundne Tid, indrømmes med Glæde som ubedragelige Beviser for Menneskeslægtens Fremskridt i Cultur og sand Humanitet.

Med disse Antydninger til Sammenligninger anbefaler jeg de følgende Blade til Læsernes skaansomme Dom.

Skrevet i November 1853.

Mansa.

Første Afdeling.

Vare nogensinde i Europa Anledningerne til smitsomme og pestagtige Sygdommes Udvikling og Udbredelse mange og store, da maa dette vistnok gielde om Begyndelsen af det 18de Aarhundrede. Stridighederne om Arvefølgen paa den spanske Throne efter Carl den Andens Død havde udbredt en blodig Krigs Elendigheder og Rædsler — hvoriblandt smitsomme og pestagtige Sygdomme ikke høre til de mindste — næsten over det hele vestlige og sydlige Europa, og fornemmelig over Tydskland, Italien, Spanien og Nederlandene. Paa samme Tid havde Danmarks, Polens og Ruslands Angreb paa Sverrige og dette sidste Lands tappre, men eventyrlige Konges Forsvar og senere vidtsvævende Planer optændt og vedligeholdt Krigsluen over Europas østlige og nordlige Lande.

Til disse politiske Omvæltninger sluttede sig mærkelige og indflydelsesrige Forandringer i den physiske Verden: Meteorer af forskjelligt Slags, Jordrystelser, Udbrud af ildsprudende Bierge, nye Ders Fremkomst af Havets Skiød, Landes og Byers Oversvømmelser, deels af Havet, deels af Floder, betydelige Uregelmæssigheder i de climatiske Forhold o. s. v. Meteorer viste sig i Frankrig A. 1700, i England og Italien 1706, atter i England 1708, og desuden til andre Tider eller samtidigen paa mange flere Steder; Nordlys vare hyppige og navnligen stærke i Danmark [1]) og England 1707; blodig Regn

*) Ole Rømer: i det Kiøbenhavnske Selskabs Skrifter. 1 Deel S. 326.

nedfaldt ved Drsiø Skaane i 1710 [1]). Cometer lode sig see 1702, 1706 og 1707. Jordrystelse blev 1700 fornummet i Siena, 1701 i Sachsen og Schweiz, 1703 i Italien, hvorved Nocera (Norcia), Aquila og Rom lede meget. I sidstnævnte Bye viste denne Naturrevolution en mærkelig Indflydelse paa Menneskenes Sundhed, idet flere pludselig døde af Apoplexie og mangfoldige frugtsommelige Koner fore ilde. 1704 hjemsøgtes de canariske Øer af Jordskiælv; 1706 atter Italien, ved hvilken Naturbegivenhed Trepano undergik med 2000 Mennesker, og 36 Stæder i det Neapolitanske ødelagdes. 1708 bemærkedes Jordrystelser i Italien og Frankrige, og 1709 i Danmark [2]). Allerede 1701 skete et heftigt Udbrud af Vesuv, der ikke beroligedes før 1736. 1704 fandt under voldsomme Jordrystelser en lignende Eruption Sted paa de canariske Øer, især paa Pico de Teneriffa, der vedblev i de paafølgende Aar, og 1706 ved en Lavastrøm, der i faa Timer ødelagde den rige Stad Garachico. Under et heftigt Udbrud af Vesuv 1705 hævede en ny Ø sig i Archipelagus. De climatiske Forhold afvege i den her omtalte Periode ofte og meget fra det Almindelige. Vinteren 1702 var ubestandig og langvarig, og Sommeren kold, regnfuld og stormende. Den Mængde Regn, der om Vinteren og Foraaret 1703 styrtede ned, foranledigede store Oversvømmelser i Italien. 1704 og 1705 fulgte efter kolde Vintre meget hede Somre. Heden i Sommeren 1705 var saa heftig, at i Montpellier, om man kunde troe Fortællingen, Thermometret i Solen engang skal have staaet paa Vandets Kogepunkt. Aaret 1706 var meget tørt; Vinteren 1707 langvarig. 1708 var Vinteren saa mild, at Træerne

---

[1]) Act. litterar. Svec. 1731.

[2]) „Den 11te Februar om Aftenen," fortæller Erik Torm i sine Antegnelser til Kong Frederik den Fierdes Historie, „yttrede sig Jordskiælv i Kiøbenhavn, og især i Roeskilde, Kiøge og omliggende Steder". Suhms nye Saml. II. I. S. 7. Jfr. Kong F. IVdes Dagregister af Bussæus S. 77.

allerede i Midten af Februar blomstrede i Tydskland. Derimod begyndte Vinteren 1709 meget tidlig og var overordentlig streng. Venedig var omgiven af Jis, og Jorden i Italien frøs i en Dybde af 3 Alen, saa at alle Olietræer gik ud. I Frankrige var Frosten lige saa voldsom. Ramazzini[*] forsikrer, at ved den strenge og i Europas sydlige Lande usædvanlige Kulde flere Mennesker omkom, end ved den stærkeste Pest. Ved Smeltningen af den overordentlige Mængde Snee, der var nedfalden og bedækkede Lande og Have, foraarsagedes om Foraaret store Oversvømmelser. Sommeren var kold. I Danmark begyndte Vinteren den 2den Juledag og vedvarede uafbrudt til 3die April, saa at man over Belterne og over Sundet kunde føre de tungeste Læs. Rugen bortfrøs næsten aldeles i Danmark, saa at der dette Aar blev en almindelig Misvæxt paa denne Sædeart, hvoraf en Tønde (efter Erik Torms Beretning) kostede 5 Rdlr. 2 Mk., en paa de Tider meget betydelig Priis. Der udgik derfor et Forbud paa alle Kornvarers Udførsel, Boghvede alene undtagen, fra Danmark og Norge til fremmede Steder (26de Aug. 1709).

Disse faretruende Momenter vare ikke uden Virkning. Allerede i Slutningen af det foregaaende Aarhundrede havde der rundt omkring i Europa viist sig Blodgang, Cholera og især forraadnelsesagtige Febre; disse vedvarede i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede, og fremtraadte tildeels under nye Former som Skiørbugs-Feber (Febris scorbutica) i Breslau 1700, og som ondartede apoplectiske Febre i Rom 1705. I Kiøbenhavn og tildeels i det øvrige Danmark herskede 1703, fra det tidlige Foraar til henimod December, ondartede sammenflydende Kopper, 1705 en farlig catarrhalsk Feber, 1707 om Efteraaret en yderst dræbende Blodgang, 1708 fra Foraaret til midt i Julius Forraadnelsesfebre, der bortrev Mange, 1709 om Efteraaret en meget farlig Influenza, der især angreb Børn og unge Mennesker[1]). Men Sygdomscharacteren

*) Böttcher morborum malignorum, imprimis pestis descriptio etc. Hafniæ 1736 p. 76.

skulde snart antage en endnu farligere Retning. I Constantinopel var Pesten udbrudt 1704, og rykkede, under den almindelige Mangel paa Quarantaine-Anstalter, i de paafølgende Aar stedse mere og mere mod Nord og Vest. 1708 havde den naaet Polens og Ungarns Grændser, og styrtede snart med Voldsomhed over disse Lande. Kort efter viste den sig i Livland og Preussen. I Danzig havde man i Sommeren 1708 truffet alle mulige Forsigtighedsregler; men desuagtet udbrød Pesten der i den paafølgende Vinter, og bortrykkede 25,000 Mennesker. Fra Danzig udbredte Pesten sig til Pommeren, og rasede især i Stettin og Stralsund i Septbr. 1710 med overordentlig Heftighed. Ved Livlænderne, som flygtede for de seirende Russer, kom Pesten 1710 til Carlskrona, hvor 16,000 (?) og til Stockholm, hvor 40,000 Mennesker [1]) skulle være faldne som Offere for den. Omtrent samtidigen udbredte den sig over Østerrige, hvor Wien skal have lidt overordentlig, over Mæhren, Bohmen, Schlesien (Breslau skal have mistet 24,000 Mennesker), Siebenbürgen, Bayern o. s. v. Fra 1709 til 1711 ødelagde en pestagtig Sygdom Spanien, hvorved alene Granada mistede 30,000 Mennesker. Til Marseille naaede den 1720, udbredte sig over en stor Deel af det sydlige Frankrige, og medførte her de meest uhørte Ødelæggelser [2]). Samtidig herskede de farligste Epizootier over den største Deel af Europa [3]), charakteriserende sig ved Symptomer, der utvivlsomt viste deres Slægtskab med den blandt Menneskene herskende Pest.

Saadan var i kortfattede Træk Tilstanden i Europa; vi ville nu nærmere betragte de historisk-politiske Forhold i vort Fædreland, der gik umiddelbart foran den sidste Pest-Epidemie, hvoraf Danmark indtil den nyeste Tid har været hiemsøgt. — Carl den Tolvtes Nederlag ved Pultava 1709, Russernes hele seierrige Fremgang mod Sverrige, og Tillid til de politiske Forbindelser med Peter den Første og Kong August af Polen, havde hos

---

[1]) Rosensterns Tal om Pesten. Stockholm 1772. 8vo. S. 5.

[2]) Jfr. Schnurrer Chronik der Seuchen. 2 Th. S. 232—259.

[3]) Joh. Kanold. Kurze Jahreshistorie von den Seuchen des Viehes.

Kong Frederik den Fierde af Danmark paa ny vakt Haabet om at gienvinde de ved den Roeskildske Fred tabte Provindser, Skaane, Halland og Bleking. Krigen blev derfor erklæret Sverrige den 28de October 1709, og med et Angreb paa Skaane skulde den aabnes.

Den 12te November landsattes ved Fiskerleiet Raa i Skaane, under Beskyttelse af Flaaden, en dansk Armee paa henved 16,000 Mand (hvoriblandt dog neppe fandtes 5,000 indfødte Danske) under Overanførsel af den i keiserlig Tieneste, under Prinds Eugen, i Krigsskolen oplærte og fordeelagtig bekiendte General Grev Reventlov. Dette Landskab var meget blottet for svenske Tropper; hvorfor den commanderende General, Grev Stenbock, fandt det raadeligt at trække sig tilbage. De Danske fandt hos Almuen i Skaane overhovedet god Modtagelse; men giengieldte den paa en uklog Maade, da stærke Requisitioner for Armeen bleve udskrevne, uden at de betaltes, og Brandskat paalagt de indtagne Stæder. Helsingborg blev strax efter Landgangen besat, ligesom noget derefter Lund; og Afdelinger af Armeen udsendtes mod Landskrona og Malmø, mindre for at belcire, end for at iagttage og indslutte disse faste Stæder; imedens Generalen med Hovedcorpset skulde udføre den Plan, at gaae løs paa Christianstad, Carlshamn og Carlskrona, og paa det sidste Sted bemægtige sig den der liggende svenske Flaade. Men i Stedet for at udføre dette med Raskhed og Hurtighed, lod man den hele øvrige Deel af Aaret gaae uvirksom hen, uden engang fra Siælland at forsyne Armeen med det fornødne Artillerie. Frederik den Fierde havde vel selv begivet sig over til Helsingborg; men kun for at modtage Hylding, holde Revuer, og vise sig ved Fester og tom Prunk for de udenlandske Ministre og Landets Indbyggere. Han forlod sin Armee, da Krigen egentlig skulde begynde; men han vilde dog selv paa en Maade i Kiobenhavn føre den øverste Commando, og styre Felttoget ved umiddelbare Befalinger; hvorved han giorde intet uden Skade.

Imidlertid var Vinteren indtraadt tidlig og med temmelig Strenghed. Under en haard Frost begyndte Reventlov endelig mod Slutningen af Januar at sætte sig i Bevægelse med 6 eller 7000 Mand; forcerede en Stilling ved Taarsebro, som de Svenske havde besat, og indtog den 23de Januar Christianstad, en Fæstning, som de Danske i Krigen imellem Christian den V. og Carl den XI. havde forsvaret under flere Maaneders Beleiring. Nu var den i slet Forsvarsstand, og den danske Hær tog den saa godt som uden Modstand. Blandt de svenske Tropper var et Corps, oprettet af sachsiske Fanger, der strax i Begyndelsen af Angrebet deels rømte, deels overgav sig. Tre svenske Cavallerie-Regimenter under General Gyllenstierna holdt heller ikke Stand; og Steenbock, som paa den Tid var i Carlshamn, mødte dem i fuld Flugt og Uorden, da han herfra ilede mod Christianstad, for om muligt at standse den danske Hærs Fremrykken. Han fandt det umuligt at forsvare Stillingen ved Norje, maatte saaledes opgive Carlshamns Forsvar, og lod sine faa udmattede Tropper trække sig tilbage til Carlskrona; efterat han den 27de Januar i Mørum havde udstedt en Opfordring til almindelig Væbning i Landet. Den 29de Januar blev Carlshamn indtaget, hvor hele Besætningen bestod af nogle hundrede ubevæbnede Matroser. Hvor saaledes ingen Modstand mødte, der giorde man Fremgang; men hverken Malmø eller Landskrona, hvor de Svenske forsvarede sig, kunde man vinde; og da Reventlov skulde begynde alvorligere Operationer, viste det sig snart, hvor slet Felttoget ved Armeens Deling, ved Mangel paa Beleirings-Artillerie og Magaziner, ved usammenhængende strategiske Planer, men fremfor Alt ved den utilgiveligste Seendrægtighed, var forberedet, anlagt og begyndt. I Stedet for at man ved et hurtigt, vel overlagt og fra Søsiden understottet Overfald muligen kunde have bemægtiget sig Carlskrona — et Foretagende, som man i Sverrige virkeligen befrygtede — fandt den danske General det raadeligst, efter nogle Dage at forlade Carlshamn og trække sig tilbage til Chri-

ſtianſtad. Men heller ikke denne Fæſtning ſøgte man at ſætte i Forſvarsſtand, for at kunne beholde den. Reventlov maatte endog, ikke længe derefter, blive overbeviiſt om, at, ſaaledes ſom Sagerne ſtode, var der intet andet for ham at giøre, end at opgive Beſiddelſen af Skaane og træffe ſig tilbage til Helſingborg.

Man fik nu Vished nok om, at den ſvenſke General Stenbock ikke havde ladet Reventlovs overhovedet ufrivillige, ja vel endog nødtvungne Uvirkſomhed være ubenyttet. I Smaaland havde Stenbock i ſtor Skynding, og for det meſte af uøvet Landfolk og unge Bønderkarle, ſamlet en ikke ubetydelig men meget ſlet udruſtet Magt, hvortil han endnu efterhaanden traf nogen Forſtærkning fra den norſke Grændſe. Allerede i Slutningen af Januar brød han op fra Wexiø, og efter et yderſt beſværligt Tog ſtod han den 20de Februar ved Aasby i Skaane. Reventlov frygtede ikke uden Grund for at blive afſkaaret med ſit ſvagere, imellem Engelholm og Chriſtianſtad vidt udſpredte Corps, og traf ſig med dette, efter adſkillige Skiermydsler med de ſvenſke Fortropper, ſaa iilſomt tilbage til Helſingborg, hvor Armeen ankom den 28de Februar, at denne Tilbagemarſch næſten lignede en Flugt og var ledſaget af ſtort Tab.

Reventlov var imidlertid paa Veien bleven ſyg, baade af de udſtaaede Strabadſer og af Sindskrænkelſe over den ilde beregnede Lunkenhed og Sparſomhed, og den Mangel paa Omſorg og Krigskyndighed, hvormed man havde drevet Udruſtningen til det ſkaanſke Tog. Han ſaae ſig nødſaget til at nedlægge Commandoen over den danſke Hær, ſom nu Generallieutenant, Baron Jørgen Rantzau overtog. Armeen var kommen til Helſingborg i en uſſel og udhungret Tilſtand. Der var ſørget ſaa ſlet for Tropperne fra Krigs-Commiſſariatets Side, at de, ſkiøndt man efter en rig Høſt i Skaane ikke manglede Korn og Levnetsmidler, havde lidt Nød paa Marſcherne, og de anlagte Magaziner tildeels ei kom til Nytte,

fordi der fattedes Heste og Vogne til at transportere dem*). Imidlertid havde den danske Armee, efter Reventlovs Anordning og Raad, indtaget en meget fordeelagtig Stilling paa de Høider, som omgive Helsingborg, hvor den uden Tvivl, ved at forskandse sig og gaae forsvarsviis til Værks, indtil Forstærkninger kunde komme fra Sielland, havde kunnet nøde Stenbock til at trække sig tilbage; eller i det mindste kunde have vundet Tid og undgaaet det paafølgende store Tab. Men Rantzau, der vel var en kiæk og tapper Cavallerie-General, men stod langt tilbage for Stenbock og flere svenske Anførere i Feltherrens Talent og Dygtighed, lod sig forlede til for tidligt at forlade sin Stilling i og ved Helsingborg, og at modtage det ham af Stenbock tilbudte Slag (10de Marts). Dette faldt, uagtet en Deel af vore Tropper fegtede med stor Tapperhed og tilføiede Fienden betydelig Skade, saa uheldigt ud, at efterat Bataillen havde varet et Par Timer, og Rantzau selv, tilligemed en anden dansk General, Prinds Carl af Hessen-Philipsthal, vare saarede, de Danske bleve aldeles slagne, efterlode flere tusinde Mand døde og saarede paa Valpladsen, og de øvrige maatte, ved at kaste sig ind i Helsingborg, lade Leiren og det meste Artillerie tilligemed to til tre tusinde Fanger, hvoriblandt 90 Officierer, falde i Seierherrens Hænder.

---

*) Man havde derimod sørget for et ordentligt Felt-Apothek, som upaatvivlelig var det første, man veed af, at en dansk Armee har ført med sig. Dette var indrettet af Hof-Apotheker Gottfried Becker, der tidligere havde tient som Felt-Apotheker i den spanske Successionskrig, og i Nov. 1709 havde faaet den Bestilling, i samme Egenskab at følge med den danske Armee til Skaane. Da Slaget tabtes, blev Felt-Apotheket tilligemed hele Trainet, hvortil ogsaa et bevægeligt Felt-Lazareth hørte, tilintetgiort af de Danske, for ikke at falde i Fiendens Hænder. Tabet af begge disse vigtige Reqvisiter har vel ikke lidet bidraget til at giøre de sørgelige Følger af Slaget endnu sørgeligere. (Jvf. Nachricht von dem Geschlechte Becker von Dr. J. G. Burman-Becker. Kopenhagen 1831. S. 9; og Schmidts histor. Taschenbuch. Flensb. 1835. 2 D. S. 65).

Blandt dem, som reddede sig ind i Helsingborg, var en stor Mængde Saarede; disse søgte man, tilligemed de øvrige Tropper, saa hurtigt som muligt at skaffe over til Helsingør; og dette lykkedes, under Beskyttelse af den danske Flaades Kanoner, hvad Folkene angik; en stor Deel Tros, Vogne og Krigsfornødenheder, maatte man derimod lade blive tilbage, tilligemed Hestene, hvoraf meer end et Par tusinde dræbtes paa Helsingborgs Gader.

Iblandt de mange Saarede, og blandt de øvrige af Krigens Besværligheder, Hunger, Kulde, Strabadser og Modløshed over det tabte Slag nedslaaede Soldater udbrød snart en heftig Forraadnelsesfeber, der tiltog i Forhold til som man i Helsingør manglede de nødvendige Midler til at anbringe og pleie de Syge og Saarede paa hensigtsmæssig Maade[1]). Mangfoldige bleve derfor i kort Tid bortrykkede. De, der kunde taale at transporteres, førtes til Kiøbenhavn og indlagdes deels i det derværende Krigshospital, deels i private dertil leiede Huse, saavel i som udenfor Byen[2]); men ogsaa blandt disse viste den omtalte Sygdom sig.

---

[1]) Andreas Wøldike, senere Biskop over Viborg Stift, men paa den Tid Capellan ved den tydske Menighed i Helsingør, beretter: at han Dag og Nat maatte være hos de elendige lemlæstede Døende blandt de Soldater, der efter Slaget ved Helsingborg vare komne tilbage til Helsingør, og i Sygehuset vare lagte paa Gulvet i to Rader, saa at der allene var en smal Gang imellem Hovederne. (Giessings Jubellærere I Deel. Art. Wøldike).

[2]) I et Rescript af 15de Marts 1710 fik Magistraten i Kbhvn Ordre til at anskaffe de fornødne Senge og Sengeklæder til de qvæstede og syge Soldater fra Armeen, som skulde indlægges i visse Huse sammesteds og udenfor, imod Betaling af General-Commissariatet. — Det medicinske Facultet skulde træde sammen med Doctoribus medicinæ practicis i Kbhvn., for at udnævne een eller flere Læger, der vilde paatage sig at opvarte de Syge. Hertil fandtes villige begge Brødrene Wagener, Böttticher og Winsløw, alle Doctores medicinæ, om hvilke mere siden. Magistraten fik Befaling at anskaffe det

Den danske Flaade, der tidlig paa Aaret 1710 stak i Søen, forskaanedes heller ikke for den blandt Landsoldaterne grasserende Sygdom. Paa den Afdeling af samme, der under Viceadmiral Reedtz var beordret til den finske Bugt, for at understøtte Russerne, og kun var provianteret paa 3 Maaneder, udbrød snart en stor Sygelighed blandt Matroserne, saa at over 1500 vare syge og udygtige til Tieneſten, og af dem døde en Mængde i Julii og Auguſt Maaned. Paa Hoved-flaaden, under Generaladmiral Gyldenløves Commando, der skulde transportere 6000 Russer til Sjælland, herskede ligeledes stor Sygelighed. Den 18de Sept. blev den overfalden af en heftig Storm, saa at Admiralen maatte gaae tilbage til Kiøge-bugt, for at bringe Skibene i Sikkerhed, og landsætte det syge Mandskab, der, som Hoyer siger, skareviis døde bort af en meget smitsom Forraadnelsesfeber med Petechier [1]).

Fra den Mængde, med smitsom Sygdom angrebne Sol-dater og Matroser, der vare indlagte paa Qvæsthuset og Krigs-hospitalet i Kiøbenhavn, udbredte Smitten sig snart blandt Hovedstadens Indvaanere i den Grad, at Böttticher angiver, (anf. St. S. 68): at der i Aaret 1710 af denne epidemiske Sygdom bortrykkedes mere end 6000 Mennesker [2]). Henimod

---

nødvendige Antal „Bartskærere". — Politimesteren i Kbhvn. Justitsr. Ernst og Oberst Francke, tilligemed en af General-Commissariatets Betiente, fik det Hverv at drage al mulig Omsorg for de Huse, hvori de Syge skulde optages, at skaffe Lægerne de nødvendige Medicamenter, og hvad Andet, de behøvede o. s. v.

[1]) At Sø-Qvæsthuset i Nov. 1710 var opfyldt med Syge, skiønnes af et Reſcr. (24de Nov.) til det medicinske Facultet, hvori dette befales at udnævne 3 Medicos for at examinere de Syges Cuur, Spiisning og Opvartning, og derom at giøre Indberetning, for at det Mang-lende kunde rettes. Hertil udnævntes Viceborgemester og Stadsphysicus Dr. Johan Eichel, Dr. Johan Lahme og Dr. Reinholt Wagener, hvilke den 19de Dec. fik Befaling at indfinde sig to Gange om Ugen i Qvæsthuset, saalænge der fandtes 100 Syge m. m.

[2]) I en lille Afhandling „om Felt-Medicinalvæsenet i Danmark fra 1478

Vinteren syntes den at ville ophøre, men i December Maaned fremtraadte den atter; dog viste den sig mere som en ondartet hvid Friselfeber (Purpura alba). Saadan var Sundhedstilstanden, da en ny Smitte, og det af virkelig pestagtig Natur, yttrede sig i Helsingør, og snart udbredte sig til Kiøbenhavn.

Inden vi gaae over til at give en historisk Fremstilling af denne mærkværdige Pest-Epidemie, der hørte med til Rækken af de sørgelige og ødelæggende Hændelser, som, ikke blot under Frederik IV. Regjering, men overhovedet i det 18de og Begyndelsen af det 19de Aarhundrede have rammet Danmarks Hovedstad, finde vi det passende, i korte Træk at give en Skildring af Kiøbenhavn og Helsingør paa hiin Tid; fornemmelig med Hensyn til den offentlige Sundhedspleie og Medicinalvæsenet i begge Stæder.

---

til 1736", indført i 1ste Hefte af de af Herholdt og mig udgivne Samlinger til den danske Medicinal-Historie, har jeg berørt disse af Böttcher anførte Kiendsgierninger. I denne Anledning har den høithædrede Anmelder af disse Samlinger i dansk Litteratur-Tidende for 1831 (Nr. 5) bemærket: „at Begyndelsen og Fremgangen af Pesten 1710 ikke fuldkommen nøiagtig er fremstillet; at det først var i det følgende Aar, at Pesten udbrød i Kbhvn, og at da et langt større Antal Mennesker bortrykkedes deraf, end de anførte 6000" — Jeg kan ved denne Leilighed ikke undlade at giøre opmærksom paa, at jeg paa ingen Maade i denne Afhandling har omtalt Pesten i Kbhvn 1711, der ogsaa kun tvungent kunde finde Plads i en Afhandling om den Tids Felt-Medicinalvæsen; men ikkun den typhøse (Lazareth-) Feber, der udbrød i den danske Armee efter Slaget ved Helsingborg, og som endnu i samme Aar udbredte sig i Kiøbenhavn. I en kort Beretning om Pesten 1711, som jeg allerede i Aaret 1833 oplæste i det Kgl. medicinske Selskab, og hvoraf et Uddrag samme Aar er indrykket i Journal for Med. og Chir., ere disse forskjellige Facta (Lazareth-Feberen og Pesten) tydeligen skillede fra hinanden.

Efter at Kiøbenhavn i det 15de Aarhundrede, fra Christoffer af Baierns og Christian den Førstes Tid, havde faaet en forhøiet Anseelse, ved at betragtes som Rigets Hovedstad: begyndte denne for Handel og Søfart saa heldigt beliggende Stad at tiltage betydeligt i Størrelse og Folkemængde. Vi kunne her ei følge dens stigende Tilvæxt giennem et Tidsrum af over to Aarhundreder; men bemærke alene: at henimod den Periode, vi her omhandle, var Kiøbenhavn ved de Udvidelser, den havde modtaget under Christian den Fierde, som havde indtaget St. Annæ, Øster- og Vester-Qvarteer, og anlagt Christianshavn, fremdeles under Frederik den Tredie, der havde opført Frederiksholms-Distrikt, og under Christian den Femte, voxet til mere end det Dobbelte af den Størrelse, som den havde ved Begyndelsen af det 17de Aarhundrede. Den nye Deel af Staden udmærkede sig med Hensyn til Husenes Bygningsmaade og Gadernes Brede fordeelagtig fra den gamle. Kiøbenhavns Folkemængde ved den Tid anslaaer jeg til omtrent 60,000 Mennesker. Denne Stads Handel, skiøndt udvidet under Christian den Fierde, og ligeledes fremhiulpen af Frederik den Fierde, var imidlertid ikke betydelig, og for det meste indskrænket til de østersøiske Stæder, Königsberg, Stettin, Danzig, Rostock og Lybeck og til Amsterdam [1]); fra hvilke Byer, især fra Danzig, Kiøbenhavn ofte var truet med Overførelse af Pesten.

Fra Arilds Tid var Kiøbenhavns Communalvæsen bestyret, oprindeligen af en selvvalgt, senere fra 1536 af en ved Kongen udnævnt Magistrat (Borgemester og Raad) [2]) medens

---

[1]) Thom. Bartholin i sin Bog de medicina domestica Danor. p. 141, idet han omtaler hvor ofte Pesten ved Smitte udenlands fra er indført i Danmark, tilføier: „Nec immunitatem nobis pollicemur, quoties vel *Dantisci* vel *Amstelodami* lues invaluit, quod freqventius nostrorum naves hinc inde commeent."

[2]) „Vi (Christian den Tredie) ville selv have Magt til at sætte Borgemester og Raad, hvilke os tykkes, og Vi kunne vide at være Os,

Politisagerne besørgedes tidligst af de Roeskildske Bispers, siden af Kongens Foged. Paa nogle Udvidelser nær bestod Stadens Magistrat omtrent paa samme Maade indtil den Tid, hvormed vi nu beskiæftige os. Ved Pestens Udbrud var Etatsraad Hans Nansen, hvis Fader havde været saa virksom ved Souverainitetens Overdragelse til Frederik den Tredie, Præsident for Magistraten. Derimod var, med Hensyn til Organisationen af Kiøbenhavns Politivæsen, den Forandring giort, at i Aaret 1683 den første Politimester i denne Stad beskikkedes, der tilligemed en Politi-Commission bestyrede alle derhen hørende Sager, altsaa ogsaa de fleste af dem, der angik den offentlige Sundhedspleie. I Aaret 1701 var, i Politi-Commissionens Sted, en Politiret bleven oprettet, som 1708, med en noget forandret Indretning, fik Navn af Politi- og Commerce-Collegium. Politimester var under Pesten Justitsraad Johan Bertram Ernst.

Til disse Autoriteter var tidligen den fornødne Omsorg for det offentlige Sundhedsvæsen, Gadernes Reenholdelse, smitsomme Sygdommens Afværgelse, v. s. v. betroet. I ualmindelige, og mere under den egentlige Lægevidenskab henhørende Tilfælde, consuleredes de medicinske Professorer ved Kiøbenhavns Universitet, som ifølge deres Instrux dertil vare forpligtede. Først under Christian den Fierdes Regiering fik Staden en egen Physicus*), hvis Hovedforretning bestod i at understotte Øvrigheden i det ovenfor omtalte Øiemed. Han skulde have Opsyn med Hospitalerne (d. e. Pleiestiftelserne), visitere Apothekerne, og fornemmelig assistere under udbrudte Pest-Epidemier eller ved andre smitsomme Sygdomme. Kun med

---

Riget og Kiøbenhavns Indbyggere troe og nyttige". Jfr. Pontopp. Origines Havniens. S. 172.

*) Dr. Joachim Scheel var uden Tvivl den første; naar han ansattes veed jeg ikke at angive. Han forlod Kiøbenhavn 1639, og i hans Sted antoges samme Aar til Physicus i Staden den bekiendte Otto Sperling.

Hensyn til hans Tieneste som Pestlæge var han lønnet [1]). Endelig blev Kiøbenhavns Physicat i Aaret 1699 et kongeligt Embede med fast Løn, og vi skulle i det Følgende see, at den under Pesten 1711 fungerende Physicus i Kiøbenhavn, Dr. Johan Eichel, tillige var Medlem af Magistraten (Viceborgemester).

Allerede i Kiøbenhavns ældre Stadsretter og i Anordninger af de første Konger af den oldenborgske Stamme [2]) findes der Spor til, at man erkiendte Vigtigheden af Omsorg for den offentlige Reenlighed i Staden, som et Middel til at forebygge Pest og smitsomme Sygdomme. Desuagtet vidner Historien, at Kiøbenhavn i denne Henseende længe stod paa et lavt Standpunkt. Helvaderus [3]) siger, idet han kommer til at tale om pestilentialske Sygdommes Udspring af Jordens Dampe og stinkende Ureenlighed: „Hvo dette ikke vil troe, han forfare det i Kiøbenhavn, hvor alle Gader og Stræder ere fulde af Ureenlighed, og stinke „som Rendestenen ved Mynten" som man pleier at sige, saa at neppelig et Aar eller to gaae forbi, at denne urene pestilenziske Sygdom jo lader sig mærke."

Christian den Fierde klager i Indledningen til sin bekiendte Forordning af 5te Mai 1647, ved hvilken han søgte

---

[1]) 1668 blev Dr. Caspar Kölichen af Kiøbenhavns Magistrat antaget som Stadsphysicus uden nogen Løn undtagen i Pesttid; da han aarligen, saalænge Pesten varede, skulde have 200 Rdl. Siden (1677) blev ham aarligen forundt 100 Rdl., eftersom han skal være forpligtet at blive her i Staden i Pests og smitsom Sygdoms Tid, og tiene Byen med Besigtelse og andet hvad forekomme kan, hvorudi Staden kan behøve hans Tieneste". (Herholdts Archiv til Lægevidenskabens Historie i Danmark S. 87).

[2]) Jfr. bl. a. Christoffer af Baierns Stadsret for Kjøbenhavn af 1443, Art. 47, 48, (Rosenvinges Samling af Stadsretter Pag. 160. Christians IIs verdslige Lov (1522) Art 68—71). (73—76). Rosenvinges Recesser Pag. 109—10. Christian IIIs Recess af 1537, Art. 23; sammesteds Pag. 185.

[3]) S. hans Tractatus physico-theologicus, eller eenfoldig og christelig Betenckelse om Jordskielv, o. s. v. Kbh. 1632. p. 13.

at raade Bod herpaa, „at der paa alle Gader og Stræder i Kiøbenhavn findes en stor Mængde Skarn og Ureenlighed, fast mere end udi andre velskikkede Steder;“ og Borgemester og Raad anforer i samme Anledning, „at Møg og Ureensel tager Overhaand i alle Gader og Stræder; at Byens Havne og Canaler igiennem Rendestenene opfyldes deraf, at slig Omfadighed i hobetal henbæres og henkastes saavel paa Torvene, paa Pladsene, langs Volden og langs Stranden, ja paa Kirkegaardene, saa at det ei allene er vederstyggeligt, harmeligt og fortrædeligt, men længere at taales ulideligt.“ Ved den her anførte strenge Forordning opnaaedes noget for Kiøbenhavns Reenlighed; og mere ved flere senere, fornemmelig under Christian den Femtes Regiering udstedte Anordninger, ved hvis Udarbeidelse den i flere andre Henseender, men ikke mindre med Hensyn til den bedre Organisation af Kiøbenhavns Politivæsen, saa fortiente Ole Rømer har havt en væsentlig Andeel. Imidlertid var Kiøbenhavn dog i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede endnu meget langt fra at kunne kaldes en reenlig By. Herom vidne just de mangfoldige Rescripter, denne Gienstand betræffende, der vedbleve at udkomme, og som vise, at det er lettere at udstede nyttige Anordninger, end at overholde dem; herom vidner Renovationsvæsenets hyppige Overgang fra een Entrepreneur til en anden, og dets jævnlige Tilbagevenden under Magistratens egen Bestyrelse. Flere Omstændigheder maatte væsentlig bidrage til at giøre Reenholdelsen af Kiøbenhavn besværlig. Vi ville udhæve de betydeligste: Brolæggerkunstens lave Standpunkt paa hine Tider*); Mangel paa behorig Nivellering af Kiøbenhavns Gader, som fornemmelig maatte blive slet af den Grund, at

*) Under selve Pesten 1711 følтes dybt Ulejligheden af den slette Brolægning, og en vis Claus Siedler indkom med et Forslag til en Forbedring heri, hvori han siger: „Den Ujevnhed, hvori alle Gader og Broer i Kiøbenhavn befindes, kommer deraf, at de ikke med store Stene durabelt ere lagte.“

enhver Borger selv besørgede Gaderne brolagte for sit Huus eller Gaard [1]); flere ubrolagte Torve og ubebyggede Grunde, hvor en utrolig Mængde Ureenlighed, Aadsler og deslige henkastedes og opdyngedes; Mangel paa en velordnet Natterenovation [2]); Mangel paa tilborlig Overholdelse af den allerede for en Deel tidligere givne Befaling at anvise saadanne Laug, der medføre Stank, Boliger udenfor Staden [3]); m. m.

Men hvad der fremfor Alt maatte bidrage til at giøre Kiobenhavn til en ureen, med usund Luft opfyldt By, var den hele gamle Stads forældede og høist slette Bygningsmaade. Gaderne i denne Deel af Byen vare smalle, saa at to Vogne ikke kunde komme forbi hinanden; nogle, under Navn

---

[1]) Endnu 1671 klagede Christian den Femte over, at Gaderne i Staden vare ganske ruinerede, saa at man ikke kunde komme frem i dem. Det var derfor hans Villie, at enhver Indvaaner i Staden under Straf skulde tilholdes, for sit Fortog at jevne og brolægge Gaden. Det Samme befalede allerede Frederik den Anden 1581 i Khavns saakaldte nye Stadsret (s. Pontoppidans Orig. Hafn. Pag. 497).

[2]) Vel var herfor en Deel skeet ved Christian den Fierdes forhen anførte Forordning af 1647; men er Renovationsvæsenet et Anliggende, som endnu i vore Tider kan give Anledning til retfærdige Klager (jevnf. Callisens Betragtninger over Kbh.), saa troer jeg ikke uden Grund at have omtalt det her.

[3]) Allerede i Aaret 1577 havde Frederik den Anden forbudt Slagterne at slagte Øxen eller Fæ inde i Byen; men denne Lov kan, uagtet den betydelige Mulct, der var fastsat for Overtrædelsen af den, neppe antages i Tidernes Løb at være overholdt. I det mindste hedder det endnu i Forordningen af 10de Januar 1685 (om umaadelig Kiørsel, Uordener og Ureenlighed paa Khavns Gader) § 10: at Slagterne ikke maatte udkaste raaddent Kiød og Indvolde paa Gaderne. — Uagtet der gientagne Gange, lige fra Frederik den Andens Tid, var udstedt Lovbud mod at holde Sviin i Khavn, „da disse Dyr baade kan styrke og give Anledning til Pestilents“: var denne Uskik dog ingenlunde hævet paa den her omtalte Tid; i en Forordning af 26de Novbr. 1709 udgik der Forbud paa Sviins Holdelse i Husene i Kiøbenhavn, om hvilket Forbud Magistraten erindres ved Reskript af 14de November 1710.

af Gyder og Gange endnu smallere. Husene vare forsynede med langt fremstaaende Kielderhalse, Bislag og Udbygninger foroven, saa at Sol og Luft for en Deel udelukkedes fra Gaderne, hvilke ogsaa af den Grund næsten altid maatte være urene. Vel bød Frederik den Anden allerede 1581, at Borgemester og Raad aarlig skulde besigtige de Bislag, Skuur og smaae Boder, som vare byggede imod Byretten, og vare Byen og den haandterende Mand til Forfang, især i de Gader og Stræder, hvor 2 Vogne ikke kunde kiøre forbi hinanden, og at saadanne skulde nedbrydes og borttages [1]); men en fransk Reisende, der i Aaret 1629 opholdt sig i Kiøbenhavn, vidner [2]), at ingen synderlig Forandring i den Hensеende endnu paa den Tid var opnaaet. „Kiøbenhavn, siger han, er kun lille [3]), men meget vel befolket. Gaderne ere snevre, fordi alle Husene have Bislag, staaende 3—4 Fod ud paa begge Sider". 1683 befalede Christian den Femte, at alle Skuur skulde borttages; at Karnaper og Udvinduer til Gaden ikke i Fremtiden maatte paabygges eller indsættes; og at ved nye Huses Bygning den Regel skulde iagttages, at det øverste Loft eller Stok ikke videre udbyggedes end Grunden. Med Hensyn til de smaae Stræder og Gange, hvor Vogne ikke kunde komme igiennem, „som er farligt baade for Ildebrand og smitsom Sygdom, saasom de idelig med Ureenlighed ere fulde": da skulde Magistraten tilligemed den kongelige Mathematicus (Ole Rømer) giøre Forslag til, „hvorledes disse

---

[1]) Jvf. Frederik IIs Anordning eller Stadslov for Kiøbenhavn af 1581, Art. 38. (Pontoppidans Orig. Hafn. S. 496). Om Husenes ringe Bygningsmaade i adskillige Gader i Kiøbenhavn i ældre Tider, jevnf. Jonges Kiøbenh. Beskr. I. S. 9.

[2]) Voyage de Monsieur Des Hayes, Baron de Courmesvin en Dannemarc. Paris, 1664 p. 234.

[3]) Paa den Tid, han opholdt sig i Kiøbenhavn, havde Christian den Fierde endnu langt fra ikke fuldendt sine Udvidninger af Staden, der dog allerede vare paabegyndte 1608.

smaae Stræder og Gange enten ganske kunde tillukkes og afskaffes, eller udvides [1])". — At der ved slige Anordninger ikke kunde opnaaes eller virkelig opnaaedes nogen synderlig Forandring til det Bedre i den ældre engang bestaaende Deel af Byen, er indlysende, og det var kun ved den betydelige Ildebrand, der 1728 fortærede den største Deel af det gamle Kiøbenhavn, at der kunde raades Bod paa denne Kilde til Ureenlighed og smitsomme Sygdommes Udbrud og Forplantelse. Det er ret interessant at bemærke, at efter denne Forstyrrelse af den usundeste og slettest byggede Deel af Byen har ingen Pest senere hiemsøgt Staden [2]).

Omtrent paa den Tid, hvormed vi her beskiæftige os, i Aaret 1702, og efterat Politiets Administration i Kiøbenhavn dog saa meget var bleven forbedret ved Forordningen af 22de October 1701, omtaler en Reisende denne Stad paa følgende Maade: „Kiøbenhavn er meget slet brolagt og meget skiden, naar det har regnet, thi skiøndt Politiet er ypperligt i andre Ting, saa har det dog ikke fundet Midler til at holde Gaderne rene [3])". At Stadens Reenholdelse i dette Aar (1701) blev overdraget til en anden Entrepreneur, Morten Willemsen og hans Arvinger, havde og kunde, saalænge de ovenfor an-

---

[1]) Vi have endnu i Peder Madsens Gang, imellem Østergade og Store-Grønnegade, og i det tilstødende Pistol-Stræde, (hvoraf det førstnævnte kun har 4 Alens, det andet, lukkede Stræde 4½ Alens Brede) i historisk Henseende interessante overblevne Exempler paa disse smalle Stræders Bygningsmaade; hvorved det tillige endnu kan blive os anskueligt, hvorledes Bygningsmaaden overhovedet, i mindre og uanseelige Gader, har været i en stor Deel af Kiøbenhavn før de store Ildsvaader 1728 og 1794.

[2]) Det Samme var Tilfældet med London, som, efter at være affolket af den overordentlig heftige Pest 1665, og i det paafølgende Aar at være hjemsøgt af den betydeligste Ildebrand, der nogensinde har overgaaet denne By, ikke senere har havt nogen Pest-Epidemie.

[3]) Rélation d'un Voyage fait en Danemarc à la Suite de Monsieur l'Envoyé d'Angleterre. Rotterd. 1706. p. 478.

førte Omstændigheder endnu bestode, ingen videre gavnlig Indflydelse have.

En Uskik, nedarvet fra de ældste Tider, og som i en senere Anordning fra dette Aarhundrede kaldes ligesaa usømmelig som farlig, den nemlig at begrave Liig i Stadens Kirker, bestod endnu i sin fulde Udstrækning [1]); den aftog vel efterhaanden, men hævedes ikke ganske førend ved Forordningen af 22de Febr. 1805. At foruden Kirkerne ogsaa de mange i Byen værende Kirkegaarde næsten udelukkende [2]) paa hine Tider brugtes som Gjemmesteder for Afdøde, er tænkeligt; ligesom Enhver indseer, at dette er stridende mod Lovene for et fornuftigt Sundhedspoliti. I Aaret 1709 var f. Ex. Hellig-Trefoldigheds Kirkegaard saa overfyldt med Liig, at flere Huse i Springgaden maatte nedrives, for at udvide den.

Henvende vi nu vor Opmærksomhed paa de Momenter, der nærmere angaae det egentlige Medicinalvæsen paa hine Tider: da finde vi ogsaa i denne Henseende meget tilbage at ønske. Det medicinske Facultet ved Kiøbenhavns Universitet havde havt en glimrende Blomstrings-Periode, medens Mænd som Worm den Ældre, Bartholinerne, Steno, O. Borch og Flere, havde beklædt Lærerposter ved samme; men denne

---

[1]) I et Reskript af 22de Septbr. 1711, som ikke hæver denne Uskik, men kun anbefaler nogle Forsigtighedsregler derved, hedder det som Grund til samme: „Saasom Vi have maattet fornemme, at af Gravene udi Kirkerne i Kiøbenhavn og Christianshavn samt deres Capeller skal opstige en ulidelig Stank."

[2]) I den betydelige Pest, som 1546 hiemsøgte Khavn, og i hvilken Kirkegaardene i Byen ikke vare tilstrækkelige til at modtage Mængden af Ligene, havde man maattet gribe til den Nødvendighed, at anlægge et Begravelsessted udenfor Nørreport. Men det var og kun slige tvingende Grunde, der kunde føre til en saadan, mod Datidens religiøse Følelser stridende Forholdsregel. Da Pesten ophørte, vendte man atter tilbage til den gamle Uskik. Som man let begriber, var det ogsaa kun de fattigste Liig, som bleve begravede paa denne Maade. Endog i den allerheftigste Pest begrov man de fornemmere og rigere Indbyggeres Liig i Byens Kirker eller Kirkegaarde.

Blomstring varede kun kort, og paa den Tid, vi her omtale, var det medicinske Studium igien i Forfald [1]). Johan Michael Mule, født 1650, var, efterat have taget Licentiatgraden i Medicinen [2]) 1676, i det paafølgende Aar bleven Professor i dette Fag ved Universitetet. Han var i Pestens Tid en gammel Mand, og døde 1712. Hans Collega, Tydskeren Georg Friderich Francus de Franckenau, født 1669, havde været medicinsk Professor i Wittenberg, da han 1701 blev designeret og 1708 virkelig Professor i Medicinen ved Kiøbenhavns Universitet. Han var vel en lærdere og maaskee i det Hele taget dueligere Mand end Mule; men til en fornyet Flor kunde han dog ingenlunde hæve det medicinske Studium, som derfor kun havde faa Dyrkere. Da Pesten havde begyndt at tage Overhaand, flygtede Franckenau fra Byen [3]), og fulgte heri kun et Exempel, der var givet ham af hans Formænd ved lignende Leiligheder (som af Morsianus 1546, af Peder Capitaneus 1553, af Ole Worm 1619 og 1637, af Thomas Bartholin 1654 [4]). Lægerne

---

[1]) Da den lærde Rector Falster i Ribe i Aaret 1719 blev tilbudt et Professorat i det philosophiske Facultet ved Kiøbenhavns Universitet, undslog han sig for at modtage det, blandt andet af den Grund: at ved Kiøbenhavns Universitet Theologien næsten var det eneste Studium, der gialdt noget („quod in Academia Hafniensi sola fere Theologia in pretio est"). *Chr. Falsteri* Amoenitates philologicæ. Amstel. 1732. 8. Vol. 3 p. 189.

[2]) Hans Inaugural-Dissertation „de Aploplexia" var det første litteraire Product af ham; men det blev ogsaa det sidste.

[3]) Böttcher (p. a. St. S. 84) paastaaer dette om begge de medicinske Professorer. Men heri feiler han: thi ved at giennemgaae den i Pestens Tid nedsatte Sundheds-Commissions Protocoller, har jeg fundet Mules Navn under de der afcopierede hyppige Brevvexlinger lige fra Pestens Begyndelse til dens Ende.

[4]) Ogsaa paa andre Stæder udenfor Danmark fandt det Samme Sted. I den heftige Pest i London vendte Lægerne, ja selv den store Sydenham den betrængte Stad Ryggen. Det Samme giorde i en langt tidligere Tid Galen.

paa den Tid anſaae ſig ikke moralſk forpligtede til at blive i de af ſmitſomme Sygdomme angrebne Byer. Endogſaa Loven fritog dem derfor. I Kong Chriſtian den Fierdes Forordning om Medicis, Apothekere og Chirurger af 10de Januar 1619 hedder det: at Lægerne i Peſt og Blodgangs Tid vare fritagne for den dem ellers paahvilende Pligt at yde Fattige og Trængende deres Hielp. Endnu 1666 ſiger Thomas Bartholin udtrykkelig i ſin Bog de Danorum Medicina domestica, S. 189: „Da Lægerne (Medici), naar Peſt eller andre ſmitſomme Sygdomme graſſere, ikke ere forpligtede til at beſøge de Syge, med mindre de dertil kunne overtales eller ſtaae i offentlig Sold: ſaa foreſkrive de en vis Cur og beſtemme viſſe Medicamenter, at Almuen ogſaa uden Læge kan hielpe ſig ſelv". Derimod forekommer en ſlig Fritagelſe for Lægerne under de nævnte Omſtændigheder ikke i den bekiendte Forordning af 4de December 1672, ſkiondt ei heller paa den anden Side nogen beſtemt Pligt i denne Henſeende paalægges dem. At Kong Frederik den Fierde var af den Mening, at en ſlig Pligt burde paahvile Lægerne, vil ſenere blive tydeligt. — Antallet af de øvrige Læger i Kiøbenhavn var paa hiin Tid kun ringe, og indſkrænkede ſig — ſaavidt jeg har kunnet udfinde — til Følgende: 1) Jens Bing, født 1681 i Trondhiem, blev 1709 Skibsmedicus, og var under Peſten fraværende fra Kiøbenhavn med Flaaden. 2) Juſtitsraad og Livmedicus Dr. med. Johan Adam Hofſtetter. 3) Johannes de Buchwald, født 1658, Dr. med. 1700, var ſiden 1707 Kgl. Livmedicus. Begge de Sidſtnævnte fik ved Reſcript af 3die Juli 1711 Ordre til at overtage Inſpectionen over Medicinalvæſenet ved den danſke Armee, der under Kongens Anførſel faldt ind i Pommern. 4) Johan Conrad Wolfen, Juſtitsraad, Kgl. Livmedicus og Bibliothekar, var, ligeſom de tvende Nysnævnte, tilſtede i Kiøbenhavn ved Epidemiens Udbrud, men forlod tilligemed Kongen, for at være om dennes Perſon, ſnart den ulykkelige Stad, da Sygdommen greb om ſig. 5) Johan Eichel, Dr. med., var 1710 i Septem-

ber bleven Stadsphysicus i Kiøbenhavn, og havde som saadan Sæde i Magistraten. Han tog ifølge sin Stilling, ligesom ogsaa Professor Mule, Deel i Sundheds-Commissionens byrdefulde Arbeider, hvorom mere siden. Men at han eller Mule skulde have ydet de af Pesten Angrebne Lægehielp, kan ikke antages. Han var desuden en lang Tid under Epidemien syg. 6) Dr. Johan Lahme. 7) Dr. Reinhold Wagener, født i Königsberg 1672, Dr. med. i Kiøbenhavn, var 1700 udnævnt til Medicus paa den danske Flaade. Begge disse Sidstomtalte fik i December 1710 Ordre til, i Forbindelse med Stadsphysicus Eichel, at have Indseende med de Syges Pleie og Behandling paa Qvæsthuset, og kunde altsaa ikke synderlig beskiæftige sig med de Syge i Byen. Begge bleve i Epidemien smittede, og faldt som Offre forden; den første tidligere, den sidste først mod Pestens Ophør*). 8) Daniel Wagener, Broder til Ovenstaaende, født 1678, havde 1706 taget den medicinske Doctorgrad i Kiøbenhavn. Han nævnes i et Rescript af 22de Marts 1710 som den, der tilligemed de to Næstfølgende havde paataget sig at betiene de Syge og Qvæstede af Armeen. I denne Stilling var han under den paafølgende Pest. 9) Hieronymus Laub, Dr. med., født 1684 i Augsburg, kom til Khavn 1711 og blev Feltmedicus. 10) Marcus Herfort, født 1653 i Kiøbenhavn, hvor hans Fader var Hofapotheker, havde taget Doctorgraden i Jena 1678. 11) og 12) De tvende medicinske Candidater Kelp og Hans Riber, der begge bleve brugte af Sundheds-Commissionen til de Pestsyges Visitation, og begge bleve smittede og døde. 13) En vis Maccoller eller Macculloch. Han nævnes i en Skrivelse fra Sundheds-Commissionen af 22de Oct. 1711 til Medicis i Khavn. 14) Niels Bruno Winsløw, født i Odense 1670 og Dr. med. i Khavn 1709, blev tidlig bortrykket af den grasserende Sygdom. 15) Johan Gottlieb de Böttticher, født i Stargard

*) Dr. Lahme var endnu i Slutningen af October 1711 i Live, og virksom i sit Kald.

i Brandenburg 1677, tog 1705 den medicinske Doctorgrad i Kiøbenhavn. Hans Inauguraldissertation handlede de morbis malignis; saa at han altsaa før den Kiøbenhavnske Trængselstid havde giort sig bekiendt med et Æmne, som han under denne kunde drage sig til Nytte. Ved Rescript af 4de September 1711 blev han midlertidig udvalgt til Medicus ved Qvæsthuset i Dr. R. Wageners Sted indtil Dr. Bings Hiemkomst med Flaaden. Baade i den anførte tidligere Stilling som Læge for de saarede og syge Soldater, der hiemkom fra det skaanske Felttog, og i denne senere, havde han rigelig Leilighed til at behandle Pestsyge; og kunne vi troe ham selv, da har han ikke heller været uvirksom i sin Stilling eller skaanet sig*). 16) Dr. Philip Hacquart jun. Ved Pestens Udbrud flygtede han fra Kiøben-

---

*) Dr. R. Franckenau fortæller: at han af Mænd, der endnu levede i hans Tid (1801), og som personligen havde kjendt Böttcher, har erfaret, at denne var bleven indkaldt fra Hamborg, for at forestaae de offentlige Sygehuse og Lazarether; noget jeg meget betvivler og anseer som en Forvexling med det Hverv, han i Aarene 1710 og 11 fik ved de danske Militair-Etater, efterat han i flere Aar havde opholdt sig i Danmark, og navnlig practiseret i Helsingør. Var han virkelig bleven indkaldt i det omtalte Øiemed, vilde han vistnok ikke, saa pralende og fordringsfuld, som han ved enhver Leilighed viser sig at være, have undladt at anføre det. De Tieneſter, han viste Staden i Pesten 1711, ophøier han selv særdeles i den forøgede Udgave af sin Doctordisputats, hvori han har meddeelt flere interessante Oplysninger om Pesten i Kiøbenhavn; og man bør heller ingen Tvivl nære om, at han, fremfor nogen anden Læge paa den Tid, har viist Mod, Udholdenhed og Dygtighed under denne store Calamitet. Bitterlig klager han i det anførte Skrift over, at man, da hans Tieneste ikke længere behøvedes, afskedigede ham uden mindste Pension eller Erkiendtlighed. Af de Læger, som den Gang opholdt sig i Kiøbenhavn, var han, efter eget Sigende, den første, som erkiendte, at Pesten virkelig var tilstede. Han døde i en høi Alder og i meget trængende Omstændigheder 1762. (Jevnf. Worms Literatur-Lexicon og Nova litt. mar. Balt. 1706. S. 51.)

havn, men fik Kgl. Befaling at vende tilbage [1]), hvilken Befaling han adlød. — Til de Anførte kunde maaskee endnu henregnes 17) en Medicus fra Hamborg ved Navn Conrad Diderich, Søn af en Dr. med. A. C. Diderich i Hamborg. Hans Practiseren i Kiøbenhavn blev imidlertid ikke godt optagen; thi i et Reskript af 7de Nov. 1711 til den i Kiøbenhavn nedsatte Sundheds-Commission befaler Kongen, at der skal anlægges Sag imod ham, fordi han har understaaet sig til at practisere i Staden, uden at legitimere sin Person [2]). Om Dr. Jacob Elias von Westphalen og Dr. Heinichius, der efter Pestens Udbrud i Helsingør bleve, som det hedder, nedsendte til denne By for at behandle de Syge, tidligere have været bosatte i Kiøbenhavn, kan jeg ikke oplyse; men betvivler det meget. Ingen af dem var indfødt; i det mindste havde ingen af dem taget Doctorgraden ved Kiøbenhavns Universitet. Jeg formoder, at de begge have været unge Mænd, uden Familie her i Landet, som i de vanskelige Tider ere blevne engagerede i Tydskland. Da Westphalen fik sin Afskeed i Helsingør, reiste han kort efter ud af Landet.

Af denne, som jeg troer, temmelig fuldstændige Liste vil det sees, hvor faa videnskabelig dannede Læger, Kiøbenhavn

---

[1]) I Kongens (eller rettere i det i Kongens Fraværelse og i hans Navn handlende Conseils) Brev til Hacquart af 8de Aug. 1711 hedder det: „Saasom Vi ugjerne have fornummet, at Du, som en Practicus Med. i Vor Kgl. Residentsstad Kiøbenhavn, Dig herfra haver begivet udi denne svage Tid, da Din Tieneste meest giøres fornøden: saa er hermed Vor allernaadigste Villie og Befaling, at Du Dig strax hid til Staden igien forføier, for at betiene godt Folk i Medicinen, som den hos Dig kunde forlange."

[2]) Ved samme Reskript blev det ham forbudet at practisere længere, med mindre han vil tage Doctorgraden og nedsætte sig i Khavn, hvortil han ogsaa synes at have erklæret sig villig. Senere indgik Faderen med en Ansøgning for ham til Kongen om at erholde licentiam practicandi, uden at tage Doctorgraden; men da jeg ingen Bevilling derpaa har fundet i Cancelli-Registranterne fra den Tid, formoder jeg, at Ansøgningen er bleven afslaaet.

i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede havde, og hvormeget ringere endnu deres Antal var, som paa hine ulykkelige Tider knude komme de betrængte Indvaanere til Hielp. Dette udtrykkes ogsaa tydeligt i et Reskript af 4de Sept. 1711, hvori bitterlig klages over, „at saa faa Doctores Medicinæ i denne vanskelige Tid findes i Staden." I October Maaned 1711 var det hele Antal af Læger, der beskjæftigede sig med Pestsyges Behandling, indskrænket til følgende fem: Dr. Lahme, den unge Hacquart, Macculoch, Böttcher og Herfort.

Men til hvem, vil Læseren spørge, kunde da Indvaanerne i den allerede paa hiin Tid saa folkerige Stad henvende sig om Hielp i Sygdomstilfælde, der dengang ikke forefaldt sjeldnere end nu? Næsten al medicinsk-chirurgisk Praxis var i Hænderne paa en Classe Borgere, Amtsbarbererne, der allerede tidlig havde dannet et Laug, og nu talte 21 Mestere, som tillige med Svende og Drenge udgjorde en ikke ringe Skare. Disse Amtsmestre havde mange lovmæssige, og ikke faa i Tidernes Løb anmassede Rettigheder*), men ogsaa endeel Forpligtelser; og til disse hørte, at de, naar Kongen befalede det, skulde tjene i Felten eller paa Flaaden, og at de, naar Pest og smitsomme Sygdomme grasserede, ikke alene skulde meddele Enhver Raad, som saadant begiærede, men ogsaa som Pestmestere overtage Behandlingen af de i Pesthusene indlagte Syge. Med Hensyn til Kundskaber og almindelig

---

*) Den Tids Læger betragtede det især som en stor Anmasselse af Amtsbarbererne, at de tvertimod Lovens Bydende gave sig af med Behandlingen af indvendige Sygdomme eller med medicinsk Praxis; en Lovgivning, der var ligesaa urimelig som uoverholdelig. Thi har man endog kun i theoretisk Henseende Vanskelighed med at skielne imellem Chirurgie og Medicin, saa maa denne endnu være større i practisk Henseende. Heller ei kunde Lovgivningen befale den Tids Barberer, at overtage Omsorgen for de Syge og Saarede i Felten eller for de Syge under en udbrudt smitsom Sygdom, uden derved i Gierningen at indrømme dem Ret til indvendige Curer.

Dannelse var den største Deel af dem ganske raae og uvidende Mennesker, som oftest rene Empirikere, hvilke man dog ikke kunde frakiende nogen technisk Færdighed og practiske Kundskaber*). — Til disse Practici maa henregnes et ikke ringe Antal af de saakaldte Feltskærere eller Chirurger, d. e. Mænd, som havde tient eller endnu tiente ved Armeen eller Flaaden; som i Almindelighed havde nydt samme Dannelse i Faget som Barbererne; men som ikke havde havt Leilighed til at tilkiøbe eller paa anden Maade erhverve sig Plads i Lauget. De vare derfor uberettigede til Praxis udenfor deres militaire Stilling; men da de, for at leve, ikke holdt sig dette efterrettelige, laae de idelig i Strid med Barbererne. Dog paa den Tid, vi her omtale, vare de vel alle tagne i Requisition af Armeen eller Flaaden. Endnu bør bemærkes, at Kiøbenhavn, ifølge mange Samtidiges Vidnesbyrd, var opfyldt med en stor Mængde Quacksalvere af begge Kiøn og af forskiellige Stænder. Bartholin siger i den Anledning (de Danorum medicina domestica. Hafniæ 1666, p. 409): „Jeg kiender intet Sted i hele Europa, hvor sande Læger i den Grad ringeagtes, og Quacksalvere i den Grad skattes som i Kiøbenhavn." Böttticher yttrer sig om disse Forhold i den Tids Medicinalvæsen paa følgende Maade: „Man maa blues ved at tilstaae, at Lægevidenskaben her til Lands saa yderlig foragtes og har faaet et saa uopretteligt Stød, da den dog, hvis den fremmes, beskyttes og vedbørligen agtes, bør regnes for en af de sikkreste Støtter for det offentlige Vel. Det fortjener i Sandhed den lydeligste Paaanke, at det er kommet saa vidt, at enhver Apotheker, enhver Feltskiær, Bader, Skiæggeskraber, ja, hvad der er det besynderligste og græsseligste, at enhver Skarp-

*) Jvf. med Hensyn til det Trin af Dannelse, hvorpaa Amtsbarbererne paa hiin Tid stode, og den Betydning i Staten, som de havde, den Skildring, jeg har givet deraf i den historiske Indledning til Selskabet „Philiatriens" Program i Anledning af Reformationsfesten S. 19 flg. og i „Samlinger til den danske Medicinalhistorie" 3die Hefte S. 300.

retter giver ſig, med den meeſt opblæſte Stolthed, den taabeligſte Selvtillid og tykkeſte Uvidenhed, Navn af Læge, og paa en ligeſaa uforſkammet ſom fræk Maade bruger ſin Segl paa Lægernes Ager (!), og vandrer kneiſende og opblæſt over Dyngerne af de ved ham dræbte Liig; fremdeles, at det er kommet ſaavidt, at Qvakſalverne ſnarere understøttes end forfølges, ja at mange blandt dem, foruden Tilladelſe at øve deres Haandværk, erholde de fordeelagtigſte Privilegier" o. ſ. v.[1])

I Aaret 1672 havde Kiøbenhavn, ſom man erfarer af Apotheker-Taxten fra ſamme Aar, 4 privilegerede Apotheker, nemlig Hof-Apotheket, Løve-Apotheket, Svane-Apotheket og Salomons-Apothek[2]), og dette Antal forøgedes ikke før 1734, da Vaiſenhuus-Apotheket paa Nytorv blev anlagt. At Trangen til flere Apotheker paa Peſttiden maa være følt, ſkiønnes af en Begiering, der i December 1711 indkom fra Enkedronningens Hofapotheker, Johannes Jæger, om Privilegium paa at anlægge et Apothek i St. Annæ Qvarteer. Hans Anſøgning, der først indkom henimod Peſtens Ophør, blev ifølge en Erklæring fra Facultas medica, og paa Grund af de andre privilegerede Apothekeres Modſtræben, ikke bevilliget.

Deels ved fremfarne Kongers, deels ved private Mænds Godgiørenhed havde Kiøbenhavn allerede paa hiin Tid et ikke

---

[1]) Böttticher l. c. p. 177. Mere, denne Gienſtand betræffende, findes i „Nogle Oplysninger om Medicinalvæſenets Tilſtand i Kiøbenhavn kort før Oprettelſen af Theatrum anatomicum (1736), fornemmelig uddragne af en til Magiſtraten af J. G. de Böttticher over Qvakſalvere indgiven Klage, dat. 4de Sept. 1735." See Samlinger til den danſke Medicinalhiſtorie af Herholdt og Manſa. 3die Hefte S. 295.

[2]) Diſſe 4 Apotheker eiedes paa hiin Tid af J. G. Becker, G. Fleiſcher, C. Herfort og J. Kirchhoff, om hvilke Apotheker-Taxten af 1672 har følgende Ordſpil:

„Und wenn wir ihn Herfort einmal nach Kirchhoff tragen,
So wird er nimmer mehr nach Fleiſch- und Becker fragen."

ubetydeligt Antal af Stiftelser for gamle, syge og værkbrudne Fattige, de egentlig saakaldte Hospitaler; derimod havde Byen ikke noget Lazareth eller Sygehospital, hvori dens syge Indvaanere til enhver Tid kunde optages til Helbredelse. Indretninger af dette Slags skyldes først en senere Tid. Det Kgl. Frederiks Hospital stiftedes først 1757, ligesom Almindelig Hospital først 1769 fik det Hverv at modtage Syge til Cur. For begge de militaire Etater existerede derimod Sygehuse nemlig: for Soldaterne det saakaldte Krigshospital paa Ladegaarden uden for Byen, og for Matroserne det saakaldte Qvæsthuus*). Men da disse militaire Hospitaler ofte i Krigstid ikke vare istand til at modtage Mængden af Syge og Saarede, bleve ikke sjelden under saadanne Omstændigheder desuden private Huse leiede og indrettede for disse.

Ligesaalidet som Kjøbenhavn havde faste Sygehospitaler,

---

*) Qvæsthuset var stiftet i Aaret 1658, og først anlagt paa Bremerholm for saarede Baadsfolk; men skiøndt betydelige Summer baade ved Kongens og andre Personers berømmelige Ridkiærhed dertil vare skienkede, kom det dog formedelst de indfaldne Krigstider ikke i behørig Stand. 10 Aar senere blev det endog, da Kongen behøvede de Bygninger og Pladse, det indtog, til Holmens Fornødenheder, forflyttet til Fattighusene paa Christianshavn, og derfra atter til Enden af Nyboder, hvor Guldhuset senere byggedes. Først 1682 udkom Fundats for et nyt Qvæsthuus, der Aaret efter blev opført i den derefter saakaldte Qvæsthuusgade, hvor nu en Soldater-Caserne findes. I dette skulde, ifølge Fundatsen, ikkun de Helbredelige optages, hvorimod de Incurable skulde anbringes i Pleiestiftelser. Skiøndt dette Qvæsthuus oprindelig kun var bestemt for Sø-Etaten, bleve dog i en tidligere Periode ogsaa de qvæstede Soldater, maaskee fortrinsviis de, der havde været ombord paa Krigsskibene, der indlagte. (See: Samlinger til den danske Medicinalhist. 1ste Hefte S. 69). Naar Krigshospitalet paa Ladegaarden er oprettet, kan jeg ikke angive. Men ved Reser. 17de Juni 1690 blev begge Militair-Etaternes Qvæsthuus adskilt, og 9000 Rdl. af dets Capital bestemt at tilfalde Land-Etatens Qvæsthuus, hvortil Ladegaarden rimeligviis indrettedes. Böttticher siger, at Ladegaarden efter hans Forslag blev indrettet til et Krigshospital for de fra den spanske Campagne i Aaret 1710 hjemkomne syge Soldater.

ligesaalidet havde denne store By faste, lønnede Fattiglæger, som til enhver Tid, og ikke allene under Epidemier, kunde yde de trængende Syge Hielp. Vistnok vare Barberer ansatte ved de fleste milde Stiftelser; men da kun en høist ringe Deel af Stadens syge Fattige i disse kunde optages, var dette et Savn, som dybt maa være følt. Vel var, som ovenfor bemærkedes, en Stadsphysicus, allerede i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede, ansat i Kiøbenhavn, ligesom Tid efter anden, efterat Christian den Tredie havde indført en bedre Orden i Statens Styrelse, Physici vare ansatte i flere af Danmarks Provindser, „den gemene Mand til Nytte i deres Sygdom og Skrøbelighed;“ men da en saadan enkelt Mands Embedsvirksomhed skulde fordeles paa en heel Provinds som Sialland, Fyen, det halve Nørrejylland, eller paa en Stad som Kiøbenhavn, saa skiønnes deraf let, at ikke meget, med Hensyn til fattige Menneskers Hielp i Sygdomstilfælde, derved opnaaedes. Hvad derfor den bekiendte Paulus Eliæ i Aaret 1528 med Grund kunde bebreide sine Samtidige, naar han siger:*) „I alle Lande og paa alle Steder, hvor der er „god Orden og Skik, holdes der paa Menighedens Pung vise „og kloge Læger og forsøgte Bartskiærere, fattige Folk til Gode, „som skal hiælpe og styrke dem, om deres Sygdom kan hielpes; men vi danske Mænd have saa meget at giøre med „Drik og Giæstebud, at vi kunne saadan mærkelig Ordinants ikke befinde“ — dette gialdt, om ikke i sin hele Udstrækning, saa dog for en stor Deel, endnu i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede.

At man længe før den Periode, vi her omtale, i Kiøbenhavn maatte ledes til at gribe Forholdsregler mod smitsomme og pestagtige Sygdomme, indsees let, naar man betænker, hvorofte denne Stad i Tidernes Løb havde været et Bytte for saadanne Plager. Allerede i Aaret 1350, da Byen

*) I sin Bog: „Huore francke miisslige, saare arme oc fattige menniſker schule tracteris oc besørges“ etc. Khafn. 1528.

hørte under de roeskildske Biskopper, leed den overordentlig af den meest udbredte og meest dræbende Pest, der nogensinde har hiemsøgt Verden, og som har indpræget sig i den europæiske Menneskeslægts Erindring under Navnet: den sorte Død [1]). I det paafølgende Aarhundrede leed Kiøbenhavn i det mindste fire Gange af Pest, nemlig: 1406, 1446, 1461 og 1484, i hvilken sidste Pest Kiøbenhavn skal have mistet henved 2 Trediedele af sin Befolkning [2]). I det 16de Aarhundrede afløste den ene Pest-Epedemi den anden, med meget korte Mellemrum. Saaledes beretter Historien om Pest i Kiøbenhavn 1511 [3]) (da endog Kong Hans's Søn Franciscus døde deraf), 1519 og 1529 (i hvilke 2 Aar, især i det sidste, den saakaldte „engelske Sveed" tog grumt afsted i Kiøbenhavn og stundom paa en eneste Dag bortrev 400 Mennesker). [4]) 1536 [5]), 1546 (da saa mange døde i Kiøbenhavn, at man maatte begrave Ligene udenfor Byen), 1550 (i hvilken Pest mange adelige Familier uddøde), 1553 (meget heftig), 1564 og følgende Aar, 1575 og 76, 1583 (saa heftig, at 9,000 Mennesker bortrykkedes deraf i Kiøbenhavn) [6]), 1592 [7]) og 1599 [8]). Allerede strax ved det 17de Aarhundredes Begyndelse, 1601, overfaldt Pesten paany Kio-

---

[1]) *Mansa*, de epidemiis maxime memorabilibus p. 7. sequ. — Pontoppidan, Origines Hafnienses, S. 85.

[2]) *Mansa*, l. c. p. 13 sequ. — Pontoppidan, l. c. S. 212. — Böttticher, l. c. p. 82.

[3]) Ifølge et gammelt Manuscript. Jvf. „Dagen" for 1831 Nr. 248.

[4]) Hvitfeldts Danmarks Krønike. Fol. Udg. II. S. 1315.

[5]) Fortalen til Henrik Smidts Bog om Pestilentzis Aarsag o. s. v.

[6]) Om disse sidst anførte Epidemier og Kilderne til deres Studium, see Mansa: „Historisk Udsigt over de meest bekiendte Epidemier i Danmark, fra 1539 til 1588;" i Molbech's nordiske Tidsskrift, 4 B. 1ste H. S. 75 flg.

[7]) Slange. Christ. IVdes Historie, S. 63 og 66.

[8]) Slange, a. St. S. 157. I dette Aar bortrykkede Pesten i Kbhvn. 8000 Mennesker.

benhavn, ligeledes 1619[1]); under begge disse Pest-Epidemier blev Universitetet opgivet. 1625 leed denne By atter overordentlig af en pestagtig Sygdom, saa at mange Familier flyttede bort;[2]) ligeledes 1629[3]) og endnu mere 1637, da 5000 Mennesker døde;[4]) atter 1645[5]) og 1654,[6]) da det dobbelte Antal skal være bortrykket.

De Foranstaltninger, der i de ældre Tider (før Reformationen) fra Statens Side ere trufne mod truende eller udbrudte Pest-Epidemier have i Kiøbenhavn som i det hele øvrige Land upaatvivlelig ene bestaaet i at henflye til det guddommelige Forsyns Barmhiertighed ved Bønner, Processioner, ved Syndernes Afbedelse, ved Offer, Fasten o. dsl.: Foranstaltninger, der maatte ligge saameget nærmere, som Pesten paa de Tider ansaaes som en Straf, Gud havde paalagt Menneskene for deres Synder. Efter Reformationen forordnedes vel bestandigen under saadanne ulykkelige Omstændigheder een eller flere Bededages Holdelse, saa at der fra Prædikestolen overalt i Danmark giordes Bøn for at bevare Riget fra Pest; men man blev ikke staaende herved ene.

Allerede kort efter Universitetes Restauration finde vi, at de medicinske Professorer udarbeidede populaire, paa dansk skrevne Anviisninger til at kiende og behandle Pesten. Af Th. Bartholins allerede ovenfor citerede Ord sees, at disse Anviisninger vare beregnede paa, at Almuen af dem skulde lære at behandle sig selv under en grasserende Pest, da Lægerne hverken vare forpligtede eller villige til at komme de Syge til Hielp, og de saa i Pesttider som Pestchirurger ansatte Barberer ikke vare tilstrækkelige til at yde Alle den for-

---

[1]) Slange, a. St. S. 172 og S. 424-426. *Olai Wormii* et ad eum epistolæ, p. 16, 25, 41.
[2]) Slange, a. St. S. 518. Böttticher, l. c. p. 83.
[3]) Ol. Worm, l. c. p. 152, 398.
[4]) Ol. Worm, l. c. p. 18, 483.
[5]) Ol. Worm, l. c. p. 525, 526.
[6]) Ol. Worm, l. c. p. 119, 589, 1073, 1129, 1132, 1134.

nødne Bistand. Foruden Pestens Kiendetegn indeholdt disse Anviisninger Opgivelse af Præservativ= og Curmidler, som, under visse opgivne Navne og for en vis bestemt Priis, af Almuen kunde afhentes paa Apothekerne. De Fattige erholdt frie Medicamenter.[1]) Men uden at tale om det Mislige i enhver saadan Selvbehandling og i enhver saadan, for alle Constitutioner, for enhver Alder og ethvert Kiøn forud bestemt Curmethode: saa skiønnes let, at man af en anden Grund maatte tabe Tilliden til disse Anviisninger, og denne Grund er ligefrem den: at de raadgivende Læger aldrig selv havde iagttaget, mindre behandlet nogen Pestsyg; og at de saaledes kun af almindelige Grundsætninger i Videnskaben eller af fremmede Skrifter afgave en Dom, som dog maatte være høist tvivlsom og høist forskiellig efter de forskiellige Epidemier. Af saadanne Anviisninger (Consilia antipestilentialia) haves een, skreven af den Kongelige Livlæge og Professor ved Kiøbenhavns Universitet, Peter Capitain, i Aaret 1553; een af Professor Christian Morsing i Aaret 1546; een af det medicinske Facultet, skreven 1619, revideret 1637 og forøget 1654; og endelig een fra Pesten 1711, som vi senere nærmere skulle omtale, skreven af det daværende medicinske Facultet, saavidt jeg veed dog fornemmelig af Franckenau.

Skiøndt upaatvivlelig allerede meget tidlig visse Forsigtighedsregler ere trufne med Hensyn til Samqvemmet med Personer[2]), som lede af smitsomme Sygdomme, eller med Hensyn til Handelsforbindelser med Stæder, hvor smitsomme og pestagtige Sygdomme herskede: saa synes dog bestemte Forbud

---

[1]) „Skal," hedder det i Christian den Fierdes Recess af 1643, Pestmesteren gives og betales af Byen Medicamenter, som Fattige fri kan have hos ham at hente" o. s. v.

[2]) I Christian den Andens Hofreglement, omtrent fra 1520, hedder det: „Ere nogle af Capellanerne befængte af Pestilents, skulle de ei komme op at tiene, førend 6 Uger forgangne ere, efterat de have fanget Bod o. s. v." (See almeennyttige Samlinger, 28 B. S. 34.)

derimod først at være udgangne under Christian den Fierde, [1]) og senere at være efterfulgte af de følgende Konger [2]). Medens Spanien allerede i Midten af det 15de Aarhundrede havde meget fortrinlige og strengt overholdte Quarantaine-Anstalter, gialdt Flugt [3]) fra de inficerede Byer som Hovedregelen i næsten hele det øvrige Europa; og først meget senere indførtes her, hvad Erfaring dog havde viist at være af stor Nytte i hiint Land. I Christian den Fierdes Reces af 1643 bestemmes: at Ingen, som kommer fra Steder, hvor Sygdommen er begyndt, maa tillades Adgang til Steder, som

---

[1]) Blandt de svenske Besværinger, der fremsattes ved Grændsemødet i Knærød imellem de danske og svenske Affendinge 1624, er ogsaa følgende: At Danmark tvende Gange havde været tillukt og tilspærret for den svenske Konges Poster og Brevdragere til den danske Konge, paa Grund af Pesten, som grasserede i Sverrige. — Denne Grund ansaae de Svenske imidlertid kun for et Paaskud, som de Danske benyttede, for at faae Leilighed til at fortrædige de Svenske. At den neppe har været andet, og at Spærrings-Anstalterne kun ere drevne med liden Alvor, fremgaaer nokſom deraf: at Veiene i Danmark vare aabne om Sommeren, da Pesten i Sverrige var heftigst, og derimod tillukte om Vinteren, da den var lemfældig eller ophørte. „Og," fremføre de svenske Affendinge, „endog Sygdommen meest forleden Aar (1623) tog Overhaand i Stockholm og Norkøping, saa undsaae man sig dog ikke udi Øresund, det dersra komne svenske Gods at ransage, under det Skin, at det ikke var bidbragt fra pestbefængte Steder; da det i Gierningen skeete, at deraf Told kunde tages." (Jevnf. Slanges Christ. IVs Historie S. 513).

[2]) Saaledes udgik Forbud paa Handelen med Stæderne i Østersøen, især med Rostock og Danzig 1625; et lignende med Danzig 1660, med Kønigsberg 1661, med pestsmittede Stæder overhovedet 1680.

[3]) I en Tractat om Pesten, der tillægges en vis Biskop Knud (Episcopus *Arusiensis* civitatis Daciæ) d: Vesteraas (Arosia), og er trykt henimod Slutningen af det 15de Aarhundrede, anføres som Hovedmidlet mod Pest: at man forbedrer sig; men dernæst som et ikke ringere, at man tager Flugten. (Summum remedium est: ut tempore pestilentie penitentia & confessio medicamentis ceteris preferantur. Promitto tunc summe, quod valde bonum remedium est: fugere & locum infectum mutare.

endnu ere frie for den; at hvis dog Nogen indkommer, indlægges han 4 eller 5 Uger i Pesthuset, eller i Værelser, hvor ingen Sygdom har været, og tillades først at udkomme, naar imidlertid ingen Sygdom har viist sig hos ham; at Breve fra smittede Steder skulle giennemrøges; at ingen Skibe eller Haandtering tillades fra saadanne Steder; og at aldeles ingen derfra komme Skibsfolk eller Varer tilstedes at føres i Land, under Confiscation og anden høieste vilkaarlig Straf. — I et Quarantaine-Forslag, som det medicinske Facultet i Aaret 1661 afgav*), ifølge Befaling af Kong Frederik den Tredie, og som er fulgt i Reskriptet af anden August s. A. angaaende Pesten i Konigsberg, gjøres Forskiel imellem saadanne Varer, hvorved Smitten kan hænge, og saadanne, som uden Skade kunne indføres fra smittede Steder, ligesom der ogsaa i samme bestemmes Forholdsregler ved hines Desinfection. — Dog saa noiagtige og bestemte Quarantaine-Anstalter, som dem Danmark fik, da den Pest-Epidemie, vi her omtale, truede og senere indsneg sig, har vort Fædreland ikke tidligere havt. Disse skulle længere hen nærmere omtales.

De af Pest Angrebnes Indespærring i deres Huse med en Sygevogter eller Sygevogterske, saa at al Samqvem med Andre, end den aandelige og legemlige Lage forbødes: var en med megen Haardhed og Consequence paa flere Steder i Europa tidlig giennemført Forholdsregel, der, saa nødvendig den end kunde synes at være, især i Byer, hvor man manglede et tilstrækkeligt Antal Sygehospitaler, medførte den meest forhadte og piinlige Tvang for de elendige Paagieldende. At slige Forholdsregler ogsaa i Kiøbenhavn tidlig have været anvendte, bør man med Sikkerhed kunne slutte. I Christian den Fierdes forhen omtalte Reces paabødes en saadan Indespærring, men dog under en mildere Form. De nærmest Beslægtede maatte, „om de det endelig ere begiærendes, tilstedes til de Syge at indgaae; dog at de siden fra andet Selskab

*) Th. Bartholin de med. domest. Danorum S. 327.

og Samqvem (undtagen Kirken) sig entholde." Senere skærpedes disse Isoleringer; hvilket af det Følgende, naar Pesten 1711 nærmere omhandles, vil kunne erfares.

Under udbrudte Pest-Epidemier at adsondre de Syge fra de Sunde, ved at indlægge hine i egne dertil indrettede Huse eller saakaldte Pesthospitaler, hvor flere af Pesten befængte i Fællesskab kunde nyde Pleie og Behandling: var en Foranstaltning, der maatte ligge meget nær, og derfor kan antages, tidlig at være truffen her i Kiøbenhavn, skiøndt vistnok Pesthusene i denne By, som i det hele øvrige Danmark, vare meget langt fra at kunne ansees som Mønstre i deres Slags. Allerede i Aaret 1522 anlagde en riig Kiøbmand, Claus Denne, et Pesthuus udenfor Kiøbenhavns Vesterport; rimeligviis i Anledning af den kort i Forveien (1519—1520 [1]) grasserende engelske Sved. Men dette existerede i denne Form kun en meget kort Tid [2]). — I Aaret 1612, da stor Syge-

---

[1]) 1519 angives i Almindelighed som det Aar, da den engelske Sved herskede i Kiøbenhavn; men den vedblev ogsaa det paafølgende Aar. Hvitfeldt (Danmarks Krønike S. 957) beretter, at een af Kiøbenhavns første Professorer, Peder Skotte, døde 1520 af Pestilents.

[2]) 1524 fik Claus Denne Kgl. Brev paa at maatte opbygge et St. Annæ Hospital i Kiøbenhavn „paa det Sted, hvor St. Gertruds Capel staaer," med den Forpligtelse at stifte „et saa mærkeligt Hospital, som noget kan findes i Danmark, opmuret af Grunden, med Badstue og anden Bequemhed, som syge Mennesker besynderligen behov have." Wendts Bidrag til Fattigvæsenets Historie. I Hefte S. 32 og flg.) Da Cl. Dennes Stiftelse, der, uagtet den anførte Bestemmelse, mere var et sædvanligt Fattig-Hospital end et Syge-Hospital, kom til at ligge i selve Byen, maatte det saaledes ophøre at være en Separations-Anstalt for Pestsyge. Det er af det her Oplyste — hvis ellers det af Cl. Denne paatænkte Hospital nogensinde kom istand, som vel er meget uvist — klart, at Jonge (i sin Khavns Beskrivelse) har Uret, naar han anseer det for rimeligt, at det Pesthuus, som i en senere Tid omtales, og som endnu existerer af samme Navn, skiøndt af ganske anden Gavn, er identisk med det af Cl. Denne for smitsomme Sygdommes Skyld anlagte Hospital; hvorimod det er langt rimeligere, at Pesthuset er en Fortsættelse af St. Jørgens-Hospital

lighed, som det hedder hos Slange (i Christian den Fierdes Historie S. 321), herskede i den danske Leir, blev en stor Mængde Syge, som vare komne tilbage fra Calmars Belei-ring, indlagt i St. Jørgens-Hospital [1]) imellem Nørre- og Vesterport. Det samme var Tilfældet i Aaret 1619, da Pe-sten, grasserede heftigt i Sjælland, og dette Hospital atter blev brugt til at isolere de af Smitsoten Angrebne. Fra denne Tid kaldtes det i Almindelighed Pesthuset. Paa Tider, da ingen Pest eller smitsom-Sygdom grasserede, be-nyttedes St. Jørgens-Gaarden, ligesom tidligere, til en mild Stiftelse for trængende Fattige; ja dette Brug ophørte ikke engang, naar den benyttedes som Pesthuus. I Aaret 1632 bleve saaledes de af smitsom Sygdom Angrebne udførte til dette Hospital; men da bleve ogsaa dets Bygninger udvidede, for at giøre en Skilsmisse imellem dem, som med smitsom Sygdom vare besængte og andre fattige syge Mennesker. [2]) I Aaret 1645 skienkede Christian den Fierde „til Pesthuset for

---

udenfor Kiøbenhavns Vesterport, hvilket nærmere vil fremgaae af det Følgende.

[1]) St. Jørgens Hospital er upaatvivlelig af alle milde Stiftelser i Kiøbenhavn den ældste, og var oprindelig bestemt til at modtage og afsondre fra andre Menneskers Selskab dem, der lede af Spedalskhed, en Sygdom, som i Middelalderen saavel her i Danmark som i den største Deel af det øvrige Europa var overordentlig udbredt. Allerede i det 13de Aarhundrede existerede et saadant, eller maaskee flere, i Kiøbenhavn. Herom vidne nogle endnu bevarede Gavebreve, hvorved større eller mindre Summer skienkedes til de Spedalskes Hospital (Pontoppidans Origin. Havn. S. 165—166). Lignende St. Jør-gens-Gaarde besadde paa den Tid de fleste større Byer i Danmark. Men da denne Sygdom i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede mær-kelig aftog, fik de efterhaanden en anden Bestemmelse. I Aaret 1538 blev det Kiøbenhavnske St. Jørgens Hospitals fieste Indtægter tillagte Hellig-Aands Hospitalet i Byen; men det vedblev dog under en egen Forstanders Tilsyn at have endeel Lemmer.

[2]) Pontoppidans Orig. Havn. S. 296.

Kiøbenhavn“ [1]) aarlige Indtægter af Kirkerne i Siælland; ligesom det allerede tidligere var befalet, at der hver Søndag og hellig Dag gik Tavler om i Kiøbenhavns Kirker til Hielp for dette Pesthuus. I den store Pest, som herskede i Kiøbenhavn 1654, blev det udentvivl, ligesom tidligere 1632, anvendt til de Pestsyges Separation [2]); men i Aarene 1659 blev dette Hospital, ligesom det dengang udenfor Kiøbenhavn liggende Bartous Hospital, ødelagt i Anledning af Beleiringen. 1665 blev det anlagt paany (noget længere fra Staden, ned mod Kallebodstrand, paa Vesterfælled, hvor det endnu staaer og har samme Navn, men er privat Mands Eiendom); men det blev nu en ganske under Fattigvæsenet i Kiøbenhavn sorterende Stiftelse, hvor gamle, fattige, skrøbelige tildeels affindige Mennesker [3]) bleve optagne; og skiøndt det fremdeles vedblev at kaldes Pesthuset, tiente det i den kommende Tid ikke mere til det Brug, hvorpaa dets Navn tyder. Under Pesten 1711 havde Kiøbenhavn ikke en eneste Bygning, bestemt til Pestsyges Modtagelse, men den da nedsatte Sundheds-Commission maatte, efterat Sygdommen begyndte mere og mere at tage Overhaand, dertil indrette en af en privat Mand leiet Gaard.

---

[1]) I Christian den Fierdes Reces af 1643 paabydes Oprettelsen af Pesthuse med egne Kirkegaarde til Fattiges Begravelser i alle Byer.

[2]) Men at det ogsaa da tillige har været en almindelig Pleiestiftelse sees af Wolffs Encomion regni Daniæ, trykt 1654: „Kiøbenhavns velvise Magistrat har ladet stifte et Pesthuus, derudi at indtage Fattige, naar de blive syge, og Tienestefolk, som tiene de Folk, hos hvilke liden Hielp var at formode, indtil de bleve igien helbredede og vel tilpas, og kunne komme til at tiene igien; faae de ikke deres Helbred igien, da blive de derinde deres Livstid.“

[3]) Ligesom der allerede ved Udvidelsen af St. Jørgens Hospital 1632 sammesteds var oprettet en Daarekiste for at forvare Affindige, saa blev dette Brug nærmere reguleret ved Rescript af 26de Juni 1697. Ved Rescript af 31te Aug. og 3die Sept. 1703 blev det bestemt, at arme Folk, som ere beskadigede i Ansigtet eller paa Fødderne, skulde optages i Pesthuset udenfor Vesterport.

Uagtet der hverken i de tidligere Bevillinger for enkelte Bartskærere, eller Skraaer for Barbeerlaug i Byerne, saa lidt som i de bekiendte Statuter for Barbeeramtet i Kiøbenhavn af Aar 1577 [1]) findes nogen bestemt Hentydning paa at Barberne vare forpligtede til at tiene som Pestmestere (et Navn, som man, saavidt jeg veed, ogsaa først i det 17de Aarhundrede begyndte hos os at bruge): saa laae dog upaatvivlelig denne Bestemmelse i den Clausul, der altid findes tilføiet de givne Bevillinger, at de skulde være rede til Kongens Tieneste; hvorved ikke alene Tienesten i Krig, til Lands eller Vands, men ogsaa den ikke mindre vigtige Tieneste under Pest-Epidemier kan antages at være forstaaet. Først ved Christian den Fierdes titomtalte Reces af 1643 blev noget Nøiere i denne Henseende bestemt. „Naar Pest „udbryder," hedder det i denne, „skal strax en god og vel for„faren Pestmester eller Bartsker antages, og have en god „Maanedsløn af Byen, saalænge Sygdommen varer. Ham „skal og sættes hvad han af de Syge, som Formue have, maa „tage; de Fattige skal han for intet og den Løn, han af Byen „haver, tiene og besøge, saa og bruge de Raad, **Medici** fore„skrive. Og skal han i Begyndelsen selv endog uombedet „gaae i de Huse, hvori Pesten begynder, der lade ryge og „bruge Raad, Præservativer, og alting forekomme, saavidt Gud „den Almægtigste giver selv naadelig Raad og Lykke: og „naar Pesten grasserer, da skal han meddele Enhver Raad, „som Raad er begierendes, dem ogsaa, som ham lader fordre, „besøge, og overalt tage Vare paa Pesthusets Syge." — Disse Bestemmelser gialdt i Hovedsagen aldeles paa den Tid vi her skulle omtale. De yngste Mestere i Amtet vare fornemmelig forpligtede til denne Tieneste [2]).

---

[1]) Disse ere aftrykte paa Latin i Th. Bartholins Cista medica, p. 61, men i Originalsproget (Dansk) i Herholdts Archiv for Lægevidenskabens Historie, S. 115.

[2]) I Anledning af en Barbeersvends Examen og paafølgende Optagelse

Helsingør, der i Middelalderen maatte lide meget ved Fienders Overfald, Brand og Plyndring (f. Ex. af Lybekkerne Aar 1311, 1372 og 1522), tiltog dog snart igien, baade i Størrelse og Folkemængde, da Øresunds Told, som der fra ældgammel Tid blev opkrævet, og Byens herved fremhjulpne Handel, gav den vigtige og betydelige Næringskilder. Den var saaledes allerede paa den Tid vi her omtale, en temmelig ansеelig Kiøbstad, med henved 6000 Indvaanere; og i det Hele bedre bygget, end den ældre Deel af Kiøbenhavn. Ved det store Antal Skibe, der allerede i det 17de Aarhundrede passerede fra og til Østersøen gjennem Øresund, og som efter Wolffs **Encomion regni Daniæ** (S. 519) undertiden paa een Dag kunde beløbe sig til 2 à 300, ja endog 600 og flere Coffardieskibe, havde Byens Indbyggere stor Fortieneste; men vare og, da ingen regelmæssig og vedvarende Quarantaine sikkrede dem, idelig udsatte for Tilførelsen af smitsomme Sygdomme. Med Hensyn til Communalforfatning, Sundheds-politi og Medicinalvæsen, stod denne By omtrent paa samme Fod som Hovedstaden; dog snarere under samme, saa at det, der tidligere er fremsat om Kiøbenhavn, for største Delen ogsaa gielder Helsingør. Nogen ansat eller offentlig lønnet Læge havde denne By paa bemeldte Tid ikke, og, saavidt jeg har fundet, ikke engang nogen privat practiserende Læge. Omtrent mod Aaret 1704 opholdt den før omtalte J. G. de Botticher sig i Helsingør; men forlod Byen atter efter meget kort Tid, og tog 1705 Doctorgraden i Kiøbenhavn. Derimod havde Byen flere Amtsmestere. I Sjælland var

---

i Lauget 1673, hedder det saaledes i Oldermandsbogen: „Han (den examinerede Svend) gav en Revers fra sig, at han vilde være Lauget tro og huld, fortie hvad der passerede i Amtet, og love, at han, naar en Pest udbrød, som den yngste Mester i Amtet vilde lade sig bruge som Pestmester og Barbeer, ligesom alle før ham i Lauget havde giort." De yngste Mestere paalaae endnu en anden Forpligtelse, den nemlig at jage Bønhaser og Fuskere.

vel en Landmedicus, Dr. Johannes Elias Müller, offentlig ansat og lønnet; men han boede i Sorøe. Under Pesten fik han Ordre til at holde sig færdig, om hans Tieneste kunde begieres i Helsingør og Omegn. Skiøndt der, paa hans Ansøgning, tilstodes ham et maanedligt Salarium af 20 Rdl. for at holde sig parat til denne Tieneste, blev den dog, hvad Helsingør angaaer, i Gierningen ikke fordret af ham. Et Hospital havde Byen, der tidligere var doteret med rige Indkomster fra Skaane, hvoraf baade Skolen og de fattige Syge havde deres Ophold. Men ved Skaanes Tab gik det meget tilbage for dette Hospital; skiøndt det senere ved aabent Brev af 1ste Sept. 1661 erholdt Tavlepenge af hver Kiøbstad- og Landsbykirke i Danmark, undtagen af Kiøbenhavns Kirker.

Efterat den fra Constantinopel udgaaende og stedse mere og mere Nord paa trængende Pest, som ovenfor beskrevet, havde naaet Danzig og flere Stæder ved Østersøen, og Danmark saaledes i høi Grad truedes: udgik 1709 d. 16de Aug. et Forbud, hvorved al Handel til og fra det Danske Monarchies Riger og Lande paa Danzig og andre befængte Stæder i Østersøen ophævedes. I alle Søstæder i Danmark dannedes der en Commission, bestaaende af En af Øvrigheden, En af de bedste Borgere og En af de erfarneste Skippere, som tilligemed Tolderen og Apothekeren, hvor en saadan var, og med en Chirurgus*) skulde examinere alle fra Østersøen kommende Skibe, og lægge ethvert mistænkt Skib i Quarantaine. Amtmændene fik Befaling at udsætte-expresse Strandvagter, for at have nøie Tilsyn med Lodser og Fiskere, som under Livsstraf forbødes at komme nogen Seilende omborde. For at Ingen skulde være uvidende om deres Pligter i denne Henseende, bleve i alle de Kirker, som laae Stranden nærmest, Placater desangaaende hver Søndag oplæste fra Prædikestolen.

---

*) At ingen Læge omtales som Medlem af denne Commission, er bevisende for hvad forhen er fremsat om Landets Trang paa Læger.

I Mundingen eller Indløbet til enhver Havn udlagdes et Skib eller mindre Fartøi [1]) paa Vagt, som skulde forbyde ethvert, hvad enten under dansk eller fremmed Flag seilende Skib at indlægge, førend Sundhedspassene befandtes rene. Breve og Papirer skulde tages med en Tang eller andet bequemt Instrument, og giennemrøges med Svovl, Malurt og desl., førend de bragtes paa Toldboden. Breve fra Polen, Preussen og Pommern maatte fra Posthusene i Lybek og Hamborg ikke forskikkes til Danmark, førend de vare giennemrøgede. — De Steder, hvorhen mistænkte Skibe bortvistes for at holde 40 Dages Quarantaine, vare Saltholm for Kiøbenhavn og Sielland; Sprogøe i store Belt og Brandsøe i lille Belt for Fyen; Kyholm ved Samsøe for Jylland; Askøe for Lolland og Falster, og Vresen for Langeland. Paa disse Steder befaledes det, at Huse skulde opføres eller indrettes til Logie for Quarantainisterne, Pakhuse for Godset og Vareme og Pesthuse for de Syge. De forsynedes med en Huusvert, en Chirurg med Svende og Drenge, og de nødvendige Levnetsmidler og Medicamenter [2]). Ved Rescript af 19de August 1709 til Biskopperne i Danmark blev det befalet, at der fra Prædikestolene overalt i Riget skulde giøres Bøn for at bevare det fra Pesten. Professorerne i det medicinske Facultet fik under samme Dato Befaling: „at de paa „det medicinske Auditorium to Timer om Dagen skulde læse „paa Dansk, hvorledes farlige og pestilentialske Sygdomme „skulde præcaveres, kiendes, omgaaes og cureres, hvortil de

---

[1]) Fregatten Ørnen blev den 31te August 1709 beordret til Station ved Helsingør, for at vaage over Quarantaine-Anordningernes Overholdelse; et lille Fartøi i samme Hensigt til Khavns Rhed; et andet mellem Fehmern og Lolland; et tredie i et lille Belt, og et fierde mellem Møen og Stevns. (Garde's Efterretninger om den danske og norske Sømagt. 2 Bd. 2. H. S. 98.)

[2]) Ifølge Rescript af 28de Sept. 1709 til de Deputerede for Finantserne skulde der, med Hensyn til Omkostningerne for de nævnte Quarantaine-Indretninger, udstedes Creditordre til Amtstuerne, indtil en rigtig Repartition paa Publicum kunde blive giort.

„skulde invitere ikke allene Studiosos paa Academiet, men og „det hele Bartskeramtets Mestere og Svende; og maatte det „undertiden være tilladt en eller anden Mester eller Svend at „examinere."

Forbudet paa Handelen med Danzig og flere af de øster-søiske Steder maatte være saa meget mere trykkende, som den haarde Vinter 1709 havde foraarsaget megen Dyrtid. I August Maaned s. A. (d. 26de) blev det derfor forbudt at udføre nogenslags Kornvarer, undtagen Boghvede, fra Danmark. Trangen til Tilførsel af Kornvarer udenlandsfra tiltog desuagtet, saa at Kongen i Marts 1710 maatte bevilge sine Undersaatter at beseile de i Østersøen inficerede og mistænkelige Stæder om Kornvarer; dog under den Betingelse, at Skipperne saavelsom Folkene edelig forpligtede sig til at efterleve de Instructioner, som Sundheds-Commissionen foreskrev dem, betræffende Maaden, hvorledes de skulde forholde sig paa de inficerede Steder, og senere, naar de kom hiem. I August s. A. ophævedes Forbudet mod Handelen paa Danzig; derimod skulde det vedblive at gielde med Hensyn til de andre smittede Stæder ved Østersøen.

Imidlertid udbredte Pesten sig i Sommeren 1710 mere og mere i det nordlige Tydskland, og ved Reser. af 1ste Sept. s. A. til Stiftsbefalingsmændene, Amtmændene og Magistraterne i Danmark, paalagdes det dem, alvorlig at overholde den d. 19de August forrige Aar udgangne Anordning *). „Vore Lande," hedder det, „maae bære største Frygt for at drive nogen Handel med Königsberg, Stettin, Stargard og endeel mecklenborgske Landstæder".

---

*) At Anordningerne ikke nøiagtigen have været fulgte, at Strandvagterne have ladet Folk fra Skibene uhindrede gaae i Land paa Kysten, ja at danske Færgemænd selv have ført smittefængende Varer, saasom Hør iland, sees, blandt andet, af Klager, forebragte for Helsingørs Sundheds-Commission.

I Helsingør [1]) frembød Mængden af de som oftest paa Rheden liggende Skibe de største Vanskeligheder med Hensyn til Overholdelsen af de paabudne Foranstaltninger, og det uagtet en bevæbnet Barkasse i Sommeren 1710 var commanderet til at assistere det der liggende Vagtskib (Snauen Frøken Elsken, der havde afløst Snauen Phoenix.)[2]) Det var saaledes ikke uden Exempel, at Færgemændene havde bragt Folk iland fra smittede Skibe [3]). Adskillige engelske og hollandske Skippere negtede at heise Qvarantaineflaget, (som paa den Tid var hvidt) og at lægge sig for Anker, hvor Vagtskibschefen befalede det. Disse Vanskeligheder forøgedes endmere i November, da der indløb Efterretning om, at Sygdommen var udbrudt i Stockholm og flere andre Stæder i Sverrige, hvorfor ogsaa de nordfra kommende Skibe skulde examineres. I det Hele manglede man et tilstrækkeligt Antal af paalidelige Mænd, til hvem man kunde betroe Vagtholdet.

Sundhedstilstanden i Helsingør havde ikke desmindre hele Sommeren 1710, saavidt det skiønnes, været god; og først i de sidste Dage af September indtraf et mistænkeligt Dødsfald, idet en Silkevæver fra Stockholm, der var kommen til Byen to Dage førend de svenske Stæder erklæredes smittede, blev syg i sit Logie hos en Færgemand Dow i Strandgaden, og døde efter 4 Dages Sygdom af en typhøs Feber med Petechier („Fleckfeber"). Fiorten Dage derefter bleve i samme Huus en Dreng paa 14 Aar, Huusmoderen og en Pige syge, hvoraf

---

[1]) Med Hensyn til den paa de følgende Blade givne Beskrivelse af Pesten i Helsingør, da skylder jeg her offentlig at bevidne Hr. Stadsphysicus Klem i Helsingør min Tak, fordi han velvilligen til Afbenyttelse har overladt mig nogle Optegnelser om Pesten i denne By, som han har uddraget af den der nedsatte Sundheds-Commissions Protocoller.

[2]) See Garde's Efterretninger om den danske og norske Sømagt 2 B. 3 H. S. 187. 201.

[3]) Det blev derfor senere anordnet: at alle Baade til en vis Tid skulde laases i Helsingørs Havn om Aftenen, og først gives frie om Morgenen til dem, som vare forsynede med Tegn.

de to først efter faa Dage døde under samme Tilfælde som hiin, med Undtagelse af, at der hos Konen i Huset ikke saaes Pletter. Ved en den 19de November foretaget Undersøgelse fandtes imidlertid ingen at lide af mistænkelig Sygdom; og sees det da, at al Praxis i Byen besørgedes af Apothekeren Peckel og 4 Barberer, hvoraf En, ved Navn Lindorf, var den meest brugte. En anden af disse havde nogle Patienter fra de kongelige Skibe, som vare indlagte i de Fattiges Huse (det før omtalte Hospital).

Fra den i Helsingør nedsatte Sundheds-Commission, der bestod af Commandanten paa Kronborg, General-Major Pforten, Justitsraad og Tolddirecteur Kenckel og tvende af Magistraten, Borgemester Garben og Jesper Fahrenhusen, udgik nu en indstændig Anmodning til alle Byens Beboere, hvorved de opfordredes til strax at anmelde, naar Nogen blev syg.

Kort efter indtraf flere Dødsfald paa Lappen, en af Færgefolk, Lodser og Fiskere beboet Forstad, Nord for Byen. Ifølge en Indberetning af 28de Nov. vare 6 Personer døde kort efter hinanden. Men de til Ligenes Besigtelse udsendte Barberer, Lindorf og Meyer, havde ei forefundet noget egentligt Tegn paa Sygdom hos dem. De tilskrev deres Død allene Hunger; da de efter Naboernes Udsigende kun havde havt raae Kaalstokke og Vand at leve af, paa Grund af den almindelige og tiltagende Armod og Hungersnød. De angrebne Huse bleve nu spærrede og Vagt sat ved dem, efterat først de Afdødes Efterladenskaber vare brændte.

Som Følge af disse forunroligende Efterretninger fik Etatsraad Georg Grundt, Viceborgemester og Stadsphysicus i Kiøbenhavn Johan Eichel, og Michael Scharfenberg, Apotheker sammesteds, under 3die December Ordre at begive sig til Helsingør, for med største Flid at undersøge Tilstanden der, og derefter tilligemed Sundheds-Commissionen i Byen „at tage Præcaution, enten med Byens ganske Til„spærrelse, om der befindes saadan Sygdom, som kan være af

„farlig Conſeqvents, eller paa andre Maader at giøre forſig=
„tig Anſtalt". Fandtes Rygtet om at Peſten var udbrudt i Helſingør uſandt, ſkulde den nedſendte Commiſſion tage Tings=vidne derom. Efter denne Commiſſions Befaling bleve nu de allerede trufne Anſtalter, med Henſyn til Smittens For=plantelſe fra de angrebne Huſe paa Lappen, ſkærpede; men da ingen yderligere Forholdsregler toges, iſær med Henſyn til Byens Afſpærring, ſaa maa Commiſſionen ikke have fundet tilſtrækkelig Anledning til at erklære den for peſtbefængt; hvilket den, ifølge de allerede givne Oplysninger, ei heller da kan antages at have været.

Sygdommen paa Lappen udbredte ſig imidlertid videre og ſelv blandt de Militaire, ſaa at der den 23de Dec. af disſe vare 17 Syge og 2 pludſelig Døde. De Syge bleve affondrede fra de Friſke. Lappen blev ſpærret, og Omſorg draget for at hindre al unødvendig Forbindelſe mellem denne Forſtad og Helſingør ſelv, ſom endnu ſyntes at have været fri for miſtænkelige Tilfælde. Ved Reſcr. af 24de December blev en Medicus, Dr. von Weſtphalen, og en Chirurg Drewis tilſtaaet en maanedlig Gage, hiin af 50, denne af 8 Rdl., for deres Tieneſte og Opvartning hos Helſingørs Fattige. Desuagtet tiltog Sygdommen mere og mere. I Januar viſte der ſig hos flere Soldater under Sygdommens Forløb Buboner (Kiertelhævelſer i Lyſken, Armhulheden o. ſ. v.), der mere og mere maatte beſtyrke Formodningen om, at den udbredte Sygdom var af peſtagtig Natur. Den 14de Januar udgik der fra Regieringen i Kiøbenhavn en Befaling til Præſteſkabet, Dr. Weſtphalen og ſamtlige Chi=rurger og Bartſkærere i Helſingør, at de til næſte Dag (den 15de Jan.) ſkriftligen under deres Hænder og ved deres Sa=ligheds Ed ſkulde give Underretning om Sygdommen i Hel=ſingør, „hvorvidt den var ſmitſom og peſtilenzialſk eller ikke." Deres Beretning maa ikke have været fuldkommen klar og be=ſtemt; thi faa Dage efter nedſendtes Dr. Jens Bing, der i den foregaaende Sommer, ſom Overmedicus paa den danſke

Flaade, havde havt Leilighed til at see og behandle en Mængde af ondartede Febre angrebne Matroser og Soldater. Hans Hverv var at undersøge om Pesten var tilstede eller ikke. Han skulde først underhaanden indhente Oplysninger hos Apothekeren, Barbererne og de Syge, og siden conferere med Dr. Westphalen. Resultatet af hans Undersøgelse blev: at ingen Pest herskede i Helsingør, men vel en ondartet epidemisk Feber. Under 1ste Februar fik det medicinske Facultet og Stadsphysicus Johan Eichel Befaling at conferere med de Kgl. Livmedicis: Justitsraad Johan Conrad Wolfen, Justitsraad Johan Adam Hofstetter og Johan Buchwald, om Sygdommen i Helsingør, og derom uden Ophold at indgive deres Betænkning. Men da denne nødvendig maatte være afhængig af de fra Helsingør indkomne Beretninger, navnligen Dr. Bings, hvilken Læge med bestemte Ord havde erklæret, at ingen Pest herskede i denne Bye, saa er det begribeligt, at Helsingørs allerede da paatænkte og foreslaaede Indespærring, for at frelse Hovedstaden og det omliggende Land, ikke kom til Udførelse, men udsattes til et Tidspunkt, da Sygdommen havde taget saadan Overhaand, at ingen menneskelig Foranstaltning kunde modstaae dens Magt. Dr. Bing maatte siden, da hans afgivne Betænkning ansaaes at have foranlediget Smittens Overførelse til Hovedstaden, høre meget ilde af de Kiøbenhavnske Læger, og vistnok ikke uden Grund. Böttticher kalder saaledes hans Beretning om Tilstanden i Helsingør noverlagt og falsk (relatio insulsa et falsa*), og tilskriver for største Deel den Tro, man fæstede til Bing, i Stedet for at høre hans (Böttichers) og andre Lægers Raad, at Smitten blev

---

*) Anf. St. S. 68. Naar Böttticher ved denne Leilighed siger, at allerede paa denne Tid over 800 Mennesker vare bortrykkede af den herskende Sygdom: da er dette upaatvivlelig aldeles urigtigt; og denne Beretning skylder enten hans almindelige Hang til Overdrivelser sin Tilværelse; eller den maa forklares derved, at han skrev sit udførligere Værk over Pesten, hvori flere Oplysninger om den i Helsingør og Kiøbenhavn grasserende Pest ere givne, flere Aar efter den Tid.

overført til Kiøbenhavn. Skiøndt nu vistnok de flere pludselig indtrufne Dødsfald paa en Tid, da Pesten rasede rundt omkring i de nærliggende Lande, vel burde giøre Dr. Bing mistænkelig og tilbøielig til at tilraade Byens Afspærring: saa bør man dog billigen betænke, at paa den ene Side de hidtil stedfundne Tilfælde høist rimeligen ikke havde frembudt aldeles bestemte og characteristiske Mærker paa Pesten; og at han paa den anden Side udsatte sig for et meget betydeligt Ansvar, hvis han uden tilstrækkelig Grund havde tilraadet en Foranstaltning, der maatte have de meest uberegnelige og ulykkelige Forstyrrelser i Handel og Vandel og i Familielivet til Følge. Maaskee tør man ogsaa antage, at de af Byens Indvaanere, hos hvem man skulde hente sine Underretninger, just af Frygt for denne indgribende Foranstaltning have skiult de enkelte Tilfælde, som maaskee vilde have ledet ham til at antage Pestens Tilstedeværelse, og saaledes til at raade til Byens Afspærring.

Med Hensyn til Omsorgen for de Syge, hvoraf de fleste i deres elendige, for alle Nødvendigheds-Artikler blottede Huse maatte lide den største Nød, havde Kongen under 21de Januar befalet, at der i Hospitalet i Helsingør, hvor der var mere Plads, end de derværende Lemmer brugte, skulde giøres Anstalt til, at saa mange syge Folk, saavel af det Militaire som Andre, som Hospitalet kunde rumme, deri skulde indtages. Denne Foranstaltning gialdt upaatvivlelig ene for selve Byen Helsingør, hvorhen Sygdommen nu synes at have udbredt sig. Den paabudne Spærring af Forstaden „Lappen", hvor Sygdommen først var udbrudt, var nemlig saa slet bleven overholdt, at man opdagede flere Personer, som derfra havde trængt sig ind i Byen. Navnligen var en Vaagekone, som havde giort Tieneste hos de Syge paa Lappen, tvertimod Forbudet, gaaet til Helsingør, og var død der tilligemed sin Mand. Fra den Tid udbredte Sygdommen sig mere og mere i Helsingør selv, og yttrede sig i Februar i flere bedre Huse. Under 21de Januar udgik ligeledes et Rescript til

Sundheds=Commissionen i Helsingør om at afsondre de Friske og Syge paa Lappen. De Friske skulde sendes til Saltholm, for at holde Quarantaine; de Syge pleies i Huse paa Lappen, og naar de begyndte at komme sig, adskilles fra de Syge i andre Huse. Borgemester og Raad fik Befaling at afbrænde de smittede Huse paa Lappen med alt det deri værende Bohave.

I Februar (d. 7de) fik Vicebranddirecteuren i Kiøbenhavn, Gregers Romer, Ordre til at begive sig til Helsingør, for der, indtil videre, at indtræde i Sundhedscommissionen og tilligemed de øvrige Committerede paasee Foranstaltningernes rette Overholdelse. Det paalagdes dem, flittigt at correspondere med Politi= og Commerce=Collegiet i Kiøbenhavn, med Hensyn til om Sygdommen tager af eller til. Da det Sidste desværre var Tilfældet, fik Amtmanden paa Kronborg Amt, Geheimeraad Johan Otto Rabe, Befaling til at indrette Kronborg Ladegaard til at modtage syge Soldater og andre Syge i Helsingør, dog saaledes, at der giordes Separation imellem de meget syge og de mindre syge, ligesom imellem Soldaterne og Borgerne. Imidlertid kunde Kronborg Ladegaard ikke uden stor Besvær, formedelst det derværende Kgl. Fourage=Magazin og formedelst Forpagterens Fordringer, indrømmes til det omtalte Brug; hvorfor Kongen befalede, at „Baaningen i Kronborg Have skulde bruges til at holde Quarantaine i*), og at et Huus noget derfra, „Bilet" kaldet, skulde leies til de Syge af Borgerskabet i Helsingør og dertil indrettes.

Den 9de Marts var imidlertid Sygdommen saa godt som ophørt paa Lappen, saa at Quarantainetiden her nedsattes til 5 Uger. I Helsingør vare derimod indtil den Tid 8 Huse smittede, hvori 30 Mennesker vare døde. I Ugen

---

*) I den Helsingørske Sundheds=Commissions Protocoller anføres, at nogle Huse, „lille Jylland" kaldede, udenfor Svingelporten valgtes til Quarantaine=Anstalt for de Helbredede.

fra 6te til 13de Marts døde 9 Personer, hvoraf kun 2 paa Sygehuset. Men ogsaa her syntes nu Sygdommen at ville aftage; ja man begyndte endog at raadslaae om Byens Rensning, inden det mildere Veir indtraadte. Men herved mødte Vanskeligheder, som man ikke skulde have ventet. Sundheds-Commissionen kunde ikke opdrive det dertil nødvendige Antal Vogne. Den havde indgivet en Ansøgning om at erholde Bondervogne, men dette var blevet afslaaet; og Byens Folk, der havde Heste og Vogne, undsloge sig for at tage Deel i Arbeidet. Ogsaa hindredes Commissionen meget i sin Virksomhed af Mangel paa Penge.

Snart indtraf ogsaa, henimod Midten af Marts, i Byen paany flere pludselige Dødsfald, med Tilfælde af Buboner og sorte Pletter, og nu skred Sygdommen, som man fra dette Øieblik med Bestemthed kunde kalde Pesten, frem med raske Skridt. Tilstanden var saa meget sørgeligere, som Commissionen af Pengemangel ikke saae sig istand til at underholde de Syge i Sygehusene, eller de Helbredede i Quarantaine-Anstalterne*) Dr. Westphalen laae syg, og helbredes først efter 7 Ugers Forløb. En Regimentsfeltskjær Kühler og Barbererne besørgede imidlertid de Syges Cuur. Formedelst dette nye Udbrud af Sygdommen befalede nu Politi- og Commerce-Collegiet i Kiøbenhavn, at Ingen maatte forlade Helsingør, at Bønderne ikke maatte kiøre ind i Byen, og at Ingen tilsøes maatte komme derfra til Kiøbenhavn, men skulde lægge an ved Quarantainebroen; og da det fornemmelig var imellem Soldaterne, at de fleste Sygdomstilfælde i den senere

*) Efterhaanden havde man nemlig seet sig istand til at indrette 3 Sygehuse, der alle vare beliggende udenfor Byen, nemlig i „lille Jylland" paa „Sonden", hvilket var det først etablerede af dem alle; et paa „Blegdammen" og et i „Norske Poststytter", hvoraf det første tillige tiente som Quarantaine-Anstalt. Af Barbererernes og Rodemestrenes Lister over de Syge sees, at alle disse Sygehuse i Midten af Marts have været i Brug.

Tid vare udbrudte, saa foresloges, at lægge dem i Leir. Dette Forslag blev fulgt, og havde, med Hensyn til Soldaternes Sundhedstilstand, den forønskede Virkning.

Spærringen af Byen blev dog ei strax sat i Udøvelse. Commissionen giorde Modforestillinger, støttende sig paa Rodemestrenes sidste Indberetninger, efter hvilke ingen mistænkelige Sygdomstilfælde mere skulde være i Byen. Imidlertid erfares dog kort efter af Commissionens Protocoller, at Folk skiulte deres Sygdom.

For øvrigt var Sygdommen heller ikke indskrænket til Helsingør allene. Ved en af Branddirecteur Romer og Barbeer Drewis foretagen Undersøgelse fandtes, at blot paa Aalsgaarde, et Fiskerleie i Nærheden af Hellebek, Nord for Helsingør, var siden Paaske af 200 Mennesker døde 27 med Tilfælde af Kiertelhævelser (Buboner); og saaledes i flere Byer nordenfor Helsingør. Den 10de April fik Dr. Westphalen Befaling at begive sig til 3 Landsbyer paa Kronborg Amt, nemlig Hornbek, Steenstrup og Horneby, hvor der herskede smitsom Sygdom, for der at underrette sig om dens Beskaffenhed, anordne de nødvendige Præcautioner og derom at giøre Indberetning. Ifølge denne bleve Amtmand Rabe og Krigscommissair Rostgaard beordrede til at giøre Anstalter mod Sygdommen i disse Landsbyer, at separere de Friske fra de Syge i visse Huse eller Værelser, forhindre al Slags Omgængelse med andre Byer, foranstalte, at de Syge pleiedes og saaes til Gode o. s. v., hvorom de skulde conferere med Dr. Westphalen. Desuagtet udbredte Sygdommen sig videre paa Landet, og var i Mai overordentlig heftig i Tikiøb Sogn. Sygdommens Symptomer vare her de samme som i Byen*).

---

*) Med Hensyn til den grasserende Sygdom i disse Byer befaledes: 1) Ingen Bonde maa forlade Amtet uden Sundhedsbeviis, at ingen Sygdom har hersket i hans Huus i de sidste 6 Uger. 2) Den anordnede Vagt maa under Livsstraf ikke komme i de besængte Huse, eller

Efterat Husene paa Lappen vare vel giennemrøgede og udluftede, og ligeledes Seng- og Gangklæder luftede, bagte, røgede og de gamle Pialter brændte*), blev denne lille By den 15de Mai erklæret for reen og smittefri. I Helsingor selv greb Sygdommen derimod mere og mere om sig, hvortil Aarsagen angives at have været, at Borgerne practiserede de

---

Folkene fra disse, naar de gaae til deres Avling, nærmere end 50 Skridt, og saaledes, at de Mistænkte have Vinden i Ansigtet. 3) Provianten skal henlægges paa et Sted paa Marken, 4) eller paa en i Døren af Huset anbragt Klap. 5) Vaagekonerne forbydes under Livsstraf at bestiæle Husene. 6) Der anordnes en egen Præst og Jordemoder til de Syge. 7) Angribes Nogen i et Huus, da skal dette ved andre udenfor Huset boende sunde Folk angives. 8) Et besængt Huus omgives med Vagt. 9) I Pesthuse skal sættes Vand med Løg eller ulæsket Kalk. 10) De, som boe næst ved besængte Huse, skulle lukke Vinduerne op imod Nord og Øst to Timer efter Solens Opgang, og lukke dem førend Solen gaaer ned. I taaget og regnfuldt Veir skulle de holdes lukkede. Beboerne opfordres til ofte at skifte Klæder og udluste dem; til at ryge Husene og til ikke at gaae ud uden at have nydt noget. 11) De smittede Huse betegnes med et hvidt Kors. 12) Fiærkreature og Katte i besængte Huse ihielslaaes; ligeledes Hunde, naar de ei fastbindes. 13) Qvæget sammenholdes hiemme eller separeret fra det sunde Qvæg. 14) Qvæg fra Huse, hvor Folkene ere uddøde, maa ikke indføres i sunde Huse, uden 3 Gange at være drevet giennem dybt Vand. 15) Ingen ud- eller indlades i besængte Huse uden Amtmandens Tilladelse. 16—17) Spindelvæv affeies — og Sviin afskaffes. 18) Hverken Straa eller Andet maa udkastes af de besængte Huse. 19) De Døde skulde bortbæres af egne Liigbærere, i det Høieste sex Mand, som indlogeres i egne Huse. Liigklæder maa ei benyttes over Kisterne. 20) Liigbærere og Vaagekoner skulle over deres Klæder bære en Klædning, giennemdragen med Vox eller Beg, og betegnet med et hvidt Kors. 21) De Helbredede skulle holde 6 Ugers Quarantaine. 22) Efter Sygdommens Ophør skulle Husene og Mobilierne tilbørlig renses. 23) Enhver, som har Raad dertil, skal tilbørlig proviantere sig med Korn, Brænde, Salt, Meel og tienlige Medicamenter; o. s. v.

*) Til at have Opsigt med denne vigtige Bestilling var ansat en Karl, som fik 1 Rdl. i maanedlig Gage. (!)

Sengeklæder ind i Byen, hvorpaa Soldaterne havde ligget udenfor Svingelporten.

Dr. Westphalen enedes kun slet med Commissionen og endnu slettere med Chirurgerne, hvilke han beskyldte for at handle uforsvarligt mod de Syge, idet de „gave dem quid pro quo“ og ikke raadførte sig med ham. Commissionen ansøgte derfor om at faae en Læge endnu; og der blev den 30te Mai nedsendt en Dr. Heinichius med en maanedlig Gage af 50 Rdl. og med Rettighed til at modtage Betaling af de Formuende[1]). Ligeledes fik Helsingør fra Kiøbenhavn en Pestchirurg med 24 Rdl. maanedlig Gage.

Sygdommen tog desuagtet saadan Overhaand i Helsingør og viste saa aabenbar sin pestagtige Natur, at det endelig ved en Kgl. Ordre af 25de Mai blev befalet, at Helsingør og Omegn fra Villingebek til Espergierde skulde ganske indsluttes med en Cordon, for at redde Residentsstaden og det øvrige Land. Geheimeraad Rabe og Krigscommissair Jens Rostgaard[2]) befaledes at begive sig til Esrom, for at giøre de nødvendige Anstalter og anvise de udcommanderede Tropper de Pladse, hvor Vagt giordes meest nødvendig, saa at ingen enten gaaende, ridende eller kiørende kunde komme igiennem. Et Sted bestikkedes, hvor Postsækken, efter tilbørlig at være røget, skulde modtages og afleveres. Ved Lokkerup blev oprettet en Markedsplads, hvorhen Bønderne kunde bringe deres Varer. Der blev ansat 4 Proviantmestere, for i Byen at erkyndige sig om, hvad der behøvedes, ligesom 4 andre Mænd, 2 udenfor Posteringen, for at kiøbe Varerne, for hvilke der var sat en bestemt Taxt, og 2 indenfor, for at modtage dem. Det for-

---

[1]) I Norrkøping i Sverrig lovede Magistraten den udmærkede Læge Dr. Block, om hvem mere siden, 1 Ducat daglig, men det blev ogsaa ved Løftet (Ilmoni Bidrag till Nordens Sjukdoms-Historie. 2. D. S. 347).

[2]) Under 5te Junii fik den før omtalte Gregers Rømer Befaling at tiltræde denne Commission.

bødes at indføre Sviin, Gæs, Melk, Ost, alle Slags Frugter, ligeledes Brændeviin. De Fattige skulde for offentlig Regning forsynes. Det blev befalet at nedskyde Enhver, der vilde giennembryde Cordonen. Ligesom fra Landsiden, blev ogsaa Helsingør fra Søsiden aldeles spærret*). Et Proviantskib blev under behørig Forsigtighed jevnlig nedsendt fra Kiøbenhavn. Al Consumtionsafgift af de indførte Varer blev hævet. Indvaanerne bleve opfordrede til „dagligen og ideligen at indfalde til Gud med Bøn og Paakaldelse om deres Synders Forladelse, Plagens Forlindring og Straffens Formildelse, og at beflitte sig paa et reent, skikkeligt og ædrueligt Liv og Levnet", at skye store Forsamlinger, afholde sig fra besængte Huse, holde Huse og Gader rene, nedbryde Svinestier og afskaffe Sviin, „saasom Svinemøg er det farligste til at drage Giften til sig". Latinskolen lukkedes, Auctioner forbødes, og de besængte Huse betegnedes med et stort hvidt Kors. Ligene skulde begraves 24 Timer efter Døden, men først synes af Lægen. Liigkisterne maatte ei gjøres større, end høist fornødent, og sælges efter en bestemt Taxt. Der blev ansat visse Liigbærere og en ny Pestkirkegaard anlagt. De, der døde i Sygehusene, skulde begraves i Stilhed før Solens Opgang eller efter dens Nedgang. Vinduer og Dørre skulde holdes lukkede, hvor Ligene kom forbi. Indvaanerne tilholdtes at forfatte en Liste over deres Eiendomme og Tilgodehavende. Med Hensyn til Sundfarten toges den Bestemmelse, at ingen Skipper maatte komme iland, og at Toldkammeret skulde forlægges til Vagtskibet. Lægerne og Chirurgerne fik Befaling at visitere Apotheket, og senere at taxere Recepterne, hvoraf sees, at Apothekerne tidligere selv havde bestemt Prisen uden Taxt. Dr. Westphalen paatog sig Tilsynet med Sygehuset paa Sonden og med Lazarethet i Leiren, og Dr. Heinichius med de Syge i Byen.

---

*) Sidst i Junius blev det dog tilladt Fiskerne daglig at roe ud, men alle paa eengang og under Vagtskibets Opsigt.

Listerne over de Syge forfattedes af Beboerne; men det blev befalet, at de skulde paategnes af Dr. Heinichius, „da den Ene giorde Alt endnu værre end det var; den Anden kaldte Alt kun hidsig Feber.“ Det blev Barbererne paalagt, straxt at indfinde sig hos Enhver, der meldtes syg, forordne den nødvendige Medicin til de Syge og uddele Præservativer til de Øvrige i Huset, hvilke Lægemidler efter Doctorernes Forskrifter skulde udleveres dem af Apothekeren. Sygelisterne skulde daglig indsendes, ligesom Barbererne skulde optage Fortegnelse over de Afdødes Klæder og Pialter, for at Alt kunde samles og forhindres fra at komme bort. Magistraten fik Befaling, ugentlig tre Gange at tilstille Kongen Underretning om Byens Tilstand, om Sygdommens Af- og Tiltagen, om Antallet af de Syge, Døde og Friskblevne.

Sundheds-Commissionen hindredes imidlertid meget i sin Virksomhed for Byens Vel i denne sørgelige Tid, deels ved Uvirksomhed og Modvillighed fra Øvrighedens Side, deels ved den før omtalte Mangel paa Harmonie imellem Byens Læger. Den 12te Junii blev Borgermester Baltzer Garben i Helsingør giennem Amtmanden tilkiendegivet Kongens Unaade, „fordi han aldeles ingen Hielp eller Assistance viser i de Sager, som Sundheds-Commissionen der i Byen beslutter, men enten ei efterkommer eller forhaler dem.“ Samme Dato fik Dr. Westphalen sin Afsked fra den Tieneste, han som Medicus for de Syge i Helsingør havde været betroet. Det blev ham paalagt at giøre Ed paa, at han havde handlet redeligt og før sin Afreise fra Landet at holde Quarantaine paa det anordnede Sted.

Indvaanerne inddeltes i 4 Classer: 1) de, som kunde underholde sig selv (de Formuende); 2) de, som daglig maatte kiøbe, hvad de behøvede, og meente at kunne holde det ud i 6 Uger; 3) de, som nu vare komne i Armod; 4) omløbende Betlere o. s. v. I 3die Classe vare 62 Familier paa 181 Personer, i 4de Classe 259 Familier paa 743 Personer. Disse sidste fik 7 ß, 6 Pd. Brød og en Pot Gryn ugentlig. Sidst

i Junius blev det Forslag giort, at flytte de Fattige ud i Hytter paa Marken og give dem Straa til Leie, hvilket havde havt en velgiørende Indflydelse paa Soldaterne, og vistnok ogsaa vilde have virket gavnligt til at standse Sygdommen i Byen; men skiøndt Forslaget udgik fra Commissionen og bifaldtes af Conseillet, der handlede i Kongens Fraværelse, saa blev det dog ei udført, fordi man fandt, at der var saa mange ledige Huse, hvor de Fattige og Syge kunde fordeles under Opsyn. Men selv dette opsattes fra Tid til anden, fordi man ei havde fornødne Midler til at underholde dem, hvorfor de vedbleve at løbe om og betle. Denne Pengemangel foranledigede Kongen til under 22de Junii at beordre de Deputerede i Finantserne at udlevere de Tilforordnede i Politi- og Commerce-Collegiet saa mange Penge til Sundhedsvæsenet i Danmark, som Tid efter anden maatte udkræves; ligesom der ogsaa den 29de Junii befaledes, at Bækkener skulde udsættes i alle Kirker i Kiøbenhavn til de Fattiges og Nødlidendes Bederværgelse i Helsingør.

I Landsbyerne greb Sygdommen ogsaa mere om sig, hvilket efter Dr. Heinichius's Mening, der ligeledes af og til besøgte de Syge her, foranledigedes derved, at de Efterlevende brugte de Afdødes Klæder. Den 22de Junii fik Dr. Joh. El. Müller, Landmedicus i Sialland og boende i Sorøe, Befaling til at holde sig færdig, om hans Tieneste kunde begieres ved den i Helsingør og nogle Landsbyer deromkring grasserende Sygdom. — Tienesten for Dr. Heinichius og Barbererne i Helsingør var imidlertid ved Sygdommens Overhaandtagen bleven saa besværlig, at Sundheds-Commissionen, hvis Medlemmers Antal formedelst Mængden af de forefaldende Arbeider var forøget, i Begyndelsen af Julius søgte at erholde en Medicus og en Chirurg endnu; men i Kiøbenhavn, hvor Pesten nu ogsaa var udbrudt, kunde man, paa Grund af Tilstanden der, ingen undvære. Forlegenheden tiltog, da den fortiente Barbeer Lindorf døde. I hans Sted maatte man antage hans Svend, Braem. Fra Lübeck giorde

man sig Umage for at erholde en Barbeer, men saavidt jeg veed forgieves. Ogsaa Jordemødrene i Byen vare bortrykkede af Sygdommen, hvorfor Apothekeren foreslog, at man skulde efterspørge, om nogen kyndig Kone fandtes, der vilde paatage sig dette Hverv, efter at være først examineret.

Store Bryderier havde Sundheds-Commissionen i Helsingør af de Uordener, som de Militaire begik, og navnligen af deres Uenighed med Borgerne. Saaledes henkastede og samlede hine deres Ureenlighed ved Kilderne til et af Springvandene. De hindrede Borgerne fra at komme til Torvs, indtil de selv havde kiøbt, hvad de vilde; disse standsede igien de Militaires Bud efter Medicamenter, ligesom de hindrede de Syge fra at indbringes i Sygehusene udenfor Portene. — Imellem Apothekeren paa den ene, og Doctoren og Barberne paa den anden Side, var ei heller den bedste Enighed. Hiin klagede over, at Barbererne overvældede ham med Skieldsord, og at Dr. Heinichius havde villet ride ham overende paa Marken, da han var ude for at samle Urter. Uagtet Alt, hvad der var anordnet for at skaffe Penge tilveie, var Commissionen endnu bestandig i Forlegenhed. Dr. Heinichius fik sin Gage meget nordentlig udbetalt, hvorfor han tilsidst negtede at besøge de Syge.

I September begyndte Sygdommen mærkelig at formindskes, og sidst i Maaneden var den saa betydeligt i Aftagende, at Husenes og Byens Renselse blev paabudt, som ogsaa endtes den 28de October. Efter Kgl. Befaling skulde alle Sengeklæder, der vare brugte af de Syge, brændes; men herimod giorde Commissionen Indsigelse, da den største Deel af Byens Indvaanere saaledes intet vilde have havt at ligge paa. Man indskrænkede sig da til, paa bedste Maade at rense de bedre Klæder, hvorimod de slette offredes til Luerne.

Den 30te November afskedigede man Barbeer Meyer og en Vaagekone i Sygehuset: „lille Jylland"; den 18de December ligeledes Barbeer Braem og en Vaagekone. — Den 26de December hævede man Posteringerne omkring Helsingør,

men der sattes Vagt ved alle Tilgange til Byen, for at paasee, at Ingen kom bort derfra uden Pas, og ei bragte Klæder eller deslige Ting med sig. Torvet flyttedes nærmere til Byen. Den 12te Januar afskedigedes Dr. Heinichius. Først i April 1712 blev Spærringen aldeles hævet.

Om Sygdommens og Dødelighedens successive Tiltagen, efterat Sygdommen først havde erklæret sig som Bubonpest, indeholde de af Barbererne og Rodemesterne førte Lister følgende Oplysninger:

I Ugen fra	6te	til	13de	Marts	bleve syge	[1])	døde 9
— —	13	—	20	—	—	[1])	„ 13
— —	20	—	27	—	—	56	„ 15
— —	27	—	4de	April	—	57	„ 10
— —	4de	Apr.	11	—	—	51	„ 10
— —	11	—	18	—	—	67	„ 15
— —	18	—	25	—	—	[2])	„ 22
— —	25	—	2den	Mai	—	80	„ 23
— —	2den	Mai	9	—	—	[3])	„ 41
— —	9	—	16	—	—	90	„ 45
— —	16	—	23	—	—	93	„ 54
— —	23	—	30	—	—	[4])	„ 65
— —	30	—	6te	Junii	—	153	„ 81
— —	6te	Junii	11	—	—	185	„ 68
— —	11	—	19	—	—	215	„ 48 [5])
— —	19	—	26	—	—	245	„ 89
— —	26	—	3die	Julii	—	244	„ 90
— —	3die	Jul.	10	—	—	258	„ 117
— —	10	—	17	—	—	286	„ 124
— —	17	—	24	—	—	296	„ 110
— —	24	—	31	—	—	256	„ 111
— —	31	—	5te	August	—	281	„ 100 [6])

[1]) Antallet er der ikke angivet.
[2]) Ikke angivet.
[3]) Ikke angivet.
[4]) Ikke angivet.
[5]) Blot af det ene Sogn (Olai); for det andet mangler Angivelsen.
[6]) Blot i Olai Sogn.

Fra nu af aftog Sygdommen igien efterhaanden.

I Ugen fra 4de til 11te Sept. døde kun 20
— — 11 — 18 — „ 16
— — 18 — 25 — „ 12
— — 25 — 2den Oct. „ 13
— — 2 — 9 — „ 6

I det Hele skal efter Böttichers Angivelse 1500 Mennesker i Helsingør være bortrykkede af Pesten. Hvad her kan være passende at anføre om Sygdommens Gang og Udvikling hos de enkelte Individer og om dens characteristiske Symptomer, skal blive meddeelt, naar jeg i en følgende Tid kommer til at berette om Pesten i Kiobenhavn, hvormed Sygdommen i Helsingør havde fuldkommen Lighed.

Sygdommens Varighed i de Tilfælde, som havde et dødeligt Udfald, sees af følgende Liste. Af 224 Døde, hvis Sygdoms Varighed angives, have 8 ligget syge i 1 Dag; 29 i 2 Dage; 62 i 3 Dage; 67 i 4 Dage; 19 i 5 Dage; 16 i 6 Dage; 17 i 8 Dage; 4 i 9 Dage; 2 i 21 Dage.

Nedenstaaende Liste vil oplyse hvilken Alder og hvilket Kiøn, der var underkastet den største Dødelighed. Af 864 Døde vare

af Mandkiøn:		af Qvindekiøn:						
34	„	40	(hvortil 15 uden opgivet Kiøn) i alt 89 under 5 Aar.					
50	„	34	(hvortil 10 uden opgivet Kiøn) i alt 94 under 10 Aar.					
69	„	75	ialt 144 fra 10 til 20 Aar					
50	„	95	„	145	=	20	= 30	=
37	„	60	„	97	=	30	= 40	=
37	„	62	„	99	=	40	= 50	=
45	„	58	„	103	=	50	= 60	=
20	„	40	„	60	=	60	= 70	=
3	„	16	„	19	=	70	= 80	=
5	„	6	„	11	=	80	= 90	=
1	„	2	„	3	=	90	= 100	=
351	Mænd.	488	Qvinder.					

Om Behandlingen af Sygdommen, som Lægerne og Barbererne i Helsingør anvendte, indeholdes Intet i de efterladte Beretninger; kun at det medicinske Facultet i Kiøbenhavn havde tilraadet, strax at give et Brækmiddel.

At endeel Medicin maa være brugt, kan dog sluttes deraf, at jeg har fundet opgivet, at Apothekerens Regning for det, som han for offentlig Regning leverede, skal have været 3500 Rdlr.

Forinden jeg slutter, bør jeg bemærke, at den Tids Skribenter ere meget uenige om Maaden, paa hvilken Pestsmitten er tilført Helsingør. Efter Böttcher (p. a. St. S. 68) overførtes den fra Skaane, men efter Frederik den Fierdes Historiograph Høyer kom den „fra Østersøen med rigaiske og danzigske Skibe og Varer, som bleve standsede af den danske Flaade ved Helsingør." Denne sidste Mening er utvivlsomt den rigtigste. Saa meget er vist, og bør bemærkes, at Handelen paa Danzig, der, som ovenfor anført, tidligere havde været forbudet, allerede den 29de August 1710 atter blev frigiven paa Grund af Kornmangelen i Danmark, og saaledes frembød en gunstig Leilighed til Smittens Overførelse fra et Land, hvor Pesten paa den Tid endnu rasede. Derimod kom denne Sygdom ikke til Skaane førend i Aaret 1711; thi Feltmarskal Steenbock, som med en Deel af den svenske Krigsmagt laae i Skaane, holdt ved sine kloge og virksomme Foranstaltninger, ved Quarantaine og Cerneringer, endnu i 1710 Pesten borte fra denne Landsdeel.

Anden Afdeling.

Kun en Samtidig, der havde gjennemlevet den Kiøbenhavnske Pesttids Farer og Trængsler, og der med Aand og Hjerte forstod at opfatte og giengive dem, vilde kunne levere et Arbeide, der fortiente at læses ved Siden af Thucydides's herlige Beskrivelse af den athenienſiske Pest, eller af andre lignende Mesterværker. For En derimod, der lever over 100 Aar senere, da endog Sagnene om de indtrufne Begivenheder kun existere i høist sparsomme og utydelige Træk i de Nulevendes Hukommelse, og som derfor kun kan søge sine Oplysninger i de faa efterladte historiske Optegnelser, — for ham staaer kun tilbage med muligste Troskab at samle disse, og efter Evne at sammenfatte dem til et Heelt. Med Undtagelse af Böttichers forhen omtalte Værk, hvori den Kiøbenhavnske Pest leilighedsviis omtales, men i en vis Retning*) dog temmelig udførlig, bestaae de Oplysninger, der nu kunne skaffes tilveie om denne Begivenhed, fornemmelig kun i de Optegnelser, som de offentlige Autoriteter (Cancelliet og den da nedsatte Sundheds-Commission) have nedskrevet og bevaret i deres Protocoller. Og vistnok give disse, der ere meget lidet kiendte og endnu mindre benyttede, høist interessante og læseværdige Bi-

*) Med Hensyn til dens medicinske Beskrivelse.

drag til den Tids Historie. Vel vilde jeg, ved kun at optegne de mærkeligste og derfor meest gribende Kiendsgierninger, og ved at udsmykke dem med de Reflexioner, som en historisk-philosophisk Betragtning af dem kunde opfordre til, kunne have forfattet en Beskrivelse af den Kiøbenhavnske Pest, der vilde have havt en større og mere almindelig Interesse end nærværende, mere i det Enkelte gaaende. Dog da det har været mit Formaal, ikke saameget at skrive en enkelt Sygdoms Historie, som tillige, af Kilderne selv, at give et Bidrag til en svunden Tids Medicinal-Forfatnings Historie, har jeg troet at burde opgive den mere almindelige Interesse for den historiske Nøiagtighed. Hertil maatte jeg føle mig saa meget mere opfordret, som baade hiin ældre Forfatter (Bøttcher) og nogle nyere (Callisen og Franckenau), der havde omtalt denne Begivenhed, meget strengt have lastet de da trufne Medicinal-Forholdsregler og været i høi Grad uretfærdige mod de Mænd, som paa hiin Tid stode i Spidsen for det Kiøbenhavnske Medicinalvæsen. Navnligen har især Franckenau heri syndet imod historisk Sandhed og Retfærdighed. Den upartiske Læser vil af min, af de bedste Kilder hentede Beretning, let komme til den Overbeviisning, at medens Meget vel burde og kunde have været anderledes og bedre, røbe mangfoldige andre Foranstaltninger baade Indsigt, Dygtighed og ufortrøden Omhyggelighed fra Autoriteternes Side. Men det gik i Kiøbenhavn, som det da og senere, ja endog i den allerseneste Tid (under Cholera's Rasen) er gaaet i enhver større By: Sygdomstilfælde hobede sig paa Sygdomstilfælde, Liig paa Liig, og Forretning paa Forretning, i saa umaadelig og uberegnet Progression, at det var umuligt at tilveiebringe det nødvendige Antal af dygtige Arbeidere (Læger, Barberer, Sygeoppassere, Sygedragere, Liigbærere, Gravere o. s. v.) og de fornødne Hielpemidler, og saaledes at overholde den tilsigtede Orden og Nøiagtighed i Forretningernes Gang.

Jeg har i den foregaaende Afdeling omtalt de i Almin-

delighed trufne Foranſtaltninger til at afværge Peſtens Ind=trængen i Danmark, ligeſom de vigtigſte Medicinal=Anordnin=ger med Henſyn til Helſingør. Saalænge Peſten endnu ikke havde berørt Landets Grændſer, troede man ſig ſikkret ved ene at rette Opmærkſomheden mod dens Indſnigen fra Søſiden. Ligeſom i de andre Søſtæder, var ogſaa i Kiøben=havn allerede i Aaret 1710 en Commiſſion dannet, der ſkulde vaage over, at Peſten ikke ſøleds fra trængte ind i Hovedſta=den [1]). Ved denne Commiſſions Indflydelſe udgik (d. 8. Sept. 1710) en Politi=Placat om Sundhedspaſſenes bedre Indretning og om Maaden, hvorpaa miſtænkte Skibe, Folk og Varer ſkulde behandles. Men ſnart truede Faren ogſaa med at overføres fra Landſiden. I November 1710 fik de Committerede ved Politi= og Commerce=Collegiet Befaling at træde ſammen med de ovennævnte Mænd „for at over=lægge og træffe Anſtalter imod den peſtilentialſke Sygdom, ſaaſom denne mere og mere nærmer ſig Grændſen, og Sta=den Lübeck for ſamme ikke ſkal være uden Miſtanke.“ Et Reſcript udſtedtes (7. Nov. ſ. A.) til afgangne Hr. Chriſtian Gyldenløves Gemalinde, Fru Dorthe Kragh, om at iagttage den yderſte Forſigtighed med Poſtſækken og Poſtvæſenet [2])

---

[1]) Denne Commiſſion beſtod af Raadmand Chriſtian Simonſen sen., Hofapotheker G. Becker, Jens Graa, Johan Georg Müller, Barbeer Andreas Badſtüber, H. Riber, Michel Hanſen Lindberg, Apotheker M. G. Scharffenberg, og ſom Secretair Peder Henrichſen.

[2]) Poſtvæſenet, der ſom bekiendt under Frederik den Tredie og Chriſtian den Femte indtil 1685 havde været beſtyret af Poul Klingen=berg, blev derefter, imod en aarlig Afgift, overdraget til Grev Chri=ſtian Gyldenløve ſom et Slags Lehn, hvilket dog efter hans Død gik over til hans Enke. Hun afſtod imidlertid, uviſt af hvilken Grund, „General=Poſtmeſterſkabet i Danmark“ til Kongen, ſom ved Reſcript af 6. Oct. 1711 bød, at Indkomſterne deraf i den ſvage Tid ſkulde tilfalde de meeſt Nødlidende i Kiøbenhavn (Canc. Regiſt. No. 58). Aarſagen til Afſtaaelſen kan maaſkee ſøges i de mange ved Peſten foraarſagede Hindringer for Poſtens regelmæſſige Gang og de derved betydelig forringede Indtægter. (Den 22. Auguſt 1711 udkom

formedelst den i Sverrige og paa adskillige Steder grasserende Sygdom. Generalmajor Christian Rodsteen*) paalagdes det, at iagttage det Fornødne for at afværge Indsnigelse af Personer og Gods fra befængte Steder. Justitsraad og Politimester Johan Bertram Ernst fik Befaling at paasee, at alle til Kiøbenhavn ankommende Reisende bleve angivne og meldte for Politiet (14. Nov. s. A.). Magistraten i Kiøbenhavn tilholdtes at vaage over Stadens Forsyning med Levnetsmidler og Brændsel for et halvt Aar, i Tilfælde af en mulig Afspærring, hvis Pesten uagtet de trufne Anstalter dog skulde indsnige sig (s. D.). Lignende Befalinger udgik til Magistraterne i de andre Kiøbstæder. Det medicinske Facultet udarbeidede et Skrift, der skulde oplyse Vedkommende om Sygdommens Forebyggelse og Behandling. Exemplarer af dette uddeeltes ikke alene i Hovedstaden, men sendtes til Stiftsbefalingsmændene og Amtmændene overalt i Danmark, for at de derefter kunde giøre de fornødne Foranstaltninger, og navnligen sørge for, at Apothekerne havde godt Forraad af de deri omtalte Lægemidler, og at Barberne vare underrettede om alt Fornødent (6. Dec. 1710). Samtidigen forlangte Kongen af Stiftsbefalingsmændene, at de inden en vis bestemt Tid skulde indberette til de Tilforordnede ved Politi- og Commerce-Collegiet, hvorledes de hidtil udgaaede Befalinger vare efterkomne, samt give Oplysning om Sundheds-Commissionerne i Byerne, om Strandvagterne giorde deres Pligt, om der behovedes Bistand af det Militaire; det befaledes, at en Ritmester af og til skulde inqvirere Vogterne og Udliggerne, og at der i de Byer, hvor

---

saaledes et Kgl. Reskript, hvori befales, „at den agende Post imellem Kiøbenhavn og Vor Stad Hamborg indeholdes indtil videre, formedelst den grasserende Sygdom").

*) Den Samme, som under de Danskes Indfald i Skaane erhvervede sig et ikke misundelsesværdigt Navn ved at bortføre til Danmark Grev Coyet's Bibliothek, og ved i Slaget ved Helsingborg at commandere den danske Armees høire Fløi.

der er Sundheds-Commissioner, skulde udstedes Passer paa slet Papir, uden Betaling, for at lette Communicationen imellem Landets-Reisende, som kom fra sunde Steder. (6. Decbr.) Kiøbenhavns Magistrat tillagdes Befaling at beskikke En af Bartskerlauget, som alternativ med Andre i Amtet, efter Stadsphysici Anordning, skulde have Indseende med de fattige Syge i Kiøbenhavn og paa Christianshavn. (19. Decbr.)

Imidlertid var den før omtalte smitsomme Sygdom, der i Begyndelsen af Aaret 1711 antog en pestagtig Natur, udbrudt i Helsingør. Da Faren saaledes var rykket Kiøbenhavn paa faa Mile nær, og ‚viste sig under en saa truende Skikkelse, maatte naturligviis de meest alvorlige Betragtninger opstaae blandt Hovedstadens Indvaanere. Dog fornegtede den menneskelige Natur ikke sin Characteer. Medens Nogle troede sig betryggede ved de Foranstaltninger, der allerede vare tagne, og trøstede sig ved de gunstige Efterretninger, som ad den officielle Vei vare indhentede om Tilstanden i Helsingør, at nemlig ingen Pest herskede i denne By, — saae derimod Andre i de Ødelæggelser, som Pesten skaansellost havde udøvet i alle de større og mindre Byer, som den paa sin sikkre og hidtil uafvendelige Bane var kommen til, kun et Forspil til de Rædsler, der om føie Tid skulde træffe deres egen Arne. Lige fra Begyndelsen af Aaret 1711 havde en ualmindelig stor Dødelighed viist sig blandt Stadens Indvaanere, og Dødstilfældene overgik i en mærkelig Grad Antallet af Fødslerne*), rimeligviis som en Følge af de ondartede Febre, der, overførte til Kiøbenhavn i det foregaaende Aar ved de af Krigens Strabadser udmattede Soldater og Matroser, vedbleve at herske i Hovedstaden. Denne ikke uvigtige Omstændighed maatte nødvendigviis vække endog de Letsindigste til Alvor,

---

*) For at tydeliggiøre dette store Misforhold imellem Antallet af Fødslerne og Dødstilfældene, tillader jeg mig her til Sammenligning at anføre Listerne over Fødte og Døde i de 6 første Maaneder af 1711 og af

og da det ogsaa snart blev fuldkomment sikkert, at virkelig Pest grasserede i Helsingor, saae man nu, efter Gemytternes forskiellige Beskaffenhed, med stum eller lydelig Fortvivlelse de kommende Begivenheder i Møde.

Hele Vinteren og en stor Deel af Foraaret gik imidlertid hen i denne bange Forventning, uden at man søgte at styrke Indbyggernes moralske Mod ved nye og kraftige Foranstaltninger for at holde Pesten borte eller for at modtage den, naar den naaede Staden. Omsider tog man i Mai Maaned

---

1840, idet jeg tillige beder Læserne at erindre, at Indbyggernes Antal i Kiøbenhavn 1840 var omtrent dobbelt saa stort som 1711.

Aar 1711.	Fødte.	Døde.	Summa.	Aar 1840.	Fødte.	Døde.	Summa.
1 Uge til 10 Jan.	43	84		1 Uge til 11 Jan.	67	95	
2 — - 17 —	35	86		2 — - 18 —	59	77	
3 — - 24 —	24	61		3 — - 25 —	48	80	
4 — - 31 —	34	80	136-311	4 — - 1 Febr.	56	66	230-318
1 Uge til 7 Febr	39	61		1 Uge til 8 Febr.	73	69	
2 — - 14 —	48	63		2 — - 15 —	67	58	
3 — - 21 —	44	63		3 — - 22 —	58	62	
4 — - 28 —	29	72	160-259	4 — - 29 —	69	64	267-253
1 Uge til 7 Marts	33	68		1 Uge til 7 Marts	81	70	
2 — - 14 —	31	68		2 — - 14 —	57	76	
3 — - 21 —	17	55		3 — - 21 —	76	63	
4 — - 28 —	29	46	110-237	4 — - 28 —	65	64	279-273
1 Uge til 4 Apr.	32	49		1 Uge til 4 Apr.	94	68	
2 — - 11 —	35	45		2 — - 11 —	57	75	
3 — - 18 —	39	52		3 — - 18 —	81	61	
4 — - 25 —	36	65		4 — - 25 —	98	40	
5 — - 2 Mai.	30	50	172-261	5 — - 2 Mai.	77	59	407-303
1 Uge til 9 Mai.	34	57		1 Uge til 9 Mai.	85	65	
2 — - 16 —	35	67		2 — - 16 —	85	53	
3 — - 23 —	41	55		3 — - 23 —	66	61	
4 — - 30 —	34	54	144-233	4 — - 30 —	83	55	319-234
1 Uge til 6 Jun.	27	50		1 Uge til 6 Jun.	84	51	
2 — - 13 —	40	54		2 — - 13 —	73	64	
3 — - 20 —	27	65		3 — - 20 —	72	47	
4 — - 28 —	36	92	130-261	4 — - 28 —	72	67	301-229
Falt 852 Fødte. 1562 Døde.				Falt 1803 Fødte. 1610 Døde.			

(den 25de) den forhen omtalte Beslutning, aldeles at afspærre Helsingør, ikke alene fra Søsiden, men ogsaa fra Landsiden ved en omkring Staden dragen Cordon; men uagtet øieblikkelig Nedskyden var fastsat som Straf for at overtræde den afpælede Grændse, saa er dog Intet visere, end at det lykkedes Flere fra det pestbefængte Helsingør at undgaae den bevogtende Cordons Opmærksomhed og at indsnige sig i Kiøbenhavn. Ifølge „Politi-Collegiets Anordning og det medicinske Facultets Godtbefindende" bleve Politibetiente og Barberer udskikkede for at efterforske disse Undvigtes Opholdssteder og derefter overføre enhver Mistænkt til Saltholm. i den der opførte Quarantaine-Anstalt. Men Kiøbenhavns Indbyggere indsaae saa lidet Nytten af en Foranstaltning, som kun sigtede til deres eget Bedste, at ikke alene de mistænkte Huses Beboere, men ogsaa alle Naboerne paa enhver Maade søgte at forhindre disse Husundersøgelser, ja endog aabenbart satte sig til Modværge og Overlast, saavel imod Politibetientene og Barbererne, som imod Vagten, der var givet dem med til Forsvar (Politi-Placat af 3. Jul.). Imidlertid blev et betydeligt Antal af slige mistænkte Personer grebne og overførte til Saltholm, saa at endog Biskop Chr. Worm fik Befaling at ordinere en Præst til dem, „for at betiene dem i deres Saligheds Sag." (22 Jun.)

Naar og paa hvilket Sted i Kiøbenhavn de første Tilfælde af virkelig Pest have yttret sig, og om disse maa tilskrives Smittens Overførelse fra Helsingør, eller, som Andre meente, fra Østersøen, da den herskede i Curland, Lithauen, Preussen, Pommern og Meklenborg, eller fra Sverrige*),

---

*) Jacob Borrebye (i hans Raritæt-Kamre, S. 337) afgiver i denne Henseende ingen bestemt Mening. „Nogle holde for, siger han, at den skulde være kommen fra Sverrig og Skaane til Helsingør, Andre at den skulde have taget sin Begyndelse fra en Baadsmand, som blev ført fra et Skiberum, som laae i Sundet, ind i Byen, hvor han døde; Nogle vilde mene, at Sygdommen kom med et Skib, hvorudi var Hør fra Østersøen til Kiøbenhavn."

maa jeg lade uoplyst, da alle de authentiske Beretninger intet bestemt herom anføre. Det hører forresten ikke til Sieldenhederne i smitsomme Sygdommes Historie, at det første Punkt, hvorfra Sygdommen paa et bestemt Sted sneg sig videre, er blevet uopdaget, hvortil een af de nærmeste Grunde er den, at beslægtede Sygdomsformer efterhaanden antage Epidemiens Charakteer. Flere Omstændigheder tyde imidlertid paa, at Epidemien, skiøndt mistænkelige Tilfælde havde yttret sig hist og her i Byens fattige Huse allerede i April og Mai, først er kommet til Udbrud i Løbet af Junii Maaned. Strengere Medicinal-Foranstaltninger, sigtende til Kiøbenhavns Betryggelse, bleve da udstedte. Dødstilfældene, som vel lige fra Vinterens Begyndelse uforholdsmæssig havde overstiget Fødslerne, men som dog indtil Midten af Junius lidt efter lidt noget vare formindskede, tiltoge i den sidste Uge af Junius og voxede fra Begyndelsen af Julius i en stærk Progression, imedens flere Mennesker døde pludselig under høist mistænkelige Symptomer; og de indkomne Beretninger fra Læger og Barberer til det oprettede Sundheds-Collegium omtalte Tilfælde, hvor Syge og Døde havde været beladte med Buboner (Kiertelbylder i Lyskene), et af Pestens meest pathognomiske Tegn.

Af den store Mortalitet, som Listerne over de Døde allerede fra Begyndelsen af Aaret 1711 udvise, uddrager H. Callisen[1]) den Slutning, at Pesten længe havde hersket i Hovedstaden, da man begyndte at foie offentlige Foranstaltninger imod den. Han synes[2]) saaledes at antage, at den allerede er begyndt i Januar Maaned eller endog tidligere. Men imod denne Mening maa jeg erklære mig, fordi det vilde stride imod al Erfaring, at en saa ødelæggende Pest, som den her om-

---

[1]) Physisk-medicinske Betragtninger over Kiøbenhavn. 2 B. S. 29.

[2]) Jeg siger synes; thi med rene Ord giør han det ikke, ja anfører endog p. a. St. S. 33 en Mortalitets-Liste, ifølge hvilken de 19 Uger, hvori Pesten angives at have raset som Epidemie, regnes fra d. 27. Junius til d. 7. November.

talte, skulde vedblive at rase over 12 Maaneder (den sædvanlige Termin for en Pestepidemie udstrækker sig sielden paa et enkelt Sted over 6 Maaneder), — fordi den da langt tidligere maatte have naaet sit Culminationspunkt, end i Slutningen af August og Begyndelsen af September, saaledes som Tilfældet var i den Kiøbenhavnske Pest, — og fordi det er antageligt, at tidligere indtrufne, bestemt udtalte Tilfælde af genuin Pest skulde have undgaaet Sundheds-Autoriteternes Opmærksomhed, og at ingen yderligere Foranstaltninger skulde være trufne i Kiøbenhavn forend henimod Midten af Junius*).

Men paa denne Tid see vi Frygten vakt for Muligheden af en tilstedeværende pestagtig Sygdom i Hovedstaden. Under 12. Jun. fik Stadsphysicus og Viceborgermester Johan Eichel Befaling til at være Præses i Sundheds-Commissionen, som det paalagdes at foranstalte Alt hvad der efter Tidens Tilstand fandtes nødvendigt; og deriblandt ogsaa, at antage et Par dygtige og kyndige Mænd til de Dødes Besigtelse.

---

*) I et Manuscript, tilhørende Karen Brahe's Bibliothek i Odense, gives en „Liste paa de, som ere døde i Kiøbenhaffn udi 16 Uger fra den 21. Julius til den 10. Oct. 1711." Skiøndt denne Liste allerede slutter med en Uge, da Antallet af Dødstilfældene oversteg 600, begynder den derimod med en Uge, da det hele Antal af Døde i Byen kun beløb sig til 93. Pesten maa altsaa da have været i sin Begyndelse. — Den samtidige G. F. F. de Frankenau siger udtrykkelig i et Brev til Schelhammer (Virorum clarissimorum ad G. C. Schelhammerum Epistolæ selectiores. Wismariæ & Sundii 1727. p. 377), at Barbererne (Medicorum vulgus) allerede i April og Mai Maaned troede at bemærke, at et indsneget pestagtigt Smittestof (quid pestiferi veneni supreptitii) hist og her lod sig tilsyne i de ringere Classers Boliger; men at Faa eller Ingen satte Lid til deres Beretning; indtil man endelig ved Sommer-Solhvervstider fik Troen i Hænderne, da Flere bleve angrebne af den skrækkelige Sygdom og Ligenes Antal nu tiltog Uge for Uge. — Efter Erik Torm (Antegnelser til Frederik den Tredies Historie) yttrede Pesten sig i Kiøbenhavn i April, og vedvarede til sidst i October. Frankenau (Haandbog om det offentlige Sundhedspoliti. Kbh. 1801. S. 19) antager, at den egentlige Pest begyndte først i Slutningen af Junii Maaned.

Samme Dag tilkiendegav Kongen Biskop Worm, at han bifaldt et af de Tilforordnede i Politi- og Commerce-Collegiet giort Forslag, at Præsterne i Kiøbenhavn, naar de kaldtes til nogen Syg, der senere døde, skulde tilholde Husfolkene at tilkiendegive dette for Stadsphysicus Eichel. Den 19. Jun. beskikkedes denne, tilligemed Professor og Consistorial-Assessor Hans Mule, og Dr. med., Reinholdt Wagener til at danne et Sundheds-Collegium: „for at examinere de Forretninger og edelige Udsagn, som om hidsige Sygdomme maatte indkomme". Wagener fik Tilladelse til ugeviis at skifte med de andre practiserende Læger i Kiøbenhavn. Dette Collegium skulde mode en vis Time hver Søgnedag og overveie, hvad der af de tvende til de Syges og Afdødes Besigtelse anordnede Personer maatte indberettes, — ligeledes deliberere om Alt, Sundhedsvæsenet i Kiøbenhavn angaaende. Naar noget Tilfælde skulde møde, hvori den verdslige Øvrigheds Bistand kunde behøves, havde de kun at tilkiendegive dette for Politimesteren. — Da der fra Borgerskabet, som under Krigstiden maatte giøre Vagterne i Kiøbenhavn, indløbe Klager over denne Tienestes Besværlighed og Farlighed for Sundheden, erholdt Borgerne den Lindring, at de bleve forskaanede for Posterne ved Ministrenes Gaarde, og at der skete Undersøgelser med de Personer, som under Paaskud af at være Kongelige Betiente vilde befrie sig for Vagtholdet (19. Junius). Med stor Liberalitet bestemte Kongen, at Finantserne skulde udbetale de Tilforordnede i Politi- og Commerce-Collegiet saa mange Penge til Sundheds-Væsenet i Danmark, som Tid efter anden maatte udkræves (22. Jun.).

Kong Frederik den Fierde forlod Kiøbenhavn den 11te eller 12te Junius og reiste til Jægersborg, hvorfra flere af de anførte Bestemmelser ere daterede; efter nogle Dages Ophold der vendte han atter tilbage, for den 27de at opslaae sin Residents paa Frederiksberg Slot. Men da Tilstanden med hver Dag blev betænkeligere i Kiøbenhavn, eller maaskee ogsaa fordi Krigens Ledning fordrede hans Nærværelse andensteds, gik han i

Midten af Julius (hvis jeg ikke feiler, den 18de Jul.) til Colding. Enkedronningen og den regierende Dronning fulgte ham først den 28de Jul. tilligemed Kronprindsen; hine toge til Grevskabet Oldenborg, denne til sin kongelige Fader i Colding. Paa Reisen skal en Kokkedreng i deres Majestæters Følge være død af Pest i Fyen, uden at imidlertid derved Smitten blev videre udbredt. I Kiøbenhavn lod Kongen vel Geheimeraaderne, Grev Carl Ahlefeld, Otto Krabbe og Christian Sehested tilligemed Cancellibetiente tilbage, for at Regieringssagerne ikke skulde lide noget Afbræk, og for at de mod Pesten tagne Foranstaltninger kunde skee med den behørige Kraft; men da Faren imod Slutningen af August Maaned daglig blev mere truende, begave ogsaa disse, der efter Kongens Instrux af 17de Jul. under hans Fraværelse skulde danne et i Kiøbenhavn forblivende Conseil, sig bort og opsøge deres Bolig paa Jægersborg, dog efter først at have indhentet Kongens Tilladelse[1]).

Dette af de Høiere givne Exempel fulgtes af en stor Mængde af Hovedstadens Indvaanere, fornemmelig af dens mere bemidlede eller fornemme Classer[2]); og et Sagn har endnu bevaret sig til den nærværende Tid, hvorledes ogsaa

---

[1]) Den 15. Aug. tilskrev Kongen Conseilet: „Naar det til Eders Conservation fornødent eragter, maae I Eder paa Jægersborg eller i Nærheden opholde og der de Anstalter gjøre, som Tiden og Leiligheden kunde udkræve".

[2]) Erik Torm siger (p. a. St.): „Alle Fornemme og Formuende reiste ud paa Landet og til andre Provindser." Iblandt disse var ogsaa den berygtede Grevinde Schindel, der tidligere havde staaet i høi Gunst til Hove, men faldt i Unaade formedelst sin løsagtige Omgang med Generalmajor Bülow. Hun flygtede til Vedelsborg i Fyen. (See Suhms nye Samlinger til Danmarks Historie. 1 Bd. 2 H. S. 143 og 2 B. 1 H. S. 15.) Den russiske Ambassadeurs Gemalinde, Prindsesse Dolgorucki, var bleven indrømmet det Kongelige Slot Anderskov til Opholdssted under Pesten; men da Sygdommen ogsaa naaede derhen i Begyndelsen af September, erholdt hun et kongeligt Pas, hvorefter hun frit kunde passere igiennem Kongens Lande. Hendes Suite var 29 Personer. (Canc. Registr. No. 58 under 12. Sept. 1711).

uformuende og fattige Mennesker klyngede sig til de Riges Vogne under deres Flugt fra Kiøbenhavn, og hvorledes disse ved Trudsler, forceret Kiørsel, ja endog Pidskeslag, søgte at forhindre et Compagniskab, som kunde blive dem farligt eller byrdefuldt. Flaaden gik i Søen, og alle de hvervede Regimenter til Holsteen. De to sjællandske nationale Regimenter bleve derimod tilbage i Kiøbenhavn.

De nøiagtige Husundersøgelser, som Sundheds-Commissionen fandt fornødent at paabyde, med Hensyn til at efterspøre mistænkelige Sygdoms- og Dødstilfælde, men fornemlig Paabudet angaaende de Dødes snarlige og anordningsmæssige Begravelse, vakte aabenbar Misfornøielse og Modstand blandt Kiøbenhavns Indbyggere, som endog dristede sig til at lægge Haand paa de fra Sundheds-Commissionen udsendte Betiente og den dem medgivne Vagt. For at raade Bod paa et saa straffværdigt og i sine Følger saa farligt Forhold, udkom den 3die Jul. en Placat, der blev opslaaet paa Gadehiørnerne, og udraabt ved Trommeslag; den bestemte Livsstraf for enhver, der satte sig op imod de Anstalter, som giordes Sundhedsvæsenet i Kiøbenhavn til Bedste, og paabød tillige paa det Strengeste, at herefter alle Liig af Personer, som hastig bortdøde, skulde begraves uden nogen Ceremonie eller Liigbegængelse. Samme Dag bleve de Deputerede for de Kongelige Finantser bemyndigede til at accordere med Regimentsqvarteermester Wodruff om paa eet Aar at leie hans Gaard og Huse, beliggende udenfor Kiøbenhavn paa hiin Side af den saakaldte Sortedam, hvilken Leilighed Politi- og Commerce-Collegiet fik Befaling at indrette for de Folk, som i Staden angrebes med mistænkelig Sygdom.

Men til Trods for den daglig tiltagende Mængde af Syge og Døde, og til Trods for saa mange baade hiemme og ude indhøstede bittre Erfaringer, skete dog det Samme i Kiøbenhavn, som nylig havde foraarsaget saa stor Forargelse og afstedkommet saa store Ulykker i Helsingør. Uagtet de mange utvetydige Tegn paa den herskende Sygdoms Natur, vilde flere af Kiø-

benhavns Læger ikke erkiende dens Identitet med Pesten; og høist mærkeligt sees det af et Brev fra Sundheds-Commissionen til Kongen, at just den samme Dr. Bøttcher, der i sin ofte citerede Bog saa bittert dadler den til Helsingør nedsendte Læges, fordi han benegtede, at den der herskende Sygdom var Pest — den samme Bøttcher, der fordrede, at hans og andre Lægers Formening (der, vel at mærke, ikke havde været i Helsingør), skulde staae mere til Troende end den undersøgende Læge, og der paa et andet Sted i samme Bog paastaaer, at det var ham, der først erkiendte Pestens Tilstedeværelse i Kiøbenhavn — at just ham, som Commissionen skriver, offentlig erklærede og ikke undsaae sig ved skriftlig at indgive den Mening, at den i Kiøbenhavn begyndte Sygdom ikke var Pest. Callisen anmærker med Rette: at ingen lærd Disput har en mere direct Indflydelse paa Menneskeslægten, eller kan tænkes grusommere i sine Følger, end naar Lægerne under en ondartet Sygdoms Udbrud forfegte stridige Meninger om dens Natur, indtil Øvrigheden ikke længere med Kraft og Held formaaer at sætte Grændser for dens Ødelæggelser. Denne Uenighed blandt de kiøbenhavnske Læger var Skyld i at Oprettelsen af et Lazareth saa sildig begyndtes, og at den omstændelige og godt affattede Forordning om de fornødne Anstalter mod Pestsygdommen, hvortil Udkastet allerede var færdigt d. 7. Julius, først indsendtes d. 27. Jul., blev underskrevet af Conseilet d. 1. Aug. og publiceret d. 12. Aug. Man frygtede for, at disse Foranstaltninger og navnlig det Forslag, at der skulde affordres de Reisende Ed paa, at de i 6 Uger ikke havde været i noget inficeret Huus, vilde foranledige en fuldkommen Standsning af Tilførsel til Byen.

Imidlertid kom man snart til den Overbeviisning, at Sygdommen ikke ved de hidtil anvendte Midler lod sig standse, ja at ikke engang en høistnødtørftig Lindring og Hielp kunde ydes de elendige Syge, hvis Tal daglig tiltog. Kongen besluttede derfor under 7. Jul. at anordne en egen Sundheds-Commission. Commissoriet gik ud paa, at de udnævnte

Mænd skulde anvende al mulig Omhyggelighed paa Sundhedsvæsenet i Kiøbenhavn, at de skulde modtage Anmeldelser om Syge og Døde, giøre Anstalt til de Syges Tilsyn og Pleie og til de Dødes Begravelse, og anvise den bestilte Præst, Medicus og Barberer, hvilke Syge de hver Dag skulde besøge [1]). J. B. Ernst fik, som Politimester, Bemyndigelse til strax at iværksætte Commissionens Beslutninger.

Sundheds-Commissionen bestemte at samles hver Dag baade Formiddag og Eftermiddag, en Beslutning, som man af den daglig førte og endnu bevarede Forhandlings-Protocol seer at Commissionen er bleven tro, indtil den langt hen i næste Aar blevet hævet. Den samlede sig paa Raadhuset i de 32 Mænds Sal, senere, efter d. 27. Aug., i det gamle Academies Huus [2]), og modtog og besvarede den store Mængde af daglig indkomne Beretninger fra Læger og Barberer, og fra Lazaretherne, ligesom Forespørgsler fra Autoriteter og Private. For at bringe de mangfoldige og besværlige Forretninger til at gaae i en saa stadig Gang, som de trængende Omstændigheder ville tillade, antog Sundheds-Commissionen, foruden Præst, Læge og Barbeer, en Skriver, der skulde holde Bog over hvad der daglig passerede, Commissionen vekommende, en Over- og Under-Liigskriver, der med Gravere og Liigbærere

---

[1]) Commissionen bestod af Etatsraad Georg Grundt, Justitsraad og Politimester J. B. Ernst, Justitsraad og Stadshauptmand Johannes Christensen Meller (der under Kiøbenhavns Beleiring af den forenede engelske, hollandske og svenske Flaade 1700 havde udviist saa stor Virksomhed og Dueligheed), Commerceraad og Assessor ved Politiet Thomas Hørning, Stadsphysicus Eichel, Raadmand Kai Klinge, samt 3 af de dygtigste blandt de 32 Mænd, som Magistraten udsaae. Nogle Dage senere (d. 10. Jul.) befalede Kongen, at Professor Mule og Dr. med. Wagner, og (d. 11. Jul.) at Biskop Christen Worm og Schoubynacht Olaus Judichær skulde tiltræde denne Commission, de to sidste for saavidt deres andre Forretninger ville tillade det.

[2]) Reser. af 28de Aug. Sundheds-Commissionen indrømmes det Huus paa det nye Torv, hvor det ridderlige Academie hidtil har været.

skulde besørge de Afdødes Begravelse, en „Sygefader" eller Sygeinspecteur, hvis Forretning skulde være at gaae omkring i Staden i de Huse, hvor der var Syge, og forsyne de Fattige af disse med Penge eller Levnetsmidler, og senere, efterat Lazaretherne bleve aabnede, ved Hielp af Sygeførere besørge deres Indlæggelse paa eet af disse, og endelig 6 Politibetiente, hvilke for en forøget Gage skulde gaae Commissionen tilhaande i dens Forretninger.

Til Præst og Sieleførger for de af den smitsomme Sygdom Angrebne var Jørgen Seerup allerede d. 3. Jul. ordineret. Den „bestilte Medicus" sees af Sundheds-Commissionens Protocoller at have været en vis „Monsieur" Kelp eller Kelf, om hvis tidligere Livsomstændigheder jeg ingen nærmere Oplysning kan give, men som døde under Løbet af Pesten i sine Kaldspligter. Efter Barbeeramtets Laugsartikler paalaae det de yngste Mestere at fungere som Pestlæger, og vi have allerede seet nogle beskiæftigede med de Syges og Dødes Besigtelse. Men under Sygdommens stærke og meer og mere Overhaand tagende Udbredelse, fandtes det fornødent at sætte hele Lauget, Mestere med deres Svende, i Requisition. Dog lode de sig ikke hertil bevæge uden Modstand, saa at Kongen endog i et aabent Brev af 7. Jul. maatte paabyde Oldermanden og samtlige Mestere i Kiøbenhavns Barbeeramt, ligesom ogsaa alle deres Svende, hine under Straf af Amtets Forbrydelse, disse under 4 Rbd. Mulct, at indfinde sig hos Stadsphysicus Eichel og forrette, hvad han angaaende de Syge befalede dem.

Samme Dag fattedes, ifølge Rescript til Politimesteren, følgende Beslutning: at tillukke Østerport, for bedre at controllere alle til Kiøbenhavn Ankommende; at tilmagle alle de Huse, hvori Folkene vare uddøde; at brænde de Bortdødes Klæder, og at sørge for et tilbørligt Forraad af Proviant og Brænder. Men een af de første og vigtigste Gienstande for Sundheds-Commissionens Forsorg var: med al mulig Kraft at paadrive Indrettelsen af den af Regimentsqvarteermester

Wodruff til Pestlazareth leiede Gaard udenfor Byen, og da de hervarende Huse ikke fandtes at afgive tilstrækkelig Plads i det Tilfælde, som var at befrygte, at Sygdommen skulde udbrede sig stærkere, besluttedes tillige at opbygge Baraquer af Bræder og at opslaae Telte, hvortil bl. a. tre store „Teltseil" laantes fra Bremerholm.

Den til Hospitalet udseete Plads ved Sortedam var i en vis Henseende ikke uheldig valgt. Den laae Byen saa nær, at de Syge uden stort Besvær eller Ophold derhen kunde udføres; og dog var den ved Vandet og Voldene adskilt fra Staden, og fiern nok, for at man kunde opnaae den tilsigtede Separation. Den var desuden paa tvende Sider omgiven med Vand, Sortedam og Ladegaardsaaen, saa at det derved maatte blive lettere at tilveiebringe det nødvendige Opsyn, for at afholde Uvedkommende fra at besøge Lazarethet, og Reconvalescenterne fra at flygte derfra, hvortil de viste stor Tilbøielighed, for at undgaae at blive indlagte paa Quarantainehuset. Derimod var Lazarethets lave og sumpige Beliggenhed, ligesom dets indskrænkede Huusleilighed (som gjorde de omtalte Baraquer og Telte nødvendige) ikke beregnet paa, at Pesten skulde udstrække sig til de kolde og fugtige Efteraarsmaaneder, ja ind i Vinterens Hierte. Imidlertid var Wodruffs Gaard upaatvivlelig den bedste Leilighed, man paa den Tid kunde erholde uden for Porten, og dog i Nærheden af Byen; da den eneste bedre, Ladegaarden, benyttedes til andet Brug, nemlig til Krigshospital.

Den under 7. Jul. nedsatte Sundheds-Commission gjorde sin bedste Flid for at faae Lazarethet saa godt indrettet, som Omstændighederne vilde tillade det. Ikke ubetydelige Summer bleve fra Kammer-Collegiet anviste, saaledes den 13de Julius 3000 Rdlr. og d. 22. Julius 6000 Rdlr., hvoraf den største Deel anvendtes til dette Brug. Men da Lazarethet umulig saa hurtig kunde blive sat i Stand, som Sygdommens Overhaandtagen og utvivlsomme Smitsomhed udkrævede, besluttede man, for saa vidt som muligt at forhindre Smittens Over-

førelse til de Friske, midlertidigen at indlogere disse, som fandtes i mistænkte Huse, i Exerceerhuset paa Christianshavn, for der at holde et Slags Quarantaine i 14 Dage, medens de Syge bleve afspærrede og pleiede i deres egne Boliger. Lazarethet paa Wodruffs Gaard skulde efter den oprindelige Bestemmelse indrettes for 300 Syge, men var, da det aabnedes, neppe tilstrækkelig forsynet for at modtage dette Antal[1]). Senere blev det betydeligt udvidet, indtil at kunne rumme 4 til 500 Syge. Af Sundheds-Commissionens Journal for 13. Jul. sees, at man havde Haab om at formaae den før omtalte Medicus Kelp til at overtage Lægeposten ved Sygehuset, hvilket dog ikke skeete; hvorimod han vedblev at staae i sit tidligere Tienesteforhold[2]) til Sundheds-Commissionen. Lige saa lidet formaaede man, hertil at overtale nogen anden Læge. Omsorgen for de Syge maatte saaledes overdrages til en Barbeer. Til „Overmester" ved Lazarethet blev antagen Barberen Johan Michel Kyhl fra Markbrandenburg med 30 Rdlr.

---

[1]) Den 13. Jul. berettede Politimester Ernst i Commissionen, at han til Sygehuset udenfor Byen havde bestilt 300 Senge, 300 Bægere, 300 Skaaler og endeel andet Huusgeraad. Den 1. Aug. reqvireredes 100 Træskeer, 100 Leerskaaler, 100 Træbægere, 100 Par Lagener, 100 Straasække og 100 Dækkener, hvorimod berettes, at man af Sengesteder havde nok. Den 8. Aug. forlangtes til Lazarethet 26 Straasække.

[2]) Den sidste Julius udbetaltes „Monsieur" Kelp og Barbeer Rütke Küster 1 Maaneds Gage, hver med 30 Rdlr., „for deres Møie ved Inqvisition hos de Syge her i Staden efter Accord med Stadsphysicus Eichel," — samt efter Regning til Plasterdug 3 Rdlr Det er vel hermed ikke tillige beviist, at disse tvende Mænd have tient de Syge med deres Raad, skiøndt den betalte Regning paa Plasterdug kunde synes at tyde hen derpaa; dog kan det her Bemærkede, i Forbindelse med hvad Side 83 og 84 er anført, tiene til at opvække Tvivl imod Böttichers Udsagn (l. c. p. 77.): „At ingen Pestlæger (Medici pestilentiales) i Pesttiden bleve ansatte, hverken af Sundheds-Commissionen, eller Magistraten, eller af nogen anden Jurisdiction".

maanedlig Gage og 5 Rdlr. 2 Mk i Kostpenge, og til „Secondmester“ Daniel Ulrich, født i Bergen, med 20 Rdlr. maanedlig i Løn og til Kost. Men da Mester Kyhl skulde begive sig i Kamp med Sygdommen, havde han tabt Modet, og vægrede sig ved at modtage sin Post ved Lazarethet, saa at Commissionen ved Trudsler om Arrestation maatte twinge ham til at opfylde de indgaaede Betingelser. Til som Sieleforger at lade sig indspærre i Lazarethet formaaede man den tidligere omtalte Jørgen Seerup, som derfor skulde nyde 16 Rdlr. maanedlig Gage, Kalk og Disk som og Viin og Brød for een Maaned forud, og frie Medicamenter. De ovrige Officianter og Betiente, Skriver (Controlleur), Spisemester, Portner, Vaagekoner, Badskekoner, Gravere o. s. v. opdrev man med større eller mindre Vanskelighed.

Efterat Sundheds-Commissionen i sin Forsamling d. 16. Jul. havde overveiet det Spørgsmaal, om Lazarethet endnu burde udvides, forend det toges i Brug, besluttede man „i Guds Navn“ at aabne det samme Dags Aften, fordi man ved denne Forholdsregel haabede at kunne „rense og reengiore“ Staden, d. v. s. befrie den for alle de af den smitsomme Sygdom Angrebne — et Haab, der var forgieves, og som paa Grund af den store Mængde Syge, der allerede forefandtes og daglig kom til, aldeles glippede. Til Guds Forsyn betroede man ogsaa paa en vis Maade de i Lazarethet indbragte Syges Skiebne; thi ved dets Aabning havde man endnu ikke bragt det paa det Rene med den antagne Bestchirurg. Kyhl indfandt sig først d. 21de, og hans Medhielper d. 22de Julius. De mange, allerede i de første Dage udførte Syge have saaledes være uden Lægehielp, med mindre man tor antage, at en i Sundheds-Commissionens Tienste værende Barbeer, ved Navn Rütke Küster, midlertidig har ydet sin Bistand, hvilket dog er meget tvivlsomt, da han havde nok at bestille med at visitere de Syge og Døde i Staden*). Kyhl udvirkede ved

*) Tidligere (d. 13. Jul.) havde han erklæret sig villig til strax at forføie sig til Sygehuset, naar det giordes fornødent.

sin Protest, at det-senere blev bestemt, at een af Amtsmestrene i Staden med tvende Svende efter Lodtrækning skulde skifte hver Maaned som Pestchirurg ved Lazarethet, en saare uheldig om end nok saa retfærdig Bestemmelse, der, hvis den var taget til Følge, hvilket dog ikke blev Tilfældet, rimeligviis maatte have været af meget skadelig Indflydelse paa de Syges Behandling. Lazarethets Bestemmelse fornemmelig for Syge af de allerringeste Classer, lige saa meget som Omstændighedernes Magt, Tidens Knaphed og de uhyre Summer, der alligevel medgik til at fremme de mangfoldige Gienstande for Sundheds-Commissionens Omsorg, medforte, at Lazarethet udstyredes saa tarveligt som muligt. Sengene vare kun forsynede med Straa, i det Høieste med Straasække, dog med Lagener og uldne Tepper; de forskiellige Utensilia vare af den simpleste Beskaffenhed og neppe tilstede i behørigt Forraad. Egne Hospitalsklæder manglede, saa at de Syge laae i det som oftest usle og urenlige Linned, de havde medbragt, ofte uden saadant, ligesom de Syge, der atter gienvandt deres Helbred, naar de forlode Sengen, maatte iføres de Gangklæder, hvori de vare optagne i Lazarethet. Teltene og Baraquerne bleve først Tid efter anden belagte med Brædegulv[1]); ja da Sygdommen havde naaet sit Høieste, maatte flere af de Syge, af Mangel paa Plads, campere under aaben Himmel paa Straa.

Alle Officianter ved Lazarethet, som havde nærmest med de Syge at giøre, erholdt paa Commissionens Regning en Voxdugskiortel[2]), et Beskyttelsesmiddel mod Smitte, der ansaaes af den Vigtighed, at Underbarberen endog vægrede sig ved at betiene de Syge, forend han havde erholdt en saadan. Endnu d. 25. Jul. havde han ingen faaet, og altsaa i 3 Dage ikke opfyldt sin Tieneste i det allerede af Syge

---

[1]) Den 3. Aug. udsendtes 6 Tylter, den 5. Aug. atter 14 Tylter Bræder, for dermed at lægge Gulv i Teltene ved Lazarethet.

[2]) En saadan kostede omtrent $4\frac{1}{2}$ Rdlr.

overfyldte Hospital. Spisemesteren havde den Ordre, ikke at modtage Nogen tilbords, uden ifört en saadan Kiole. Da disse Overkioler snart kom i almindelig Brug, ogsaa blandt de øvrige af Commissionens Betiente, blandt Læger og Barberer udenfor Lazarethet og de af Stadens Indvaanere, der kom i Berørelse med Syge og havde Evne til at anskaffe sig dem, blev Forbruget af Voxdug saa stort, at det ikke mere kunde bekommes, og Commissionens Betiente fik Underretning om, at de i Fremtiden maatte behielpe sig med Trill, et Slags grovt, stivt, med Pap giennemtrukket, som oftest sortfarvet Lærred, der ansaaes for uskikket til at opfange og bevare Smittestoffet.

Allerede i de første Dage, efterat Lazarethet var aabnet, var Mængden af de Syge, som vare udførte eller endnu trængte til at udføres, ligesom ogsaa Mængden af Døde, der skulde begraves, saa stor, at Sundheds-Commissionen, der ved Udlovelse af betydelig Løn (10 Rdlr. maanedlig) forgieves havde henvendt sig til flere Individer, bønligen maatte begiære Bistand af General-Krigscommissariatet, for at erholde Soldater, der vilde paatage sig at være Syge- og Liigbærere, Opvartere ved Lazarethet, Gravere, Portnere o. s. v. „Vor Nødtrang," skriver Commissionen, „er saa stor, at Vi enten maae forlade det Os betroede Hverv eller maae hielpes" (20. Jul.). Men dette Collegium afslog reent ud denne Begiæring. Frygt for Smitte og den tilsyneladende visse Død for Enhver, der udsatte sig for den, (i Gierningen bleve næsten Alle, der under Epidemiens første Rasen angrebes, dens sikkre Bytte) afholdt imidlertid den største Deel af dem, som hverken Trang eller andre paahvilende Forpligtelser giorde afhængige, ja selv dem, hvis Kaldspligt det var at vove sig i Faren, saa at Commissionen endelig saae sig i den Nødvendighed at maatte recrutere sine Folk blandt Fanger og andet Udskud af Menneskeheden. Næsten den samme Vanskelighed mødte Commissionen ved Anskaffelsen af qvindelige Betiente. Til hver 12te Syg var reglementeret en Opvartningskone, og

et Antal Liiggvinder blev allerede den 25. Jul. antaget ved Lazarethet, for at lægge Ligene i Kister og begrave dem paa Lazarethets Kirkegaard.[1]) En stor Mængde brugtes som Tvætterske og til andet qvindeligt Arbeide. Da Noden var forhaanden, maatte man ligeledes tye til Arresterne, for at tilveiebringe det beherige Antal af disse Betiente.[2]) Men ogsaa denne Kilde begyndte at flyde sparsommere, saa at Commisionen den 21. Aug. anordnede, at de, som i Fremtiden bleve friske paa Lazarethet, enten skulde betale for Vognen, som udførte dem, deres Pleie og Cuur, i det ringeste 3 Rdlr. ugentlig, eller giøre Tieneste ved Lazarethet i 4 Uger, en Bestemmelse, der toges lige saa meget af Trang, som rimeligviis af den philantropiske Anskuelse, at de Personer, som engang havde giennemgaaet Sygdommen, senere vanskeligen bleve angrebne af den. Alle disse saavel mandlige som qvindelige Betiente maatte aflægge Ed paa, at de troligen vilde opfylde deres Pligter i Lazarethets Tieneste; men Mangfoldige grebe den første den bedste Leilighed til Flugt, hvorved Hielpeløsheden og Forvirringen i høi Grad forøgedes.

Man lærte ogsaa snart at være mere sparsommelig med Menneskekræfter, og efterat de Syge, til stor Hindring for Forretningernes hurtige Gang, i nogen Tid vare blevne baarne

---

[1]) Den 25de antoges 4, og den 28. Jul. atter 4 Liiggvinder. De fik hver en Klædning af Trill, fri Kost og 8 Sk. for hvert Liig de nedsatte i Jorden; desuden et Fixum af 8 Mk. ugentlig.

[2]) Blandt Andre udsendtes saaledes „en Qvindesperson, som for Tyveri har været anholdt i Raadhusvagten, men som pardonneres, da hun har lovet at ville tiene for Vaagekone eller Vaskerpige paa Lazarethet. Gage faaer hun ikke, førend man seer, hvorledes hun tager aftied." — Den 29de Jul. toges 12, den 3. Aug. 10 Personer fra Børnehuset for at bruges som Vaagekoner ved Lazarethet. (Børnehuset var af Christian den Fierde oprindelig indrettet til at modtage fattige og umyndige Børn, for der at opfødes og holdes til Arbeide, men senere forandret derhen, at det ogsaa optog Delinqventer, især Qvindfolk, for at tvinge dem til Virksomhed og nyttig Beskiæftigelse.)

til Sygehuset, ligesom de Døde til deres Grave, besluttede man sig til at lade dem kiøre ud, hvorved Arbeidet gik lettere fra Haanden*). De største Sygevogne kunde rumme fra 12—24 Mennesker. For at udføre Ligene betiente man sig først af Trillebøre, senere af Rustvogne, en Begravelsesmaade, hvorimod Tidens Fordom opløftede høie og forbittrede Skrig.

Det var befalet Liigskriveren ved Lazarethet at paasee, at ethvert Liig laae en tilbørlig Tid i et affides Værelse, førend det blev lagt i Kiste, og først begravedes, naar man var sikker paa dets dødelige Afgang. Men efterhaanden som Mortaliteten i en uhyre Grad tiltog, faldt denne menneskekiærlige Regel bort som altfor omstændelig og uoverkommelig, og Begravelserne udgik umiddelbar fra Sygestuerne ved de forhen omtalte Liigqvinder. Lazarethet havde paa en af de tilstødende Marker sin egen Kirkegaard, omgiven med en 3 Alen dyb og lige saa bred Grøft, for at holde Uvedkommende borte. Saalænge man endnu ikke kiendte Sygdommens hele ødelæggende Kraft, begrov man de Døde i isolerede Grave; men det varede ikke længe, førend man indsaae Nødvendigheden af en mere generel, Tid og Kræfter besparende Begravelsesmaade, og nu bleve lange og tilstrækkelige dybe Grøfter gravede, hvori de Døde, den ene ved Siden af, og oven paa den anden, bleve overgivne til den moderlige Jord. I Begyndelsen af Pestens Rasen erholdt ligeledes hver i Lazarethet Afdød en Liigkiste, de Fattige af uhøvlede, Officianterne og de, som kunde betale, af høvlede Bræder; men senere, da ogsaa Mangel paa denne Artikel

*) Under den 21. Jul. hedder det i Sundheds-Commissionens Protocol: „De Syges Udførsel blev eftersect, og fandtes meget slet at være bestilt", --- under den 28. Jul.: „at Sygefader H. Flor intet havde forrettet med de Syges Udførsel den forbigangne Dag og Nat", hvorfor der blev ham paalagt Arrest for at bringe ham til Bedring i hans Forretninger. Efter den Tid, da Vogne kom i Brug, var Forandringen til det Bedre sienfynlig.

opstod, og Snedkerne, ja selv de til Hielp tagne Tømmermænd, ikke kunde forarbeide Kister i samme Forhold, som Mængden af de Døde udkrævede det, tog man allerede den 4. Aug. den Beslutning: at de Døde fra Lazarethet (med Undtagelse af Officianterne) skulde begraves uden Kiste. Denne Bestemmelse foraarsagede den største Forstrækkelse og Forbittrelse blandt de Syge, som ved Indsigelser, Bønner og Forbandelser søgte at afværge en Skiebne, der forekom dem skrækkeligere end Døden. Sundheds-Commissionen svarede paa de gientagne Anmodninger om Forandring heri, at Sagen ikke lod sig ændre, om man end vilde betale det Firedobbelte af den sædvanlige Priis for en Kiste, at de Døde i Byen vare underkastede den samme Lod o. s. v. Dog maatte Commissionen senere give efter for Folkets indgroede Fordom, og, endnu førend Pesten havde tabt synderlig i Intensitet, giøre Udveie til Kister endog for de Fattigste*).

I de første Uger, efterat Lazarethet var etableret, var Sygdommens Heftighed og den derved foraarsagede Dødelighed saa stor, at næsten alle de der udbragte Syge uden Undtagelse efter faa Dages Forløb ved Døden atter giorde Plads for nye Syge, hvis Lod ikke blev bedre. Først henimod Midten af August lykkedes det Barberernes Omsorg at helbrede nogle af de Syge; vel især fordi Sygdommen nu antog en mere helbredelig Charakter. Efter den Tid tiltog Reconvalescenternes Antal efterhaanden, saa at man f. Ex. d. 25. Aug. kunde udsende til det paa Christianshavn oprettede Quarantainehuus 50 Helbredede, den 8. Sept. 70, den 6. Oct. 60 o. s. v. Hvor smitsom og dræbende denne Pest især

---

*) Den 18. Sept. skrev Sundheds-Commissionen til Skriver Stub ved Wodruffs Lazareth: „Liigkister kunne vi ikke i denne bedrøvelige Tid faae forfærdigede; men Bræder dertil skal udsendes, hvoraf I selv faaer at lade nogle giøre, saadan som de kan blive.“ -- Admiralitetet havde under 24. Aug. faaet Ordre til at udlevere Sundheds-Commissionen saa mange af de „til Priis hidbragte Bræder,“ som behøvedes.

i Begyndelsen var, endog for Lazarethets Betiente, vil kunne skiönnes af dette ene Factum. Med stor Moie havde Sundheds-Commissionen d. 29. Jul. til Brug for Lazarethet tilveiebragt 36 Liigbærere, Sygebærere og Kudske. Af disse vare d. 3. Aug., altsaa efter fire Dages Forløb, ikkun 6 tilbage; alle de øvrige vare enten døde eller syge. Ogsaa de ved Sygehuset ansatte Barberer undgik ikke den fælleds Skiebne. Overbarberen Kyhl[1]) blev syg d. 8. Aug. og døde faa Dage efter. En lignende Lod traf omtrent paa samme Tid Underbarberen. Flere Barbeersvende, som fungerede under disse paa Lazarethet, bortrykkedes ligeledes, og det faldt Commissionen yderst vanskeligt at erstatte deres Afgang, „fordi „en stor Deel er med Flaaden, andre med Armeen, og alle„rede mange ved Døden i denne svage Tid ere afgaaede." Sundheds-Commissionen sees saaledes, flere Dage efter hinanden, at have besvaret de indstændige Bønner fra Lazarethet om Lægehielp med Loftet: „der kommer Barberer ud til Eder", uden at det gik i Opfyldelse, førend efter en længere Tid. Præsten Seerup blev et Offer for Pesten d. 11. Aug.; og den i hans Sted den 14. Aug. antagne Siæleførger, Peder Hammer, kastedes allerede efter 10 Dages Ophold i Lazarethet paa Sygeleiet[2]), som han ikke forlod førend midt i November, da han atter overtog sin Bestilling.

I Kyhl's Sted fik Sygehuset, efterat en vis „Monsieur" Lazonde[3]), der senere blev ansat ved det til Pesthuus

---

[1]) Det sees af Sundheds-Commissionens Protocol, at Kyhls Kone har været med ham paa Lazarethet. Under den 12 Aug. hedder det: „Doctorstuen skal rydeliggiøres og salig Doctorens (d. e. Barbeermesterens) Kone paa et andet Sted i Lazarethet henlægges."

[2]) Den 1. Octbr. var hans Helbredstilstand saa mislig, at der i Sundheds-Commissionens Forhandlingsprotocol findes tilført: „Liigkister til Barbeersvenden og til Præsten, ifald han døer, ere bestilte."

[3]) Tillægsordet ved hans Navn viser, at han har været en Mand af nogen mere Anseelse, end hans Standsbrødre i Almindelighed, og neppe har søgt sit Erhverv ved Barbeerkniven.

indrettede Krigshospital paa Ladegaarden, havde fungeret en meget kort Tid, i Barbeermesteren Frederik Koch, som havde været ved Quarantaine-Anstalten paa Saltholm [1]), en duelig og paapassende Læge, hvis Dygtighed Sundheds-Commissionen sees gientagne Gange at have ydet fortiente Lovtaler, men som dog senere, formedelst usømmelig Opførsel, blev afskediget. Til Undermester ansattes Philip Velschow, som senere succederede Koch ved dennes Afgang fra Lazarethet. Til Hielpepræst for den syge Hammer udnævntes d. 23. Sept. en theologisk Candidat Hans Berthelsen. For at yde Præsten, Barbererne og Skriveren ved Lazarethet en Belønning og Opmuntring i deres yderst moisommelige og farefulde Stilling, tilstod Commissionen dem en Pægel Viin daglig [2]).

Det er begribeligt, at hvor en saa stor Masse af Mennesker af Folkets Værme, de fleste imod deres Villie, sammenstuvedes under en Mængde Omstændigheders Sammenstød, der ikke kunde andet end fremkalde mangeartede og heftige Lidenskaber, og det uden et samvittighedsfuldt Opsyns Bevogtning og Tilretteviisning, — at i en saadan Anstalt Uorden og Toileloshed maatte tage Overhaand. De Vaagekoner og Oppassere, som Sundheds-Commissionen med stor Møie og uden synderligt Udvalg havde faaet samlede, vare mere skikkede til at forøge den herskende Toileloshed, end til at opretholde Orden og Anstand. Idelig indløb derfor til Sundheds-Commissionen Klager over at Utugt, Klammeri, Slagsmaal, ugudelig Tale og gudsbespottende Banden tog Overhaand i Lazarethet og maatte nedkalde Forsynets svære Straffedomme. Ikke alene Vaagekonerne bestial de

---

[1]) „Den 11. Marts 1711 afleverede Fr. Koch fra Saltholm de overblevne Medicamenter."

[2]) Ligeledes udsendtes den 10. Aug. til Lazarethet 1 Theekrukke, 6 Theekopper og Skaaler og ½ Pund Thee for Officianterne. Af Sundheds-Commissionens Protocol sees, at 1 Pund Thee paa den Tid har kostet 6 Rdlr.

Syge og Døde, men de Syge bestial hinanden indbyrdes. Barbeersvendene paasagdes, at de udpressede Penge af de Syge for Medicamenter*). Ogsaa Portneren beskyldtes for at svige sin Pligt, idet han tillod de Syge fra Lazarethet at gaae til Staden og hvorhen det lystede dem, ligesom Uvedkommende at besøge Lazarethet, og var vidende om, at Ligene bleve bestjaalne og de ranede Klæder indbragte til Staden, hvorved Smitten om muligt endnu mere maatte udbredes. For at raade Bod paa disse i Svang gaaende Uordener, ansatte Sundheds-Commissionen d. 4. Aug. en Profos eller Tugtemester ved Lazarethet, som skulde straffe alle dem, der forsaae sig. Men han havde megen Vanskelighed med at havde sin Myndighed, og haardere Straffemidler end de sædvanlige ansaaes fornødne. I Løbet af August Maaned bleve saavel Halsjern som Gabestokke 2 Gange udsendte til de Skyldiges Afstraffelse. For at afværge „slemme Mennesters" Adgang til Lazarethet, ligesom Reconvalescenternes Flugt, besluttede Commissionen d. 17. Aug. at omgive Wodruffs Plads med spanske Ryttere, der skulde sættes ned i Gravene, og senere (d. 25. Aug.) at lade alle Adgange bevogte med en med Kaarder og skarpladte Flinter udrustet Vagt. Ved disse Midler, ved en strengere Control med alle Lazarethets Betiente, og endelig ved et paalideligere Opsyns-Personale, som det efterhaanden lykkedes at tilveiebringe, indførtes en bedre Tingenes Orden paa Lazarethet, saa at man tør antage, at det mere og mere har opfyldt sin Hensigt, skiøndt der ogsaa efter den Tid opstod vægtige, mere eller mindre grundede Klager imod dette, ligesom imod det tildigere oprettede Ladegaards-Lazareth.

Den 3. August, paa en Tid, da Sygdommen var i en

---

*) „Dersom det er sandt," skriver Sundheds-Commissionen, „at Barbe-
„rerne tage for Medicamenter Penge af de Syge, da maae de ikke
„alene vente sig Straf af Commissionen, men endog at Guds Hævn
„vil hænge dem paa Halsen for slig uchristelig Gierning."

bestandig Tilvæxt, var Lazarethet og de der opførte Telte og Baraquer aldeles overfyldte med Syge; saa at Sundheds-Commissionen indsaae den bydende Nødvendighed af at faae indrettet endnu et Sygehuus, og begiærede sig derfor Krigshospitalet paa den ligeledes udenfor Kiøbenhavn i Nærheden af Wodruffs Lazareth beliggende Ladegaard udleveret, i det den foreslog, at de derværende 140 syge Soldater enten kunde separeres i en egen Fløi, eller henflyttes til Falconeergaarden. „Hver Time," skriver Sundheds-Commissionen, „forme-„rer Ulykken sig, og maa endnu mere forøges, naar de Syge „ikke kunne adskilles fra de Sunde af Mangel paa Sygehuse; „Besmittelsen og Dødstilfældene vil tage til over al Maade, „tilligemed Vanskeligheden eller Umuligheden af at faae de „Døde begravne, helst efterdi det er lettere at bestille 12 à „16 Døde paa Lazarethet eller Krigshospitalet til Jorden, „end at begrave een Død fra Staden, og dog foraarsages „der ved denne Ene mere Stank og Besmittelse." Endnu samme Dag (3. August) fik Overjægeren Georg Oliver Befaling til, med sine Falke, at begive sig til Jægersborg, og at indrømme Falconeergaarden til de Syges Indlogering fra Krigshospitalet; og den 5. August blev det paalagt Politimester Ernst og Oberst Andreas Francke at sørge for, at Ladegaarden blev rømmet; men ved mangehaande Forhindringer fra Krigscollegiets Side, der senere nærmere skulle omtales, blev dette Sygehuus ikke etableret som Pesthospital før den 27. August. Som Følge af denne Mangel paa Plads i det allerede indrettede Hospital, og af Udsættelsen med Hensyn til Ladegaardens Udlevering, blev det foranstaltet (d. 4. Aug.), at der, indtil flere Telte bleve færdige, ikke maatte indføres andre Syge i Lazarethet end de, som fandtes liggende paa Gaderne i en hielpeløs Tilstand. Den 8. August var man bleven færdig med 2 nye Telte, af hvilke det ene kunde rumme 43, det andet 44 Syge; men uagtet denne Udvidelse af Lazarethet, var Pladsen saa knap, at Commissionen fandt sig beføiet til at udstede den Befaling: „at der

af de smaae Qvindfolk skulde lægges to sammen i een Seng." Den 13. August reqvireredes endnu flere Telte fra Tøihuset, og den 19. s. M. udtrykkelig 6 Telte „snarest skee kan; thi det er os ellers umuligt at komme igiennem med den os saa bedrøvelige, saa meget møisommelige allermaadigst anbefalede Commission"*). Tilsidst maatte man af Mangel paa Telte lade de Syge ligge under aaben Himmel, og den 2. Sept., rigtig nok efterat Ladegaardens Hospital var blevet indrettet til Pesthuus, fatte den Beslutning, indtil videre ingen flere Syge at modtage.

Vi ville nu forlade Lazarethet med al den Elendighed, det indesluttede, for at kaste et Blik paa Byen selv, hvis Tilstand fra flere Sider giver Stof til endnu sørgeligere Betragtninger. Det er anført, at de kiøbenhavnske Læger i Begyndelsen miskiendte Sygdommens sande Natur, og at Pesten saaledes allerede i nogen Tid havde hersket i Staden, førend man paa en kraftig Maade søgte at modarbeide dens videre Fremtrængen. Paa Grund heraf havde Sygdommen uforstyrret faaet Leilighed til at udbrede sig, og var i Gierningen tilstede paa de forskielligste Punkter af Byen, baade i Kiøbenhavn, paa Christianshavn og i Nyboder, da man besluttede at gribe til et Middel, hvoraf man allerede i tidligere Epidemier havde betient sig, men som, for at kunne benyttes med noget Haab om et lykkeligt Udfald, burde have været grebet mod de allerførste Pesttilfælde, der yttrede sig. Ethvert Huus nemlig, hvor noget Tilfælde af Pest viste sig, blev betegnet med et hvidt Kors og aldeles afspærret, saa at al Communication med det i samfulde fire Uger blev forbudet, undtagen for den beskikkede Læge eller Barbeer og Præ-

*) Hvor megen Modstand Sundheds-Commissionen mødte hos General-Krigscommissariatet, sees af et til Kongen samme Dag stilet Brev, hvori Commissionen begiærer af Kongen, at han vil give dette Collegium Ordre til at assistere med 30 Læs Halm, „som de gode Herrer vægre sig ved at være Commissionen behielpelige med."

sten. Egne Vaagekoner (hvilke det paalagdes Morgen, Middag og Aften at synge og læse for de Syge) bleve indesluttede i Husene, og de nødvendige Næringsmidler bibragtes de Indespærrede med temmelig Forsigtighed, idet de sattes udenfor Husdøren, men maatte ikke modtages, førend Bringeren havde begivet sig bort. De afspærrede Huse skulde strengt bevogtes af Vægterne, hvis Antal i denne Anledning forøgedes*); ligesom det ogsaa giordes Naboerne til Pligt at paasee, at ingen af de indespærrede Folk kom ud eller afleverede noget af deres Boskab, førend Quarantainetiden var udløben. De Friske i saadanne Huse bleve enten, hvor Husleiligheden tillod det, adskildte i egne Værelser, men maatte da afgive en edelig Revers, at de ikke vilde besøge de Syge, hvis isolerede Værelser desuden vare forseglede med offentligt Segl, førend Quarantainetiden var udløben; eller de fik Tilladelse til at flytte ud af Huset, og maatte da udholde en 14 Dages Quarantaine i det dertil indrettede Exerceerhuus paa Christianshavn, der havde sin egen Inspecteur, Læge, Spisemester o. s. v. De Fattige fik i disse 14 Dage Underhold paa offentlig Regning.

Man vil vanskelig kunne gjøre sig et Begreb om den Fortvivlelse og den Elendighed, som dette ulyksalige, for silde anvendte Afspærringssystem medførte og maatte medføre. Fødemidlernes og andre Nødvendigheds-Artiklers daglig tiltagende Dyrhed, Mangel paa et tilstrækkeligt Antal Hænder til at overbringe disse, Savnet af et behørigt Antal Læger, Barberernes Uvidenhed og Raahed i Sæder, og de uudbliveligе Følger af at Enhver skyede Berørelse med de Syge, maatte forøge Jammeren i disse afspærrede Huse i en grændsesløs Grad. Mangfoldige Syge døde bort under disse Omstændigheder, uden at nogen hielpende Haand ydede dem den allernødtørftigste Pleie. Forgieves udstrakte mangen Syg sin

*) Den 7. Jul. blev Vægternes Antal, der angives at være 66, forøget med 20.

Løbe efter en Drik koldt Vand, forgieves anstrengede han sit Øre for at høre en venlig Tiltale, eller for at modtage Religionens sidste Trost. Frygten for disse Indespærringer var derfor saa stor, at den forledede Mangfoldige af Kiøbenhavns Indvaanere til de meest afskyelige og den menneskelige Følelse meest oprørende Handlinger. Det hørte ikke til Sjeldenhederne, at Søsteren forlod sin Broder, Manden sin Kone, Moderen sit Barn; og endnu hyppigere skete det, at Husfædrene stødte deres syge Tienestefolk ud paa Gaden, hvor de saa meget mere laae udsatte for enhver Mangel, som det paa det Alvorligste var forbudet Enhver, undtagen de af Sundheds-Commissionen dertil udnævnte Folk, at nærme sig dem. Da nu disse Sygebærere baade i Antal vare faa og overordentlig beskiæftigede, og da Lazarethet seent kom istand og ikke var rummeligt nok, var det hyppigen Tilfældet, at de udkastede Syge laae hele Dage uden Ly og uden Hielp, ja vel endog døde paa Gaden*), uden at det Ringeste var giort for deres Frelse eller til deres Lindring. Allerede den 13. Jul. saae Sundheds-Commissionen sig i den Nødvendighed, paa det strengeste at forbyde denne Umenneskelighed, skiøndt forgieves; thi disse Rædselsscener vedbleve at gientage sig; ja ikke engang Lazarethets Aabning i Slutningen af Julius formaaede at standse dem, vel fornemmelig fordi det snart overfyldtes. Ogsaa efter den Tid maatte Sygebærerne ikke sielden optage flere af Husene udstødte, hielpeløse Syge, hvilke derfor, efter en senere Bestemmelse, fortrinsviis erholdt Plads i Hospitalet. I den store Pestanordning af 1. August hedder det endnu: „Og maa ingen under hvi Exemplar og vilkaar-„lig Straf understaae sig deres Syge af Huset at udsætte,

*) Saaledes forlangtes der den 7. Aug. Liigkiste til en Person, der fandtes død i en Forstue; den 8. Aug. til en anden, der laae død i en Baad ved Nybro lige over for Sæbesyderiet; den 12. Aug. til to Præster, der ligeledes fandtes døde, den ene i en Gade, den anden paa Slotspladsen o. s. v.

„eller paa Gaden udkaste; saa forbydes og Enhver til deres „egen Sikkerhed ei at komme de udkastede Syge nær". Sundheds-Commissionen troede at raade Bod paa disse Misbrug ved at opfordre Kiobenhavns Indvaanere til at efterligne, hvad der andensteds havde viist sig at være af umiskiendelig Nytte, nemlig at flere Husfædre, efter Overeenskomst, i Tide vare betænkte paa at leie ledige Huse, for deri at anbringe deres Tienestefolk, naar de bleve angrebne af den grasserende Sygdom. Hvis Eierne af slige ledige Huse ikke godvilligen vilde indrømme dem til saadant offentligt Brug, havde Politimesteren Ret til at lade dem aabne med Magt. Kun faa private Familier vides dog at have benyttet dette Vink; derimod fik Cancellieraad Albert Dysseldorph, Præsident i Borgretten, ifølge Dromningens Begiæring, den 25. Jul. Befaling til at leie og indrette et bequemt Huus for „Freuleins" og andre Fruentimmer ved Hoffet, som anfaldtes af den smitsomme Sygdom og ikke havde andet Logis end Slottet, — ligesom ogsaa et andet Huus for Hof- og Liberi-Betientene. En Cancellieraad Tausen havde ladet endeel Syge indføre i det ham tilhørende Huus i Toldbodgaden; men da han sammesteds havde andre Leiere, kunde dette Huus ikke henføres til den omtalte Kategorie, hvorfor ogsaa de Syge, paa en af Leiernes Requisition og med Sundheds-Commissionens Indvilligelse, bleve udbragte til Lazarethet, og den til de Syge afbenyttede Leilighed (Kielderen) forseglet, indtil Sygdommen ophørte.

Især i Begyndelsen af Epidemien skeete det ikke sielden, at Lægerne og Barbererne traf paa Sygdomstilfælde, der vare mistænkelige, men som de dog ikke vovede bestemt at erklære for Pesttilfælde. For at saadanne Syge kunde iagttages, uden Frygt for Smittens Udbredelse til Andre, bleve de henbragte i et af Sundheds-Commissionen dertil leiet Huus ved Nørrevold, hvor de maatte forblive, indtil Vished var opnaaet. Efterhaanden som ethvert Sygdomstilfælde senere antog Charakteer af Pest, faldt denne Forsigtighed bort af sig selv.

Paa Grund af den bestandig tiltagende Dødelighed- og den hos de Efterlevende saa almindelig tilstedeværende Pengetrang, der maatte foreges ved alle Fornødenheds-Artiklers Fordyring, etableredes en formelig Handel med de Afdødes Gang- og Sengklæder. Da en Handel med saa giftfængende Varer var yderst farlig med Hensyn til Smittens Udbredelse, udgik der den 21. Jul. en Forordning, hvorved alt Salg af Gang- og Sengklæder enten paa Torve eller ved Auctioner, saalænge Sygdommen varer, paa det Strengeste forbydes. Samme Forordning advarer tillige mod al Falbyden af Varer ved omløbende Personer, enten paa Gaderne eller i Husene, og bestemmer, for saa vidt som muligt, at raade Bod paa Levnetsmidlernes Fordyring: at ingen Skipper, som med fede og saltede Varer eller anden Slags Fetaille ankommer til Kiøbenhavn, maa i de første 8 Dage sælge noget deraf til Høkere eller Prangere, men falholde dem til enhver Anden, som noget deraf til Husholdningen behøver.

Uagtet saa mange hidtil trufne Foranstaltninger, tiltog Sydommen i føie Tid i en saadan Grad, at Sundheds-Commissionen snart kom til Erkiendelse af, at den ene ikke var istand til at overse og udføre de mangfoldige Forretninger, som Sundhedsvæsenets Fremme i en saa betænkelig Tid førte med sig, og at langt flere Kræfter end de, den hidtil havde sat i Virksomhed, vare nødvendige. I den Overbeviisning, at det ikke blot var Øvrighedens, men ogsaa enhver anden god Borgers Pligt af yderste Evne at bidrage til det almindelige Bedste, overdrog Kongen til visse i ethvert af Byens 12 Quarterer og ligeledes i Nyboder udvalgte Commissairer at sørge for alle de udstedte Medicinal-Foranstaltningers punctuelle Udførelse, hvorpaa det hidtil saa meget havde manglet. Disse Commissairer bestode i Byens 12 Quarterer af 1 af Raadet, 2 af de 32 Mænd samt 4 andre Borgere og Rodemestrene, som skulde gaae dem tilhaande; i Nyboder af Mænd, som Admiralitetet udnævnte dertil. De skulde daglig undersøge Quarterernes Tilstand og giøre Indberetning derom til Sundheds-

Commissionen, forskaffe de Syge baade aandelig og legemlig Hielp i rette Tid, afvende Faren fra de Sunde, og bære Omsorg for de Dodes Begravelse. Hvorledes de have deelt Arbeidet imellem sig, og hvorvidt de have svaret til Kongens Tillid, derom haves ingen bestemte Vidnesbyrd; men dog tør man med Vished paastaae, at denne Fordeling af Arbeidet imellem Mænd, der havde fornøden Localkundskab til de dem tildeelte Quarterer, maa have havt en ikke ringe og gavnlig Indflydelse paa de Syges bedre Tilsyn og Pleie, som i det Hele paa Medicinal-Foranstaltningernes bedre Efterlevelse; især da der imellem de udnævnte Commissairer fandtes saa mange velsindede og for deres Medborgeres Elendighed varmtfølende Mænd, af hvilke ogsaa nogle vare Medlemmer af selve Sundheds-Commissionen*).

Alle Byens Læger og Barberer, hvis Kald og Pligt man med Rette ansaae det for at være, at udsætte deres eget Liv for deres betrængte Medborgere, blev det ikke alene paalagt, som tidligere omtalt, skriftlig at anmelde ethvert mistænkeligt Sygdomstilfælde, som mødte i deres Praxis, saa at Fordølgelse deraf truedes med Dødsstraf; men ogsaa paa Opfordring, enten godvilligen eller efter Lodtrækning, at betiene de Syge baade i Lazarethet og i de separerede Huse i Staden. Den Tids Læger havde imidlertid andre Begreber om deres Pligter i denne Henseende; de ansaae Overtagelsen af de Pestsyges Behandling kun som en moralsk, ikke som en juridisk Pligt for sig, og, med Undtagelse af den forhen omtalte Kelp, finder man Ingen, der som Pestlæge traadte i Commissionens Tieneste. At Flere have fulgt Ærens Stemme og givet sig i Kamp med Sygdommen, idet de godvillig have ydet Pestsyge

---

*) Navnene paa disse Mænd findes, hvad Quartererne i Kiøbenhavn og Christianshavn angaaer, optegnede i Forordningen af 12. Aug. 1711 (see Quartudgaven af Forordningerne S. 69 flg.), og med Hensyn til Nyboder i Gardes „Efterretninger om den danske og norske Sømagt" (2 Bd. S. 235).

deres Hielp, derpaa har jeg tidligere anfort Exempler, og Nogle døde ogsaa under deres ærefulde Bestræbelser, medens Andre ikke undsaae sig ved at undflye Faren ved at forlade Kiøbenhavn. Barbererne maatte derfor, ligesom i tidligere Pestepemier, ene paatage sig den pligtmæssige Omsorg for de Pestsyge, skiøndt ogsaa de ikke uden mange Indsigelser vilde bequemme sig dertil[1]). Staden blev inddeelt i 6 Quarterer, og ethvert af disse overdraget til en Amtsmester med sine Svende. Faa tilbøde godvilligen deres Tieneste, men de Fleste maatte ved Lodtrækning udtages[2]). Det blev paalagt disse Pestchirurger at holde sig adsondrede, betiene alle af den grasserende Sygdom Angrebne i deres Districter, især de Fattige, indtil de i Lazaretherne kunde blive udførte, anmelde deres Tilstand for Sundheds-Commissionens Skriver, omgaaes deres Patienter med Lemfældighed og Omhyggelighed, undervise de Syges Vaagekoner om Pleien, Diæten og Medikamenternes Brug, besøge de Syge i det mindste een Gang om Dagen, i Begyndelsen selv, senere ogsaa ved deres Svende, og ikke at kræve Betaling hos de Fattige, hvorimod det var tilladt dem at modtage en frivillig Gave hos de Rige. Med Hensyn til Sygdommens Behandling blev det dem paalagt at følge det medicinske Facultets og Stadsphysici Raad og Ordre. For deres Tieneste erholdt de i maanedlig Løn 40 Rdlr., heri rimeligviis indbefattet Lønnen til deres Svende. Da det stod til at befrygte, at mange af disse Mænd inden kort Tid vilde falde som Offre for Sygdommens Voldsomhed, hvilket ogsaa i Gierningen blev Tilfældet, bød Kongen paa det Strengeste, at de øvrige Amtsmestere, under disse Omstændigheder, uvægerligen og under deres Professions Fortabelse skulde efter deres Orden

---

[1]) I Sundheds-Commissionens Forhandlingsprotocol af 31. Jul. hedder det: „Til Barbererne blev endnu engang eftertrykkelig skrevet, at de skulde paatage sig Stadsqvarterernes Betiening, eller og maatte de vente deres Amtsrettigheder at have forliist".

[2]) Ogsaa disse findes navngivne i Forordningen af 12. Aug. p.a. St.

i Amtet træde i de Afdødes Sted, uden nogen Dags Udsættelse. Lauget in pleno maatte forpligte sig til, hvis Sygdommen skulde tiltage, fra Udlandet at forsyne sig med et tilbørligt Antal Svende. Denne Forsynlighed var saa meget mere nødvendig, som de fleste af de sig i Kiøbenhavn og i hele Danmark opholdende Barbeersvende vare fulgte med Armeen eller Flaaden[1]), da Krigen med Sverrige, uagtet al den Elendighed, Pesten medførte, vedblev at have sin Fremgang. Da ydermere i de første Uger efter Pestens Udbrud ikke faa af de i Kiøbenhavn tilbageblevne Chirurger bortrykkedes af Sygdommen, formaaede Sundheds-Commissionen Kongen til at udstede Rescripter til alle Stiftsbefalingsmænd og Magistrater i Danmark, Øvrighederne i Hertugdømmerne og Grevskaberne, saa og til de kongelige Residenter i Lübeck og Hamborg om snarest muligt at skaffe Barbeersvende til de Syges Betiening. De fik Løfte om en maanedlig Løn af 15 à 20 til 28 Rdlr. efter deres Dygtighed. Endog Badere og deres Svende, ligesom alle Apothekersvende uden Condition[2]), befaledes „under høieste

---

[1]) Alene paa den Afdeling af den danske Flaade, der i Midten af Julius 1711 laae udrustet paa Kiøbenhavns Rhed, og var 66 større og mindre Skibe stærk, med en Besætning af 17,896 Mand og armeret med 2694 Kanoner, var, ifølge en mig ihændekommen Skibsjournal, ført ombord paa General-Admiralskibet „Elephanten", anbragt over 129 Chirurger, baade Barbeermestere og Barbeersvende. I Betalingsreglementet for 1710 anføres 3 Overchirurger paa Admiralskibene, 6 paa Schoutbynachtskibene, 40 andre Overchirurger, 40 Skibschirurger og 52 Underchirurger; ialt 141. (See Gardes Efterretninger om den danske og norske Sømagt. 2 Bd. 2 H. S. 160). Den danske Armee, hvoraf 27,000 Mand ved Aarets Begyndelse stode slagfærdige i Holsteen, har udkrævet et ikke ringere Antal Chirurger.

[2]) Paa Ladegaardens Lazareth gjorde saaledes en Apothekersvend Tieneste, indtil Sygdommen i Slutningen af September ogsaa bortrykkede ham. Den Deel af de Syges Behandling, der udkrævede den største Tid og saaledes de fleste Hænder, var den udvortes. Den Mængde Bylder (Buboner og Carfunkler), hvormed de Syge vare beladte, gjorde det efter den Tids Lægemethode nødvendigt, at der daglig maatte stryges

Straf paa Liv og Gods" paa Sundheds-Commissionens Opfordring at gjøre Tieneste, hvor det behøvedes.

Apothekerne i Kiøbenhavn blev det paa ny indskærpet at være forsynede med gode og friske Varer, som de skulde sælge for hidtil gangbar Priis, saa at de ikke maatte benytte de nærværende ulykkelige Omstændigheder, for at berige sig. Saavel Apothekerne, som de Barberer, der ikke vare i Commissionens Tieneste som Pestchirurger, skulde træffe saadanne Anstalter, at ikke Pestsyge kunde „løbe lige ind til dem" og paadrage dem Smitte.

Alle, som kunde overbevises om i Kiøbenhavn at have ladet sig bruge som Jordemødre, skulde melde sig for Stadsphysicus, „for at de af Magistraten som rette Jordemødre kunde vorde bestilte." Nogle af disse bleve udvalgte til ene at betiene Fødende i mistænkte Huse, og maatte derfor boe i adskildte Boliger.

Ogsaa for de Pestsyges aandelige Frelse blev der draget Omsorg. I Stadens forskiellige Sogne udvalgtes der Hielpepræster, som skulde holde sig adskildte paa visse Værelser, og aarle og sildig betiene de mistænkte Syge og følge de Døde til Jorden. De maatte i disse Forretninger kun bære „en liden Krave og deres inderste Klæder", og nøde i maanedlig Løn 16 Rdlr. Den 27. Jul. udnævntes 8 Hielpepræster: J. F.

---

og anbringes et stort Antal Plastere. Forbruget af Plaster og Linned var derfor saa stort, især paa Lazaretherne, at Sundheds-Commissionen gientagne Gange sees at have opfordret Chirurgerne til Sparsommelighed. Store Stykker Lærred udsendtes hyppigt, men vare snart opbrugte. I et Brev fra Sundheds-Commissionen til Spisemesteren paa Wedruffs Lazareth af 17. Sept. hedder det: „Barbererne ville I fra Borgemester (Stadsphysicus) Eichel berette, at han forundrer sig over den Mængde Plaster de bruge". Men til at stryge og applicere disse Plastere behøvedes just ikke heller særdeles kyndige Personer. Barbererne paa det sidstnævnte Lazareth havde derfor i Midten af August af Sundheds-Commissionen forlangt Hielp af en Tiener, som blev dem tilstaaet.

Jacobsen til Petri Kirke, C. Wichmann og W. Buchwald til begge Sognene paa Christianshavn, L. Sandager til Frue Kirke, Th. Fuhr til Helliggeistes, A. Birkhöfft til Holmens, F. J. Pay til Trinitatis og B. Clausen til Nicolai Menigheds Syge.

Naar Nogen blev angreben af mistænkelige Sygdomstilfælde, paalagdes det Barten eller en Anden i Huset derom at giøre Anmeldelse til den nærmeste Qvarteer-Commissair, enten ved andre udenfor Huset boende Folk, som han dog kun giennem Vinduet eller paa anden forsigtig Maade herom maatte underrette, eller selv ved udenfor Commissairens Huus at angive den Syges Tilstand. Paa Veien derhen forbødes det ham strengt, at indlade sig i Samtale med Nogen. Rapporter fra mistænkelige Huse skulde skee i aabne Sedler, der maatte modtages med Tænger og ikke læses, førend de vare rogede. Enhver opfordredes til paa det Nøiagtigste at bevogte deres Syge, at de ikke i Raseri skulde undløbe og smitte Andre.

Efterat Wodruffs Gaard og senere Ladegaarden vare indrettede til Pesthospitaler, skulde alle mistænkte Huse, som det hedder, ryddeliggiøres ved at alle Syge, som ikke havde Evne til at lade sig separere under de anførte Betingelser, bleve udførte til eet af dem. Men da disse snart kom i større Vanrygte og frygtedes mere end de afspærrede Huse, især da Forsigtighedsreglerne i disse efter føie Tids Forløb ikke overholdtes eller kunde overholdes med den Strengbed, som Forordningen bød, skeete det, at i Almindelighed kun fattige Personer, Tjenestefolk og Laugssvende o. desl. lode sig indlægge paa Lazaretherne, medens alle nogenlunde selvstændige og bemidlede Folk bleve hiemme i deres Boliger. Ved Sygdommens tiltagende Udbredelse var Pladsen i de oprettede Hospitaler heller ikke saa stor, at Indlæggelsen i eet af disse kunde fastsættes som almindelig Regel for enhver af Pest angreben Syg. Hertil kom, at Sundheds-Commissionen, for saa vidt som muligt at formindske de uhyre Udgifter, som de forskiellige Medicinal-Foranstaltninger alligevel paalød den, havde bestemt, at

alle de Syge, som bragtes paa Lazaretherne, selv skulde betale Bekostningen, om de paa nogen Maade formaaede det, og Leiligheden tillod at give Regning derpaa; at navnlig alle Husfædre og Husmødre skulde betale for deres Tienestefolk, der udførtes, ligesom ethvert Laug af dets Lade for de fattige Svende, saa vidt Kassen kunde strække til. Hvorledes Commissionen, ved at paabyde de Reconvalescenter, som ikke betalte for sig, til en Tidlang at giøre Tieneste paa Sygehusene, tiltvang sig en Betaling, som den maaskee ellers ikke havde erholdt, er allerede tidligere berettet. De Syge, som helbredes i de besængte Huse, skulde derefter holde „Lager" i fire Uger paa et Værelse, hvor ingen havde været syg eller var død, og deres Klæder skulde først tilbørlig haandteres, førend de maatte udgaae; vare de saa fattige, at de ikke kunde underholde sig selv, henskikkedes de til Quarantainehuset paa Christianshavn.

Det blev paalagt Stadens Indvaanere at undgaae alle store Forsamlinger, især Bryllupper, Laugsforsamlinger, Viin- og Krohuse, Spiseqvarterer. Alle Badstuer bleve lukkede. Ogsaa Kirketieneesten afkortedes, idet man tillod Præsterne, kun een Gang ugentlig at oplæse den Bøn i Kirkerne, som de ellers ifølge Paabud af 16. Nov. 1709 daglig skulde forrette for at bevare Riget fra Pesten, „saasom det falder vidtløftigt i disse svage Tider." Al Skolegang blev opgivet. De Fattiges Directeurer blev det paalagt at drage vedbørlig Omhu for, at Stodderе og Stakler ikke indsandt sig for Huse og Døre, som de pleiede.

Den største Forsigtighed skulde iagttages med Husdyrene i besængte Huse, at ikke Smitten ved dem skulde forplantes videre; de skulde enten holdes behørig bundne og indelukkede, eller ihielslaaes. Enhver opfordredes til at overholde den høieste Grad af Reenfærdighed saavel i Husene som udenfor samme, paa Gader og Torve; især paalagdes dette Slagterne, Felbererne, Garverne, Pergamentmagerne, Lysestøberne, Fiskebløderne, kort ethvert Laug, hvis Haandtering medførte Stank.

Rendestenene skulde daglig efterskylles med Vand, Aadseler strax bortføres, og Møddingerne i det mindste hver ottende Dag renses. Særligen befaledes Jøderne, „som pleie at holde „deres Huse meget urene, strax at udrense dem, saafremt de „ikke fra deres Huse af Landet vil uddrives." Ingen maatte under høieste Straf udkaste Sengeklæder, Hø, Halm, Pialter og deslige paa Gaden, eller sælge Lapper til Papiirmøllernes Udraabere. Kirkerne skulde reengiøres og udrøges, Maatterne i Kirkerne enten bortlægges, eller udføres og brændes; ligeledes skulde alle offentlige Collegier og Huse, navnlig Arrest- og Vagthuse behørig vaskes, udluftes og røges. Directeurerne for Vandvæsenet skulde have Indseende med at der ikke vaskedes i de ferske Vande, hvoraf Indbyggerne betiente sig til oeconomisk Brug. De Huse, hvori Sygdommen havde været, skulde strax, enten Nogen deri iholdt Quarantaine eller ei, røges for lukkede Vinduer og Skodder, derpaa gjennemvindes og endelig Værelserne udspækkes og overkalkes; dog maatte de af Øvrigheden forseglede Værelser ikke røres forend efter nærmere Ordre. Ingen Meubler, Klædningsstykker og deslige tillodes det at udføre fra befængte til sunde Huse, uden at de vare rogede, vindede og toede efter deres forskjellige Beskaffenhed; alle gamle Pialter, „Uldent, Linnet og Loiet", tilligemed alt gammelt Sengehalm og Maatter, som fandtes i befængte Huse, skulde af visse dertil ordinerede Folk bortskaffes i lukte Vogne og opbrændes.

For at bortføre og begrave de daglig i stor Mængde i og udenfor Husene nedfaldende Liig anordnedes visse Liigbærere, som kun maatte bruges til de af den grasserende Sygdom Bortrykkede. De skulde holde sig adsondrede fra al Omgængelse med sunde Mennesker paa visse dertil bestemte Steder. Med Hensyn til den store Letlighed og Fristelse, de havde til at tilvende sig de Afdødes Eiendele, især hvor faa eller ingen Efterlevende vare tilbage, blev det dem paa det Strengeste forbudt at bemægtige sig Nogetsomhelst i de Huse, hvorhen de skikkedes, ja ikke engang at modtage det, som god-

villig bødes dem. Til det Samme maatte Sygedragerne, under Eeds Aflæggelse, forpligte sig. For saa vidt som muligt at erholde paalidelige Mennesker til Liigbærere, blev det Enhver, under høi Straf, ja endog under Æres og Livs Fortabelse, forbudt at forekaste Nogen denne eller anden lignende Bestilling; ikke alene Liigbærerne og Sygeførerne, men ogsaa Kudske og andre Personer, som ved Sundhedsvæsenet havde noget Forretning, der medførte Livsfare, fik Kongens Ord for, at de, saafremt de opførte sig redeligt i de dem betroede „Embeder", og de i Fremtiden skulde blive trængende, „med skikkelige Almisser skulde blive aflagte." Det Samme lovedes deres Enker, hvis de døde i Sundheds-Commissionens Tieneste. De Vogne, som brugtes til at begrave de for Pesten faldne Offere, eller til at udføre de Pestangrebne til Lazarethet, maatte under streng Straf ikke benyttes til andet Brug. De af den smitsomme Sygdom Bortrykkede skulde i de Klæder, hvori de vare døde, og bestrøede med ulædsket Kalk, lægges i Kiste, og i al Stilhed inden 24 Timer efter Dødsfaldet, helst om Morgenen tidlig eller om Aftenen sildig, begraves tre Alen dybt i Jorden, „hvor det kunde skee." Ligesom i Lazarethet vare ogsaa i Byen visse Liiggvinder beskikkede, der skulde lægge Ligene i Kister paa anordningsmæssig Maade*). Allerede i Midten af Julius havde Sundheds-Commissionen begiæret sig Jord udviist til nye Kirkegaarde udenfor Øster- og Vesterport, og da man i denne Henseende havde Exempler fra tidligere Epidemier for sig, bleve saadanne Asistance-Kirkegaarde strax indviede og tagne i Brug. Dog tiente disse kun til Begravelsessteder for de Fattige og

*) Den 25. Jul. antoges til dette Brug ni stærke Qvinder, der senere forøgedes til tolv. Den 29. Jul. befaledes at lade forfærdige sex dobbelte Senge til Liiggvinderne, „der ere indqvarterede under Studenterne ved Volden." Den 30. Jul. blev der i Sundheds-Commissionens Møde „talt om Indrettelsen af Vogne til Liiggvindernes Behov."

Uformuende, der bortryfkedes af Pesten, hvorimod enhver saadan, der enten havde Familiebegravelse i Stadens Kirker eller paa de tilstødende Kirkegaarde, eller efterlod Midler til Jordens Betaling, uden videre Indvending her blev stedet til Hvile. Ingen af de mange paa den Tid udgivne Pestanordninger forbyder Ligenes Begravelse i selve Staden eller dens Kirker, kun bestemmer Forordningen af 12. August nogle yderligere Forsigtighedsregler derved, saasom: Brugen af en større Mængde ulædsket Kalk, Kisternes Tildækning med hvidt Sand, og en omhyggelig Tilstopning af Begravelsesstedets Lufthuller, især af dem, som vendte ind til Kirken. — Denne vistnok høist dadelværdige Eftergivenhed mod religiøse Fordomme maa dog bedømmes efter den Tids Maalestok. Skiøndt alle Ceremonier, som det hedder i Anordningen, skulde ophæves, saa længe Sygdommen grasserede, var det dog de Paarørende tilladt at følge. Kun blev det disse, ligesom ogsaa Liigbærerne og Bedemændene, paalagt ingen Liigkapper at bære. Bedemændene maatte ikke gaae ind i mistænkte Huse, og kun indbyde Nogen til at følge, ved udenfor Vedkommendes Dørre eller Porte at angive deres Ærinde. For at lette de fattige Dodes Begravelse, uddeeltes uhøvlede Kister (hvoraf Stykket betaltes Snedkerne med 7 Mark), eller ogsaa Bræder og Søm til deres Forfærdigelse, frit paa Sundheds-Commissionens Bekostning, under nøie Tilsyn af Qvarteer-Commissairerne, at disse Requisiter ikke brugtes til andet Brug. Skeete det, at ved en eller anden Forsinkelse Kisterne ikke vare færdige inden de til Ligenes Bortbringelse berammede 24 Timer, skulde Ligene, indsvøbte i et Lagen eller andet Klædningsstykke, bortføres i lukkede Vogne og begraves uden Kiste. Qvarteerbudene skulde hver Aften Kl. 5 for Sundheds-Commissionen angive, om noget Liig i flere Dage stod ubegravet.

Allerede tidlig under Pesten berøvedes mangfoldige Familier deres Forsørgere, hvorved de umyndige, ofte spæde og aldeles hielpeløse Børn overlodes til deres Skiebne, uden at

Venner eller Fræmder enten kunde eller vilde tage sig af dem. Ofte var det bemidlede Folk, hvis Efterladenskaber maatte bestyres for de Efterladte; endnu oftere fattige og ubemidlede, hvis Børns Pleie og Opdragelse maatte overtages af det Offentlige. Byfogden i Kiøbenhavn, Frederik Eisenberg, indgik derfor allerede i Begyndelsen af Julius med en Forespørgsel til Regieringen om, hvorledes der skulde forholdes med Dødsboernes Behandling, Skifter og andre deslige Tilfælde efter Afdøde i en saa vanskelig Tid. For at overveie dette vigtige Spørgsmaal nedsattes en Commission, bestaaende af tvende Medlemmer af Krigsretten, Hofretten, Over-Admiralitetsretten, Universitetsretten og Raadstueretten. Hovedresultatet af denne Commissions Forhandlinger gik ud paa at sikkre sig de Dødes Efterladenskaber ved Husenes og Værelsernes Forsegling, indtil bedre Tider indtraf, da de paa lovlig Maade kunde skiftes mellem Arvingerne [1]), og at anbringe alle fattige Børn, der vare blevne fader- og moderløse, og der manglede deeltagende Venner og Fræmder, i et, af en vis Jacob Lindemann d. 31. Jul. til Vaisenhuus leiet Gaard [2]) paa Christianshavn (det saakaldte Lambert Vaniers Huus), efterat de først havde giennemgaaet den anordnede Quarantaine [3]).

Endskiøndt Sundheds-Commissionen, som ovenfor beretet, havde Tilladelse til at reqvirere saa mange Penge af Finantserne, som Tid efter anden udfordredes til Sundhedsvæsenets Fremme, vare dog de Summer, som hertil medgik, saa store, ligesom i de fleste Tilfælde saa specielt angaaende Kiø-

---

[1]) I et Reskript af 25. Nov. 1711 opsættes al Registrering, Arveskifte og Deling i Dødsboer til Nytaarsdag, „paa det at Husene, hvor smitsom Sygdom har været, kunde renses" (Canc. Registr. No. 58). Rede Penge har man rimeligviis strax udtaget af Boerne, og benyttet eller bestyret til Fordeel for Arvingerne.

[2]) Den halvaarlige Leie af denne Gaard var 50 Rdlr.

[3]) Blandt disse Børn vare mange saa spæde, at de Committerede i Qvartererne maatte skaffe Ammer til dem.

benhavns Commune, navnlig dens Fattigvæsen, at man troede det passende at henflye til den offentlige Velgiørenhed. Saalænge Hovedstaden endnu selv var fri for Sygdommen, vare ikke ubetydelige Pengebidrag paa denne Maade indsamlede for Helsingør[1]); nu da Pestens Ødelæggelser herskede inden for Stadens Volde selv, bleve lignende Forholdsregler for dens Vedkommende trufne. Den 29. Jun. blev det tilladt at sætte Bøkkener for Kirkedørene, og ved Reskript af 13. Jul. tilholdtes Sognepræsterne i Kiøbenhavn og Christianshavn „ved bevægelige Taler fra Prædikestolen at opmuntre Menighederne til Almisse til de Fattiges Vedergvægelse i Hovedstaden." Efter Biskop Worms Forslag bleve ogsaa Collectbøger indrettede, der skulde ombringes til Stadens velhavende Borgere; en Forholdsregel, der sanctioneredes d. 18. August[2]).

Ingen vil kunne negte, især hvis man seer hen til Tiden, at den største Deel af de af Sundheds-Commissionen trufne Medicinal-Foranstaltninger vare fornuftigt udtænkte og hensigtsmæssige. Men Nøden og Omstændighedernes Magt var saa stor, at de kun i ringe Grad kunde efterleves. Ved Placater, Forordninger og ved Taler, holdte fra Prædikestolene, opmuntredes Folket til Gudsfrygt, Hengivenhed i Forsynets Villie, til Lydighed mod Øvrighedens velmeente Foranstaltninger, og til Kiærlighed mod sine Medmennesker. For end mere at stemme Kiøbenhavns Indvaanere til Eftertanke og

---

[1]) Biskop Worm berettede i Sundheds-Commissionens Møde d. 20. Jul., at ved Bækkeners Udsættelse for Kirkedørene til Helsingørs Fattiges Underholdning var indsamlet en „considerabel Sum Penge."

[2]) Ikke ubetydelige Bidrag indkom paa denne Maade. Saaledes skiænkede en Borger i Kiøbenhavn d. 4. Aug. 1000 Rdlr. til de fattige Syge; d. 19. Aug. testamenterede en anden Borger, Christen Andersen, henved 650 Rdlr. „til den itzige grasserende Sygdoms Cassa" o. s. v. Ogsaa udenfor Kiøbenhavn samledes Bidrag. Biskop Bram indsendte saaledes i Begyndelsen af Nov. 200 Rdlr., der ved Collect vare tilveiebragte i Aarhuus Stift; Biskop Frantz Thestrup ligeledes 200 Rdlr. fra Aalborg Stift o. s. v.

Religiositet, og rimeligviis ikke mindre for at anraabe Forsynet om Formildelse i den, efter Tidens Forestillinger, himmelsendte Straf formedelst Menneskeslægtens Ugudelighed*), bleve almindelige Bededage i alle Stadens Kirker gientagne Gange anordnede. Efter Paabud allerede i Aaret 1673, skulde tre Bede- og Fastedage holdes over hele Danmark paa tre Fredage efter hinanden i August. Foruden disse bleve, paa Grund „af de vanskelige og svage Tider", extraordinaire Bededage paabudne til d. 21. Aug. og til d. 9. Sept. 1711. Dog tiltalte disse fromme Foranstaltninger kun lidet de af heftige Lidenskaber bevægede Gemytter; og Hensigten af dem opnaaedes kun i ringe Grad. Og hvad udrette vel ogsaa i Almindelighed ydre Tvangsmidler og Foranstaltninger, naar den indre Drift, og Overbeviisningen om deres Hensigtsmæssighed og Nødvendighed, mangler? Qvid prosunt leges, sine moribus vanæ? — er allerede en gammel Sentents. — Uagtet alle de udgangne Bestemmelser fra Sundheds-Commissionen for at forhindre Samqvemmet imellem Friske og Syge, og for paa anden Maade at afværge Smittens Udbredelse, viste dog mange af Kiøbenhavns Indvaanere i denne Henseende den meest ubegribelige Sorgløshed. Folk, især af de lavere Classer, toge ikke i ringeste Maade i Betænkning at betiene sig af Gang- og Sengeklæder, der tilhørte Personer, som enten vare syge eller døde af den grasserende Sygdom. Tjenestekarle og Piger vare, som det hedder i Sundheds-Commissionens Angivelse derom til Biskoppen (der anmodedes om, at lade Præsterne advare herimod fra Prædikestolene), „saa ublue, at de løbe om til de Syge og bragte derved deres

---

*) En usædvanlig Forbrydelse, som, medens Pesten grasserede heftigst i Kiøbenhavn, blev bekiendt, nemlig Blodskam, bedreven af „Hof- og Arzeni-Smed paa Frederiksborg Slot, Jørgen Ollendorph," med sin kiødelige Datter, bidrog ikke lidet til at bestyrke den almene Mand i Troen om denne Sygdommens Aarsag. (s. den Kongel. Arrestordre mod Forbryderen af 28. Aug. 1711 i Siællandske Tegnelser No. 58).

Herskabers Huse i Ulykke"; og naar Liigvognen, der „desværre", som Commissionen selv tilstaaer, „formedelst Mængden af Liig maatte fare om Dagen", viste sig, „vare gemene Folk saa uregierlige, at de troppeviis fulgte den og kom den nær". Ikke bedre gik det i de mange andre Forhold, hvor Berørelse med smittende eller mistænkte Personer eller Varer skulde undgaaes. Saaledes blev det d. 24. Aug. indberettet for Sundheds-Commissionen, at i et Huus ligeoverfor Regentsen, Skienkestuen daglig sad fuld af Gjæster, luagtet baade Konen og Pigen vare bortrykkede af Pesten, og uagtet alle Folkene i Nabohusene, med Undtagelse af en Tienestepige, vare uddøde. — I October Maaned tilstillede Sundheds-Commissionen Stadens Commandant, General-Lieutenant Cormailon, en alvorlig Klage over, at Folk, Sengeklæder o. s. v. baade ind- og udpasserede af Kiøbenhavn, uden at man forlangte Beviis for, at de ikke kom fra inficerede Steder. Aalborg By klagede paa den anden Side til Sundheds-Commissionen, at Hamp og Hør vare førte til denne By fra Kiøbenhavn, medens Pesten der var stærkest. Rogen Dadel kan Sundheds-Commissionen ei heller fritages for, idet den ikke udviste den nødvendige og uboielige Strenghed i at overholde sine egne Bestemmelser, saaledes som den burde, og under Omstændigheder, hvor det dog lod sig giøre. Ikke saa sielden skeete det, at Commissionen tillod dens Betiente paa Lazarethet eller Quarantaine-Anstalten at begive sig til Byen, skiøndt rigtignok under visse Cauteler [1]). At der derimod ogsaa gaves dem, især blandt de mere dannede Classer, som have vidst at sætte tilbørlig Priis paa de anordnede Forsigtighedsregler, derom kan ingen Tvivl være [2]). Ja Sagnet

---

[1]) Saaledes fik Spisemesteren paa Wodruffs Lazareth Tilladelse til at gaae til Byen „for een Gangs Skyld, for at skaffe sig Piger og andre Fornødenheder; men skal forinden ryge sine Klæder og sin Peruque". Lignende, og endnu farligere Undtagelser fra Regelen giordes ikke sielden med Lazarethets Chirurger.

[2]) Et oplysende Sted forekommer i K. L. Rahbek's Erindringer af sit

fortæller, at enkelte Familier, efterat de først havde forsynet deres Huse med alle Nødvendigheds-Artikler, ganske afsluttede sig fra al Berøring med Andre, for at undgaae Smitten, uden at dog Hensigten derved altid opnaaedes.

Da en saa stor Mængde af Kiøbenhavns bemidlede Indvaanere vare flygtede bort fra den betrængte Stad ved Pestens Overhaandtagen, og da den Tids Læger, saa frygtsomme de end viste sig for at modtage nogensomhelst Bestilling, der maatte føre dem hen paa Steder, hvor Smittens Intensitet var størst, i Lazarethet og de Fattiges Boliger, navnligen i de egentlige Fattighuse, dog ikke unddroge de Tilbageblivende, som kunde betale for sig, deres Hielp: saa tør man vel antage, at disse nogenlunde tilstrækkelig og, efter Tidens Leilighed, nogenlunde godt ere blevne betiente med Lægehielp. Ved at omtale de Læger, som paa hiin Tid levede og virkede i Kiøbenhavn, ere allerede i det Foregaaende de iblandt dem nævnte, som ikke skyede at see Pesten under Øinene, og disse vare: en vis Kelp, der var den eneste blandt Kiøbenhavns Læger, som traadte i Tienesteforhold til Sundheds-Commissionen ved at paatage sig at visitere de Syge; Dr. Johan Lahme*), der bortrykkedes mod Slutningen af Epidemien; Dr. Philip Hacquart, der, betagen af Skræk, ved Sygdommens første Udbrud var rømt fra Staden, men kort efter, paa Kongens Opfordring, vendte tilbage; Dr. Johan Gott-

---

Liv- (I. S. 54): „At høre ham (den retskafne Claus Olrog, Renteskriver, født 1701) med Ungdoms Livlighed fortælle om Pesten 1711, hvorledes han og hans Brødre — hvoraf den ene var den i sin Tid høiagtede Præst J. Olrog til Trinitatis Kirke — gik med Æg med Qvikſølv i paa Brystet, som Præservativ, og vare afrettede til, naar Nogen ringede paa Porten hos deres Fader, der var Brygger, for at bestille Øl, at trække Porten op, og springe derpaa i en Bryggervogn, for derfra med Sikkerhed at modtage Beskeed o. s. v. var en Nydelse, som efter meer end et halvt Aarhundrede intet hos mig har tabt af sin Friskhed".

*) Qvi ad exitum fere morbi indefessa perduravit solertia & constantia. (Virorum clarissim. ad Schelhammerum Epistolæ. p. 379.)

lieb Bottticher, der har skrevet over Pesten 1711; Dr. Marcus Herfort og en vis Macoller eller Macculloch [1]). At just disse og neppe flere Læger [2]) have beskiæftiget sig med Pestsyges Behandling i Kiobenhavn, fremgaaer af et i Sundheds-Commissionens Forhandlings-Protocol under 21. October affskrevet Brev til de fem Sidstnævnte, hvori Commissionen af dem udbeder sig Underretning om den grasserende Sygdoms Af- eller Tiltagen [3]). Som en Kiendsgierning, der ikke uvæsentligen bidrager til at oplyse hine Tiders Forhold og den Modstand, Sundheds-Commissionen næsten overalt mødte, fortiener at bemærkes, at denne allerede tidligere under Pesten, d. 13. Aug., opfordrede den anførte Dr Herfort til at yde Lægehielp til de Præster, som betiente de Syge i deres Saligheds Sag; men at denne Læge, uagtet Commissionen lovede „at ville fornøie ham for hans Umage og at ville referere de store Tienester, han derved

---

[1]) Hertil maae endnu føies to medicinske Candidater, som Franckenau i hans Brev til Schelhammer (p. a. St.) ikke navngiver, men siger at være døde af Pesten under deres Bestræbelser for at hielpe de Syge.

[2]) Decanus, Prof. Mule og Stadsphysicus Eichel kunde, som Medlemmer af Sundheds-Commissionen, naturligviis ikke besøge nogen Pestsyg; og de fortiene derfor ikke den Dadel, som R. Franckenau (i sin Haandbog om det offentlige Sundhedspolitie, S. 25) synes at kaste paa dem. Derimod kunde denne Forfatter, uden at begaae mindste Uretfærdighed, have ladet denne Dadel gaae ud over sin Bedstefader, Professor Medicinæ ved Kiøbenhavns Universitet, Georg Friderich Francus de Franckenau, der af ingen anden Grund end feig Frygt forlod Kiøbenhavn paa en Tid, da denne Stad meest trængte til hans Nærværelse, og der, som Bøttticher i sit oftere omtalte Skrift S. 84, ikke uden bitter Ironie, siger, fiern fra Faren udkastede tomme Phantasiebilleder om Pestsmitten (absens & ruri degens observationes de contagio pestilentiali formavit cerebrosas). Han opholdt sig under Pesten paa Falster (see hans Brev til Schelhammer). Ogsaa R. Wagener kunde af den ovenfor anførte Grund ikke behandle Pestsyge.

[3]) Samme Dag erholdt Stadsphysicus Eichel ogsaa et Brev om at beordre Qvarteer-Barbererne til at give en lignende Indberetning.

viſte Staden, for Kongen," dog høiſt ſandſynligen viſte Opfordringen fra ſig, hvilket i høi Grad maatte nedſlaae Modet hos de ſtakkels Præſter, ſom offrede deres Liv for deres betrængte Medborgere, og maatte krænke Commisſionen. Jeg ſiger høiſt ſandſynlig; thi ingenſteds i Commisſionens Bøger har jeg fundet Penge anviſte til Dr. Herfort, hvilket rimeligviis vilde have været Tilfældet, naar han havde modtaget det gjorte Tilbud. Hvor tvivlſom Sundheds-Commisſionen ogſaa har været med Hensyn til hvad den turde haabe af hans Beredvillighed, ſees af følgende Slutning i deres Brev til ham: „Naar Hr. Doctoren ſynes, at en Chirurgus ſkal betiene ſamme Præſter, ville Vi og En anviſe."

Hovedvanſkeligheden for Commisſionen beſtod ſaaledes i at ſkaffe Lægehielp til den ſtore Mængde af Peſten angrebne Uformuende og Fattige, i hvis usle og ſnevre Boliger intet Guld og Sølv lokkede; men fra hvilke Smittens til ſin høieſte Potens ſtegne Intenſitet maatte afſkrække endog de meeſt Behiertede. Fra Sygdommens Udbrud indtil den 12te Auguſt, altſaa i et Tidsrum af henved to Maaneder, havde, ſaavidt jeg af de gjennemgaaede Actſtykker formaaer at oplyſe, kun de tvende yngſte Barbeermeſtre i Lauget med et Par Svende, ſaaledes ſom Skik og Brug havde været i tidligere Peſt-Epidemier og ſom Laugsartiklerne bøde, betient alle de af Peſten angrebne, i private Huſe ſeparerede Syge over hele Staden. Vel blev Oldermanden for Barbeerlauget allerede den 18. Jul. tilſkreven, at han ſkulde drage Omſorg for, at der ved Lodtrækning udvalgtes fire Meſtere, „ſom kunde dele Staden imellem ſig, og ſom for deres Families Conſervations Skyld burde boe i aparte Huſe"; men at det, paa Grund af Barberernes Modſtand og opſkruede Fordringer, ſom de med ſaa meget større Skin af Ret kunde gjøre, ſom den befalede Forholdsregel var uſædvanlig, er blevet ved det Gamle, ſkiønnes af en ny Ordre til Oldermanden af 3die Auguſt, hvori han befales at ſkaffe to Barberer med behørige Svende for alle Qvartererne; rimeligviis vare de hidtil

fungerende døde. Men ihvorvel Ansættelsen af 6 Barbeermestere med deres Svende, som ovenfor anført, endelig kom istand ved Regieringens bestemte Paabud (ved Forordning af 12. Aug.), og ihvorvel dette Antal af henved 18 Pestchirurger*) maatte synes tilstrækkeligt, saa vare der dog to væsentlige Grunde, som maatte forringe Frugterne af denne Foranstaltning, nemlig paa den ene Side flere af de ansatte Pestchirurgers samvittighedsløse Forhold og Ulyst til Forretninger, som vare paatvungne dem, og paa den anden Side Sygdommens Voldsomhed, for hvilken ogsaa Pestbarbererne inden føie Tid maatte segne, uden at det stod i Sundheds-Commissionens Magt snart at erstatte deres Tab. Det er en historisk Kiendsgierning, at flere af de Pestchirurger, der skulde betiene de Fattige, i høieste Maade forsømte denne deres Pligt, hvilket den samvittighedsløse Mand saa meget lettere kunde giøre, som Sygdommens hurtig dræbende Magt snart lukkede Munden paa enhver Anklager, idet i Gierningen mange Huse, fornemmelig af dem, som beboedes af Fattige, uddøde indtil det sidste levende Væsen. Saaledes læser man i Sundheds-Commissionens Forhandlings-Protocol en alvorlig Irettesættelse til Mester Anders Balzersøn, der var ansat som Pestchirurg i Strand-, Snarens- og Vester-Qvarteer, „fordi han ikke vil komme til de Syge og betiene dem i deres Svaghed." En lignende Irettesættelse blev givet til Barberen i Østergvarteer, Rütke Küster, hvorved han under Trudsel af Tiltale og Straf mindes om sin Pligt. Inden faa Uger, ja inden faa Dage, vare alle de d. 12. August som Pestlæger ansatte, allerede tidligere omtalte 6 Barbeermestere bortrevne af Sygdommen, og rimeligviis vare kun ganske enkelte af de dem undergivne Svende endnu i Live. De faa andre Barbeermestere, som kunde erstatte deres Tab, fulgte snart efter, og af de 21 Medlemmer,

---

*) Enhver Pestchirurg („Mesterchirurg") havde i Regelen to Svende til Medhielpere.

som Kiøbenhavns Barbeerlaug da talte [1]), var der saaledes nu neppe nogen tilbage, til hvem Sundheds-Commissionen i sin og Indvaanernes Nød kunde vende sig. De fleste vare bortrykkede af Pesten; andre paa anden Maade beskiæftigede i Kongens eller Commissionens Tieneste [2]).

I denne yderlige Forlegenhed maatte Commissionen kaste Blikket andetsteds hen for at søge Tabet af de afdøde Pest-chirurger erstattet. De til de danske Provindser og Steder udstedte Opraab om Tilveiebringelsen af Barbeermestere eller Svende vare dog frugtesløse; og Indberetningerne fra de forskiellige Stiftsbefalingsmænd og Magistrater vise, i hvor høi Grad Danmark paa den Tid var blottet for Barberer, og i hvilke udygtige Hænder den danske Chirurgie da var betroende — saa usle, at Sundheds-Commissionen endog i den yderste Nød ikke vovede at tage dem i Brug. Oldermanden for det Kiøbenhavnske Barbeeramt, v. Aspern, var

---

[1]) Kiøbenhavns Barbeerlaug bestod oprindelig af 6 Mestere, ifølge et af Kong Hans d. 2. Febr. 1506 givet og af Kong Christian den Anden Søndagen efter Paaske 1515 stadfæstet Privilegium. I Aaret 1541 forøgedes deres Antal med 3. Under Frederik den Anden, ved Laugsartiklernes Fornyelse den 21. Aug. 1577, tilkom endnu een Mester. Efterat Staden var udvidet ved Christianshavns Opbyggelse, blev Antallet, under Frederik den Tredie, d. 18de Febr. 1668 atter forøget med to. Men den største Tilvæxt havde det under Christian den Femte, da ved Privilegiets Fornyelse d. 29. April 1684 ikke mindre end 9 Mestere tiltraadte Lauget, saa at dets Medlemmers Antal nu var voxet til 21, hvis Privilegium senere confirmeredes af Frederik den Fierde d. 6. Mai 1702.

[2]) Blandt disse 21 Laugsmestere vare flere, som Kongens eller det Kongelige Huses Hofbarberere, fritagne for den Tieneste, som Sundheds-Commissionen nu attraaede. Det Samme gialdt om Chirurgen paa Søqvæsthuset (Kay Metzgen) og paa Krigshospitalet (v. Aspern), der begge vare Medlemmer af Lauget. Commissionens Forlegenhed for Lægehielp for de Syge var saa stor, at den først med det Gode, senere ved Klager til Kongen, vilde tvinge Kay Metzgen, som Amtsbarbeer i Byen, at overlade sig en Svend (22. Aug. 1711). Nogle af Amtsmesterne vare upaatvivlelig med Armeen eller Flaaden.

gientagne Gange anmodet om fra Tydskland [1]) at skaffe Svende, især saadanne, som havde været i Byer, hvor Pesten allerede havde grasseret, og paa hvis Kundskab om Sygdommens Behandling man bedre kunde stole, hvilke Anmodninger nu paa det Indstændigste fornyedes. Saadanne Barbeersvende, der vilde begive sig til Kiøbenhavn lovedes rigelig Lønning, promte Betaling og Reisepenge. Deels ved v. Asperns, men fornemmelig ved den danske Resident i Hamborg, Etatsraad Hagedorns Bestræbelser lykkedes det, dog først henimod Midten af September, at erholde 16 Chirurger, af hvilke de fleste vare fra Hamborg. Deres bestemte Fordring paa flere Maaneders Gage [2]) forud maatte i den store Trang, hvori man var, bevilges; skiøndt Sundheds-Commissionens Kasse, der alene til disse 16 og 4 andre, som vare underveis, maatte udrede 1500 Rdlr., var udtømt og geraadet i Gield, saa at Commissionen endog i et Brev til Kongen, der var med Armeen i Pommern, og selv havde interesseret sig for at skaffe sin ulykkelige Hovedstad Lægehielp herfra, maatte indstille, at flere fra Bremen og Glückstadt ventede Barbeersvende for det første ikke bleve modtagne. Ved de fra Hamborg ankomne Chirurger og ved de faa ældre, som havde modstaaet Sygdommen, saae imidlertid Commissionen sig istand til at forsyne Byens sex Districter med det nødtørftige Antal Mestere og Svende [3]). For at de, der trængte til deres Hielp, desbedre

---

[1]) I Sundheds-Commissionens Møde d. 25. Jul. paatog Stadsphysicus Eichel sig at forskrive tvende Medicos, for at betiene de Pestsyge i Staden; men det lykkedes ham ikke at formaae Nogen til at paatage sig dette Hverv.

[2]) De erholde fra 15—25 Rdlr. om Maaneden, ligesom de enten ansattes som Mestere eller kun som Svende.

[3]) Nemlig for Klædeboers, Frimands- og Nørre-Qvarteer Johan Henrik Klöcker, med 2 Svende, i Stadt Heidelberg paa Hiørnet af Badstuestræde; — for Strand-, Snarens- og Vester-Qvarteer J. F. Siegfried, med 2 Svende; — for Rosenborg-, Kiøbmager- og Øster-Qvarteer J. F. Ritmeister, med 2 Svende, i Viingaardsstræde hos Michel Hirsch

kunde finde de Boliger, som bleve dem anviste og tildeels vare forskiellige fra de afdøde Pestchirurgers, blev det dem paalagt uden for deres Dørre at udhænge et Stykke rødt Dug. (See Sundheds-Commissionens Placat af 16. Sept.) Efterhaanden som Sygdommen aftog i Intensitet og Modet voxede hos de fremmede Barbeersvende, indfandt sig saa mange, at de bleve Sundheds-Commissionen til Byrde [1]). Ogsaa var der langtfra en saadan dødelig Afgang imellem de sidste i Byens Qvarterer ansatte Pestchirurger, som imellem de tidligere, hvortil Grunden ligger nær. Dog undgik flere af dem ikke at smittes, og nogle (8 i Tallet) bortreves endog, hvorfor ogsaa Sundheds-Commissionen, i Engstelse for atter at komme i Forlegenhed for Pestbarberer, tilskrev Stadsphysicus Eichel den 23. Sept. om han var forsynet med flere Barberer „saasom, „Gud bedre desværre, de ny ankomne og i Qvartererne for„deelte Barberer begynde at aftage, nogle ved Sygdom, andre „ved Død." Eichel svarede, at han endnu var vel forsynet, og naar de 6 ankom, hvorom Residenten. havde skrevet, var han overflødig forsynet.

Vel var det Kundskabs- og det Humanitets-Trin, hvorpaa den Tids Chirurger. som tidligere udviklet, stode, saare ringe; men Almueclasserne i Kiøbenhavn vare ogsaa i Almindelighed raae og uvidende, og deres Fordringer saaledes ikke store; man vilde derfor sikkert neppe træffe den rette Grund, hvis man ene eller især af Mistilliden til Barberernes Kundskaber og Dannelse vilde udlede det bestemte Factum, som viste sig, at endeel af Stadens Indvaanere, vel fornem-

---

Kleinsmeds Enke; — for begge St. Annæ Qvarterer H. J. Richter, med 2 Svende, i store Kongensgade næst ved Johan v. Kampens; — for Christianshavn J. Nordenbruch foruden N. Jensen, som allerede d. 18. Aug. var antagen i den hurtig afdøde Ansorges Sted; — og endelig for Nyboder J. G. Deben med 1 Svend.

[1]) I October ankom 6, og i Begyndelsen af November 9, hvilke sidste vare antagne „af Hs. Majestæts Agent i Danzig, Hr. Brachmann."

melig kun af de lavere Classer, reent ud afsloge at benytte deres Hielp. Aarsagen til denne, som det synes, uforklarlige Kiendsgierning maa snarere søges deri, at den Kiobenhavnske Almue, som daglig blandt deres Venner og Bekiendte havde Exempler for Die eller Dre, hvorledes den ubønhørlige Død krævede sit Offer, hvad enten Lægebehandling var ydet eller ikke, stødte Pestchirurgernes Hielp fra sig, fordi disse ved smertefulde Behandlingsmaader af Sygdommen, navnligen ved Indskæren og Udbrænden af Bubonerne og Carbunklerne, i det mindste øiebliklig forøgede deres Lidelser; de overgave sig saaledes, saa slove og ligegyldige de bleve ved de daglig sig forøgende Elendigheder, heller til Naturens Hielp ene, eller til Quaksalvere, hvilke til de Plager, Sygdommen i og for sig førte med sig, dog ikke føiede nye. Dette bestyrkes derved, at Mange ogsaa vægrede sig ved at betiene sig af de egentlige Lægers Hielp [1]). Denne Afviisning af eller Ligegyldighed for Lægehielp er derfor en Begivenhed, der har viist sig i tidligere og gientaget sig i senere Epidemier, især naar Mortaliteten var stor og udbredt.

Ikke mere end Pestchirurgerne skaanede Sygdommens Morderengel de Geistlige, som vare givne Byens Sognepræster [2]) til Hielp, for at betiene de af Pesten angrebne Syge, og Tidens fromme Sind tillod ikke, at disse Poster stode ubesatte, saa besværligt det end faldt Sundheds-Commissionen,

---

[1]) See Brev fra Sundheds-Commissionen til Biskop Worm af 12te Nov. 1711 (i Commissionens Copiebog), hvori denne opfordres til at anbefale Præsterne i Staden til ugentlig at indgive Rapport om de Syge, de have i deres Menigheder, og hvad Sygdom det er; „især fordi der er mange Folk, som hverken ville bruge Doctor eller Barbeer i deres Svaghed."

[2]) En af Byens Sognepræster, Magister Knud Tommerup til den Herre Zebaoth's og Frederikshavns Menighed, havde feig forladt sine Sognefolk og var flygtet fra Byen, da Pesten tog Overhaand. Kongen befalede, ved Rescript af 7. Aug. 1711, at han skulde suspenderes og beordres tiltalt af Generalfiscalen.

eller rettere dens Medlem, Biskop Christen Worm, at erstatte de Afdødes Tab; især da de forskiellige Quarantaine-Anstalter, de Militaire, som camperede udenfor Staden, Lazaretherne, de ikke faa Steder omkring i Sjælland, hvorhen Sygdommen sneeg sig, endelig den til Orlogs eller i Felten værende Flaade og Armee, frævede Ansættelsen af et ikke ubetydeligt Antal Præster, og den langt større Deel af theologiske Candidater vare flygtede fra Staden. Kongen bød derfor Biskop Worm (ved Rescript af 29. Aug.) at ordinere endog Studenter[1]) til Præster, „for at betiene de Kald, hvor smitsomme Sygdomme kunde være." Af de d. 27. Jul. udnævnte 8 Hielpepræster overlevede kun 3, C. Wichmann, J. F. Jacobsen og F. J. Pay, og af Lazarethpræsterne kun P. Hammer og Hans Bertelsen Meyer, Sygdommen.[2])

Da Pesten i de varme Dage af August mere og mere udbredte sig og naaede sit Culminationspunkt, saa at nu ingen Gader eller Stræder, neppe noget Huus var forskaanet for Smitten; da det paa Wodruffs Gaard oprettede Pest-Hospital var overfyldt og ikke kunde modtage flere Syge; og da de i

---

[1]) Dog hedder det i en nogle Dage senere (5. Sept.) af Kongen udstedt Befaling til det theologiske Facultet i Kiøbenhavn, „at det, paa Grund af de mange Præster, der i Staden ere døde, skal examinere alle de Personer, som Biskoppen til Examen theologicum fremstiller, ved de nu tilstedeværende Professores Theologiæ, enten ved tvende efter Forordningen af 1. Aug. 1701, eller ved een alene, om det i denne vanskelige Tid ei anderledes kan lade sig giøre."

[2]) Foruden de fem her anførte var der paa den Tid, da Sygdommen saa meget var aftagen, at man, for at formindske Sundheds-Commissionens store Udgifter, kunde tænke paa at afskedige endeel af dens Betiente (d. 14. Nov.) endnu i Live af de Præster, som havde betient Pestsyge, følgende: D. Lacoppidan, H. Nygaard, M. Riise, M. Mathiæ, P. Bruun, L. Als, C. Qvist, C. Blymester og J. Hegelund, hvoraf de to første havde giort Tieneste i Helsingør, den sidste paa Amager, de øvrige sex i Kiøbenhavn. Blandt de af Pesten bortrykkede Hielpepræster maa endnu anføres C. Stabelfeldt, der i August var traadt istedetfor den ved Døden afgaaede Birkhöfft.

Byens forskiellige Qvarterer anbragte Pestchirurger vare døde og den største Deel af de Syge uden Hielp: saa maatte Nødvendigheden af at faae oprettet endnu et Lazareth Dag for Dag, ja Time for Time, blive mere paatrængende*). Sundheds-Commissionen var allerede forlængst kommet til Erkiendelse af, at nogle faa Pestchirurger i et nogenlunde vel indrettet og godt beliggende Hospital kunde udrette langt mere til de Syges Frelse og Lindring, end mange, om nok saa hensigtsmæssig fordeelte Barberer i den vidtloftige Stad. Jeg har allerede omtalt de indledende Skridt, som Sundheds-Commissionen i den Henseende havde giort, og skal nu her optage den slupne Traad.

Det var egentlig ifølge et Forslag af den tidligere omtalte Dr. R. Wagener, at Sundheds-Commissionen havde kastet sit Die paa Ladegaardens Hospital eller Krigshospitalet, der baade laae isoleret, ikke synderlig mere fiernet fra Byen end Wodruffs Lazareth, og havde grundmurede Bygninger med tilstrækkelig Leilighed for et betydeligt Antal Syge. Som ovenfor fortalt var det ifølge en Conseils-Befaling allerede d. 3die Aug. kommet saa vidt, at man havde giort forberedende Anstalter for at romme det efter Commissionens Forlangende; da Commandanten i Kiøbenhavn, Generallieutenant Cormaillon, og Oberst Francke, med hvis Ønske denne Concession ikke stemmede, indgik directe til Kongen med Forestillinger om, at de syge Soldater ikke kunde undvære Krigshospitalet. De

---

*) I et Brev til Kongen, dat. 3. Aug., skriver Sundheds-Commissionen: „Ulykken er allerede saa stor, at den overvælder os hver Time, ja hvert Minut; og Eders Majestæt kan slutte, hvordan Tilstanden er i Staden, at vi blot ved eet Qvarteers Undersøgelse have fundet henved 50 for Os uangivne Syge, saa at de Syges Antal i alle Qvartererne og Nyboder snart maa beløbe sig til 1000, og med 5 à 6 friske Personer (Liigbærere) kan vi lidet udrette; og naar nu Eders Majestæt, som vi visselig haaber, bevilger Os Krigshospitalet til et Lazareth, saa er meget ugiort, inden vi med Oeconomien og Soldaternes Separation kan komme istand."

undsaae sig ikke ved at anføre en saa tom Grund som den, at det stod til at befrygte, hvis Soldaterne overførtes til Falconeergaarden, som var foreslaaet, at da det første Vand, som gaaer forbi denne Gaard og ned i Søen, af hvilken Kiøbenhavn forsynes med Vand, skulde blive inficeret ved deres Tvæt. Ifølge disse Indvendinger besluttede Kongen, der dog ikke ganske vilde compromittere sit Conseil, at Halvdelen af Hospitalet interimistisk maatte overlades Sundheds-Commissionen, indtil den paa Wodruffs Plads af Bræder fik opbygget tilstrækkelige Værelser og Leilighed for Inficerede fra Kiøbenhavn, indtil 2000 Syge; hvilken Foranstaltning Kongen bød Commissionen at paadrive med yderste Anstrengelse. For imidlertid at forhindre, at Smitten overførtes til de Militaire, som bleve tilbage i den anden Halvparten af Hospitalet, skulde Commissionen forpligte sig til at lade giøre en Separation med et høit Plankeværk. Denne Kongens Bestemmelse er dat. d. 10. August. Men da heller ikke dette Arrangement var Directeurerne for Krigshospitalet tilpas, fordi de, og vistnok med god Grund, nærede Frygt for, at de i Hospitalet liggende Soldater kunde smittes af de indbragte Syge fra Byen, uagtet det opførte Plankeværk, udvirkede General-Commissariatet en Befaling fra Hs. Majestæt, dateret Rostock den 22. Aug., at Ladegaarden ei til Pesthuus maatte indrettes, „da Sundheds-Commissionen vel en anden Leilighed dertil kunde finde." Men ved kraftige og indlysende Modforestillinger drev Commissionen det endelig derhen, at hele Ladegaarden blev den indrømmet, imod Afgivelsen af et andet Locale for de syge Soldater. Ved alle disse ulykkelige Forhalinger, som vistnok ikke lidet bidroge til at give Pesten større Udbredelse og forøge Mængden af dens Offere i Staden, kom Ladegaardens Hospital som Pestlazareth ikke istand førend den 28. August. Imidlertid havde Pesten allerede indsneget sig i Krigshospitalet, ligesom ogsaa blandt de Soldater, som laae i Leir udenfor Staden, saa at Sundheds-Commissionen, tildeels som en Følge af de indgaaede Concessioner fra Landmilitair-Etatens Side, ved en

Conseils-Beslutning af 22. August fik Befaling til at drage Omsorg for, at alle de Soldater, som i Kiøbenhavn, Citadellet Frederikshavn eller i Leiren udenfor Voldene bleve angrebne af den grasserende Sygdom, bleve henforte til Wodruffs eller senere til Ladegaardens Lazareth og der plejede lige med Andre. Af Finantserne erholdt Sundheds-Commissionen 4000 Rdlr., for overeensstemmende med sit Diemed at indrette dette Hospital paa bedste Maade; ligesom ogsaa Krigshospitalet overlod Commissionen til Laans en heel Deel Inventariesager*), dog neppe, hvad der meest behøvedes, Sengesteder, i det mindste ikke Sengeklæder. Klog ved de ulykkelige Erfaringer, som allerede vare indhøstede, var Commissionen her saa forsynlig, at den, førend Hospitalet aabnedes, sørgede for, at store Gruber bleve gravede for de endnu ikke Døde, og begjærede i denne Hensigt 200 Mand af Commandanten til at udføre dette Arbeide, hvilket nokfom viser, hvor stor Dødelighed man befrygtede. Under Commando af 2 Capitainer, 2 Lieutenanter og 4 Underofficerer arbeidede disse 200 Mand i 6 Dage og gravede en Kule paa 330 Cubikfavne. Til at overtage de Syges Behandling formaaede Sundheds-Commissionen den før omtalte Mr. Lazonde; og at han med Hensyn til Dygtighed og Kundskaber har kunnet giøre større Fordringer end de fleste andre samtidige Chirurger, viser den maanedlige Løn af 40 Rdlr., som man tilstod ham. Til hans Medhielper antoges Barbeersvenden Martin Johannes Wentzel med 20 Rdlr. Begge maatte aflægge Ed til Commissionen, og havde een eller to inferieure Barberer under sig. Da Lazonde upaatvivlelig kun midlertidigen havde paataget sig Lægetilsynet paa dette Lazareth, ligesom tidligere ved Wodruffs, og Mængden af de fra Udlandet ankommende Chirurger giorde det muligt for Sundheds-Commissionen at lade ham afløse, traf Valget

---

*) Disse angives saaledes i Sundheds-Commissionens Protocol under 26. August: 150 Tinskaaler, 150 Tinbægere, 20 Natpotter, 3 Stikbækkener, 10 Kobber-Natpotter med Natskriin.

paa en Hamborger Barbeer, ved Navn Emanuel Giger. Denne var, som man af flere Steder i de paa den Tid førte Journaler seer, en gammel og erfaren Chirurg, som derfor ogsaa „Medici strax erklærede for dygtig til første Mester“[1]), og under sin hele Virksomhed i Lazarethet gjorde sig værdig til den ham viste Tiltro. Giger selv modstod Smitten[2]), men to af de under ham ansatte Barbeersvende bortrykkedes af Sygdommen (den ene den 12. Oct., den anden den 5. Sept.). Præst havde dette Lazareth endnu ikke modtaget den 4 Sept., og da Sielesørgeren paa Wodruffs Hospital formedelst Sygdom var utienstdygtig, saa havde Sundheds-Commissionen i et Brev til Biskoppen, dateret samme Dag, Grund til at klage over, at de henved 900 Syge, som begge Lazaretherne paa den Tid indesluttede, „manglede Hielp paa Siælens Vegne, hvilket foraarsagede megen Suk og Fortrydelse.“ Biskoppen anmodedes derfor paa det Indstændigste at raade Bod herpaa, „for at man kunde undgaae en og anden farlig Suite og Ansvar“.

I Thomas Frost fik endelig Ladegaardens Lazareth nogle Dage efter en meget nidkiær og uforfærdet Præst, der ikke alene besørgede sin egen af Sygdom nedtrykte Hiord, paasaae og rettede, saavidt det stod til ham, Feil og Mangler i Hospitalet, men ogsaa ydede den syge Præst paa Wodruffs Lazareth og de andre Syge der sin Hielp. „Et halvt Anker fransk Viin skal derfor og“, skriver Sundheds-Commissionen den 18. Sept. til den ærværdige Mand, „blive bestilt og forderligst udsendt til Eder, til en liden Recompence for Eders havte Uleilighed.“ (!) Men hvor mangelfuldt der i andre Henseender var sørget for ham, sees af et andet Brev, hvoraf det oplyses, at han endnu den 23. Sept. manglede Sengeklæder. Uagtet al den Godhed, Commissionens Medlemmer nødvendig

---

[1]) Herover blev den anden Mester fortrydelig, og erklærede sig uvillig til at tiene under ham.

[2]) Han mistede derimod begge sine Børn, saa at han rimeligviis med Familie er flyttet ud paa Ladegaarden.

maatte føle for ham, saae de sig dog ikke istand til at afhielpe hans Savn, da de ikke kunde tilveiebringe andre end gamle Sengeklæder, som man maatte befrygte at være inficerede. „Vil I ellers være fornøiet med en Madras, som paa Børsen kan erholdes, da skal samme blive indkiøbt. Bord, Stole og Sengested er idag til Eder udsendt.“ Præsten lod sig noie med den belovede Madras og et Sengedækken. Ogsaa med Patienternes Leiesteder var det daarligt bevendt. Paa Gigers Klage herover svarede Commissionen: „Vaagekonerne saae at lægge Halmen saaledes i Sengen, at de Syge kunne ligge høiere med Hovedet; imidlertid vil vi see til at udsende Hovedpuder.“ Desværre maa berettes, at ogsaa Præsten Frost, hvem Commissionen vedblev at rose formedelst hans samvittighedsfulde Udøvelse af sit Kald, faldt som et Offer for Pesten i Begyndelsen af October. Efter hans dødelige Afgang blev Tienesten besørget af Hans Meyer, der var adjungeret den syge P. Hammer paa Wodruffs Lazareth. Han synes at have indført en strengere Gudstieneste paa begge Hospitaler. Alle Officianterne tilligemed Reconvalescenterne maatte daglig indfinde sig til Bøn hver Morgen Kl. 8 og hver Aften Kl. 3, saa og om Søndagen Kl. 8 til Prædiken i en dertil ryddeliggiort Sal.

Uagtet Værelsernes Mængde og Størrelse i dette Hospital laae dog Patienterne, efter den Tids Skik og Brug, tæt sammenstuvede, hvilket kan skiønnes deraf, at enkelte Stuer havde indtil 7 Opvartere *).

Men i ingen af de mangfoldige, byrdefulde Forretninger, der vare overdragne Sundheds-Commissionen at ordne og

*) I et Brev til Hospitalsskriveren af 12. Octbr. spørger Sundheds-Commissionen: „Af hvad Aarsag er der kun 4 Opvartere til hver af Mandfolkestuerne, men 7 til Qvindestuerne, skiøndt dog hine ere mere besatte med Syge end disse?“ Svaret findes ikke; men har vel været dette, at de mange smaa, tildeels spæde Børn, som de syge Mødre bragte med sig i Lazarethet, krævede en forholdsviis større Opvartning.

bringe i Udførelse, var Noden større end i den, at faae Ligene af de mange i Byens forskiellige Huse bortdøde Pestsyge stedte til Jorden. De Syges og Døendes Suk og Klager trængte neppe udenfor Værelserne, hvori de laae, og i al Fald døvedes de Omgivendes Øre og Sind snart for deres Klageraab og Smertesskrig; men Stanken af de mangfoldige ubegravede, i de hede Sommerdage hurtig i Forraadnelse overgaaende Liig, der giennemtrængte Værelser og Huse og opfyldte Stræder og Gader, var uudholdelig, forøgede Pestsmittens Udbredelse, og krævede en hurtig og energisk Afhielpning.

I Kiøbenhavn bestod allerede fra ældre Tider et eget Liigbærerlaug, der var begunstiget ved særskilte Privilegier, og som det derfor paalaae, at besørge alle Døde stedte til Jorden. Saalænge Pesten endnu var i sin Begyndelse, saalænge dens Offere kun vare faa, og ingen særegne Medicinal-Anordninger paabød Lauget indskrænkende Forpligtelser, gik denne Forretning sin sædvanlige Gang, uagtet den dermed forbundne Fare for Smitte. Men da Pesten henimod Midten af Julius udbredte sig stærkt, da Dødstilfælde dyngede sig paa Dødstilfælde, og strenge, men aldeles nødvendige Medicinal-Anordninger fordrede, at de blandt de ordinaire Liigbærere, som havde baaret Pestens Slagtoffere til Jorden, skulde holde sig adskildte og ikke maatte betiene andre, paa sædvanlig Maade døde Liig, vægrede dette Laug sig ved at opfylde de samme paahvilende Pligter. Sundheds-Commissionen saae sig derfor (den 13. Jul.) i den Nødvendighed, i skarpe Ord at minde Lauget om dets Skyldighed; men idet den tillige erfiendte de mislige Forhold, hvorunder det befandt sig, tilsagde den de 12 Liig-dragere, som den attraaede, og som Lauget enten kunde stille af sit eget Samfund, eller leie dertil, $2\frac{1}{2}$ Rdlr. ugentlig og desuden 1 Rdlr. for hvert formuende Liig. Men Lauget afslog reent ud at indlade sig paa disse Betingelser; hvorfor ogsaa Commissionen forlangte at see deres Privilegier, og da de intet indeholdt, som kunde undskylde deres Vægring, bleve de dem fratagne. — Paa Biskop Worms Forslag blev der nu

ſtrax (den 15. Jul.) indledet Forhandlinger med Studenterne ved Kiobenhavns Univerſitet, om og hvorvidt de vilde paatage ſig de Forretninger, ſom Liigbærerlauget havde vægret ſig ved at opfylde. Allerede Dagen efter kunde Biſkoppen underrette Commisſionen om, at Studenterne havde erklæret ſig villige dertil, men at de ønſkede imellem ſig ſelv at giøre Valget af de 12 Liigbærere, ſom Commisſionen havde forlangt, og at de nærmere ſkriftlig ſkulde opgive deres Betingelſer. Skiøndt disſe ſtrax efter indløbe, bleve de forſt i Commisſionens Mode den 26. Julii tagne under noiere Overveielſe, rimeligviis fordi man endnu haabede paa andre Maader og under billigere Conditioner at komme ud af den Forlegenhed, hvori man var.

Studenterne forbrede ordentligt Logis for de Tolv, ſaa at to havde to Værelſer, en Vaagekone, 12 Rdlr. maanedlig, ſorte, Danziger Lærreds Kiortler*), Buxer og Strømper paa Commisſionens Bekoſtning, fri Vaſk, Lys og Ildebrand, Præſervativer mod Peſten, fri Cuur paa et ſkikkeligt Sted i Byen, naar nogen af dem blev ſyg, og en honet Begravelſe i Byen paa een af Kirkegaardene, hvis de ſkulde døe. Begravelſen ønſkede de maatte ſkee ved dem ſelv indbyrdes, dog at Andre bleve ordinerede til at klæde og lægge dem i Kiſten, til hvilken Ende de ſtrax ved deres Indtrædelſe i det for dem beſtemte Logis betingede ſig 4 ſkikkelige Liigkiſter paa rede Haand. Fremdeles paaſtode de kun at ville betiene Liig fra 1 Rdlr. indtil fornemme Kiøbmænds inclusive, ſom i Liigvognen bortføres, og negtede at kaſte Jord paa Ligene. Hvis Begravelſe ſkulde ſkee om Natten vilde de være fri om Dagen, og vice versa. Endelig forlangte de Privilegium paa i Fremtiden at maatte begrave fornemme Liig. Forend disſe Betingelſers Opfyldelſe blev tilſikkret dem, vilde de ikke begynde deres Forretninger. Sundheds-Commisſionen, ſom havde haabet, at Studenterne ube-

*) Da de ingen Kapper maatte bruge, vilde de i disſes Sted bære deres Kaarder.

tinget vilde indtræde i Liigbærerlauget's Rettigheder og Forpligtelser, fandt deres Fordringer ubillige, men den største Nød stod for Døren*), da 56 Liig stode ubegravede i Staden, og Commissionen maatte give efter, ved i Hovedsagen at indrømme deres Fordringer. Hvad der især kostede Commissionen stor Overvindelse og mange Betænkeligheder var at tilstede Studenterne det Privilegium, der dog vel fornemmelig kun som en Trudsel var frataget Liigbærerlauget, at de til evig Tid maatte nedsætte alle Liig af de fornemme Classer, naar det af dem begiæres. Den 28. Jul. blev imellem Commissionen og Studenterne en formelig Contract oprettet, hvis 18de Post tilsiger disse det forlangte Privilegium.

Contracten var indgaaet, men derfor ikke Betingelserne opfyldte. Studenterne fandt de dem anviiste Logementer i en meget slet Forfatning, uden Senge, Sengeklæder, Meubler, Opvartning og deslige, hvorfor de paany giorde Vanskeligheder og satte Commissionen Kniven paa Struben. Biskoppen, til hvem Commissionen henvendte sig for at mægle Forliig, men som vistnok erkiendte, at Studenternes Misfornøielse var grundet, svarede, at han derved intet kunde giøre. 4 Læs Halm, som Commissionen ikke uden Vanskelighed opdrev hos General-Commissariatet, udsendtes Studenterne til at ligge paa, ligesom der ogsaa den 5te August blev skrevet til dem, at de skulde erholde en Kone til at vaske for sig, 4 Pund Enebær-Mos (Roob juniperi) „efter Recept af Decanus Mule, men hvorpaa de maatte menagere" (rimeligviis er dette brugt som et Præservativ-Middel), 1 Favn Brænde og 1 Lpd. Lys, en Stol til hver Student og et Bord til hvert Kammer. Endelig lovede Biskoppen at ville complettere deres Antal; thi 5 af Studenterne vare, hvad enten det nu skeete af Misfor-

---

*) Paa Grund af de saaledes stedfundne Forhalinger havde Sundheds-Commissionen seet sig nødsaget til at overskride sine egne Love, idet den tillod Laugene at udføre nogle Liig ved dem selv indbyrdes, uden derfor at isoleres.

nøielse og Mistillid til Commissionen, eller af Frygt for Pesten, som de nu maatte see under Dinene, undvigte fra det dem anviste Logis[1]). Først senere (den 7. Aug.) bleve de belovede 12 Klædninger udsendte, ligesom de ogsaa erholdt en egen Liigvogn[2]), hvilken de dog kun med Uvillie benyttede, da de, ubegribeligt nok, foretrak at bære Ligene. At imidlertid ogsaa andre Studenter, udenfor det faste Samfund, befattede sig med Liigbæren, tvertimod Anordningerne, sees af en Skrivelse fra Sundheds-Commissionen til Kongen, dat. 2. Sept., hvori det fremsættes som aldeles nødvendigt: at Kongen vilde anbefale **Rector magnificus**, at ingen Studenter, uden de, som ere eller begive sig i Commissionens Tieneste, maatte, under de dem tillagte Beneficiers og den Kongelige Raades Forliis, bære nogenslags Liig her i Staden, „da vi formene, at mange Studenters Liv derved kunne reddes, og een og anden geistlig Bestilling i denne svage Tid kunde blive suppleret." — Jeg har allerede i det Foregaaende giort opmærksom paa, at ved Pestens overhaandtagende Udbredelse den største Deel af Kiøbenhavns formuende Indvaanere var flygtet bort; iblandt de faa Tilbageblivende havde Pesten snart udpillet sine Offre. Det farlige og møisommelige Arbeide, som Studenterne havde paataget sig, formindskedes derfor snart, og allerede i Midten af September, da dog Dødeligheden stod paa sit Culminationspunkt, see vi deres Forretninger i den Grad aftagne, at Commissionen benyttede dem til de mistænkte og pestsmittede Huses og Værelsers Forsegling, ja i Commissionens Møde, den 23. Sept., da Tilstanden i Byen ikke var stort bedre, foredrog Biskoppen endog en Befaling fra Kongen, ifølge hvilken han forlangte, at Studenterne, da de havde saa faa Liig at besørge, skulde antages „til at lære Fyrværkeri (vil vel sige at giøre Patroner eller deslige) og deri giøre Tieneste."

---

[1]) De bleve senere grebne og indsatte i Quarantainehuset, hvor de daglig fik 12 Sk. til Uunderhold. I de Undvigtes Sted antoges 5 Andre.

[2]) Efter de opgivne Regninger kostede denne Liigvogn 152 Rdlr.

Allerede af det, jeg ovenfor kortelig har berørt, vil det være indlysende, at Sundheds-Commissionens Forlegenhed, med Hensyn til Ligenes Udførelse, kun i en meget ringe Grad blev afhiulpen ved det med Studenterne trufne Arrangement, hvoraf Commissionen dog upaatvivlelig havde ventet sig saa meget. Thi aldeles i Modstrid med hvad Callisen (anf. St. S. 33) antager, afveeg Maaden, hvorpaa den Kiøbenhavnske Pest viste sig, ikke fra dens sædvanlige Gang; den trængte just fornemmelig ind i de Fattiges og i de uformuende Borgerclassers snevre Boliger, og fældede her sine fleste Offre*). Allerede tidlig efter Sygdommens Udbrud rasede den med Voldsomhed i Fattighusene i Brøndstræde, de saakaldte Siæleboder, hvis

*) Callisen har paa dette Sted anført en Liste, der angiver hvor mange Mænd, Qvinder, Drenge, Piger og Fattige, der døde i de 19 Uger fra 27de Junii til 7de Novbr. Af den Omstændighed, at Listen i de første 6 Uger ikke angiver en eneste Fattig som død, slutter han, at Pesten, uagtet al sin Heftighed, ikke har angrebet de Fattige, ligesom han af Totalantallet af de døde Fattige i de andre 13 Uger, 1205 i Alt, som Listen anfører, uddrager det Alternativ, at enten Tallet af de Fattige den Gang har været forholdsviis meget ringere end nu eller og at de Fattige maae have været mindre udsatte for Smitten end de Formuende. Herved maa jeg bemærke, at det er absolut urigtigt, at Pesten ingen Fattige, om man endog derved kun forstod Betlere eller Fattigvæsenets Forsørgelse undergivne Personer, skulde have bortrevet i de anførte 6 Uger; hvorimod det efter min Overbeviisning er aldeles indlysende, at de i disse 6 Uger døde Fattige ere opførte under Listens 4 andre Rubrikker, da man under den Forvirring, som Pestens første Udbrud foranledigede i alle Forhold, enten ikke har tænkt paa eller og har forsømt i Optællingen at adskille imellem Rige og Fattige (yderligere Beviis paa Uorden i denne Henseende vil jeg senere faae Leilighed til at anføre). Hvad endelig det tilsyneladende mindre Antal af Fattige i Kiøbenhavn paa den Tid angaaer, maa jeg giøre opmærksom paa, at en stor Mængde Lediggængere vare hvervede og fulgte med Armeen og Flaaden, og at saa mange Betlere, som man havde Plads til, vare blevne anbragte i de offentlige Fattighuse. — Ved de i den nyeste Tid nøiagtigt udførte statistiske Undersøgelser er det bragt til fuldkommen Evidents, at Fattige fremfor Rige angribes af enhver dræbende Epidemie.

fleste Beboere bukkede under for dens Magt. Det samme var Tilfældet med Wartov, hvor næsten alle de der boende Fattige inficeredes, og 51 (omtrent Halvdelen) døde fra 1. Jul. til 9. Nov. I Børnehuset beskrives Tilstanden den 25. Aug. saaledes, at der ikke var 6 friske Mennesker tilbage, som kunde begrave den store Mængde af dette Arbeidshuses talrige, af Pestens Morderlee nedmeiede Befolkning. I et af flere fattige Familier beboet Huus paa Hiornet af Skidenstræde var den 13de Aug. 26 Mennesker døde, saa at det nu næsten var uden Beboere. I et af de mange Klagebreve, som Sundheds-Commissionen udstedte for at vække Autoriteterne til Hielpsomhed, hedder det, „at de Syges og Dødes Tal især voxede blandt de afdankede Soldater med deres mange Qvinder og Børn" (13. Jul.); i et andet (dat. 18, Jul.) fremhæves især den store og udbredte Dødelighed iblandt de forstiellige Laugs fattige Mestere, iblandt Svende og Drenge, som vistnok ikke kunne henføres blandt Stadens velhavende Indvaanere, ligesaa lidet som Tienestefolkene, der i Hobetal angrebes og bortrykkedes af Sygdommen. Allerede den 17. Jul. tilraadede Sundheds-Commissionen, at Skolegangen i de Fattiges Skoler maatte ophøre. Det vilde ikke falde mig vanskeligt af Sundheds-Commissionens paa den Tid førte Protocoller at uddrage flere Beviser paa, at Velstand og alle Betingelser for et bequemt og sorgfrit Liv frembød en stor, om end langt fra ikke uoverstigelig Dæmning for Sygdommens Fremtrængen; hvorimod Fattigdom og alle de Afsavn og Bekymringer, som følge med Trang og Mangel, befordrede dens Udbredelse og Dødelighed, naar ikke den Omstændighed, som jeg allerede har fremført, at Studenterne, der havde betinget sig kun at ville begrave Ligene af velhavende Personer, næsten intet havde at bestille paa en Tid, da Pesten rasede med fuld Kraft og fældede et uhyre Antal Mennesker, maatte ansees for tilstrækkelig overtydende. Fuldkommen i Samklang hermed staaer den Kiendsgierning, at der smittedes og døde en langt større Mængde Barberer, hvilke i Hovedsagen kun havde med Stadens fattige og uformuende

Befolkning at giore, end Læger, der kun ydede rige og velhavende Folk deres Hielp; ligeledes bortrykkedes, endog forholdsviis, langt færre Studenter, end simple Liigbærere. Det maa altsaa ansees for nokſom beviist, at Sundheds-Commissionen, endog efterat Studenterne vare traadt i dens Tieneſte, ikke ſtod paa et meget bedre Punkt i Henſeende til Liigbæringen, end tidligere.

For i det rette Lys at fremſtille de Vanſkeligheder, ſom frembøde ſig ved Ligenes Bortſkaffelſe, maa jeg tilbagekalde i Erindringen, hvad allerede tidligere er berørt, at en lang Tids Uſkik havde ført med ſig, at alle Liig, baade de Riges og de Fattiges, vare blevne begravede indenfor Stadens Volde, undtagen i de enkelte Tilfælde, hvor meget udbredte og dræbende Epidemier fordrede en Afvigelſe fra den almindelige Regel; de fleſte Liig bleve derfor, da Afſtanden fra Liighuſet til Kirkegaarden næſten i ethvert Tilfælde var kort, baarne til deres Hvileſteder, og Kiøbenhavn var ſaaledes i høi Grad blottet for Liigvogne. Da den nærværende Peſts overordentlige Dødelighed nødvendigen paabød, at Begravelſerne i Reglen ſkulde ſkee udenfor Stadens Porte, maatte den lange Vei og Mangelen paa Liigvogne i en meget høi Grad vanſkeliggiøre Ligenes Bortſkaffelſe. Nye Liigvognes Forfærdigelſe medtog en lang Tid, og med almindelige Vogne vilde en ſaa fordomsfuld Slægt, ſom den dalevende, ikke ſtille ſig tilfreds. Det kan ikke paatvivles, at Tanken om en mere ſummariſk Begravelſesmaade har paatrængt ſig Sundheds-Commissionens Medlemmer, men deels disſes egen Sky for det Uſædvanlige og Oprørende i at kaſte flere Liig oven paa hinanden i Ruſtvogne, deels, og vel iſær, Frygt for tumultariſke Optrin blandt Almuen, naar Sligt ſattes i Værk, forhalede denne ſaa fornuftige og nødvendige Foranſtaltnings Anvendelſe.

Saaledes var da Sundheds-Commissionen, da den i Begyndelſen af Julii Maaned tiltraadte ſin Function, med Hensyn til Udbringelſen af det langt overveiende Antal af Liig udenfor de Rigeres Classer, ene indſkrænket til de faa Liigbærere, ſom

frivilligen havde meldt sig. Allerede den 13de Jul. (Commissionen var udnævnt den 7de. s. M.) vare, som det hedder i et til General-Commissariatet stilet Brev, alle de hidtil brugte Liigdragere døde, og der gaves Ingen, som vilde træde i de Afdødes Sted. Dagen efter greb man til det yderlige Middel at tvinge 4 Personer, som imod de udgangne Forbud havde baaret et Liig fra Studiistræde, til at indtræde i Commissionens Tieneste som Liigbærere, dog imod at erholde den sædvanlige Betaling. Ligeledes pressede man nogle Lediggængere til denne Forretning. Ved Løfter om ansеelige Summinger, der under Trommeslag udraabtes paa Kiøbenhavns Gader, indbød Commissionen Alle, som følte Drift dertil; men Faa meldte sig, og disse Faa vare snart Dødens Bytte. Lignende Indbydelser, med Løfte om 10 Rdlr. maanedlig Løn og frie Reisepenge, udgik til alle Kiøbstæderne i Sialland og senere i de andre Provindser, men Resultatet var kun lidet gunstigere. Man havde ønsket i det mindste 100 Personer, og maatte ubehageligt skuffes, da neppe 10 meldte sig. Og neppe vare disse komne indenfor Kiøbenhavns Volde, førend de, betagne af Skræk, vendte iilfærdigen den ulykkelige Stad Ryggen. Herover klager Commissionen bitterlig i et Brev, dateret 27. Jul. Dens Bestræbelser for, giennem Directeurerne for Krigshospitalet at erholde qvæstede eller afskedigede Soldater, som nøde Raadsenspenge, bare ingen bedre Frugter. Forgieves henvendte Commissionen sig til General-Commissariatet, til Holmens Equipagemester, Schoutbynacht Judichær, til Tolbuus-Chefen, Brigadeer Mule, til Generallieutenant Cormaillon, til Byens Magistrat og til Slotspræsidenten. Derimod havde de indstændige og trængende Opfordringer til Laugene, der udgik den 18. Jul., noget bedre Virkning, idet flere Laug stillede endeel Personer som Liigbærere til Commissionens Raadighed. Nogle Laug afsloge derimod reent den til dem rettede Opfordring; blandt disse Bagerne og Hyrekudskene. Mod disse sidste gik Commissionen noget dictatorisk tilværks, idet den betydede dem, at hvis de ikke med det Gode, inden 24 Timer, leve-

rede 4 Kudske, som kunde bruges til Liigvognene, maatte de vente, at man borttog dem fra Vognene paa Gaden, hvor de fandtes.

Imidlertid var den Hielp, man erholdt fra Laugene, langtfra tilstrækkelig, saa meget mindre, som de fremstilte Personer snart deelte deres Forgængeres Skiebne. I de første Dage af August, da den daglige Mortalitet beleb sig til henved 300, og var i bestandig Tiltagende, havde Commissionen ikke 5 eller 6 friske Mennesker at raade over, og dog skulde med disse baade Syge udføres til Lazarethet og Døde til Gravene. Da man paa den Tid ikke kiendte nogen hensigtsmæssig Foranstaltning, hvorved Ligene uden directe Berørelse kunde lægges i Kisterne, og man dog var i den Nødvendighed at giøre alt for at skaane Liigbærernes Sundhed og Liv, havde man i Staden, ligesom ved Lazarethet, leiet Qvinder, der ikke alene skulde lægge Ligene i Kisterne og strøe Kalk paa dem, men ogsaa hielpe dem af Liigvognen og tildække dem med Jord.

Under disse fortvivlede Omstændigheder maatte Commissionen sætte Himmel og Jord i Bevægelse, for at redde den dem betroede Stad fra yderligere Ødelæggelser. Den indgik derfor med en Forestilling til Conseilet, hvori den med Sundhedens hele overbeviisende Styrke søgte at overtyde det om Nødvendigheden af at erholde Matroser og Soldater, eller i alt Fald Holmens Fanger, til Liigbærere. Dette Skridt var ikke uden Virkning. Ved en Conseils-Beslutning af 3. Aug. bleve Admiralitetet og Generalitetet underrettede om, at Baadsfolk, Soldater og Toihusfolk af Sundheds-Commissionen maatte antages til Liigbærere, imod at nyde maanedlig 10 Rdlr. Ligeledes fik Judichær Befaling til at udvælge endeel af Fangerne paa Bremerholm til at kaste Grave udenfor Staden. Da Borgerskabet i Kiøbenhavn leiede Folk til at giøre Vagt for sig, blev dette forbudet, fordi derved Liigbærernes Antal forringedes, hvorimod man lovede at skaane Borgerskabet saa vidt som muligt i Vagtholdet. Nogen

Tvang blev ikke paalagt hverken Soldaterne eller Matroserne, men den betydelige udbudte Løn, og for de ikke Faa, som havde giort sig skyldige i Forbrydelser, Haabet om Fritagelse for Straf, lokkede en ikke ringe Mængde af disse til at begive sig i Commissionens Tieneste, saa at Ligenes Udforelse efter den Tid gik bedre fra Haanden. Politimesteren havde paataget sig det Hverv, at skaffe Boliger tilveie for denne blandede Skare; men ad den for denne aabnede Port styrtede tillige Ugudelighed, Ryggesløshed, Dovenskab, Opsætsighed og mangfoldige andre Laster ind i de nye Boliger; og da nu tillige den herskende Sygdom snart indsneg sig i deres Rækker, truede paa eengang moralsk og physisk Kraftskade at oplose den hele med saa mange Anstrengelser, Besværligheder og Bekostninger sammenbragte Liigbærerhær. For saa vidt som muligt at forebygge denne Ødelæggelse, blev Hielpepræsten ved Frue Kirke anmodet om at betiene de Syge iblandt dem i deres Saligheds Sag, og opfordre de Friske til Flid og Skikkelighed (10. Aug.); ligesom ogsaa Barbeer Badstüber blev befalet at yde dem Lægetilsyn. Hvor stort Antallet af de ved denne Tid opdrevne og efterhaanden ved nyt Engagement completterede Liigbærere har været, kan jeg ikke oplyse, men antager, at det har været langt over 100.

Dog, disse lysere Udsigter for Ligenes regelmæssige og betimelige Udførelse af den pestopfyldte Stad skulde snart igien formørkes. General-Lieutenant Cormaillon, der vistnok ikke kan roses for Tienstvillighed mod Commissionen, men maaskee bør undskyldes, fordi han ansaae det for sin høieste Pligt fremfor alt at bevare Soldaterne for den Kongelige Tieneste, havde udvirket en egenhændig Befaling fra Frederik den Fierde, dat. Rostock den 22. Aug., ifølge hvilken ingen Soldater herefter maatte tages til Liigdragere. Denne Ordre, der tillige, som ovenfor berettes, contramanderede Ladegaardens Benyttelse til Pesthuus, modtog Commissionen den 28de Aug. Den virkede som et Tordenslag, men istedetfor at hensynke i uvirksom Modloshed, tilskrev Commissionens Medlem-

mer Dagen efter Kongen en frimodig Modforestilling, der, skiøndt den indeholder flere allerede oplyste Facta, vist vil læses med Interesse. Efterat have berørt Modtagelsen af de tvende Kongelige Ordre skriver Commissionen*): „Vi foreſtille Eders Majestæt Følgende: Saasnart vi tiltraadte Sundheds-Commissionen, have vi paa alle Maader, helst da de Døes Tal mærkelig tiltog, søgt at faae de nødvendige Folk til Liigdragere, Sygeførere og Kudske. Vi indbøde ved Trommeslag dem, der godvillig vilde give sig dertil, og bragte det med stor Beværlighed derhen, at Laugene maatte forskaffe visse Personer, som de, foruden at give den ordinaire Gage af 10 Rdlr. om Maaneden, maatte med flere Penge ligesom hverve. Stiftamtmand Krabbe skaffede os siden giennem Øvrighederne i Sialland nogle Liigbærere. Enkelte Lediggængere have vi forceret til at paatage sig denne Forretning, dog kun faa, da de fleste havde forladt Kiøbenhavn og vare fulgte med Flaaden eller Armeen. Øvæstede og afskedigede Soldater have vi søgt at engagere til Vægtere, Portnere og Kudske, men forgieves. Videre have vi, ved at Borgerskabet fik færre Vagter at giøre, kunnet forskaffe os nogle af dem, de ellers leiede til at giøre Vagt for sig. Stiftamtmændene fra de andre Provindser have ogsaa hidsendt Nogle. Men med alt dette vare vi den 3. August i en saa misserabel Tilstand, at der af 36 friske Liigbærere, Sygeførere og Kudske, som vi fire Dage tilforn havde, ikke fandtes 6 friske tilbage, thi de Øvrige vare enten døde eller syge; og i Staden laae nogle hundrede Liig ubegravede, og daglig bortdøde en god Deel af Soldaterne selv, og Bedrøvelsen var saa stor, at dersom ikke Eders Majestæts Geheime-Conseil havde samtykket i, at Fangerne til at kaste Grave og nedsætte Liig udenfor Staden vare løsgivne, og at Soldaterne, som godvillig vilde give sig til Liigdragere og deslige Bestillinger mod 10 Rdlr. maanedlig, maatte med nye Trommeslag inviteres og antages,

*) Brevet gives her endeel forkortet, og i en noget forandret Stiil.

var Staden inden faa Dage kommen i en saa miserabel Tilstand, at man maatte desperere om de Dødes Begravelse. hvilket kunde, ligesom i den Preussiske Pest, drage en total Ødelæggelse med sig". — — — „Derpaa maatte vi samme 3. August forestille Eders Conseil, at det paa Wodruffs Plads indrettede Lazareth med Syge var opfyldt, og i Staden var en stor Sorg, at Folk ei deres Syge kunde faae afførte. Ofte ere ved een Syg, som er bleven tilbage i et Huus, flere Familier dræbte, som ellers kunde være blevne reddede, om den Syge betids og før Dødsfaldet var bleven udført. Paa Slotspladsen, Torvene og Gaderne kaste sig, foruden pludselig omfaldende Syge, mangfoldige Syge, som vi af Staden dog maatte lade udføre, og under aaben Himmel eller under Teltene ved Wodruffs Gaard heller maatte lade crepere, end døe i Staden og formere Infectionen. I alle fattige Huse i og udenfor Staden har Contagionen udbredt sig; Eders Majestæts Soqvæsthuus var, ligesom Ladegaarden selv, inficeret, og vi have maattet afføre alle de af Contagionen nedfaldne Soldater [1]). Vi modtoge ligeledes idelig af Commandanten og General-Commissariatet Budskaber om at afføre de syge Soldater, og maatte uskyldige lide en og anden slet Begegnelse, naar vi ei havde Rum tilovers, skiøndt vi, saasnart En nogenlunde var restitueret paa Lazarethet, førte ham til Quarantainehuset for at give andre Syge Plads" [2]).

Commissionen beretter nu videre, hvorledes det Geheime-Conseil har ladet sig bevæge til at beordre Ladegaardens Ind-

---

[1]) Ved Conseils-Ordre af 17. Aug. befalede Sundheds-Commissionen „at giøre den Anstalt, at de af Garnisonen i Kiøbenhavn eller Castellet, som i denne svage Tid ved Døden afgaae, blive strax begravede."

[2]) Fra denne maaskee for tidlige Bortsendelse af Patienterne kom man senere tilbage, da Pladserne i Lazaretherne ikke vare saa overfyldte. Under 7. Oct. skrev Sundheds-Commissionen til Overmestrene paa beggee Lazarther, at de, med Hensyn til de Syges Udgang, skulde give et skriftligt Bevis fra sig, „at de Udgaaende vare fuldkommen friske baade for Bylder, Blodgang og Durkløb."

rømmelse til et nyt Pest-Lazareth, m. m.; men at Andre have „arreteret Conseilets høipriselige Resolution", saa at man ikke før den 28de August har kunnet faae de paa engang indsamlede 108 syge Mennesker indforte paa Lazarethet; ligesom dernæst fra Leiren paa een Dag henbragtes 20 inficerede Soldater. Herpaa vedbliver Beretningen saaledes: „Hvad endnu videre er at considerere: Tallet af de Soldater, som forlode Ladegaarden og indbragtes i fornævnte leiede Gaard (det i Nyhavn strax ved Søqvæsthuset beliggende gamle Assistentshuus), var ikkun 100, og af disse var der kun 28, som bleve førte paa Vogne, men Resten var saa vel, at de kunde gaae. Heraf haabe vi, at Eders Majestæt fatter de Tanker, at vi have været nødtvungne til at giøre Forslag om, baade at tage Liigdragere blandt Soldaterne og at faae Ladegaarden indrømmet til Lazareth; og at vi ikke have forseet os, som de, der have giort os Vanskeligheder ved Ladegaardens Indrømmelse, hvilket Ophold vistnok har bragt nogle Tusinde flere Døde og Syge med sig. At vi ligesaavel kunde have benyttet det gamle Assistentshuus til Lazareth, som Nogle have insinueret, da er dette høist urigtigt; thi et Lazareth for Pestinficerede bør være udenfor Staden i fri Mark, hvor de mangfoldige Døde strax kunne begraves." — — — — —
„Gud skal være vort Vidne, at vi opoffre vort Sind, vore Sandser og Kræfter af yderste Evne for at giøre Eders Majestæt og Fædrelandet Tieneste i denne saa bedrøvelige, som farlige og møisommelige Forretning, og ikke engang spare at exponere vort Liv aarle og silde." — — — „Der forbigaaer neppe nogen Dag, at jo nogle af de Betiente, saasom Præster, Barberer, Spisemestere, Inspecteurer, Liig- og Lazarethskrivere, Studenter og gemene Liigdragere, Sygefarere, Gravere, Vaagekoner, Bud og deslige, som vi trænge til, hvis vore Anstalter skal prosperere, ved Døden afgaae, og saaledes maae vi daglig med stor Bekymring begynde paany. Med alt dette maae vi med Bedrøvelse erfare, at vore Forretnin-

ger ikke med sandfærdige Motiver og Omstændigheder blive Eders Majestæt forestillede."

I det Kongen negtede Commissionen, i Fremtiden at erholde flere Soldater til Liigbærere, henviiste han, og vistnok med fuld Ret, til Anskaffelsen af en større Mængde Liigvogne. Ja Kongen befalede endog (24. Aug.), at al Liigbæren, naar disse Vognes Anskaffelse ved Magistratens Omsorg var opnaaet, skulde ophøre. I denne Anledning tilskrev Sundheds-Commissionen den 3. Sept. Magistraten og erklærede det som sin Mening og Raad: at der — paa Grund af den lange Tid, det vilde udfordre, om hver Kirke eller hvert Laug skulde indrette sig ordentlige Liigvogne — til Liigs Udførelse kun skulde benyttes simple, men tætte og bedækkede Vogne (f. Ex. ordinaire Arbeidsvogne med Boiler og sort Lærred over), hvilke enhver Kirke let kunde forskaffe sig. Af denne Foranstaltning haabede Sundheds-Commissionen god Fremgang, især naar Taxten blev sat saa lavt som muligt.*) Dog blev

*) Med Hensyn til Begravelses-Omkostningerne for de Formuende skeete i det Hele kun ubetydelige Nedsættelser. Dog forlangte de 32 Mænd at Stadens Indvaanere, saalænge Sygdommen grasserede, maatte fritages for lidgifter til Rector scholæ i Kiøbenhavn for Liig (12. Septbr.). Ifølge denne Begiæring opnaaedes den Moderation, at der paa Liig, som begravedes paa Kirkegaardene og Urtehaverne i Byen, afsloges en Trediedeel, og paa dem, som udbragtes til den nye Kirkegaard, Halvdelen; hvorimod Uformuende, som begiærede det, skulde have frie Sedler for Nedsættelsen af Liig paa den nye Kirkegaard (23. Septbr.). Først den 9. Jul. 1712 fik Frue Skole atter den hele Afgift af Begravelserne. Jeg vil meddele et Exempel paa Begravelses-Omkostningerne fra hiin Tid. En vis Hermann Schlytter, Svensk af Fødsel, var, efterat Kongen i Aaret 1709 havde bemægtiget sig Skaane, af denne bleven beskikket til Borgemester i Helsingborg. I hans Huus logerede Kongen med Suite, saa ofte han giæstede denne By. Da Armeen maatte trække sig tilbage til Siælland, forlod Schlytter Huus og Gaard og flyttede til Kiøbenhavn med Hustru og Børn, i Tillid til Kongens Løfte, at han skulde blive ansat i dansk Tieneste. Siden opholdt han sig kummerligt og fik af og til Naadsens Penge. Angreben af Pesten i sit Logis i Hummergaden

dette ikke Tilfældet. I et Brev, dat. 10. Sept., melder Sundheds-Commissionen Kongen, at dens Bestræbelser for at efterkomme hans Anordning om Liigbærens Afskaffelse kun havde slet Fremgang. Studenterne vilde ikke indfinde sig ved Liigvognene, uagtet den maanedlige Gage, de nøde; Folkene i Nyboder, hvorfra det største Antal Liig forholdsviis maatte udføres, vare, i Schoutbynacht Judichærs Fraværelse, egenraadige og vilde ikke vide noget af al Liigbæringens Afskaffelse at sige; ja Magistraten selv viste sig aldeles utilbøielig til at understøtte den befalede Forandring med Liigs Udførelse; idet den endog havde givet den Erklæring, at Forfærdigelsen af Liigvogne og Anskaffelsen af Heste, Rudske og Leiligheder til disse vilde medtage en saa lang Tid, at den hele Befaling vilde blive unyttig (!), at formuende Folk ei vilde lade sætte mere end eet Liig i Vognen o. s. v. Magistraten havde ydermere bebreidet Sundheds-Commissionen, at de Liigvogne, som man allerede havde ladet forfærdige, for en Deel havde været Aarsag til Sygdommens stærke Tiltagen, hvilket — siger Commissionen i sit Brev — er en aabenbar Usandhed; thi nogle tusinde fattige Liig, som hverken Laugene eller Andre toge sig af, vilde være blevne ubegravede, hvis ikke deslige Vogne af os hastigt vare blevne

---

„hos Viintapperen", døde han den 5. Septbr. og efterlod aldeles intet hvorfor han kunde begraves. I den Anledning skrev Raadmand Kuur til Sundheds-Commissionen, at han gierne vilde have ham skikkelig i Jorden, endog alene af den Grund, at de Svenske maatte spørge det; og haaber han, at Kongen senere nok vil betale Begravelsen. Han mener, at den Afdøde burde have en Fyrrekiste, betrukken med sort Bai, burde bæres af Studenter, have den bedste Liigvogn og Begravelse i Holmens Kirke. Omkostningerne beregner han saaledes: Jorden i „Chorets Urtegaard" ved Holmens Kirke: 6 Rdlr. 4 Mk.; Skolen: 5 Rdlr. 1 Mk.; Overgraveren: 1 Rdlr.; Klokkeren: 1 Rdlr.; Undergraveren: 1 Mk. 8 Sk.; for Liigbøren: 2 Mk.; Magister Søren Sevel: 2 Rdlr.; Liigkisten: 8 Rdlr. 4 Mk.; sort Bai: 3 Rdlr. 8 Sk.; Remsnideren for Kisten at betrække: 2 Rdlr. 2 Mk.; Johan Behn (?) for hans Ulejlighed: 2 Rdlr. — Jalt: 32 Rdlr. 3 Mk.

anskaffede. (Man skal vanskelig finde nogen Logik i hele Magistratens Erklæring.) Ogsaa Laugene satte sig op mod denne Anordning. Resultatet af disse Betragtninger blev, at Sundheds-Commissionen, da de kostbare Liigvognes Anskaffelse vilde kræve lang Tid, især paa Grund af at mange Haandværkere vare døde, og at de, som arbeidede i Træ, vare beskiæftigede med at giøre Liigkister, fandt sig nødsaget til at indstille til Kongen: at Liigbæringen i disse besværlige Tider ikke ganske maatte afskaffes. — Man seer forresten tydeligt af dette Brev, at Sundheds-Commissionen for Kongen ikke har vovet at fremkomme, eller i det mindste ikke er fremkommet med Forslaget om Brugen af sædvanlige Vogne [1]) istedetfor af Liigvogne, ligesom ogsaa at Magistraten aldeles ikke har taget Hensyn til dette meget fornuftige Raad. Senere den 1. Oct. fornyedes Befalingen om Liigbæringens Afskaffelse, saa at for Fremtiden alle Liig skulde udkiøres, hvormed den vagthavende Officier i Østerport, igiennem hvilken alle Liig maatte udpassere, skulde have Opsyn. Imidlertid udbares dog endnu den 1. Oct. 39, den 2. Oct. 23 og den 3. Oct. 18 Liig, medens der de samme Dage ikkun udkiørtes respective 10, 8 og 10. Men efter den Tid synes virkelig Liigbæringen ganske at være afskaffet.

Vare saaledes store og næsten uovervindelige Hindringer forbundne med Ligenes Udførelse af Husene og Staden, saa var dette i en ikke meget ringere Grad ogsaa Tilfældet med Kastningen af Grave og Ligenes Nedsættelse i disse. Indtil henimod Midten af Julius vare for største Delen de mangfoldige Offere, som allerede da vare faldne for Pesten, begravede i Stadens Kirker eller paa dens Kirkegaarde [2]). Disse

---

[1]) At Sundheds-Commissionen har benyttet saadanne til fattige Liigs Udførelse, er ingen Tvivl underkastet. Flere Rustvogne fra Tøihuset bleve til dette Brug Tid efter anden udleverede.

[2]) Dog vare alle Fattiglemmers Liig blevne udførte til Pesthuus-Kirkegaarden udenfor Stadens Vesterport; men da paa samme Tid omtrent,

vare derved saa opfyldte, at de frembøde den sparsomste Plads. De ved Kirkerne ansatte Gravere, hvis Fordeel det var at modtage saa mange Liig som muligt, fandt imidlertid snart paa Udveie; da det formedelst de allerede jordede Liig ikke lod sig giore at grave fremløbende Grøfter eller store Kuler, giorde de vel de enkelte Grave de paabudne 3 Alen dybe, eller dybere, som befalet var, men satte da 3, 4 ja 5 Liig ovenpaa hinanden, saa at det sidste Liig neppe var bedækket med et Qvarteer eller en halv Alen Jord [1]); ja det skeete endog ofte, at de opgravede allerede tidligere tildækkede Grave, for at benytte dem til endnu flere Liig. Da de, efter en saa uforsvarlig og skammelig Fremgangsmaade begravede Liig snart forpestede Luften paa Byens Kirkegaarde, blev det Dag for Dag et mere og mere livsfarligt Arbeide at kaste nye Grave, saa at de Folk, som hermed beskiæftigedes, og hvis Anskaffelse var de ved enhver Kirke ansatte Graveres Sag, snart døde bort i Hobetal. Den 15. Jul. begiærede og erholdt Sundheds-Commissionen Jord anviist til nye Kirkegaarde udenfor Staden; men det var dog saa langt fra, at herved Begravelserne indenfor Byen bleve standsede, at tvertimod ogsaa her de fleste Kirkegaarde bleve udvidede; saaledes navnlig Frue Kirkegaard ved Tilkiøb af „Fiurens Haveplads" [2]); Holmens ved Indrømmelse af St.

---

ved Aabningen af Wodruffs Lazareth, den Bestemmelse var tagen, at Vesterport ene skulde aabnes for Syge, Østerport for Liig, Nørre- og Amagerport derimod for Reisende og Friske, bleve alle fattige Liig fra Staden udførte til den imidlertid etablerede nye Kirkegaard udenfor Østerport.

[1]) Dette var blandt andet Tilfældet paa Trinitatis Kirkegaard, hvorfor Klokkeren ved Kirken, den bekiendte Regnemester Søren Mathiesen, der skulde have Opsigt med at Begravelserne skete anordningsmæssigt, alvorlig blev tiltalt.

[2]) Forslaget hertil udgik fra den bekiendte Etatsraad og Høiesterets-Assessor Povel Winding, der under Pesten opholdt sig i Farum. Sundheds-Commissionen svarede, at den med Glæde modtog Pro-

Annæ Kirkegaard [1]); Trinitatis ved Kiøbet af en til Aabenraa stødende Plads [2]), ligeledes St. Nicolai og rimeligviis ogsaa Helliggeistes [3]). At Stanken i og omkring Kirkerne maa have været umaadelig, skiønnes af de mangfoldige Klager, som derover indløb til Sundheds-Commissionen, uden at denne formaaede at anvende det eneste radicale Middel derimod, som vilde have ført til Maalet. Istedetfor ganske at banlyse enhver Begravelse i selve Byen, lod den sig nøie med at indstille til Qvarteer-Commissairerne, „om det ikke var tilraadeligt, for at afværge den megen Stank, hvorover der i Nærheden af Kirkerne saa meget klages, og for at forbedre Luften, at der til visse Tider om Dagen Jerngryder med Tiære bleve hensatte, derudi et gloende Jern eller Kugle nedkastet, eller og et Blus af Svovl, Salpeter og Tiære antændt o. s. v." (3. Sept.). Dog udgik med Hensyn til de omtalte og flere andre Uordner paa Stadens Kirkegaarde under 1. Sept. en Forordning, som indskærper de tidligere givne Bestemmelser om Gravenes Dybde, fastsætter betydelige Mulcter for Klokkeren og Graveren til Sundheds-Commissionens Kasse i Tilfælde af Overtrædelse heraf, forbyder paa det Strengeste at optage Liig for at grave Gravene dybere, ligesom ogsaa at lade Gravene staae aabne eller halvaabne i Forventning om flere Liig, befaler Urte- og Kirkegaardenes Tillukning og de ikke dybt nok

---

positionen (10. Aug.). Denne, „Frue Kirkes nye Kirkegaard i Linden" kaldet, laae i Fiolstrædet.

[1]) Hertil havde Kirkeværgen P. Varberg raadet.

[2]) I Acta Consistorii findes under 17. Jun. 1712 omtalt en Kirkegaard i Aabenraa, „som blev kiøbt i Pestens Tid til Trinitatis Kirke af Sr. Henrik Vogth uden Østerport, Brandvisiteur i Hs. Majestæts Tieneste, for 2760 Rdlr. Kroner."

[3]) Med Fornøielse, skriver Sundheds-Commissionen til Magistraten (3. Sept.), havde den erfaret, at St. Nicolai Kirkegaard med en ny Plads var forsynet; det Samme ønskede den nu for Helliggeistes, eller at der med flere Dødes Begravelse baade i Kirken og Urtehaven maatte ophøres, „helst fordi de Omboende meget skulle klage over Stank", m. m.

nedsatte eller tilstrækkelig skulte Liigs forsvarlige Tildækning med i det mindste 2 Alen sammenbanket Jord inden den 1. Oct. Men ogsaa herved opnaaedes ikke Meget, i det mindste ikke for Dieblikket. De allerede stedfundne Forsømmelser bleve ikke rettede, de slet bedækkede Liig vedbleve at være det [1]). Først den 15. Oct. bleve de Mænd udnævnte, som efter Forordningen af 1. Sept. skulde efterforske alle Urte- og Kirkegaardes Tilstand. Men ved mangehaande Undskyldninger fra Kirkeværgernes Side bleve de befalede Besigtelser udsatte fra Tid til anden og først foretagne i December, paa hvilken Tid endelig man ansaae den paabudne Paafyldning af Jord saa vidt fremrykket, at man turde underkaste Arbeidet en Synsforretning; men de fleste Kirkegaarde fandtes slet eller utilstrækkeligt besørgede. Besigtelsen af Helliggeistes Kirkegaard, hedder det, faldt meget slet ud; der fandtes 16 Steder, hvor tilstrækkelig Jord ikke var paaført [2]); Nicolai Kirkegaard fandtes saa uforsvarlig, at man ei kunde besigtige den for Stank; Prof. Birkerod giorde Undskyldning for Trinitatis Kirkegaard, og lovede strax at afhielpe hvad der feilede, o. s. v.

Paa den nye Kirkegaard, som Sundheds-Commissionen den 15. Jul. havde erhvervet sig, og som var beliggende udenfor Osterport til Høire ved Castellet, lod Commissionen strax paabegynde Gravningen af lange, 3 Alen dybe Grøfter

---

[1]) Den 8. Sept. fandtes det nødvendigt at lade den Anordning udgaae, „at ingen Grav i Kirkerne i Kiøbenhavn maa være aaben, fra Kl. 5 om Morgenen til Bønnen er holdt om Eftermiddagen, i denne svage Tid, eftersom adskillige Grave, som i Kirken kastes til at sætte Liig i, skal paa nogen Tid blive staaende aabne og en slem Lugt foraarsage." Endnu den 22. Sept. udfærdigedes et Reskript for giennem Kirkeværgerne at tilholde Eierne af murede Begravelser at fylde de aabnede Gravsteder med Sand, „saasom Vi have maattet fornemme, at af Gravene udi Kirkerne i Kiøbenhavn og Christianshavn, samt af deres Capellet skal opstige en ulidelig Stank."

[2]) „Klokker P. Juulbye ved Helliggeistes Kirke undskylder sig," hedder det den 22. Dec., „at Gravenes slette Tilstand ikke er hans Skyld."

til Ligenes Nedsættelse, hvortil General-Lieutenant Cormaillon uden Vægring gav Folk, da der ved dette Arbeide endnu ingen Fare kunde være at befrygte. Arbeidet gik i de første Dage rask fra Haanden, saa at man kunde begynde Ligenes Udførelse, efter at en stor Mængde havde ligget en Dag over ubegravede. Men nu traf Cormaillon sine Folk tilbage af Frygt for Smitten; og da de i to Dage gravede Grøfter snart vare opfyldte af de nedstyrtede Liig opstode de samme Vanskeligheder ved Tilveiebringelsen af Gravere, som allerede tidligere med Hensyn til Liigbærere ere udviklede. Endelig (den 3. Aug.) gav Geheime-Conseilet, ikke uden mange Betænkeligheder, paa Sundheds-Commissionens indstændige Forlangende, Tilladelse til at nogle af Fangerne paa Bremerholm maatte kaste Grave paa den nye Kirkegaard. Men efter faa Dage vare der af de 17 løsgivne Fanger ikkun to tilbage, fire vare døde og elleve syge [1]). Endnu var der i Fængslet 10 tilbage, som Sundheds-Commissionen ogsaa udbad sig, men som den paa Grund af de grove Forbrydelser, hvori disse Fanger havde giort sig skyldige, ikke erholdt. Der var nu ingen anden Udvei end paany at forlange Militiens Hielp. Den 13. Aug. ansøgte Commissionen giennem Conseilet Kongen om at erholde 200 Soldater, „for paa de for Befængelsen sikkre Steder at grave lange Grofter, 6 Fod i Dybde og Brede, til nogle tusinde Liig. Dette Andragende blev af Conseilet bevilliget den 15. Aug., „saasom disse svage Tider det uomgængeligen udkræver;" dog under den Betingelse, at intet Liig maatte nedsænkes, medens de arbeidede; men Cormaillon adlod ikke og lod ingen Soldater møde, førend Befalingen var bleven fornyet den 21. Aug., og han af Conseilet var giort ansvarlig for de Ulykker, som deraf kunde resultere [2]). Formodentlig ere Soldaterne nu vedblevne at ud-

---

[1]) Den 15. Aug. blev Betaling uddeelt til Fangerne for at have gravet 132 Favne Grøfter.

[2]) De to i Kiøbenhavn da tilstedeværende Medlemmer af Conseilet,

fore denne vistnok med daglig forøget Fare forbundne Bestilling, deri maaskee understøttede af nogle enkelte af Bremerholms Fanger*).

Da Pesten i Slutningen af August mere og mere nærmede sig sit Culminationspunkt, og de Dødes Antal daglig beløb sig til henved 300, begyndte man ikke alene at lide Mangel paa Gravere, men det engang til Kirkegaard indtagne Stykke Jord afgav nu ikke længer tilstrækkelig Plads, saa at Ligenes Nedsættelse i Jorden og deres behørige Tildækning i høi Grad forsømtes. Den 27. Aug. modtog Sundheds-Commissionen et Kongeligt Rescript, der befaler den: herefter alvorligen at sørge for, at de Liig, der udføres til Kirkegaarden i Nærheden af Castellet, hurtig komme i Jorden, og at det, efter den tidligere Forordning af 1. Aug., skeer i dybe Grave, og med tilbørlig Bedækkelse af Jord; efterdi Vice-Commandanten i Castellet Oberstlieutenant Klenow havde forestillet, hvor stor Fare Garnisonen sammesteds svævede i „af den slemme Stank, som skal komme fra den der udenfor sig befindende Kirkegaard, formedelst at ei alene ofte imod 100 og flere Liig 3 à 4 Dage der skal staae ubegravede, men endog at de Liig, som begraves, ei komme dybere i Jorden, end at Laaget paa Kisterne knap med Jord bliver bedækket." Nogle Dage senere, den 31. Aug., tilmeldte Sundheds-Commissionen Magistraten, at skiøndt den havde faaet en stor Deel Grave opkastede paa den nye Kirkegaard udenfor Østerport, saa frygtede den dog for, at den om 8 à 14 Dage skulde paany mangle Grave til de mangfoldige Døde, og begiærede derfor af Magistraten mere Plads udviist imellem

---

Ahlefeldt og Scheftedt, bebreidede Generalen i skarpe Ord hans Adfærd, og protesterede offentlig imod Ansvar, hvis nogen Ulykke af denne Forsømmelse skulde afstedkommes. (Siællandske Tegnelser Nr. 59 under 20. Aug.).

*) I det før anførte Rescript af 22. Aug., der for Fremtiden forbyder Soldaternes Benyttelse til Liigbærere, tales intet om, at det er mod Kongens Villie, at de bruges til Gravning af Grøfter paa Kirkegaarden udenfor Porten.

Holmens Capel (hvor den nuværende Skibskirkegaard er) og Sorteſø. Den begierede Jord blev Commisſionen overdragen; men forinden dette ſkete, og forinden Pladſen blev rømmet, planeret og indviet, aftog imidlertid Dødeligheden, ſaa at den neppe er bleven brugt til Kirkegaard*).

I Nærheden af denne Commisſionens ſtore Begravelſesplads udenfor Østerport vare endnu tvende andre Kirkegaarde, nemlig Soldaternes og Matroſernes, omtrent beliggende paa ſamme Sted ſom nu. Ogſaa disſe overfyldtes ſnart af Liig. Allerede den 10. Aug. fortes lydelig Klage over at mange ubegravede Liig paa Soldaternes og Matroſernes Kirkegaard udbredte en utaalelig Stank. Commandantens Forſlag, at vælge et nyt Sted til Kirkegaard udenfor Blegdammen, afviſte Commisſionen ſom ſig uvedkommende, og raadede til at løsne nogle Kanonſkud over Kirkegaardene for at diſſipere den onde Lugt. Men herved opnaaedes, ſom begribeligt, intet. Iſær tiltog de allerede ſtedfundne Uordener i en høi Grad paa Skibskirkegaarden, hvorhen alle Ligene fra Nyboder, ſom fremfor andre Qvarterer af Staden leed af Peſtens Ødelæggelſer, fortes. I et Brev til Kirkeværgerne for Holmens Kirke, af 2. Sept., beklager Sundheds-Commisſionen ſig over den Gienſtridighed hos Baadsfolkene, at de endelig der ville begrave deres Døde, enten Grave ere kaſtede for dem eller ikke; at Mange ſaaledes henkaſtede Ligene paa Kirkegaarden ujordede, eller med Penge beſtikke Fangerne til at grave for ſig. Commisſionen opfordrer Kirkeværgerne til alvorligen at antage ſig denne Sag, og at lade Ligene fra Nyboder herefter jordes i de nye opkaſtede Grøfter udenfor Caſtellet; men at

---

*) Det hedder under 15. Oct. i Commisſionens Forhandlings-Protocol, at paa Liigſkriver Rasmus Lunds Forlangende, at Ligene nu maatte begraves paa den nye Kirkegaard, fordi der ikke er tør Jord i den gamle, blev ſvaret benegtende, „eſterdi der nu ikke er ſaa mange Liig, og om der er noget Vand kan ikke ſkade; Gravene ere dybe, de kan kaſte lidt Jord under, og ellers er Vand ligeſaa vel Guds Element ſom Jord.“

lade Skibskirkegaarden omgive med spanske Ryttere og bevogte ved en Vagt. Man seer, at disse Forholdsregler, i det mindste for en Deel ere tagne; og at der saaledes blev sat en Rytter-vagt ved Skibskirkegaarden.

Man vil omtrent kunne giøre sig et Begreb om det uhyre Mennesketab, som Pesten foranledigede, naar man erfarer, at alene paa den Commissionens nærmeste Varetægt overdragne Kirkegaard i Nærheden af Castellet henved 40 Gruber i Pest-tiden bleve benyttede, der alle vare fra 2 til 300 Alen lange, og maae antages at have havt deres behørige Dybde og Brede, da det ganske laae i Commissionens Interesse kun at modtage dem i denne Stand. Disse Gruber vare indtil Randen al-deles opfyldte med flere ovenpaa hinanden staaende Lag af Liig, saa at de sidste Kister næsten overalt berørte Jordens Overflade. Skiøndt de fleste Liig vare forsynede med Kister, bleve dog ogsaa mange, især i August og September Maaned, da Dødeligheden naaede sit Høieste, kastede i Gruberne uden saadanne *).

Det kostede lang Tid og meget Arbeide, inden ikke alene denne, men ogsaa de øvrige overfyldte Begravelsespladse udenfor Staden kunde bringes i en saadan Orden, at de forraadnende Liigs Uddunstninger forhindredes. Skiøndt de forskiellige Au-toriteter vistnok strax, efterat Klagerne over disse Uordener hørtes, have begyndt paa Kirkegaardenes Istandsættelse og saa vidt muligt fremskyndet Arbeidet i November, da Pesten stærkt begyndte at aftage, og endnu mere i de paafølgende Maaneder: blev man dog ikke færdig dermed førend langt hen i Januar Maaned næste Aar. Den 15. Dec. og paafølgende Dage arbeidedes endnu daglig med 20 Vogne paa Kulerne Nr. 34 og 35. Ved den almindelige Besigtelse, som foretoges i Be-

---

*) Bøttcher fortæller (paa anf. St.), hvorledes to adelige Damer bleve smittede alene ved at see de Dødes Hoveder, der hængte og dinglede bag ud af Vognene, hvilket Sidste ikke vel kunde have været Tilfældet, med mindre de uden Kister vare lagte i Vognene.

gyndelsen af Januar, fandtes baade Skibskirkegaarden, den nye Kirkegaard udenfor Osterport, en lignende udenfor Amagerport, ligesom den ved Pesthuset „temmelig flet bedækkede", saa at Arbeidet tildeels maatte omgjøres [1]).

Som Efteraaret mere og mere nærmede sig og medførte Slud og Regn, bleve Veiene til Lazaretherne og Kirkegaardene ved den idelige Kjørsel næsten ufremkommelige og afgave saaledes en forøget Hindring for de Syges og Dødes betimelige Bortførelse fra Staden. Allerede i Begyndelsen af September (den 11te) saae Sundheds-Commissionen sig i den Nødvendighed at maatte anmode Kongen om at erholde „3000 Stykker af de ved Ringsted og Omegn beliggende og færdiggjorte Fasciner, for at forbedre Veiene paa endeel Steder udenfor Kjøbenhavn til Lazaretherne og Kirkegaardene, hvilke ved de Dødes Begravelse, de Syges Udførsel og Lazarethernes Forsynelse ved det indtrufne vaade Veir vare fast inpracticable.[2])"

Ingen Slags Ceremonier maatte ifølge de af Sundheds-Commissionen tagne og af Regieringen sanctionerede Bestemmelser finde Sted ved Begravelserne af de Pestdøde; men skjøndt disse Forholdsregler maatte være af indlysende Nødvendighed og Nytte for de Paagjeldende selv, mødte dog Sundheds-Commissionen, i dens Bestræbelse for at sætte dem i Kraft, den meest ubegribelige Modstand. Ikke alene vedbleve de mere Formuende at betiene sig af de sædvanlige, ved Liigbegjængelser brugelige Sager, som Liigklæder, Sørgekapper, Flor, Sørge-Hestedækkener o. s. v. (see Placat af 9. Febr. 1712); men de indbøde, ligesom tidligere, flere Par til at følge Ligene, og sjeldent skeete det, at en af Pesten bortrykket Riigmand blev begravet uden et betydeligt Følge. Da Smitten ved saa mange

---

[1]) Endnu den 4de eller 5te Januar meldte Graveren ved Garnisons Kirke for General Cormaillon, at i een af Commissionens Gruber, som var nærmest Castellet, laae 200 Liig ubedækkede. Der fandtes dog i Gjerningen kun 70.

[2]) Den 30. Oct. udbad Commissionen sig paany Fascíner til Veienes **Forbedring.**

Menneskers Samling i de inficerede Huse, paa Kirkegaardene og ikke mindre ved Kiørselen i „Carosser, der ikkun vare at anſee ſom lidet bedre end inficerede", maatte føres fra Huus til Huus, udgik under 16de Septbr. et nyt Forbud mod Brugen af Carosſer for de Sorgende, Følgende og Liigbærerne, uden i Tilfælde af, at Commiſſionen gav ſpeciel Tilladelſe dertil, ligeledes imod alt Følgeſkab til Fods, med Undtagelſe af Fader, Ægtefælle, Sødſkende og Børn, hvilke dog ikke maatte overſkride 3 Par. Bedemændene og Eierne af Carosſer blev det paa det Strengeſte paalagt, ikke at handle mod denne Anordning. Men hvor lidet den frugtede, vil ſkiønnes af de alvorlige og indgribende Forholdsregler, man efter den Tid maatte tage for at tvinge de Gienſtridige til Lydighed. Den 22. Sept. fik en Vagtmeſter ved den til Sundheds-Commiſſionens Tieneſte anordnede Vagt Befaling til, uden Videre at arreſtere Bedemændene og ſønderſkære Heſtetøiet for de Kudſke, ſom med Carosſer uden Tilladelſe og imod Forbud kiøre med Sorgepar og Liigbærere efter de af Peſt bortryffede Liig.

Oprindelig var det beſtemt, at Ligene kun maatte udføres om Natten; men da dette i høi Grad fatiguerede Præſterne og Liigbærerne, blev det, ligeledes ved Placat af 16. Sept., tilladt, at Ligene maatte begraves hele Dagen, dog ikke ſenere end til Kl. 7 i September og til Kl. 6 i October Maaned.

Uagtet de tidligere udgangne Paabud om Kiøbenhavns betimelige og tilſtrækkelige Proviantering, for at forebygge Mangel i Tilfælde af Peſtens Udbrud og Stadens Afſpærring, begyndte allerede i Auguſt Trangen til Levnetsmidlers og Brændes Tilførſel at blive følelig, og at ſtige Dag for Dag. Den 25. Auguſt fik de Tilforordnede i Politi- og Commerce-Collegiet tilligemed Magiſtraten og Sundheds-Commiſſionen Befaling*) til at forfatte et Project til Kiøbenhavns Forſyning fra Provindſerne uden at udbringe Smitten. De ſkulde tillige

*) See Cancelli-Regiſtr. No. 58.

overlægge om det ikke var raadeligt, „at gemene Folk og Borgerskabet i Kiøbenhavn og Christianshavn, i hvis Huse nogen smitsom Sygdom havde været, blev anviist et Sted imellem Kiøbenhavn og Gyldenlund (det nuværende Charlottenlund), for der at campere under Telte eller Hytter, dog saaledes at Communicationen med Andre ved en opstillet Vagt kunde betages, men Subsistance fra Landet i en vis Distance kunde tilføres dem." Saavidt jeg veed blev dette sidste Forslag ikke bragt i Udførelse; derimod bleve endeel af Kiøbenhavns Fattige anbragte i det udenfor Staden beliggende Pesthuus, ligesom ogsaa endeel Soldater, de tvende siællandske nationale Regimenter, camperede paa Nørrefælled, (Erik Torm l. c.) dog vel meest i den Hensigt at indespærre Staden. En Forordning udkom d. 12. Sept. „om Torve at holde udenfor Kiøbenhavns Nørreport", og om Tilførsel af Korn, Fedevarer, Brændeved m. m. For at ingen Landmand fra Siælland skulde „undsee sig for" (frygte for), at bringe deres Varer til Kiøbenhavn, skulde der paa to Steder udenfor Nørreport oprettes Torve, hvor de Sælgende kunde afhænde deres Varer uden at komme i personlig Berørelse med de Kiøbende. Paa det ene Sted, Prinds Carls Enghauge kaldet, falholdtes alleslags Korn- og Fedevarer; paa det andet Sted, som var stræk bag Accise-Boden, henførtes til Salg Kreaturer, smaae og store, Kul, Brændeved, Hø, Halm, Tømmer o. desl. Paa de samme Torve kunde de ankommende Bønder under behørig Forsigtighed tilkiøbe sig flere ikke giftfangende Varer, som Salt, Humle, Jern, Tiære, Leer, saltet og tør Fisk o. s. v.; derimod maatte Hør og Hamp, ligesom alleslags uldne og linnede Varer, ikke under høieste Straf der falholdes. De, der til Søes vilde tilføre Staden Proviant, skulde med deres Skibe lægge an ved en udenfor Bommen dertil indrettet Bro, hvor de, efterat Tolden var clareret, kunde udsælge deres Varer i det Store eller Smaae til hvem, de vilde, dog i de første 8 Dage ikke til Høkere (ifølge Forordningen af 21. Julii s. A.). Enhver Skipper skulde imidlertid overlevere de tilforordnede

Politibetiente en Fortegnelse paa sin Ladning og paa den noieste Priis, hvortil han vilde sælge Varerne. En Kundgiørelse herom skulde da af Politibetienten opslaaes paa Broen, hvor han laae, ligeledes paa Raadstuen, Børsen, ved Høibro, Holmens Bro og Christianshavns Bro til Alles Efterretning. Og for at Skipperne ikke skulde frygte („drage nogen Undseelse") for at handle med Stadens Indbyggere, var Broen, hvor Skibene laae, afdeelt ved et Stakitværk, saa at de ikke behøvede at komme Kiøberne nærmere end de ønskede. Ved Stakitværket var en Tromle med et Kar fuldt af Vand anbragt, hvori de betingede Penge for Varernes Salg kunde lægges og saaledes uden Frygt modtages af den Sælgende. Varernes Bragning, Maaling og Veining skeete af Byens dertil beskikkede Betiente i Baade eller Pramme, der under behørig Forsigtighed lagdes an og fastgiordes til de Skibe, hvori de sælgende Varer fandtes, og saaledes at Skipperne kunde være Dienvidner dertil og paasee deres Tarv. Klagemaal imellem Skipperne paa den ene og Told- og Politibetiente, Maalere, Veiere, Bragere og Favnesættere paa den anden Side, skulde angives for den Commission, som til den Ende var nedsat, bestaaende af een af de Tilforordnede i Kammer-Collegiet, een af Politi- og Commerce-Collegiet, een af Magistraten og een af de 32 Mænd, som daglig skulde være tilstede ved Broen og strax kiende og domme i de opstaaende Tvistigheder. Enhver Skipper, som i alle Maader holdt sig denne Anordning efterrettelig, lovedes ved Hiemreisen et Sundhedspas, saa at han var fri for al Quarantaine og for at lide noget Ophold fra sit Huus, Handel eller Næring, hvorhen han begav sig i Kongens Riger og Lande.

Ved et Kgl. Reskript af 19. Sept., altsaa faa Dage efter Forordningens Publication, fornyedes dog, ganske i Strid med det her givne Løfte, de tidligere Bestemmelser i Forordningen af 16. Aug. 1709, „saa at alle Skibe fra Kiøbenhavn eller anden Kiøbstad i Sialland, med deres Skiberumme og indehavende Ladninger, samt Skibsfolk og Passagerer, skulde,

ligesom deres Reise faldt, forsøie sig til de forskiellige i Forordningen angivne Steder, for der at holde Quarantaine" [1]). Denne Forandring i Forordningen er rimeligviis bevirket ved en noiere Overveielse af de Farer, som de øvrige Steder og Provindser vilde underkastes ved en saadan Formildelse af de tidligere Bestemmelser, ene til Fordeel for Kiøbenhavn. Følgen heraf var, at faa eller ingen Skippere vilde begive sig til Kiøbenhavn, mindre af Frygt for Smitte, end af Frygt for Quarantaine og de deraf flydende Ulejligheder.

Imidlertid blev Forordningens Hensigt, Stadens Proviantering, for største Delen opfyldt, i det Bønderne fra Sielland, lokkede ved Fordelen, ikke skyede at tilføre Kiøbenhavn de fornødne Levnetsmidler; og da tillige de Kongelige Magaziner, der uagtet Danmarks vedvarende Krigsstand vare bedre forsynede, end man skulde have ventet [2]), aabnedes for de syge og trængende Familier, da Nøden var størst [3]), blev Hungers-

---

[1]) Cancelli-Regist. No. 58.

[2]) Grunden hertil laae i den forøvrigt mindre glædelige Omstændighed, at Pengemangelen i Danmark i Aaret 1711 var steget til en meget høi Grad, saa at Kongen havde maattet modtage mange af de resterende Skatter leverede i Korn og Fødevarer. Netop formedelst denne Mangel paa rede Penge og den daglig stigende Trang til dem, baade paa Grund af Krigen og den truende Pest, havde Kongen d. 20. Jun. 1711 maattet afslutte et Laan paa 800,000 Rdlr. i Brunsvig (Riegels Fierde Frederiks Hist. efter Høyer 2 D. S. 223. 224).

[3]) Den 18. Sept. f. Ex. udleveredes 1000 Tønder Rug og den 22. Oct. atter 1000 Tønder fra de Kongelige Magaziner. Betydelige Qvantiteter Halm til Hospitalernes og Fattighusenes Senge, ligesom ogsaa Hø og Halm til de mange Heste, som Sundheds-Commissionen til Sundhedsvæsenets Fremme maatte holde, udleveredes efterhaanden af General-Commissariatet. Den Kalk, hvormed Ligene ifølge Anordningerne skulde bedækkes, erholdtes i Mængde hos den Kongelige Bygnings-Inspecteur Ernst Brandenborg; ligesom Overførsteren, Johan Berent Claudi, forsynede Hospitalerne og Stiftelserne med Enebærriis til Rygning; fra Tøihuset erholdtes Svovl frit udleveret, der i samme Hensigt benyttedes.

nød heldigen afvendt. Hvad der i de fleste andre af Europas større Stæder, som Tid efter anden hiemsøgtes af den her beskrevne Pestepidemie, i en saa frygtelig Grad maatte forøge de Rædsler, som fulgte i dens Spor, nemlig en total Standsning i Levnetsmidlernes første og unndværligste Tilberedning formedelst den ubyre, meliem Mollere, Bagere, Slagtere og andre deslige Professionister udbredte Sygelighed og Dødelighed, saa at disse Forretninger aldeles eller for største Delen standsede, synes ikke i nogen saa betydelig Grad at have fundet Sted i Kiøbenhavn; i det mindste findes ingen Klager herover i vedkommende, af mig benyttede Actstykker.

Derimod blev Trangen til en anden saare vigtig Nødvendigheds-Artikel, Brændsel nemlig, Dag for Dag, som Efteraaret og Vinteren nærmede sig, mere og mere følelig for Kiøbenhavns Indvaanere. Af de ovenfor anførte Grunde vovede ingen Skipper at føre Brænde eller Torv til Byen, og paa Øxelen, endog fra de nærmeste Siællandske Skove, kunde Staden, tildeels paa Grund af de slette, i det fugtige Efteraar næsten ufremkommelige Veie, ikke tilstrækkelig forsynes. Torv, hvis Transport maaskee havde frembudet færre Vanskeligheder, brugtes paa de Tider i en langt ringere Udstrækning end nu. I Slutningen af Aaret (26. Decbr.), da Trangen var stegen til det Høieste, indgik Stadens Politimester med et Forslag for at afhielpe dette saa haardt følte Savn; hvilket ogsaa Sundheds-Commissionen, i dens Erklæring derover, bifaldt, da Pesten som Epidemie nu var ophørt. Ifølge heraf overdrog man Kiøbenhavns Færgemænd og Skippere at afhielpe Nødens Trang, idet de erholdt Tilladelse til „uden at holde Quarantaine at passere og repassere, naar de havde Raadstue-Attest paa, at der i 6 Uger ikke havde været smitsom Sygdom i deres Huse, og naar de forpligtede sig til, at de paa de Steder i Siælland, hvor de kom, ikke losséde noget Tøi af besængt Huus."

Jeg har allerede omtalt Sundheds-Commissionens menneskekiærlige Bestræbelser for at undsætte de mange til deres

sørgelige Skiebne overladte Børn, der ved Pesten vare berøvede deres Fædre og Mødre, eller Frænder. Ogsaa her mødte Commissionen mangehaande og uventede Hindringer. Den til Optagelse af slige Hielpeløse først af en vis Lindemann leiede Gaard (see S. 101) maatte Commissionen sætte sig i Besiddelse af med Magt (13. Aug.); og da Modstanden, jeg ved ikke paa hvilke Grunde, vedblev, maatte den efter flere forgieves Underhandlinger og efter et ikke ringe Ophold bequemme sig til at leie en anden, ogsaa paa Christianshavn beliggende Gaard, af en vis Lambert Banier. Efterat have indrettet denne til et Interims-Vaisenhuus og forsynet den med de fornødne Senge og Inventariistykker, fordrede den nu (d. 1. Sept.) og vistnok med Billighed, at Directeurerne for de Fattiges Væsen skulde overtage Omsorgen for de der indbragte fader- og moderløse Børn, naar de først efter Commissionens Foranstaltning og paa dens Bekostning havde giennemgaaet den anordnede Quarantaine. Dog den hermed forbundne Uleilighed og Udgift vilde Fattigvæsenets Committerede ikke godvillig overtage sig, hvorfor Commissionen nødtes til desangaaende at henvende sig directe til Kongen*). Sagen stod imidlertid længe uafgiort, indtil det endelig ved Biskop Worms Mellemkomst blev vedtaget: at de Committerede i Fattigvæsenet paatoge sig Vaisenhuset, naar Sundheds-Commissionen for det første giorde Udlæget. For at fremme denne yderst magtpaaliggende Sag, tilbød Biskoppen at forskyde Pengene dertil, imod igien at giøre sig betalt af Siællands Collecter, naar de indkom. Først i Slutningen af November overtog Fattigvæsenet ganske Omsorgen for disse Børn, saa at den leiede Gaard atter kunde opsiges.

Ogsaa den betydelige Mængde Betlere i Staden, som under den nærværende Trængselstid ydermere maatte foroges,

---

*) I en Indstilling til Kongen af 18. Sept. 1711, hvori Sundheds-Commissionen beklager, „at saa mange Forældre døe bort fra smaa Børn, som mangle Venner, der vil tage sig af dem" o. s. v.

faldt Sundheds-Commissionen til overordentlig Byrde, ikke saa meget med Hensyn til deres Forsørgelse, der nærmest angik Fattigvæsenet, som med Hensyn til den store Anledning, de gave til Smittens Udbredelse; da det vanskeligt kunde hindres, at de, tvertimod Forordningerne, gik fra Huus til Huus for at tigge, eller i samme Øiemed skareviis samlede sig paa Gaderne eller ved Kirkerne. Disse Uordener truede med saa alvorlige Følger, at Sundheds-Commissionen besluttede at indbyde de „Committerede for de Fattige" til en Samling, for at man i Fællesskab kunde overveie de Midler, hvorved der kunde raades Bod herpaa. Man kom da til det Resultat at opbringe, saa vidt som muligt, alle de omstreifende Betlere og skaffe dem Forsørgelse i de offentlige Fattighuse, hvilke for en stor Deel stode tomme formedelst det Manddrab, Pesten allerede i dem havde anrettet. Her kunde de sættes under tilbørlig Opsigt. Endeel Betlere bleve strax henbragte til det udenfor Vesterport beliggende „Pesthuus," hvis ene Flei var blevet overladt til dette Brug. Men mangfoldige, og det de meest gienstridige, vare endnu tilbage. Som en bequem Leilighed til at optage disse, frembød sig Fattighusene i Brøndstrædet, de saakaldte „Siæleboder". Allerede tidlig i Epidemien, lige fra Begyndelsen af Julius, havde Pesten grasseret med en saadan Voldsomhed blandt de her indlogerede Lemmer, at de næsten Alle vare uddøde. Det var nu ikke mindre Frygt for den Tvang*) og tarvelige Levemaade, de her Forsørgede maatte underkaste sig, end Skræk for den store her ligesom hiemmehørende Dødelighed, der forledte de Fattige til aabenbar Modværge mod Foranstaltninger, som truede deres personlige Frihed og deres Liv med saa megen Fare. Men Sundheds-Commissionen ansaae det for sin Pligt, med Kraft at sætte sin Plan igiennem. Derfor fik

---

*) Ifølge Sundheds-Commissionens Forlangende vare disse Fattighuse allerede d. 16. Jul. fuldkommen blevne afspærrede formedelst den i samme overhaandtagende Sygdom.

den i Commissionens Tieneste staaende Vagtmester Jens Mechlenborg Befaling til at sætte sig i Spidsen for en Skare bevæbnede Folk, deels af Commissionens ordinære Vagt, deels af dertil specielt udcommanderede Ryttere, for i Fællesskab med Politibetiente, „at inqvirere alle de paa Gaderne og ved Kirkerne sig befindende Fattige og Syge, og dem til Siæleboderne, som dertil er indrømmet, at henføre.“ Den 18. Sept. om Morgenen Kl. 6 begyndte dette Korstog, og det lykkedes, dog ikke uden alvorlig Modstand, at opbringe en stor Mængde Fattige. Af Qvarteer-Barbererne bleve de derpaa undersøgte; de Syge henførtes til Lazaretherne, de Friske indespærredes i Siæleboderne eller anbragtes andensteds.

Men Kiøbenhavn skulde blive Vidne til langt alvorligere og den moralske Følelse i en langt høiere Grad oprørende Uordener end de nysnævnte. Det er dybt begrundet i Menneskets Characteer, naar store og usædvanlige Farer true ham, at da hans gode eller slette Egenskaber stærkere fremtræde, alt eftersom det Gode eller Onde har Overvægten. Mange mindeværdige Træk af ædel Opoffrelse og sand Religiositet vilde derfor sikkert være at fremstille*), hvis nogen samtidig Forfatter havde bevaret dem. Men ikke alene de efterladte skriftlige og trykte Documenter, men ogsaa Sagnet tier herom. Med desto skarpere Træk fremhæves derimod de talløse Indbrud og Røverier, som udøvedes i de ved Flugt eller Død for deres Beboere blottede Huse. Som oftest ventede Misdæderne vel, indtil Huset stod tomt for levende Beboere og kun var beskyttet ved Øvrighedens Segl og Lukke; men hvor mangen Syg har dog ikke seet sig sine kiæreste og kostbareste Eiendele berøvet, længe forinden Sygdommens Høidepunkt

---

*) Det er ikke uinteressant at bemærke, hvorledes en langt større Mængde Legater, deels til Fattige, deels til Kirkerne i Kiøbenhavn, er bortskienket i Aaret 1711 end i noget foregaaende eller efterfølgende Aar, hvad enten dette nu skeete af reen Menneskekiærlighed eller af egoistiske Grunde. (See bl. a. Jonges Khavns Beskrivelse S. 45—47.)

eller Døden havde giort ham ufølsom for jordiske Ting. Allerede i September giorde Sundheds-Commissionen Anmeldelse til Kongen om de Røverier paa Gods og Midler, som udøvedes i de inficerede Huse, hvor Indvaanerne vare uddøde. Da den befrygtede, at disse Misgierninger vilde tiltage i de tilstundende mørke Nætter, anmodede den Kongen om „at lade giøre alle mulige Anstalter til saadanne ugudelige Menneskers Paagribelse og hurtige Afstraffelse." I Kongens Svar herpaa (dateret d. 19. Sept.) hedder det: „at han med Sorg havde erfaret, at ikke alene Røverier forøvedes, men at endog Huse bleve nedbrudte, og at det stod til at befrygte, at der paa slige misdædersk̃e Gierninger vilde folge Myrderi." Han befalede derfor alle Retterne i Kiøbenhavn (nemlig Over-Admiralitets-Retten, Under-Admiralitets-Retten, Arsenal-Retten, Hof-Retten, Borg-Retten, Universitets-Retten, Kiøbenhavns Raadstue-Ret og Kiobenhavns Bytings-Ret) strax at indstevne og om muligt inden 24 Timer at dømme saadanne Misgiernings-mænd. Men uanseet denne Foranstaltning og uanseet flere Livsstraffe, der til Skræk og Advarsel exsegveredes, vedbleve disse Forbrydelser at udøves med større og større Frækhed. Øvrigheden manglede paalidelige Mænd, som de kunde betroe Husenes Bevogtning, og da disse ikke kunde opdrives i det menneskefomme Kiobenhavn, besluttede man sig til at opfordre Øvrighederne i Amterne og de andre Kiøbstæder i Siælland at skaffe 60 dygtige Mænd tilveie, som vilde paatage sig at være Nattevægtere i Kiøbenhavn (3. Oct.). Indtil denne Plan kunde realiseres, skulde Commandanten staae Politiet bi ved Hielp af Soldater. 36 Ryttere, 3 i hvert af Stadens 12 Districter, beordredes til at patrouillere i Gaderne fra Kl. 9 om Aftenen til Kl. 6 om Morgenen. Skiondt Forbrydelserne formindskedes noget i Hyppighed ved et Middel, som det synes underligt, at man ikke tidligere anvendte, ophørte de dog ikke ganske*).

*) Blandt de Personer, som paa ulovlige Veie erhvervede sig betydelig Formue, nævner Sagnet Studenten Hans Himmerich, der endeel

Den samme Mangel paa tilbørligt Tilsyn foranledigede, at mangehaande andre Uordener daglig skeete, hvoriblandt bør anføres, at de Sedler og Tegn, hvormed de inficerede Huse mærkedes, idelig bleve nedrevne. — Endnu maa blandt de trufne Foranstaltninger mod Sygdommens Udbredelse bemærkes, at Provstemødet i Sjællands Stift, som var berammet at holdes i Roeskilde d. 14. Oct., ifølge Kgl. Resc. af 19. Sept., udsattes til December, eller hvis Sygdommen da ikke endnu var ophørt, til October 1712; „at den Oration, som pleier at giøres paa Academiet i Anledning af Kongens Fødselsdag, maatte denne Gang indeholdes“ (ifølge Kgl. Beslutning, dat. Hovedqvarteret for Stralsund d. 29. Sept. 1711); at Markederne i Sjællands Kiøbstæder ophævedes for det indeværende Aar (Resc. 3. Oct. 1711); at alt Vagthold af Borgerskabet i Kiøbenhavn blev ophævet (3. Oct.), „fordi det er andraget, at iblandt de ulykkelige Tilfælde, som den i Kiøbenhavn grasserende Sygdom styrkes ved, skal Borgerskabets Vagthold ikke være det ringeste“; endelig, at Spiisning paa Communitetet, ifølge Biskop Worms og Prof. H. Steenbucks Forslag, maatte ophæves, saalænge den svage Tid varede, og at de faa tilstedeværende Communitets-Lemmer maatte nyde saameget ugentlig, som Oeconomen var tillagt for at bespise dem.

Aar senere, 1726, blev Politimester og Vice-Borgemester i Kiøbenhavn. Himlens Straf udeblev dog ikke. Da han senere, under Christian den Siettes Regiering, blev greben in flagranti paa een af Kiøbenhavns Kirkegaarde, maaskee paa den samme, hvor de af ham bestiaalne Døde hvilede, blev han afskediget og forviist Landet. Jonge (i hans Kiøbenhavns Beskrivelse S. 119) anfører om ham: „udgik Aar 1731 d. 22. Febr. som civiliter mortuus.“ Han døde som Oberst i russisk Tieneste. Hans Portrait hænger i Stadens Raadhuus blandt de øvrige Politimesteres.

Tredie Afdeling.

I foregaaende Afdeling ere de vigtigste Medicinal-Foranstaltninger fremhævede, som paa hiin Tid toges, deels for at forebygge Pesten, deels for at formindske de Rædsler, der fulgte i dens Spor, ligesom ogsaa de mangehaande Hindringer ere udviklede, som optaarnede sig imod disse Foranstaltninger, baade paa Grund af Tidsomstændighederne, de locale Forhold, og Menneskenes Umoralitet og Laster. Den opmærksomme Læser vil let være kommen til den Slutning, at Hovedaarsagen, hvorfor mange af de særdeles hensigtsmæssige Love ikke medførte et bedre Resultat, maa søges deri, at Sundheds-Commissionen, som skulde varetage Stadens Interesse i denne Henseende, ikke var tildeelt en større executiv Myndighed. Historien viser, at flere Stater, saavel i ældre som nyere Tider, naar store politiske Farer truede deres Existents, med Held have grebet til det Middel, at overgive en dictatorisk Myndighed til en enkelt Mand; noget Lignende burde vistnok skee, naar et saa ødelæggende physisk Onde, som den her omtalte Pest, bryder ud over en Stad eller et Land. Havde Kongen saaledes forlenet den af ham nedsatte Sundheds-Commission med en absolut Myndighed, ikke alene til at udstede Love, men ogsaa til at haandhæve deres punctuelle og eieblikkelige Efterlevelse, da vilde megen Ulykke, mangen Scandal

være forebygget, mangt Menneskeliv reddet, ligesom Kiv og Uenighed imellem Sundheds-Commissionen og de forskiellige Autoriteter afværget. Kongen havde vel ved sin Bortreise nedsat et Conseil, der i hans Fraværelse skulde stadfæste de Foranstaltninger, som Sundheds-Commissionen ønskede tagne; men deels opholdt dette Conseil sig ikke i den af Pesten betrængte By, saa at det stedse foranledigede nogen Tidsspilde, naar dets Indvilligelse skulde indhentes; deels kunde, ifølge Sagens Natur, de af Commissionen til Conseilet indgivne Forestillinger om en foreslaaet Foranstaltnings Nødvendighed kun skee skriftlig, og altsaa ikke med det mundtlige Ords overbevisende, og de unyttige Modgrunde paa staaende Fod tilbagedrivende Kraft; deels lod Conseilet sig ikke sielden altfor meget paavirke af de andre Autoriteter og deres Interesser, saa at Sundheds-Commissionens bedste Planer ofte herved mødte høist skadelige Hindringer; deels endelig vovede Conseilet ikke stedse i vigtige Sager at afgive en bestemt Mening, men troede sig forpligtet til først at indhente Kongens Afgiørelse, og da denne opholdt sig med Armeen i Tydskland, skeete derved ofte flere Dages, ja endog Ugers Ophold. Alt dette frembragte en beklagelig og fordærvelig Vaklen, der ikke kunde være andet end uheldbringende, og har i Efterverdenens Dom nedsat Sundheds-Commissionens Bestræbelser mere end fortient.

Lægger man til disse Hindringer for at denne Commission kunde tilfredsstille sig selv og Publicum, de utvivlsomme Misgreb, ja vel endog Pligtforsømmelser, som den enten in pleno, eller dens enkelte Medlemmer, overvældede af saa mangfoldige og mangehaande Forretninger, af saa talløse, saavel offentlige som private Bekymringer og Sorger, af et saa uhyre Ansvar, som det, der var lagt paa dens Skuldre, vanskeligen skulde have kunnet undgaae; og betænker man endelig, hvor hyppig Commissionen maatte sættes i den Nødvendighed, at støde an, saavel mod Autoriteters og Corporationers, som imod Privates personlige Interesser: saa vil man let indsee Grun-

den til, hvorfor det ikke kunde være anderledes, end at den maatte paadrage sig de Samtidiges Misfornøielse, endskiøndt disse burde have kiendt de mislige Forhold, hvorunder den virkede, og have dømt mere billigt. Fra Tid til anden indløb derfor ogsaa mere eller mindre vægtige Klager til Kongen over Sundheds-Commissionens Handlemaade, uden at det synes, som om han derved har ladet sig bevæge til at unddrage den sin Tillid. I een af de mere betydelige af disse anker den unavngivne Klager*) over 1) at Sundheds-Commissionen havde udviist altfor stor Tryghed og Ligegyldighed, da Pesten udbrød i Helsingør og senere i Kiøbenhavn, hvorved en høist fordærvelig Udsættelse af passende Sundhedsloves Udgivelse og Sygehuses Indretning var foranlediget; — 2) at 14 Skibe, ladede med Hør og Hamp, vare ved Sundheds-Commissionens Mangel paa Tilsyn afseilede til Aalborg fra Kiøbenhavn, medens Pesten grasserede stærkest i denne Stad; ligesom at der i det Hele ikke vistes Strenghed nok ved Passers Udstedelse og Visitering, og ved den smittede Hovedstads Samfærdsel med det øvrige Land; — 3) at de inficerede Senge og Sengeklæder ikke, ifølge Anordningen, vare opbrændte; — 4) at Begravelserne, tvertimod de udstedte Love, skeete med Ceremonier; — og 5) at Sundheds-Commissionen ikke tilstrækkeligt havde

---

*) Skiøndt Klagen var indsendt uden Navn til Kongen, synes Sundheds-Commissionen dog at have havt en til Vished grændsende Formodning om, at den hidrørte fra Kiøbenhavns Magistrat. Misforstaaelsen imellem disse Autoriteter daterede sig fra Forordningen af 1ste August, om hvis Forklaring og Iværksættelse de ikke kunde blive enige, saa at Kongen ved Rescr. af 5. Aug. saae sig i den Nødvendighed at maatte befale, at der skulde udnævnes 2 af hver af disse Autoriteter for at overlægge, hvorledes Befalingen kunde opfyldes uden Forhaling. „Saa er det og," siger Kongen, „Vor alvorlige Villie, som Vi formode, at I i denne almindelige bekymmerlige og farlige Tilstand samtlige En og Hver efter Eders allerunderdanigste Pligt, uden nogen Indvending, giøre Eders yderste Flid udi Alt, hvad som til Statens Conservation kan tiene."

sørget for de Syges Optagelse i Hospitalerne; og at desaarsag mangfoldige Mennesker (henimod 1200) uden Hielp vare døde paa Gader og offentlige Pladse. — I det udførlige og ikke uinteressante Forsvarsbrev, som Sundheds-Commissionen i denne Anledning, under 12te October, skrev til Kongen, afviser den den første Klagepost som sig uvedkommende, da den ved Pestens første Udbrud i Helsingør og senere i Kiøbenhavn endnu ikke var nedsat; og overfører den anden deels paa Hovedstadens, deels paa de andre Staders respective Magistrater, der selv, ved Tilsyn med Passerne, havde at sørge for Farens Afvendelse. Den fremhæver forresten, at de omtalte 14 Skibe rimeligviis ere bortgaaede fra Kiøbenhavn forinden Offentliggiørelsen af Forordningen af 1ste August, og at Samfærdselen med den betrængte Hovedstad umuligt ganske lod sig forhindre, deels af andre Grunde, men især fordi Hensyn maatte tages til „at Stadens af Pesten skaanede Indbyggere ikke skulde døe af Hunger eller giøre Opløb og Tumult af Utaalmodighed; og endelig fordi den i Øen værende Orlogsflaades Proviantering og Forsyning med Ammunition og andet Krigsmateriale hvilede paa Forbindelsen med Kiøbenhavn. Den tredie Klageposts Gyldighed indrømmer Sundheds-Commissionen, men undskylder den (og vistnok med god Grund, hvorom mere siden) med Humanitets-Hensyn. — Hvad den fierde Klagepost angaaer, da tilstaaer Sundheds-Commissionen, at Indbyggerne i Kiøbenhavn, saalænge ikkun Bestemmelserne i Forordningen af 1ste August vare gieldende, faldt fra den ene Misbrug i den anden; men erklærer, at lignende Klager nu ikke længer kunne have Krav paa at lade sig høre, efterat Placaten af 16de Sept. (see ovenfor) var emaneret; især da Commissionen havde seet sig istand til at bringe en Vagt paa Benene, der idelig med en Vagtmester i Spidsen patrouillerede i Staden og strax exegverede Placatens Bydende. — Men af alle Klageposterne synes ingen i den Grad at have saaret Sundheds-Commissionens Følelse, som den sidste. Den udvikler til sit Forsvar, hvorledes den,

saasnart den var bleven constitueret, med al Kraft havde paaskyndet Indrettelsen og senere Udvidelsen af Wodruffs Lazareth, saa at det deels i Bygningerne selv, deels i de ved disse opførte Telte og Baraquer kunde rumme henved 500 Syge; hvorledes den i samme havde optaget saa mange Syge som mulig*), uanseet Officianternes ynkelige Klager over Hospitalets Overfyldelse; frimodig beder den Kongen at erindre, hvorledes den, under disse Omstændigheder, paa det hurtigste og kraftigste havde rettet sine Bestræbelser paa at faae oprettet endnu et Hospital, og hvorledes de mange Forhalinger ved Krigshospitalets Indrømmelse, og de ved disse Forhindringer foraarsagede Dødsfald og Ulykker, ikke kan komme den til Last. „Men", skriver Commissionen, „skulde Angiveren mene, at 1200 Syge paa Gaderne ere creperede, efterat Krigshospitalet var os overleveret, da er dette en ligesaa malicios som taabelig Angivelse." Den kalder den hele Stad, med verdslig og geistlig Øvrighed, til Vidne paa, at store, til den Ende indrettede Sygevogne, hvori i det mindste 24 Personer kunde rummes, i de første 3 Dage fra den 28. Aug.

*) Idet Commissionen hentyder paa, at Sygdommens hurtig dræbende Kraft gav den god Leilighed til snart at indrømme andre Syge de derved ledigblevne Pladse, anfører den tillige, at alle Reconvalescenter snarest mulig bleve bragte til Quarantainehuset, naar de ei havde aabne Skader. Det hørte til een af de staaende Klager, at Patienterne bleve udskrevne af Lazaretherne, førend de Carbunkler og Buboner, hvoraf de havde lidt, vare lægede. Paa en Tid, da Hospitalerne ikke kunde rumme den Mængde af Syge, som trængte til at indlægges, burde de allerede optagne Syge neppe forblive tilbage, indtil saa langsomt helbredelige Onder, som de nylig nævnte, vare fuldkommen hævede. At Sundheds-Commissionen imidlertid hen i October Maaned (d. 7de) kunde befale, at Barbererne paa Lazaretherne skulde give skriftlige Attester paa, at de udgaaende Patienter vare fuldkommen friske for Bylder o. s. v., kan maaskee have været i sin Orden og have beroliget Gemytterne; men med Strenghed at overholde et saadant Princip, medens Pesten bestandig var i Tiltagende, synes ikke at burde fremhæves som et Beviis paa Pligtopfyldelse, og blev heller ikke i Gierningen giennemført; hvilket Sundheds-Commissionen desuden aabent vedkiender sig i det forhen anførte Brev til Kongen af 29de August.

kiørte Pestsyge fra den tidlige Morgen til den sildige Aften fra Staden, Citadellet og Leiren, og at saaledes Alle, der bleve anmeldte, strax udførtes til Lazaretherne. „Vi ere saa forsikkrede om Angivelsens Usandfærdighed, at vi understaae os at begiere af Eders Majestæt, at det ved offentligt Trommeslag her i Staden maa forkyndes, at Enhver, som siden den 2den Sept. har begieret sine Syge udførte, og ei faaet dem udførte, vil angive det; da vi tilbyde os for hver Syg, som, efter foregaaende Begiering til os, ei er bleven indlagt paa et af Lazaretherne, at betale af egne Midler 100 Rdlr. Vi anraabe Gud til Vidne, at vi have giort Alt hvad der var Mennesker muligt. Endeel af os, som af Eders Majestæt fra Commissionens første Begyndelse bleve beskikkede, have i 10 samfulde Uger, indtil Conseilet ordinerede, at flere skulde komme os som udmattede til Hielp*), holdt det ud fra Morgen til Aften, ja ofte hellige Dage med, og arbeidet i Commissionen, staaende alle de sig daglig i Snese- og Hundrede-Tal til os indtrængende mistænkte, smittede, ja ofte halvdøde Mennesker

---

*) I Slutningen af Aug. frembar Sundheds-Commissionen sin Nød for Kongen. „Det er nu", skrev den, „paa syvende Uge siden, da det behagede Eders Majestæt at beordre os i denne Sundheds-Commission, hvori vi af yderste Evne daglig have siddet og giort Alt, hvad der har været os muligt; men saasom Biskoppen, Schoutbynacht Judichær, Politimester Ernst og Justitsraad Meller formedelst deres andre Forretninger ei kan være med ved de daglige Forhandlinger i Sundheds-Commissionen, Hr. Borgermester Eichel for Svaghed ei har været hos os i 4 Uger, Doctor Wagener salig i Herren er hensovet (han mødte sidste Gang i Commissionen d. 14de Aug.), Commerceraad Hiørning nu ogsaa ligger til Sengs, Hr. Hans Michelsen Holm, som er en af de 32 Mænd, har en Død i sit Huus: saa udbede vi os af Eders Majestæt, at andre Mænd maae beskikkes til vor Assistance" o. s. v. Conseilet reskriberede strax anden Dagen derefter, at General-Commissariatet, Hofretten, Borgerretten, Magistraten samt Commandantskabet i Kbh. skulde udnævne Nogle af deres Samfund, som kunde supplere Sundheds-Commissionen, dog saaledes at 2 af de ældre altid var tilstede i den. De andre skulde møde skifteviis, „for at Forretningerne ikke skulde falde dem altfor besværlige".

til Gienſvar, ved mundtlige og ſkriftlige Reſolutioner; og ikke ſparet at udſætte vort eget Liv, men med al optænkelig Flid offret vore Kræfter i de mange ſværmodige Forretninger, ſom foreſaldt ved ſaa mange Fattiges Begravelſe, ſaa mange Sygges Udførelſe, ved Lazarethernes og Quarantainehuſets Indrettelſe, ved at forſyne Fangerne, ſom udenfor Staden kaſtede Jord paa Ligene, ligeledes Studenterne, Peſtdragerne, Liigkvinderne, Heſte og Vogne i Staden o. ſ. v. med Alt, hvad de hver iſær paa deres Maade trængte til; og endelig med de mange andre Betiente, der ſkulde inſtrueres om hvad de havde at iagttage o. ſ. v. Og Forfædrene havde os dog ikke det Ringeſte fra forrige Peſttider efterladt, hvorpaa vi kunde bygge. At i en ſaa bedrøvelig Tid alle Anordninger ſtrengt kan følges, eragter Eders Majeſtæt, ikke er muligt, helſt da Døden daglig gior ſtore Forandringer, og de fleſte Mennesker ere forſagte og ligeſom desperate; og vi ſelv kunne ikke negte, at vi jo mange Gange have havt ſtor Aarſag til at frygte for, at det ſkulde være gaaet os her ſom i andre Stæder er ſkeet, at de Døde for ſtørſte Delen bleve ubegravede, og Faa eller Ingen levnedes af Peſten. At Contagionen fra Hovedſtaden til flere Stæder har udbredt ſig, vil Eders Majeſtæt ikke nogen menneſkelig Forſømmelſe tilſkrive; thi det er bekiendt, at da forſt Hovedſtæderne, ſom Stockholm eller Warſchau, med Peſten vare beſængte, har det ikke kunnet forebygges, at jo de mindre Stæder i Sverrige og Polen ere blevne inficerede; dog kan man ikke nokſom takke Gud, at Sygdommen ikke har udbredt ſig videre i Dannmark, end bekiendt er."*)

*) Denne Erklæring er underſkreven af alle Commiſſionens Medlemmer med Undtagelſe af Etatsraad Seckmann, Committeret i General-Commiſſariatet, der paa den Tid var upaaſelig. Paafaldende er det imidlertid, at denne, da Erklæringen ſendtes ham til Paategning, undſkyldte ſig og ſendte den upaategnet tilbage; hvad enten han nu virkelig paa Grund af Sygdom ikke har kunnet eller villet læſe Brevet igiennem og underſkrive det, eller han ikke har været enig med Commiſſionens øvrige Medlemmer. Han var een af dem, der i den ſenere Tid var indtraadt i Commiſſionen.

Omtrent en Maaned senere indløb over Sundheds-Commissionen en ny Klage, der vel var af mindre Vigtighed, men affattet i nok saa lidenskabelige og fiendske Udtryk. Klagen gik blandt Andet ud paa: 1) „den elendige og meget miserable Medfart med de Fattige, som paa Lazaretherne ere indlagte.“ „Deres Mad og Drikke,“ hedder det, „er heel slet, ilde haandteret, halv kogt, undertiden halv raaden.“ 2) Barberernes slette Opvartning og Forsømmelighed; „de tractere de Syge ilde; de kaste Plaster og andet Mere hen til dem som til Hunde, lade dem uden Bindsler og Linned; vil den Syge være cureret og bruge Eligt, maa han hielpe sig selv.“ 3) „Mange døe formedelst den slette Opvartning; de klædes da af de forbandede Vaagekoner af deres Klæder, og de nøgne Kroppe kastes derpaa ud i en stor Pøl, ret som vare de døde Bæster; og dog efterlade en stor Deel af de Døde Linned og Uldent, ja Penge til en Kiste“ o. s. v. — Sundheds-Commissionens velskrevne og i en rolig Tone affattede Forsvar i Anledning af denne Klage er dateret d. 14de Nov.: „Vor Erklæring,“ skriver den, „vilde falde vidtloftig, dersom vi skulde foredrage vore Lazarethers Tilstand og de derpaa giorte Anordninger og Anstalter foruden de utallige Fortrædeligheder, Sorger og den Møie, vi derved stedse have havt. Da Enhver af vore Betiente har Tilladelse til at forebringe os deres Bemærkninger, saa vil vore Protocoller og Copiebøger samt Rapporter bedst vidne, hvori Klagerne ere sande. Det er let at indsee, at her, saavelsom i andre Hospitaler, hvor saa mange gemene Folk ere samlede, en og anden Uskikkelighed kan begaaes, skiøndt Præsterne ere beordrede til saadan muligst at forekomme, ved daglig at trøste de Syge med Guds Ord, ved Morgen og Aften at holde Bøn og hver ottende Dag Prædiken. Dersom alligevel nogen Uskikkelighed med Guds Bespottelse, Sværgen og deslige begaaes, er det ham, tilligemed Overmesteren og Skriveren, tilladt over den Skyldige at holde Standret, Samme ved den anordnede Tugtemester med Tyrepidsken og Halsjern at lade afstraffe, og os det strax tilkiendegive; medens de i

ſtore Forſeelſer Skyldige med Vagt ſendes til gamle Arreſthuus. Alt dette kunne vi beviſe af Protocollerne" o. ſ. v. — Men for end mere at godtgiøre det Ugrundede og Falſke i Klagen, meddeler Commisſionen Kongen de over et Antal af de i begge Lazarether Helbredede ſamt over alle Officianter optagne Forhør, der ganſke tale til Gunſt for Commisſionen; ligeſom ogſaa ſidimerede Copier af den forlængſt afdøde Præſt Thomas Froſt's Beretning om Lazarethets Tilſtand, og af den ligeledes afdøde Læge Kelp's*) Rapport, ſom af Commisſionen var udſkikket til at underſøge Lazaretherne. „Diſſe Documenter", ſiger Commisſionen, „ere urykkelige og authentiſke nok, til Skribentens haarde Klager og Angivelſer at refutere". — Med Hensyn til Beſvarelſen af de enkelte Klageposter tilſtaaer Sundheds-Commisſionen vel, at Spiſemeſteren paa Ladegaardens Lazareth havde været uſkikkelig og ikke opfyldt ſine Pligter; men den paaberaaber ſig, at han derfor ogſaa ſnart var bleven afſkediget, og at Commisſionen ſelv, for at Lazarethet ikke ſkulde lide, medens han endnu beſtred Oeconomien, mange Gange havde giort Indkiøb og „brugt Præcautioner", for at Intet ſkulde fattes. Den giør tillige opmærkſom paa, at Lazareth-Skriveren havde det Hverv at paaſee, at Maden blev godt tillavet og uddeelt i tilbørlige Portioner; og at der hverken fra ham eller fra Præſten, der ogſaa havde de Syges Interesſer i denne Henſeende at varetage, var indløben nogen

---

*) Den 2den Sept. fik denne Ordre til at underſøge Tilſtanden paa Lazaretherne og forhøre Patienterne om hvad de havde paa Officianterne at klage. Ifølge Sammes Indberetning tilkiendegaves Barbeermeſter Fr. Koch Sundheds-Commisſionens Tilfredshed; men Spiſemeſteren paa Ladegaarden erholdt en Tilretteviisning og fik kort efter (d. 15. Sept.) ſin Afſked. Senere (d. 22. Sept.), efter Kelps dødelige Afgang, bleve Lazaretherne underſøgte af Chirurg Richter og befundne i god Tilſtand. Derimod klagede Overmeſteren paa Ladegaardens Hoſpital, Giger, i et Brev til Sundheds-Commisſionen meget over den under ham anſatte hollandſke Barbeerſvend Ezhardt's Uteerlighed, ſom han forøvede, naar han viſiterede Qvindfolkenes Bylder.

Klage. Den anden Klagepost erklærer Sundheds-Commissionen for aldeles falsk, da den havde bestrebet sig paa at skaffe Pest-Lazaretherne de bedste Barberer, der vare at opdrive, og det i et større Antal end sædvanligen var brugeligt paa andre Hospitaler; hvormed desuden Borgemester og Stadsphysicus Eichel bestandig havde havt Tilsyn, ligesom ogsaa med de nødvendige Medicamenters Tilveiebringelse. Den anfører som et Factum, at flere forholdsviis ere helbredede paa Lazaretherne end i Byen, og at alle de udskrevne og om Forholdet examinerede Soldater eendragtigen have svaret, at de vare tilfreds saavel med Bespisningen som med Curen*). Den tredie Klagepost om de Dødes nøgne Begravelse o. s. v. erklærer Sundheds-Commissionen for saa malicios og usandfærdig som muligt. „Vaagekonerne", siger Sundheds-Commissionen, „ere af Præsten, Spisemesteren og Skriveren idelig blevne tilholdte deres Function ret at gjøre; de have og over dem havt den Myndighed, at de for Forsømmelighed kunde straffe de Skyldige med Tugtemesteren og Halsjern, Andre til Exempel; saa at disse Qvinder, omendskiøndt de, som let er troligt, have været ryggesløse (thi Ingen, som duede noget, vilde give sig dertil), af Frygt for Straf ikke have turdet yttre sig med deres Forsæt. Vel tilstaae vi, at nogle af disse Vaagekoner have bestiaalet de Døde, men de ere da ogsaa dragne til Ansvar. Det har vel ogsaa hændt sig, at de Syge have bestiaalet hinanden indbyrdes. Men aldrig skal Klageren kunne godtgiøre, at de Døde ere blevne udtrukne og nøgne begravede, hvilket de afholdte Forhør klarligen modsige. De fattige Døde ere paa de ordinerede Kirkegaarde skikkelig i deres Klæder stedte til Jorden; men Kister til dem at skaffe, med Hensyn til de

*) Dog maa jeg anføre, at Overmesteren paa Wodruffs Lazareth, Fr. Koch d. 28. Nov. af Sundheds-Commissionen fik den Befaling uforrettet at forlade sin Post, da der ved de til Quarantainehuset indkomne friske Personer førtes Klagemaal over hans usømmelige Forhold. „Han skal," hedder det, „senere vorde tiltalt og examineret; befindes han uskyldig, skal den tilbageholdte Gage blive ham udbetalt."

mange Fattige, som ere døde, var os umuligt, hvorvel vi derudi dog giorde vort Bedste, og med hele Snedker- og Tømmerlauget, for os Kister at forfærdige, accorderede; men Mangel paa Materialier og Mangel paa Arbeidere, da de hobeviis bortdøde, bragte os den Overbeviisning, at det var umuligt at anskaffe saa mange Kister; og vi besluttede da heller at lade dem sattes paa Lazaretherne, end i Byen, da denne Begravelsesmaade for hver Mands Die var en Skræk. Ligeledes var det umuligt at lade grave en Grav for hver Mand af Mangel paa Folk. Dog ere de skikkelig blevne begravede i de anordnede Kirkegaarde og med Jord paakastede, aldeles ikke i en Pøl, som Klageren siger. Vi have holdt 2 Inspecteurer, som dagligen visiterede Kirkegaardene, saavel udenfor Portene, som ved Lazaretherne, hvilke og, den Ene efter den Anden, for os bortdøde. Præsterne have ligeledes dermed paa Lazaretherne havt Indseende. Dersom det blev efterspurgt, hvorledes de Døde paa andre Steder, hvor Contagionen har grasseret, ere begravede, skal det befindes, at det der meget slettere er tilgaaet end her."

Om eller hvorvidt denne Fremstilling af Sundheds-Commissionens Handlemaade maa være istand til at retfærdiggiøre den, overlader jeg Læserne selv at afgiøre. Ved upartisk at have veiet alle Grunde for og imod; ved i de efterladte Copibøger og Forhandlings-Protocoller at have seet talende Beviser for Commissionens Nidkiærhed og Omsorg for den Stad, der var den betroet; ved endelig at tage Hensyn til det af Commissionen selv anførte Argument, at da den uforberedt kastedes ind i den uhyre Mængde Forretninger, fulde af Farer og Misommeligheder, stod den blottet for enhver Underviisning, som den kunde have høstet af Forfædrenes, under lignende Omstændigheder anvendte Fremgangsmaade: nærer jeg den allerede tidligere udtalte Overbeviisning, at vanskeligen nogen anden Samling af Mænd, under de givne Forhold, skulde have viist større Flid, Redelighed og Dygtighed; endskiondt den vistnok ikke kan siges fri for ethvert Feilgreb. Som et Beviis

paa Commissionens Redelighed og Samvittighedsfuldhed kan jeg paa dette Sted ikke undlade at anføre et Exempel. Commissionen maatte, som en Følge af de mangfoldige Forretningers Ledning, der vare den betroede, bruge en stor Mængde Penge, hvorved dens Kasse hyppigt tømtes og geraadede i Gield, men paany forsynedes. Da dens Medlemmer ogsaa i denne Henseende ønskede at staae rene i Kongens og deres Medborgeres Øine, opfordrede de i et Brev til Kongen af 11te Sept. denne til, „at nogle af de gode Herrer i Kammercollegiet maatte indfinde sig hos dem og efterse Udgifterne; thi endnu ere vi, paa afgaaede Dr. Wagener nær, alle levende, og kunne giøre Rede for os med en reen Samvittighed, at vi uden Egennytte have administreret Sundheds-Commissionen og dens Midler; men at vi eller vore Efterlevende skulle kunne giøre Regnskab efter Kammerrettens Anordninger og de Instructioner, hvorefter Renteskriverne revidere, er os ikke muligt, og vi det ei heller for al den Umage og Bedrøvelse, som møder os, ere ventende; helst da vi maae stille i Consideration, at Folk, som i denne svage Tid arbeide for os, vide fast ikke, hvordan de ville betales; og vi ere gemeenlig i saadan Nød for deres Arbeide og Tieneste, at vi ofte mod vor Villie maae skikke os efter deres Villie. Snedkere og Andre, som creditere og levere Materialier, døe bort, og vi geraade med dem i Vidtløftighed; og i deres inficerede Huse og Boer kan man ikke søge Restitution. Er det Betientene, fra Præst, Barberere, Inspecteurer, Oeconomie- Liig- og andre Skrivere, Studenter og til andre Liig- og Sygedragere, Liig- og Vaagekvinder samt Bud, da ville alle have deres Løn en Maaned eller Uge forud; og en god Deel af dem giør neppe nogle Dages Forretning, førend de døe; og vi kunne ikke søge Erstatning af deres Efterladte."

Efterat Pestepidemien i Maanederne August og September (fornemmelig fra 24de Aug. til 12te Sept.) havde opnaaet sit Høidepunkt, begyndte den atter, fra de første Dage i October-Maaned, mærkelig at aftage, hvad enten dette nu var en Følge af at de mod Sygdommen tagne Forholdsregler mere og mere vandt i Styrke og Holdning; eller snarere fordi Sygdommen begyndte at savne Tønderet til sin videre Forplantelse, og at tabe i Intensitet ved de koldere Dages Indtræden. Pesttilfældene bleve ikke alene sieldnere; men Sygdommen viste aabenbar en mindre ondartet Charakteer, saa at nu Lægehielp ikke længere maatte ansees for forgieves. Allerede den 6te October vovede Sundheds-Commissionen at frabede sig en yderligere Forsending af Barberere fra Tydskland, „da Sygdommen nu mærkelig aftager," og i et Brev til Kongen af 17de October skriver den jubilerende: „Gud har saaledes forandret vor Tilstand, at Sygdommen Uge for Uge, ja Dag for Dag formindskes." Med den aftagende Sygdom steeg nu Indvaanernes Længsel efter en lettet Communication, skiøndt Forsigtighed bød, i denne Henseende, endnu ingen Forandring at lade indtræde. De paa Vesterbro boende Slagtere indgik saaledes med en Begiering om at erholde fri Passage giennem Vesterport, men det blev dem negtet (13de Oct.).

Antallet af de Syge, der trængte til Hospitalerne, var i Midten af October i den Grad aftaget, at man den 16de s. M. kunde nedtage de Telte, som man havde seet sig nødt til at opslaae ved Wodruffs Lazareth, dengang man manglede Værelser til den uhyre Mængde Syge, som daglig anmeldtes til Optagelse. Dette blev ogsaa Dag for Dag saa meget mere nødvendigt, som den indtrædende Kulde, og det fugtige Efteraarsveir, giorde det umuligt for de Syge længere at bierge sig under Teltene. Men ogsaa Værelserne selv paa Wodruffgaard afgave nu, under de nævnte Omstændigheder, et mindre passende Opholdssted for de Syge og de ved dem ansatte Officianter, da de næsten alle manglede Kakkelovne. Det blev derfor besluttet, midlertidigen at overføre alle Patienter fra

Wodruffs Lazareth til Ladegaarden, der ikke led af de omtalte Mangler; dog med Undtagelse af de Faa, som formedelst deres Sygdoms Farlighed ikke kunde taale Transporten, men kunde anbringes i de enkelte med Varme-Indretninger forsynede Værelser paa Wodruffgaard. Overflytningen fandt Sted d. 26de October. Sygeantallet var i Wodruffs Lazareth ved denne Tid i saadan Grad aftaget, at det, efterat 39 Reconvalescenter Dagen forud vare bragte til Quarantaine-Huset paa Christianshavn, kun udgiorde 43; af disse bleve 22 flyttede til Ladegaarden; de Øvrige, hvoriblandt flere døende, bleve tilbage. Ladegaardens Lazareth indesluttede paa samme Tid, efter Dagen i Forveien at have afgivet 56 Friske til Quarantaine-Huset, 227 Syge, saa at det samlede Antal udgiorde 249. Imidlertid blev Pladsen ved Wodruffs Lazareth, hvor Teltene havde staaet, og hvor der efterhaanden havde opdynget sig en utrolig Masse af gamle Pialter, forbrugt Halm, Uhumskheder o. s. v., underkastet den høist nødvendige Renselse, ligesom ogsaa de ledige Værelser bleve rensede, udspækkede, hvidtede og forsynede med Kakkelovne; hvilket Arbeide dog ikke fuldførtes førend mod Slutningen af November, da det hele Antal af Syge, der nu var nedsunket til 118, blev overført til det istandsatte Wodruffs Lazareth under Tilsyn af den før omtalte Philip Velschou, der var rykket op til Overmester i Stedet for den formedelst usommeligt Forhold afskedigede Fr. Koch, saa at Ladegaarden atter kunde gives tilbage til sin oprindelige Bestemmelse. Dette sidste Lazareth havde i alt fra den Dag, det aabnedes d. 28de Aug., indtil det lukkedes den 28de Nov., altsaa i et Tidsrum af fulde 3 Maaneder, modtaget 1167 Pestsyge. Hvormange der derimod i Alt have været behandlede paa det første Lazareth, vil neppe kunne oplyses; imidlertid kan man, med Hensyn til, at det saa meget tidligere blev taget i Brug, med Vished slutte, at Antallet af de modtagne Syge her har været langt større, dog neppe over 4 eller i det Høieste 5000, saa at den meget betydeligere Deel af Stadens Syge ere blevne behandlede hiemme i Husene.

Det var mod Slutningen af October, at den forhen berørte Opfordring til de af Byens Læger og Qvarteerbarbere, som beskiæftigede sig med Pestsyges Behandling, udgik fra Sundheds-Commissionen, tildeels vel for endmere at see den glædelige Efterretning om Sygdommens Aftagen bekræftet, tildeels for at erfare Beskaffenheden af de andre Sygdomsformer, Blodgang, Diarrhoe o. a., hvortil Pesten nu syntes at overgaae. Af disse ugentlige, og i Sundheds-Commissionens Forhandlings-Protocol i Extract indførte Beretninger, kan nu Sygdommens bestemte Formindskelse erfares. Allerede paa den Dag, da de første Indberetninger [1]) indløbe, d. 26de Oct., løde de gunstige. I Nyboder forekom kun isolerede Tilfælde, og i den øvrige By oversteeg Antallet paa de Pestsyge ikke 60. De en Maaned senere, d. 28de Nov. afgivne Beretninger gaae næsten [2]) eenstemmigen ud paa, at ingen nye Pesttilfælde i de sidste 2 til 3 Uger vare komne under Behandling. Dog maae disse Beretninger ikke ansees for aldeles tilforladelige med Hensyn til at bestemme Sygdommens Udbredelse; thi, som jeg allerede ovenfor har antydet, anmeldte mange Syge ikke deres Tilstand for Lægerne eller Barbererne, men lode sig ene tilfredsstille ved Præsternes aandelige Trøst, hvad enten de nu ingen Tillid havde til Lægerne, eller de ansaae Sygdom og Død for eensbetydende. Ifølge Forslag fra Biskoppen erholdt derfor ogsaa alle Præsterne Befaling til at giøre ugentlige Anmeldelser om Antallet af de Syge, til hvem de kaldtes, og om Sygdommens Beskaffenhed. Paa

---

[1]) Om Dr. Bøttichers Rapport hedder det i Sundheds-Commissionens Protocol, „at den var temmelig vidtløftig og udførlig om Sygdommens Natur og Differenthed, men han specificerede ingen Patienter"; — om Dr. Macculoch siges, „at han istedetfor Rapport indgav en Beretning paa Fransøsisk, og at han ei havde practiseret siden sin Hustrues Død."

[2]) Kun 3 nye Tilfælde, 2 i Vimmelskaftet og 1 paa Østergade, bleve anmeldte.

samme Dag, d. 28de Nov., da Barberernes og Lægernes Indberetninger vare saa tilfredsstillende, anmeldte Præsterne 19 Pestsyge og 11 andre Syge. Ugesdagen forud, d. 21de Nov., havde Præsterne anmeldt 10 Pestsyge og 18 andre Syge, saa at der alene i denne ene Uge, efter Præsternes Skiøn, vare komne 9 nye Pesttilfælde til. Dette var en Spore for Sundheds-Commissionen til endnu bestandig at have sin Opmærksomhed rettet paa en mulig Opblussen af Sygdommen paany. Den opfordrede derfor Biskop Worm til at befale, at intet Liig blev begravet, førend Attest var fremviist, at det var besigtiget af Qvarteerbarbererne, „for at have exacte Efterretninger om, hvilken Sygdom der havde foraarsaget Døden" (28de Nov.).

Imidlertid kunde der ingen Tvivl være om, at Pestepidemien i den Grad var aftagen, at den maatte anseés for sit Ophør nær. Under disse Omstændigheder troede Sundheds-Commissionen at kunne og at burde giøre Indskrænkninger i de mangfoldige og betydelige Udgifter, som Sundhedsværket daglig udkrævede. Den giorde Begyndelsen med at fratage Officianterne paa begge Lazarether den Pægel Viin og for en Skilling Brændeviin, som hidtil daglig havde været tilstaaet hver især; men som nu ikke længer kunde tilstaaes, „da der nu ikke var saa stor Farlighed og Stank i Lazaretherne" (2den Nov.). Men langt mere indgribende Besparelser fulgte. Det store Antal Mennesker, som Commissionen efterhaanden havde taget i sin Tieneste, og som den maatte betale i dyre Domme, kunde nu betydeligt indskrænkes. Uden videre Belønning at afskedige disse mange Betiente forbød den Taknemmelighed, som Commissionen og Staden var dem skyldig; men paa egen Haand at bestemme Betingelserne ved deres Dimission vovede Commissionen ikke, hvorfor den derom indgik med et detailleret Forslag til Kongen under 14de Nov. Af Lazarethpræsterne og de d. 27de Jul. og efterhaanden senere udnævnte Hielpepræster havde 12 overlevet Sygdommen, hvortil endnu kom 2, der havde giort Tieneste under Pesten i Helsingør. De

brugtes nu lidet, men traf en maanedlig Gage hver af 16 Rdl. Alle disse Mænd tildeelte Commissionen et hæderligt Vidnesbyrd for et skikkeligt Levnet og for Flid i deres Embeder, og indstillede dem til at nyde deres Gage, indtil de paa anden Maade kunde befordres, „hvortil de burde have Fortrin fremfor Andre, fordi de saa meget havde udsat sig." — Af de Studenter, der havde ladet sig bruge som Liigbærere, vare endnu sex i Live, der maanedlig kostede Commissionen at underholde 100 Rdlr. Med Hensyn til disse foreslog Commissionen, „at de og deres Orden erholdt Kgl. Confirmation paa de Løfter, som den i Trængselstiden havde seet sig nødsaget til at give dem, nemlig til evig Tid at maatte nedsætte alle Liig af de fornemme Classer, naar Vedkommende begierede det." At denne Confirmation ikke udeblev, og er bleven bevaret til den Dag i Dag, er bekiendt. Allerede d. 12te Nov. havde Commissionen opsagt Studenterne deres Tieneste, „da man ikke længer havde Brug for dem." Det blev dem paalagt at udholde en 14 Dages Quarantaine, og først da at søge Logement, hvor det lystede dem, naar deres Klæder og Gods efter Placaten vare vaskede, røgede og haandterede. Ifølge Kongens Bestemmelse erholdt de fra den Dag, de havde begivet sig i Quarantaine, og saalænge de laae uden Condition, eller vare uden de tilsagte Beneficier eller anden Emploi, 6 Rdl. maanedlig. — Af Liigdragerne „for gemene Liig" vare foruden 5 Matroser, som bleve udleverede til Schoutbynacht Judichær, i Live 46 Mand, for det Meste Soldater, der, Huusly og Andet uberegnet, kostede Commissionen 460 Rdl., „og snart ingen Tieneste mere giorde". De indstilledes til at maatte fritages for Soldatertieneste, eller, „hvis de skulde forvises til Regimenterne", at maatte erholde Pardon for de Forseelser, som de ved disse kunde have begaaet. — Men til ingen af sine Folk havde Commissionen saa store Udbetalinger, som til Barbererne. Ene fra Hamborg havde Kiøbenhavn erholdt 25 Barbeersvende; af disse vare 8 døde og 1 strax casseret formedelst Udueligbed. Fra andre Stæder i Tydskland, fra

Oldenborg, Bremen og Dantzig, vare ogsaa endeel ankomne. Med Hensyn til disse, „som store Penge trække og snart intet giøre", foreslog Commissionen, „enten plat at dimittere dem eller om muligt at anbringe dem ved Barbeeramterne i Kiøbenhavn eller paa Landet, hvis man der trængte til dem, med eller uden Vartpenge af 6 Rdl. maanedlig." Kongen bestemte sig imidlertid for en humanere Behandling af disse Mennesker, som, hvor liden Dygtighed end de fleste af dem kunde have viist, dog havde Krav paa Taknemmelighed af den Stad, som de med Fare for eget Liv vare ilede til Hielp. Efter den længere eller kortere Tid, hvori de havde tient, og efter udviist Dygtighed erholdt 21, i Sundheds-Commissionens Forhandlings-Protocol navngivne fremmede Barbeersvende fra 25 til 8 Rdlr. maanedlige Vartpenge indtil videre. 6 af dem bleve senere ansatte ved Stadens Renselse med et maanedligt Tillæg af 18 Rdl. [1]). At de fremmede Barberere, der vare ansatte som Qvarteerbarberere, ved Lazaretherne, Quarantaine-Anstalten og Fattighusene vedbleve at fungere indtil Pestens fuldkomne Ophør, er en Selvfølge. I Begyndelsen af December (d. 7de) blev Spiisningen ved Quarantainehuset hævet, endskiøndt Omstændighederne atter giorde det nødvendigt, at etablere den paany. Henimod Nytaarstid (30. Dec.) opsagdes til Paaske Flyttetid alle de Huse, der vare leiede til Boliger for Commissionens Betiente, Studenter, gemene Liigbærere, Liigqvinder o. s. v. [2])

Jo mere imidlertid Pesten, skiøndt aftagende, traf ud i Længden, og jo mere Livslyst og glade Forhaabninger vaktes

---

[1]) At nogle af disse indkomne Barberere have foretrukket at blive i Landet, er rimeligt, og maaskee ere de Stamfædre til Familierne Kellner, Frese, Sarouw, Rolfs, Weyse, Schumacher og fl. a.

[2]) Disse Huse vare: 1) „Sieur Adam Trabæus's Huus og Hauge ved Nørrevold. 2) Etatsraad Hiort's Frues ved Nørrevold. 3) Assessor Johan Kroier's sammesteds. 4) Sieur Qvist's Huus paa Christianshavn. 5) Sieur Børresens Huus paa Hiørnet af Compagnistræde. 6) Veierhuset paa Christianshavn."

hos de Efterlevende, der enten havde modstaaet eller undgaaet dens Morderlee, desto mere steeg Trangen til Levnetsmidler og andre Fornødenheder hos Stadens Indvaanere. Ogsaa hos Landfolkene voxede med hver Dag Trangen til en friere Communication med Hovedstaden, baade for at sælge og kiøbe. Tilstrømningen af Bønder til Nørreport og det der oprettede Torv, især paa Torvedagene, beskrives i Novëmber saa overordentlig stor, at mangehaande Ulemper deraf opstode. De største Uordener, Skiendsmaal og Slagsmaal iblandt de Sælgende og Kiøbende, hørtes hver Dag, og neppe formaaede den udsendte Vagt at giøre nogen Standsning heri. En Officeer af det Ingenhovenske Regiment, der skulde vaage over Ordenens Vedligeholdelse, blev tilligemed Hesten, hvorpaa han reed, ved den store Trængsel af Bondervogne nedstyrtet fra „Steendams-Broen" i Peblingesøen. Veien fra Vester-Steenbro til Nørreport var saa opkiørt og dyb, at den næsten ikke længere kunde passeres, til største Uleilighed for de fra Sydsiælland kommende Bønder. Paa Grund af disse vægtige Omstændigheder, og i Betragtning af Sygdommens betydelige Aftagen, besluttede Sundheds-Commissionen nu selv at foreslaae, hvad den nylig havde negtet at indvillige i, nemlig at frigive Passagen giennem Vesterport. Den raadede til, paa Marken udenfor samme at oprette et lignende Torv som ved Nørreport, med sin egen Torvemester, der skulde holde Orden iblandt Bønderne. Ved Dragoners Hielp burde Bønderne tilholdes at forlade Byen, saasnart de havde afsæsset og kiøbt deres Fornødenheder, og det inden Kl. 2 om Eftermiddagen (19de Nov.). Efterat dette Forslag først var sendt til Commandantens og Politimesterens Erklæring, erholdt det Lovskraft den 28de Nov. Det bestemtes tillige, at ingen Sengeklæder eller Husgeraad maatte udføres af Staden paa Landet, hvormed der skulde holdes den strengeste Control af Commissionens Betiente.

Men under disse glædelige Udsigter til snart at see et Onde forsvinde, der nu i saa lang Tid havde nedstødt Hoved-

staden i Sorg og Elendighed, var der flere Omstændigheder, der bestandig maatte holde Sundheds-Commissionen og enhver Anden, der kiendte Betydningen deraf, i Frygt; deels nemlig Flaadens, deels de udenfor Staden i Telte og Barakker camperende Soldaters, deels endelig de mange bortflygtede Kiøbenhavnske Indbyggeres Tilbagevenden. Med Grund frygtede man for, at den næsten udslukkede Pestsmitte herved skulde erholde nyt Tønder, og at Sygdommen, endog udbredende sig til de Faa, den hidtil havde forskaanet, atter skulde opblusse i sin forrige Styrke. Som det sikkreste Middel til at undgaae denne truende Fare ansaae man Byens Renselse, en Forholdsregel, der allerede, men vistnok tildeels for tidlig, var paabuden ved Placat af 22de Sept., og ved hvis Udarbeidelse man fornemmelig havde rettet sig efter den Preussiske Pestordonnance.

En tilstrækkelig og fuldstændig Renselse af denne store By var med Hensyn til de mangfoldige Huse, som Sygdommen med større eller mindre Voldsomhed havde hiemsøgt, med Hensyn til de utallige Klædningsstykker, Bohave og Gods, de indesluttede, og ikke mindre med Hensyn til de mange større og mindre Gader, Gaardsrum og Torve, et herculisk Arbeide, der umuligt kunde endes i kort Tid, og maatte sætte de mangfoldige Mennesker, som higede efter dets Fuldførelse, paa den haardeste Prøve. Og Renselsen maatte skee med en minutiøs Nøiagtighed, naar den nogenlunde skulde føre til et tilfredsstillende Resultat. For at Sundheds-Commissionen, der skulde besørge dette Arbeide, kunde erholde en nøiagtig Kundskab om de Huse, hvori Sygdommen havde hersket, havde Kongen ved samme Placat paalagt Magistraten, hvis Medlemmer ifølge Forordningen af 12te Aug. skulde have Tilsyn med Byens forskiellige Qvarterer, at meddele de Underretninger i denne Henseende, som den ifølge sin Stilling maatte være i Besiddelse af. Men af Magistratens Svar (dat. 28de Sept.) fremlyser paa den ene Side den Uenighed, der herskede imellem den og Sundheds-Commissionen, og paa den anden Side dens

totale Ubekiendtskab med Byens Tilstand. Den undskylder sig med, at Alt paa den Tid, da den erholdt Befaling til at have Tilsyn med Byens Qvarterer, var i Confusion, og at ingen nøiagtige Efterretninger da vare at erholde. Men hvor lidet dens Medlemmer selv efter denne Tid have opfyldt deres Pligt, skiønnes nokſom af følgende Yttring, der forekommer i Brevet: „Magistraten troer ikke, at det er Kongens Villie, at de selv skulle gaae om og inquirere i de smittede Huse, da man kan faae nok af Stanken ved at gaae omkring i Gaderne og Stræderne, som ligge bestrøede med Halm, gamle Gang- og Sengeklæder, udkastede fra de Syge og Døde, hvorom den gode Mand Politimesteren saa tit er advaret.“ Ifølge de Bestemmelser, der allerede tidlig under Pesten vare tagne, skulde alle de Huse, til hvilke Sygdommen udbredte sig, mærkes med visse Sedler eller Tegn (see ovenfor). Magistraten beretter, at dette kun var skeet hist og her; ja, at Sedlerne paa de fleste Steder igien vare afrevne, de paategnede Kors udslettede, og da Sygdommen tog Overhaand, ansaae Magistraten det for betænkeligt at anstrenge Qvarteerbudene(!). Forresten henty- der Magistratens Svar nokſom paa Sygdommens store Ud- bredelse. Sundheds-Commissionen havde med Hensyn til Byens projecterede Rensels foreslaaet, at alle de Huse, hvori Folkene vare uddøde, skulde mærkes med et sort Kors, og alle de øvrige Huse, hvori Sygdommen havde hersket, med et hvidt. Dette Forslag fraraadede Magistraten ganske, „da saa næsten hele Staden maatte mærkes, og Indbyggerne hindres fra at hente deres Fornødenheder hos Bryggere, Bagere, Slagtere, Viinhandlere o. s. v.“

Ifolge de oprindelige Anordninger skulde de Afdødes Gang- og Sengeklæder m. m. brændes. Saa priselig end denne Bestemmelse kunde være med Hensyn til at undertrykke Pestsmittens Forplantelse, især hvis den consequent ogsaa var bleven udstrakt til alle de af Pesten Inficeredes Klæder og til hvilkensomhelst smittefangende Gienstand, som havde været i Berørelse med Smittede, saa grusom var den i andre Hen-

seender og kunde saaledes i sin fulde Strenghed ikke overholdes. Flere Forslag indkom derfor Tid efter anden til Sundheds-Commissionen, sigtende til at gjøre denne strenge Forholdsregel overflødig, i det de anbefalede andre Renselses-Methoder, som formeentlig lige saa betryggende. Til disse maa uden Tvivl det henføres, som i Begyndelsen af October indsendtes af „Charlotte Amalie, forrige Garnisons-Auditeur Gerlachs Enke." Dette vandt Conseilets og Sundheds-Commissionens Bifald i den Grad, at man besluttede dermed at giøre en Prøve i Nyboder. Hvilke Forholdsregler, Forslaget anbefalede, vides ikke. Men Nyboders Folk vilde ikke engang taale denne Prøve, der, saa besværlig den end kunde være for dem, dog gik ud paa at forhindre Klædernes Opbrænden, og „regalerede derfor de af Sundheds-Commissionen udskikkede Personer meget utilbørligen baade med Skjelsord og Stene", saa at Politiet atter her saae sig i den Nødvendighed, at maatte tage Tilflugt til den militaire Magts Bistand. Imidlertid havde Politimesteren under 22de Oct. indgivet til Kongen et nyt Forslag til de inficerede Huses og Klæders Rensning. Dette gik i Hovedsagen ud paa, at alle Gang- og Sengeklæder, som vare benyttede af Pestsyge, skulde opbrændes, hvilket sees at have været overeensstemmende med de Ønsker, som Kongen og Conseilet endnu bestandig nærede. Nogle Uger senere (d. 7de Nov.) erholdt Sundheds-Commissionen, Magistraten og det medicinske Facultet*) Befaling til at udnævne en Commission, der skulde overveie Forslaget. Den 19de Nov. afgav den sin Erklæring. Den var enig med Politimesteren i, at Renselsen burde skee qvarteerviis under Tilsyn af ham og de over Stadens Qvarterer beskikkede Commissairer og Inspecteurer, at Magistraten og de 32 Mænd burde vise ham tilbørlig Hielp, at Husenes For-

---

*) Det medicinske Facultets Deeltagelse i Valget af denne Commission var reent nominel; thi dets eneste tilstedeværende Medlem, Mule, havde som Medlem af Sundheds-Commissionen allerede Stemme.

segling og Tilspærring burde forblive overladt til enhver Jurisdictions Omsorg, at Renselsen burde skee snarest muligt, at Matroserne ikke burde udskibes, førend Renselsen var skeet, o. s. v.; men med Hensyn til Renselsesmaaaden selv var den aldeles uenig med ham, og saaledes ogsaa med Kongen, hvis Befaling om alle inficerede Sengeklæders Opbrænding han havde produceret. Denne Commission anførte imod denne, under andre Omstændigheder priselige Forholdsregel, omtrent de samme Grunde, som Sundheds-Commissionen tidligere havde vedkiendt sig: at det derved foraarsagede Tab vilde være overordentligt og medføre et særdeles føleligt Afsavn af Nødvendigheds-Artikler, hvorpaa der umulig i kort Tid kunde raades Bod. „Sygdommen", anforer Commissionen, „har „neppe skaanet 100 à 150 Huse i Staden. Skal nu „alle de Sengeklæder, hvorpaa alene de Afdøde have ligget, „brændes, da vil det herved foraarsagede Tab, naar man reg„ner de Dødes Tal til omtrent 24 à 25,000 og hver Seng „ikkun til 4 Rdl., som er overmaade lavt, udgiøre 1 Tønde „Guld. Men vil man handle consequent, bør ogsaa de Senge„klæder brændes, som have været brugte af de Helbredede, og „Skaden vil da langt overgaae den nævnte Sum. De Fleste, „som ville komme til at lide dette Tab, ere fattige Folk, Haand„værkere, Oltappere, Dagleiere, Hyrekudske o. s. v., hvis eneste „Eiendom er det lidet Boskab, de have til daglig Brug, og „den Seng, de ligge paa. Skal de ikke fortvivle, maa Ska„den erstattes dem; og dog vil de umulig i kort Tid kunne „forskaffe sig nye eller andre Sengeklæder at ligge paa i den „tilstundende Vinter, og imidlertid vil de fortære det, de have „erholdt i Refusion. Ogsaa Sengeklæderne i de Fattiges Huse „og i Hospitalerne, ligeledes i Nyboder, hos Tolhusfolkene „og Staldfolkene, burde da brændes, og det først; og hvorfra „skaffe dem Sengeklæder og Senge igien?" — Tiden forhaledes imidlertid, inden faste Principer med Hensyn til den Maade, hvorpaa Staden burde renses, kunde fattes. Først den 12te Dec. blev Commissionens Erklæring tilstillet Politimesteren,

og først d. 22de Dec. reſcriberede Kongen fra Hovedqvarteret ved Stralſund angaaende Sengeklæders og lignende Gienſtandes Rensning: „at det under visse Omſtændigheder, ſom det overlodes Politimeſteren at bedømme, var nok, at de bedre Klæder bleve kaſtede i Vand, tørrede paa Dyne og giennemrøgede, men at alle gamle Pialter, Halm og de fletteſte Sengeklæder uden Skaanſel ſkulde brændes". Allerede tidligere (d. 12te Dec.) havde Kongen bekræftende besvaret Sundheds-Commiſſionens Indſtillinger af 2den December: at den til 3 Uger efter Mortensdag udſatte Flyttetid endnu maatte udſættes, indtil Renſelſen var forbi; at ingen Ægteſkaber maatte indgaaes*), forinden tilbørlige Renſelſes-Atteſter kunde foreviſes; at ingen Hyrevogn, ſom i Peſttiden havde været brugt til Liigfølge eller til at transportere de Syge, maatte udleies, førend den tilbørlig var vaſket, renſet, Fyldingen udtaget og brændt, og Drættet udtoet, vindet og røget. — Udvaſkningen af de inficerede Klæder ſkeete i Begyndelſen i ſalt Vand, hvori de ſkulde ligge i 24 Timer, forinden de tvættedes; men da de ſom oftest herved beſkadigedes, indſtillede Sundheds-Commiſſionen, at ferſk Vand for Fremtiden maatte benyttes, hvilket ogſaa bifaldtes af Conſeilet.

Renſelſen af de inficerede Huſe, med iværende Boſkab og Klæder, begyndte dog først at drives med nogenlunde Kraft i Begyndelſen af det følgende Aar, efter at man havde beſluttet ſig til at oprette almindelige „Drøgſtuer", hvor de af Stadens Indvaanere, der manglede tilſtrækkelige Tørre-Indretninger hiemme, kunde ſende deres Tøi til Rensning.

---

*) Uagtet alle de Farer, Bekymringer og Affavn, ſom Peſten medførte, gaves der dog endnu beſtandig Folk, ſom havde Lyſt til at gifte ſig. Med Undtagelſe af en eneſte Uge, midt i Auguſt, forgik ingen, uden at flere Par bleve viede i Stadens Kirker, endog paa Tider, da Peſten grasſerede ſtærkeſt. Fra 30. Mai til 27. Jun. copuleredes 83 Par; fra 27. Jun. til 25. Jul. 71; fra 25. Jul. til 29. Aug. 19; fra 29. Aug. til 26. Sept. 7; fra 26. Sept. til 31. Oct. 30 Par.

Af saadanne Drøgstuer indrettedes flere, navnligen een paa „Kongetorvet“ (Kongens Nytorv) i det nye Giethuus, og een paa Vesterbro. Ved disse Drøgstuer ansattes Inspecteurer. Med Hensyn til Omkostningerne herved bleve alle de Fattige befriede for Betaling, hvorimod andre Indbyggere, „de i kongelige Huse boende Betiente ikke undtagne,“ skulde betale. Sundheds-Commissionen skulde forskyde de nødvendige Penge (Rescr. 29de Dec.). For at paasee, at Rensningen skete tilbørlig i Stadens Huse, bleve 4 Barberere antagne, hvoraf hver besørgede 3 af Stadens Qvarterer. Senere (den 28de Jan. 1712) forøgedes deres Antal til 6 (see ovenfor). For at paadrive Renselsesværket, hvilket af flere Grunde var Kongen yderst magtpaaliggende, befalede han (26de Jan.) at Politimesteren ugentlig skulde indgive Beretning om, hvorvidt det var skredet fremad. Atter den 1ste Febr. fik Conseilet Befaling fra den sig da i Colding opholdende Frederik den Fierde til med allerstørste Kraft, dog forsigtigen, at paaskynde Stadens Renselse. De ved denne Forretning ansatte Inspecteurer skulde holdes til selv at være tilstede derved, og ikke at lade sig noie med edelige Forklaringer af dem, som forrettede Renselsen (24de Febr.). Nogle Dage senere (27de Febr.) bleve, ifølge Kgl. Rescript, „alle Standspersoner og brave Folk, som gave edelig Revers for at de vilde rense deres Huse, befriede for videre Inspection“*). Det befaledes tillige, at Renselsen skulde være fuldendt til 1ste Mai. Hidtil havde Talen ikke været om den store Mængde Kiøbmandsgods, Hør, Hamp, grovere og finere, uldne og linnede Varer o. s. v., som fandtes i Kiøbmændenes Varelagre. Ogsaa til disse, til Urte- og

*) Denne af Politimesteren allerede tidligere og i større Almindelighed foreslagne Forholdsregel havde Sundheds-Commissionen fraraadet, da den, som den siger, desværre havde Erfaring nok med Hyrekudskene og Andre, som vilde indgaae Ægteskaber, at Almuen var tilbøielig til at giøre falsk Eed. (Sundheds-Commissionens Forhandlingsprotocol 16de Jan.)

Jsenkramvare, ja til Korn udvidedes ved Placat af 7de Marts de almindelige Regler for Rensningen, „saasom ei tvivles paa, „at Alle og Enhver jo bærer saa megen Kiærlighed for den „almindelige Frelse og Sikkerhed, at de gierne ville bidrage „Alt, hvad Mennesket formaaer til Stadens Renselse, saa og „ei formodes Nogen saa uchristelig at være, som sin Jevnchri„sten for hans gode Penge andre end rene og sunde Vare vil „sælge." Naturligviis fastsattes strengere eller mildere Forholdsregler baade med Hensyn til Varernes forskiellige, mere eller mindre giftfangende Egenskaber, og med Hensyn til den Grad af Smitte, som Huset, hvori Varerne fandtes, havde været underkastet, hvorved især den større eller mindre Dodelighed kom i Betragtning.

Husene selv bleve rensede derved, at den gamle Kalk i Værelserne blev afslagen, Muren paany udspækket og overhvidtet, Panelet og Gulvet vasket, Værelserne derpaa giennemrøgede med Enebær, Svovl, vaadt Krudt o. desl. og endelig giennemvindede for aabne Vinduer.

Et ikke mindre besværligt Arbeide var den høistfornødne Renselse af Kiøbenhavns mange Gader, Stræder, Gange og Torve. I den lange Tid, Pesten havde varet, vare de mangfoldige ubrugbare og værdiløse Gienstande, især Halm, gamle Pialter o. s. v., som fandtes i de Huse og Værelser, hvorfra Døde eller Syge vare udførte, uhindret blevne henkastede paa Gaderne. Foruden disse Gienstande havde mangehaande andre Ureenligheder og Uhumskheder Tid efter anden opdynget sig i uhyre Masser, da den ellers anordnede Renovation af Byen aldeles ingen Fremgang havde eller kunde have formiddelst Mangel paa Menneskekraft. Man vil bedst kunne giøre sig et Begreb om Stadens Tilstand i denne Henseende, naar man tænker sig en af vore almindelige Flyttedage, udstrakt i flere Maaneder. Og da nu endelig Efteraaret kom med slud- og regnfulde Dage, bleve Gaderne aldeles ufremkommelige, saa at endog flere Borgere „paa Grund af disses slette Tilstand" fordrede en Undtagelse fra den vedtagne Regel, kun

til Fods at følge de af Pesten bortrykkede Beslægtede. Uagtet al den Flid, Politimesteren giorde sig, blev Ondet, der ogsaa bestandigt næredes ved Husenes fortsatte Renselse, ikke afhiulpet saa snart. Endnu den 23de Apr. 1712 udgik et Rescript angaaende den store Ureenlighed, der paa flere Steder i Kiøbenhavn, især ved Runddelen ved Vestervold og andre ikke brolagte Steder, fandtes opdynget [1]); ja i et Resc. af 6te Mai (dat. Coldinghuus) opfordres Politimesteren paa det Alvorligste til at besørge den Mængde Skarn bortført, som ligger paa Gaderne i Kiøbenhavn.

Men længe forinden disse Bestræbelser for at befrie Staden for ethvert Smittestof kunde føre til et nogenlunde tilfredsstillende Resultat, havde den danske Flaade, uagtet den samme givne Befaling at holde Søen saa længe som muligt, seet sig nødsaget til at vende tilbage til Kiøbenhavns Rhed. Den allerede i det Ovenstaaende saa ofte omtalte Holmens Chef, Schoutbynacht Judichær, havde, understøttet af Kongens Tillid, udviklet en stor Virksomhed og Duelighed, ved midt under de Ødelæggelser, som Pesten foraarsagede, at skaffe en Flaade paa 34 Linieskibe, 22 Fregatter og 14 til 20 mindre Skibe i Søen. Vel var den, tildeels formedelst det store Mennesketab i Kiøbenhavn, ikke fuldkommen bemandet, og førte som Følge heraf ikke det fulde Antal Kanoner; men den syntes tilstrækkelig stærk for at maale sig med den Flaade, som Sverrige, der ligeledes led af Pestens Ødelæggelser [2]), kunde

---

[1]) Da det ifølge Forordningen af 25de April 1702 ikke kunde tilkomme dem, der havde paataget sig Stadens Renovation, at holde de ubrolagte Steder rene, fik Magistraten Befaling at tilsige Alle, som havde Heste og Vogne, for at bortføre denne Ureenlighed.

[2]) Faa Dage efter at den danske Flaade var lagt ud paa Rheden, kom, hedder det i den før citerede Skibsjournal, en Galiot østerfra. Skipperen blev hentet ombord og berettede, at han kom fra Stockholm og Gulland, at Calmar (Hovedstationen for den svenske Flaade), Vestervig og Norkiøping vare inficerede af Pesten, og at Sygdommen i Stockholm, hvor den nu var ophørt, skulde have bortrykket 37,000

sætte imod den. Men en langt uheldigere Omstændighed var den, at Kiøbenhavn selv, hvorfra Flaaden skulde forsynes med Proviant, formedelst Pestens Udbrud og de i den Anledning udstedte Befalinger, saavel om Hovedstadens, som de andre Kiøbstæders betimelige og tilstrækkelige Proviantering, led Mangel. Følgen heraf blev, at Flaaden, baade i quantativ og qualitativ Henseende, blev slettere forsynet, end den burde have været. Af Frygt for den i Kiøbenhavn dagligen meer og meer overhaandtagende Sygdom, vovede Skibsbeferne, efterat Flaaden den 1ste Junii havde forladt Holmen, ikke at modtage de udskikkede Fødemidler, Drikkevarer o. s. v. uden de største Forsigtighedsregler, hvilket vel ydermere har været en Aarsag til den langsomme og utilstrækkelige Proviantering [1]). Flere af de ombord sendte Næringsmidler, — og dette maa i høieste Maade lægges Commissariatet til Last, — vare fordærvede og uspiselige [2]). Endnu medens Flaaden laae paa Kiøbenhavns Rhed — og denne dens Uvirksomhed [3]) varede ubegribeligt nok henved 2 Maaneder — begyndte Sygdom iblandt Matroserne og de ombordværende Soldater at tage Overhaand,

---

Mennesker. Skiøndt en Skipperefterretning, og med Hensyn til Manddrabet i Stockholm vistnok overdreven, var den dog i Hovedsagen sand.

[1]) Under 21de Julii hedder det i den anførte Skibsjournal: „Folkene, som havde hentet Vand i Kiøbenhavn, bleve røgede; thi de befrygtedes at være antændte. Lod saa Baaden strax gaae fra Borde og fik ei mere end 1 Fad af 51 over i Skibet."

[2]) Beviser herpaa afgiver den oftere omtalte Skibsjournal. Under 20de Julii hedder det: „Idag holdt vi op at spise Ærter;" — under 1ste Aug.: „Vor Baad indtog alle vore Ærter; thi de vare alle fordærvede og uspiselige"; — under 20de Sept.: „Idag blev en Lieutenant sendt til Etatsraad Adler med en Prøve paa de Gryn, som Commissariatet i Kiøbenhavn havde accorderet med Commissair Loumann om, af hvilke vi havde bekommet 100 Tdr., som saae meget ilde ud."

[3]) Kun en Afdeling af Flaaden, 10 Skibe stærk under Admiral Schested, blev udsendt for at dække en tilsigtet Communication imellem Jylland og Norge.

og ved hyppige Dødsfald at fortynde det allerede i Antal nok= som svage Mandskab. At flere af disse Sygdomstilfælde have været af mistænkelig Natur, er i og for sig begribeligt, da den daglige Communication med den pestbefængte Hovedstad ikke kunde undgaaes, og lader sig ogsaa bevise af flere bestemte Facta. Ikke alene hedder det i den ofte citerede Skibsjour= nal, at strenge Befalinger udstedtes ombord, som gik ud paa „at præcavere sig mod den befrygtede Sygdom;" men næsten daglig erfares af samme, hvorledes de Døde med deres Køier og Klæder bleve kastede overbord, og hvorledes der idelig blev røget med vaadt Krudt i Nærheden af de Døde. I Slutnin= gen af Julius forlod endelig den danske Flaade, under Anfør= sel af General=Admiral Gyldenløve, Kiøbenhavns Rhed med den Befaling at krydse imellem Bornholm og Pommern, for at hindre Transporter fra Sverrige, og for at dække det grove Skyts, som fra Kiøbenhavn og Frederiksort skulde føres til Wismars og Stralsunds Beleiring. Her er ikke Stedet til at oplyse de nautiske eller militaire Misgreb, som mulig= viis af Flaadens Anforer kunne være begaaede, saa at Hen= sigten med dens Sendelse kun for en Deel opnaaedes; men blot at berette, at dens indre Tilstand ikke blev bedre. Dens Proviantering var ikke fuldendt, da den forlod Kiøbenhavn, og skiondt den fortsattes fra denne By, ogsaa efterat Flaaden var kommen til sit Bestemmelsessted, skeete det nu med langt større Vanskelighed, og saaledes endnu mere mangelfuldt end tilforn. Langs Østersøens tydske Kyst herskede smitsomme Syg= domme, og deels af denne Grund, deels fordi her ingen Op= lagssteder for store Masser af Proviant fandtes, og fordi Ind= byggernes Stemning var fiendtligsindet, kunde Flaaden ikke herfra forsynes. Dens Mangel blev derfor Dag fra Dag større, og snart maatte Mandskabet lade sig nøie med Vand istedetfor Øl, ja i Midten af October fandt Krigsraadet, som i den Anledning holdtes, det nødvendigt at indskrænke Skaf= ningen til tvende Maaltider om Dagen. Herover vaktes Fol= kenes Misfornøielse, der steg til den høieste Grad, og kun for

en Deel stilledes ved Løftet om Godtgiørelse herfor ved Hiemkomsten. Sygeligheden blandt Mandskabet tiltog, og skiøndt den med Hensyn til sin Charakteer fornemmelig synes at have været af scorbutisk Natur, forekom dog idelig Tilfælde, som havde antaget den epidemiske Constitutions Charakteer [1]). Flaadens mislige Forfatning forværredes i den Grad, at man, faa Uger efterat den var udløben, under saadanne Omstændigheder mistvivlede om at kunne udrette noget med den. Allerede i Begyndelsen af October tænkte man paa at opgive alle videre Operationer tilsøes, til hvilken Beslutning man dog maaskee ogsaa lededes ved den Betragtning, at Hovedhensigten med Flaadens Sendelse, den nemlig at forhindre Tansporter fra Sverrige, for en Deel var opnaaet, og at man ikke havde meget at befrygte af den uvirksomme og svage svenske Flaade. Af et Brev fra Frederik den Fierde af 10de Octbr. til Geheime-Conseilet erfares, at han havde været betænkt paa at lade Flaaden oplægge ved Sønderborg paa Grund af den i Kiøbenhavn herskende Pest; men at han havde maattet opgive denne Plan baade med Hensyn til Skibenes Reparation, og med Hensyn til Kiøbenhavns og Siællands Sikkerhed [2]), og nu havde besluttet, at Flaaden skulde blive i Søen saa længe som muligt, og derpaa oplægges for Kiøbenhavn. Men ogsaa denne Beslutning skulde paa Grund af de bydende Omstændigheder rokkes. Af en Skrivelse fra Sundheds-Commissionen til Kongen af 30te Oct. sees, at han havde samtykket i Flaadens tidligere Tilbagevenden. I denne Skrivelse fraraader dog Commissionen at lægge de til Skibenes Aftakling og Søetatens Arbeiders Fortsættelse nødvendige Matroser (4213

---

[1]) I August Maaned sees saaledes Sundheds-Commissionen at have fraraadet Kongen at sende „de Syge paa Flaaden, som bleve smittede af Pesten", til Kiøbenhavn, men derimod til Lazarethet paa Saltholm. „Quarantaineanstalterne og de faa overliggende Quarantainister paa denne Ø kunde, hvis dette bifaldtes, føres til et ledigt Skib, som da blev at udlægge."

[2]) Siællandske Tegnelser No. 58.

Mand) i Qvarteer i Kiobenhavn og Nyboder; men raader, hvis dette endelig ikke kan undgaaes, at modtage et mindre Antal, helst af de hvervede norske Matroser, i Nyboder, derimod „at sende de her hiemmehørende, som mere gienstridige, til Eylandene." „Bedst var det dog", hedder det fremdeles, „om det hele Antal blev separeret fra Staden ved at indqvarteres paa Skibene; eller i Nødsfald i Baraquer, som dertil maatte opføres i Nyboder." Imidlertid forandrede Omstændighederne sig; de Svenskes Rustninger lode befrygte, at man med Kraft vilde drive paa at undsætte Stralsund, og paany at spille Mester i Pommern. Det var derfor Frederik den Fierde yderst magtpaaliggende, at forhindre den befrygtede Troppetransport fra Sverrige, og nye Ordrer udstedtes til Flaaden om at holde Farvandet imellem Sverrige og den pommerske Kyst ryddeligt for svenske Skibe. Men uagtet Nytten af denne Forholdsregel var indlysende, formaaede dog Gyldenløve ikke længer at holde Søen. Den 10de Nov. ankom Flaaden til Kioge Bugt, og herfra underrettede General-Admiralen Geheime-Conseilet om dens høist elendige Tilstand, som uomgængeligt havde tvunget ham til dette Skridt. Han beretter*), at han deels paa Grund af flere Skibes Ælde og Brøstfældighed, formedelst Tab af Ankere, Toug o. s. v., deels paa Grund af Mangel paa Proviant, „saa at der af adskillige Sorter aldeles intet er forhaanden i visse Skibe", og deels endelig paa Grund af stor og udbredt Sygelighed iblandt Mandskabet ikke var mægtig at udsende et eneste, langt mindre et Antal Skibe, for efter Kongens Befaling at frydse imellem Rygen, Jasmund og Møen. Sygdommen havde i Flaaden saaledes taget Overhaand, at der vare de Skibe, hvilke ei havde saa mange friske Folk tilbage, som udfordredes til at lette Ankrene. Som Aarsag til denne Svaghed blandt

*) Gyldenløves første Beretning om Flaadens Tilstand af 15de Nov. samt Geheime-Conseilets Erklæring derover af 17de Nov. bleve, ved at oversendes til Kongen i Pommern, opsnappede af de Svenske, som derved ydermere bestyrkedes i deres Forsæt at undsætte Stralsund.

Mandskabet angiver Admiralen paa den ene Side Mangel paa Øl og Brændeviin, hvorunder det havde maattet leve den største Deel af Campagnen, og paa den anden Side den efter Aarets Tid indfaldende Kulde, som „de halvnøgne og med Klæder uforsynede Legemer ikke kunde modstaae.“ Uagtet denne Flaadens elendige Tilstand befalede dog Kongen, hvem det i høieste Maade var magtpaaliggende at hindre de Svenskes Planer, at en mindre Escadre, ved at afgive det syge og modtage frisk Mandskab fra de andre Skibe, skulde detacheres for at holde Farvandet imellem Rygen og den svenske Kyst ryddeligt. Det lykkedes efter mange Anstrengelser, som ydermere overbeviste Admiralen om Umuligheden af i kort Tid at sætte den øvrige Deel af Flaaden i kampfærdig Stand, at udruste 6 Linieskibe og 2 Fregatter, som under Schoutbynacht Troyel gik til deres Bestemmelse; skiøndt ogsaa disse Skibe snart paany overlæssedes med Syge og geraadede i en saadan Tilstand, at de intet kunde udrette. Men Kongens samtidige Befaling, at den øvrige Deel af Flaaden, eller i det mindste saa mange Skibe som mueligt, skulde sættes i en saadan Stand, at de kunde blive liggende i Kiøge Bugt, indtil den omtalte Escadre havde endt sit Krydstog, lod sig umueligt opfylde. I et Krigsraad den 24de eller 25de Nov. blev besluttet at vende tilbage til Kiøbenhavn for at oplægge Flaaden. Gyldenløve selv forlangte Tilladelse til at begive sig paa Landet for at samle sine tabte Kræfter, „da han af Sygdom var ganske udmattet.“ I et Brev til Admiral Sehested skildrer Gyldenløve (2 Dage efterat han havde afgivet Rapport om Krigsraadets Beslutning af 25de Nov.) med levende Farver Flaadens jammerlige Forfatning. „Efter megen Umage,“ skriver han, „haaber jeg, at vi have naaet, at Troyel kan om nogle Dage krydse med sine Skibe, uagtet de endnu ere belæssede med Syge. — Aldrig troer jeg, at vor Flaade har været i saa usel en Tilstand, som nu; og snart skulde jeg troe, at der maatte findes hist og her Folk, der betaltes for at forhale alle vore Foretagender ud til den Aarets Tid, hvori vi ere, for at vores

Armee og Flaade desbedre kan ødelægges. Jeg vil ikke tale om alt det, der fattes vore Skibe; thi det var for vidtløftigt. Men blot med Hensyn til Mandskabet, da er det i en saa usel Tilstand, at ethvert Hjerte, undtagen en Commissariats-Herres, maatte bløde ved at see den. Barfod (Viceadmiral og den, der senere udnævntes til at føre Overcommandoen under Gyldenløves Fraværelse) fortæller mig, at han i nogle Uger har mistet 140 Mand, at Skibet Fyen, der har maattet afgive Mandskab til Skibet Jylland, har knap 50 Matroser friske til at giøre Tieneste. Ja, Elendigheden er saa stor, at de usle Syge bede blot om, at de maae sættes i Land, da de vil skienke Kongen alt det, de have tilgode hos ham. Paa Qvæsthuset er blot Rum til 1380 syge Matroser. Dette Antal er knap nok for de Skibe, der skal paa Krydstog. Paa Soldaterne har man slet ikke tænkt. Himlen veed, hvorledes Commissariatet kan befrie sig fra den Brøde, der hviler paa dem, ei at have giort bedre Anstalter"[1]) o. s. v.

At General-Commissariatet, der paa den Tid endnu besørgede begge Militair-Staters Forsyning, med Rette for største Delen maa bære Skylden for dette Aars mislykkede Felttog, synes vist, og fremgaaer utvivlsomt af Resultatet af de Undersøgelser, som Kongen i denne Anledning senere lod anstille, nemlig den ved Reser. af 17. Jan. 1712 paabudne Adskillelse af begge Militair-Staters General-Commissariat[2]). Men at den slette Proviantering og den slette Beklædning skulde være de eneste Grunde til den store og udbredte Sygelighed paa Flaaden syntes meer end tvivlsomt, især da andre Beretninger tyde hen paa, at Klagerne i denne Henseende vare overdrevne[3]). Skiøndt Ric-

---

[1]) Riegels Udkast til Fr. IVdes Hist. 2 D. S. 456 og 457.

[2]) Garde p. a. St. 2. B. S. 233.

[3]) Riegels, der vistnok ikke viser sig som Ven af General-Commissariatet saa lidt som af Autoriteter i Almindelighed, siger (l. c. 2 D. S. 453): „Det synes som Gyldenløves egen Sindssygdom har giort, at han ansaae Faren og Nøden større end den var. Commissariatets Forsvar hørtes ikke; altsaa kan ingen Dom fældes, uden at man ikke pleiede de Syge."

gels, Garde og andre Forfattere, der have øst af Kilderne til hiin Tids Historie, synes at være enige om at antage, at Flaaden under sit Togt i Østersøen blev forskaanet for Pest, og at det fornemmelig var Skiørbug, der anrettede de omtalte Ødelæggelser blandt Mandskabet paa Skibene, saa nærer jeg dog den Overbeviisning, at den paa hiin Tid herskende epidemiske Sygdoms-Constitution ogsaa har udstrakt sin Indflydelse til Flaaden, skiøndt den ikke her viste sig under just de samme Former som Pesten i Kiøbenhavn, men mere som ondartede Febre [1]). Hvorvidt Mangel paa prøventive Forholdsregler fra Admiralitets-Lægens, Dr. Bings Side, eller Mangel paa Omhu eller en i det Hele urigtig ledet Behandling fra hans og de øvrige Skibslægers Side maa bære nogen Skyld med Hensyn til Sygdommens Overhaandtagen og stærke Dødelighed, lader sig vanskelig oplyse, og Riegels's tomme, paa ingen Actstykker sig støttende Declamationer [2]) imod dem bevise Intet. Resul-

---

[1]) Dog er det vist, at der faa Dage efter Flaadens Ankomst til Khavns Rhed fra Skibene landsattes Syge, hos hvilke utvivlsomme Tegn paa Pesten viste sig, saa at Sundheds-Commissionen under 28. Nov. sees at have opfordret General-Commissariatet til at lade anstille en General-Inqvisition over hele Flaaden. Denne Undersøgelse skeete virkelig ved Flaadens Medicus, og af General-Admiralens Svar, dat. 5. Dec., erfares, at der ei vare blevne befundne flere „inficerede" end de allerede landsatte; at Resten lede af Skiørbug og hidsige Febre. Om der ganske kan stoles paa Resultatet af denne Undersøgelse, synes mig tvivlsomt, og det kunde vel være, at Pestsmitten havde udstrakt sig til Flere ombord, end der i Rapporten derom angives.

[2]) Ironisk siger Riegels (p. a. St. S. 458): „Det geraader Flaadens Læger, der skulde helbrede indvortes, til stor Ære, at de hverken havde Hyldeblomster, Cochleare eller Suurkaal, hvormed de kunde have reddet saa mange ypperlige Matrosers Liv." Beviserne for disse Mangler gives ikke; de berøres ikke i fierneste Maade enten i Gyldenløves Beretninger eller i andre Documenter fra den Tid; — og hvad Riegels anfører om, at Dr. Bing stedse fulgte Admiralen, var en sær god Ven af Stadsphysicus Eichel, der var Huuslæge hos Fru Etatsraadinde Lerche, Statsminister Wibe's Søster, at Eichel stod sig vel med alle Hoflægerne o. s. v., beviser kun hans blinde Had mod Adelsvælde, mod

tatet af Flaadens beklagelsesværdige Tilstand er saa meget desto sikkrere. Den svenske Flaade fandt Leilighed til at overføre Tropper under General Stenbock til Pommern, Stralsund og Wismar undsattes, hvilket atter i det følgende Aar havde Tabet af Slaget ved Gadebusch til Følge, hvorved alle Forhaabningerne om i kort Tid at ende den kostbare Krig glippede.

De Syges, tildeels ogsaa de Friskes Forfatning paa den tilbagevendte Flaade var derfor saadan, at der fra Land af maatte gribes de kraftigste Forholdsregler til deres Frelse, eller i det mindste til deres Lindring. De Syges Pleie kunde umueligt med nogen Nytte skee i Skibene; de maatte anbringes i Land; men alle Hospitaler vare i Brug, tildeels overfyldte. Høyer (i Frederik den Fierdes Historie) angiver de Syges Antal til 3000, som maaskee endog er for lidet. Paa Qvæsthuset*), Sø-Etatens sædvanlige Hospital, var kun Plads til 1380 Mand, og denne Plads var deels optaget af Syge fra Nyboder, deels af de Syge, som landsattes fra Skibene, der un-

---

Hoffolk o. s. v., men ikke hvad det skulde bevise. Det er imidlertid ikke usandsynligt, at Flaaden, som af Riegels paastaaes, har været mindre godt forsynet baade med dygtige Barberere og Medicamenter, end den burde, men neppe ved Dr. Bings Skyld, enten ved Tidsomstændighedernes eller mere ved General-Commissariatets, der ikke lod ham den Raadighed, som tilkom ham. Dette synes utvivlsomt at fremgaae deraf, at da den danske Flaade i det paafølgende Aar paany skulde udrustes, fik de Deputerede i Sø-Etatens General-Commissariat under 20. Febr. en Skrivelse fra Kongen, hvori de underrettes om, at Medicus paa Flaaden, Dr. Jens Bing, havde ansøgt om selv at maatte forrette Alt, hvad Flaadens Forsyning med Barberere og Medicamentkister angik, og om at maatte tage til sig 2 Chirurger i Khavn., Johan Mensing og Simon Kryger (tvende ganske fortrinlige Mænd, der senere i Christian den Siettes Tid spillede en vigtig Rolle i den danske Chirurgies Historie), da han tilsagde, at Alt skulde blive forrettet, som han vilde ansvare. Hans Ansøgning blev bevilget, men for større Sikkerheds Skyld erholdt Stadsphysicus Eichel (ved Reser. af 12. Marts 1712) Med-Inspection.

*) Ifølge Rescript af 27de Aug. 1711 fik det medicinske Facultet Befaling til „at giøre sin Flid med at bringe en god og dygtig Dr. med.

der Troyels Commando skulde paa Krydstog. De øvrige ikke faa syge Matroser og Soldater maatte saaledes forblive ombord, indtil de nødvendige, forberedende Foranstaltninger til deres Indlogering i Land paa sikkre og for Pesten rensede Steder kunde træffes. Den Dag for Dag tiltagende Efteraarskulde og Matrosernes slette Beklædning gjorde det nødvendigt for Sundheds-Commissionen, skiøndt modstræbende, under 24de Nov. at indvilge i „at der til de stakkels Matroser, som formedelst Mangel paa Sengeklæder vare færdige at crepere," maatte udskikkes hvad de i denne Henseende trængte til. Denne

---

i Forslag, som sig Sø-Etatens Qvæsthuus's Betiening kan antage, efterdi den der bestilte Dr. med. Reinholdt Wagner ved Døden er afgaaen og den ved Qvæsthuset værende Overbarbeer, Kay Metzen, sig har beklaget, at tvende af hans Svende iligemaade er døde, og ikkun een at have tilbage, med hvilken han de Syge paa samme Qvæsthuus, henved 300 Mand, ei formaaer at betiene, og ei heller veed Nogen i de afdøde Svendes Sted at kunne bekomme." — Den 4de Sept. reskriberedes til de Deputerede i General-Commissariatet, at de maatte accordere med Dr. Bøttcher, som det medicinske Facultet havde bragt i Forslag, „da Vi have fornummet, at I i denne vanskelige Tid, da ikkun faa Doctores medicinæ findes i Staden, ad interim med ham kunne være tilfredse, indtil Dr. Bing igien kommer hiem med Flaaden." (Siæll. Tegnelser Nr. 58). Det vil heraf erfares, til hvilke tomme og ugrundede Declamationer Riegels (p. a. St S. 453 i Anmærkn.) hengiver sig, naar han siger: „Intet kunde Skibslægen Buchwald formaae imod Hoflægerne; hans Qvæsthuus kunde blot modtage 1380 Syge". — Ikke paa bedre Grunde støtter sig hans Udsagn: „Ingen Vundlæge var der til at pleie de Syge". Havde Riegels vidst, at den, han kalder Skibslægen Buchwald, allerede siden 1707 var Kongens Livmedicus og, som i det Foregaaende er berettet, ved Felttogets Aabning var fulgt til Pommern som øverste Feltmedicus, vilde han neppe som nu have ladet ham staae med Palmer i Hænderne. At Flaaden eller Qvæsthuset, thi hvilken af Delene han mener er ikke let at udgrunde, skulde have manglet Vundlæger (?), som de efter den Tids Leilighed gaves til at pleie de Syge, er aldeles urigtigt. Da Sygdommen gav efter i Kiøbenhavn, var der, saaledes som det af det Ovenstaaende fremgaaer, ledige Barberere nok til at forsyne Hospitalerne.

Tilladelse maatte siden ogsaa udvides til andre Klædnings-stykkers Udsendelse, da det ikke blot var de Syge men ogsaa de Friske, der lede af Kuldens Indvirkning. Et Reskript af 28de Nov. paabyder i den Anledning, at Klæderne, som udførtes til Orlogsflaaden, først skulde vaskes og røges; at en Post skulde anbringes i Castelsgraven, hvoraf Vandet kunde oppumpes og ved en Rende løbe i Kar, som vare at anbringe paa Bastionen Grønland omtrent 100 Alen fra Posten, og i hvilke Enhver selv kunde vaske sine Klæder*). Til større Sikkerhed skulde denne Rensning skee under Opsigt af en Inspecteur, en Skriver og flere Betiente; naar Klæderne vare tvede, vindede og røgede, skulde de af Fattige, uden Betalings Erlæggelse, henbringes til Toldboden, hvor der udenfor Stakitværket (see ovenfor) fandtes en Underofficeer, en Barbeer og Skriver, som visiterede bemeldte Klæder og mærkede dem med Tegn til Udpassering. — Med Hensyn til Flaadens Forsyning med Levnetsmidler og Forfriskнings-Artikler, lige nødvendige for de Syge og Friske, og uden at Fare for Smittens Overførelse til Flaaden derved foranlediges, bestemtes, at et Torv skulde indrettes paa en beleilig Plads udenfor Gyldenlund (Befaling til Geheimeraad Krabbe af 24de Nov.).

Kort efter Flaadens Ankomst til Kiøbenhavns Rhed havde Conseilet befalet Sundheds-Commissionen at undersøge nogle Pakhuse paa Christianshavn, tilhørende Assessor og Proviantsforvalter paa Kronborg Jacob Arntsen, om de maatte ansees for tienlige til interimistiske Hospitaler for de Syge fra Flaaden; men de befandtes for smaa, kun afgivende Plads til 200 Mand, foruden at deres Indretning vilde medtage 3 til 4 Uger. Sundheds-Commissionen foreslog derimod (30te Nov.) som Steder, hvori de Syge fra Flaaden passende

---

*) Aarsagen, hvorfor man iagttog denne Forsigtighed med Hensyn til Vandets Oppumpning, var den, at Soldaterne i Castellet benyttede Vandet i Castelsgraven til Drik (Sundheds-Commissionens Forhandlingsprotocol under 27de Nov.).

kunde optages, den til Waisenhuus hidtil brugte Lambert Vaniers Gaard, der var ledig paa Grund af, at de Fattiges Committerede nu selv havde overtaget Børnenes Pleie; men denne Gaard kunde ikke rumme meer end 200 Mand, — Academiet paa Nytorv, som i Stalden, Ridehuset, Pakhuset og Lofterne, uden at de meublerede Værelser toges i Brug, kunde modtage 800 Mand, men havde den Mangel, at det laae midt i Staden, „hvorfra let ny Infection kunde befrygtes", og var blottet for alle Varme-Indretninger; — og fremfor alt Ladegaarden. „Vi finde", siger Sundheds-Commissionen, „Ladegaarden tienligst; thi paa den ene Afdeling af samme har ingen Syge været; og den anden Afdeling bliver om 2 à 3 Dage fuldkommen renset. Hver af disse Afdelinger, hvoraf den ene kunde bruges af Matroserne, den anden af Soldaterne, kan rumme 7 til 800 Mand. Dette kunne strax sættes i Værk". Den eneste Betænkelighed, som Sundheds-Commissionen havde med Hensyn til Ladegaardens Benyttelse, var, at man, hvis Pest udbrød iblandt Matroserne, kunde beskylde Commissionen for ikke tilborligt at have renset Localet. Den gior derfor opmærksom paa, at mistænkelige Tilfælde allerede havde viist sig iblandt Matroserne, og at disse, imod Forbudet, havde været i Nyboder og havt Omgængelse med Folk, som muligviis kunde være inficerede, eller i Huse, hvor Sygdommen havde været.

Conseilet bestemte sig først flere Dage senere, i det General-Commissariatet den 5te Dec. erholdt Tilladelse til, at de syge Matroser paa Flaaden for det første maatte indlægges i den halve Deel af Ladegaarden, som ikke havde været brugt til Pestsyges Behandling. Til den Ende skulde Værelserne strax, saavidt mueligt, forsynes med Kakkelovne, ligesom Sengene med Straasække og dobbelte Køiedækener, „som for Sikkerheds Skyld kunde kastes i Vand, tørres og røges." Det bestemtes tillige, at der skulde giores „Anstalt for daglig frisk Spise efter de Syges Tilstand." Faa Dage senere (10de Dec.) fik Directeurerne for de Fattiges Væsen Befaling til at indrømme

de syge Søfolk det store og nye Børnehuus paa Christianshavn, hvori man formeente, at 8 til 900 Mand kunde modtages. Med Hensyn til den anden Halvdeel af Ladegaarden, som hidtil var brugt til Pestlazareth, men hvorfra de sidste Syge, som ovenfor fortalt, allerede vare flyttede den 28de Nov., bestemtes, at dens Rensning snarest muligt skulde paadrives. Den 14de Dec. anmeldte Sundheds-Commissionen, paa General-Commissariatets Forespørgsel, at Ladegaardens Lazareth, under Tilsyn af Decanus Mule og Stadsphysicus Eichel, var renset, saa at „det nu var langt renere og sundere, end da det blev modtaget"; at det ydermere var besigtiget af 3 Barberere, hvis skriftlige Forretning indsendtes; og at der i Hospitalet fandtes 525 Sengesteder, 370 Straasække, 715 uldne Dækkener og 709 Stykker Lagener*), Alt tilbørligt renset. Men da General-Commissariatet den følgende Dag vilde tage Hospitalet i Besiddelse, negtede Sundheds-Commissionen at udlevere det, førend Kongens Tilladelse dertil var foreviist; rimeligviis for at giengielde den Modvillighed, som de Committerede tidligere havde viist Sundheds-Commissionen ved ikke at ville indrømme den Ladegaarden, førend den tvende Gange havde fremlagt Kongens bestemte Ordre. Endelig modtoges den 19de Dec. Kongens Befaling, at denne Deel af Ladegaarden skulde belægges med syge Soldater fra Flaaden. Dog opstod der snart Betænkeligheder hos General-Commissariatet ved at modtage begge Etaters Syge i samme Hospital, fornemmelig med Hensyn til Oeconomien; og ved en Beslutning af 22de Dec., der billigedes af Kongen den 26de Dec. (dog med den Clausul: „skulde nogen Disordre derved opstaae, kommer det paa Vedkommendes Ansvar") forandredes det trufne Arrangement derhen, at alle Sø-Etatens Syge, „for at have dem saa nær som mueligt ved hinanden," bleve henflyttede til de forhen omtalte, af syge Soldater hidtil benyttede leiede Huse (nemlig

*) Herved berigtiges hvad i det Ovenstaaende (S. 116) er anført.

gamle Assistentshuus, Knud Tommerups og Morten Willumsens Huse) samt ligeledes til Børnehuset; hvorimod selve Ladegaarden, efter den oprindelige Bestemmelse, overdroges til de syge Soldater. Af disse vare paa den Tid, Beslutningen toges, allerede 800 indlagte paa Ladegaarden. I det Hele var det giort Sundheds-Commissionen til Pligt ved Rescript af 21de Dec.[1]) at overveie, „hvorledes de i Land kommende Syge bedst kunde modtages og pleies, og paa hvad Maade med de anordnede Barberere og Chirurger kunde haves tilborlig Inspection, at Folkets Crepering ei skulde foraarsages enten ved Chirurgorum og Barberernes Uvidenhed eller Nachläßighed." Efter Bings Hiemkomst overtog han selv de Syges Behandling paa Qvæsthuset, hvorimod Dr. Böttcher og v. Aspern (Oldermand ved Barbeerlauget) ansattes ved Krigshospitalet.

Det var Kongens Villie, at Istandsættelsen af den hiemkomne Flaade strax skulde paabegyndes og fortsættes. For nu at forhindre, at det hertil nødvendige Mandskab, baade af Haandværkere, Arbeidere og Matroser, ved at have Samqvem med Kiøbenhavn, skulde udsættes for Smitte, blev det bestemt, at der for dem skulde opbygges Barakker paa Nyholm, hvori de kunde indqvarteres, og at de ved Marqvetentere, som dertil bleve ansatte, skulde kunne forsynes med alle Nødvendigheds-Artikler. Med Hensyn til de Landsoldater paa Flaaden, som ikke trængte til Hospitalerne, eller vare udskrevne derfra, var man i en ikke ringe Forlegenhed. Man besluttede imidlertid, at de skulde forlægges omkring i Landet, „da ingen Hytter for dem udenfor Kiøbenhavn fandtes"[2]). Dog skulde vedkommende Lægers Erklæring først indhentes, at de ikke vare inficerede af Smitte (23de Dec.).

Saameget man endog ved disse og andre Forholdsregler

---

[1]) Siællandske Tegnelser Nr. 58.

[2]) Man vil erindre, at Kiøbenhavns Besætning var anbragt i Barakker udenfor Byen.

tilsigtede at forebygge Samqvemmet mellem Flaadens Besætning og Kiøbenhavn, saa lod dette sig dog ikke giore. Uden at tale om, at de fleste Syge fra Flaaden bleve anbragte indenfor Kiøbenhavns Volde, saa havde ikke alene en stor Deel af Besætningen paa den hiemkomne Flaade Huus og Hiem i Nyboder, ligesom mange af de hvervede „Lediggængere“ (see ovenfor) i Kiøbenhavn; men dette Antal forøgedes betydeligt ved den Eskadre, der i Januar Maaned 1712 kom tilbage fra Østersøen. Deels turde man ikke blotte disse Skibe for Folk, saalænge Fienden endnu var i Søen, og deels kunde man formedelst Isgang ikke, om man ogsaa havde villet det, transportere Mandskabet til Søes til Smaaverne, hvilket tidligere var skeet fra de andre Skibe; og til Lands kunde det af Frygt for Smitte ikke lade sig giøre. Disse Folk maatte saaledes forblive i Kiøbenhavn, og da de ikke kunde finde Tilhold i de paa Holmen opførte, men allerede overflødigt opfyldte Hytter, maa det ansees for aldeles rimeligt, at de ere tyede deels til Nyboder, hvor sikkert Mange have hørt hiemme, deels til andre Steder i Byen, hvilket desuden bestemt fremgaaer af et Actstykke, der senere skal anføres. Det var upaatvivlelig i denne Overbeviisning, at Nyboders Rensning tidligere og med mere Kraft paaskyndtes, end de øvrige Qvarterers i Staden [1]). Endnu vanskeligere var det at hindre Officianterne paa Skibene fra at søge deres Boliger i Kiøbenhavn, og ligesaa umueligt at isolere dem til de engang valgte Boliger. En Deel Officierer bleve ansatte ved Qvæsthuset og de andre Hospitaler, der indrettedes for Sø-Statens Syge, for at vedligeholde Orden [2]).

Omtrent paa samme Tid som Flaaden kom hiem, begyndte ogsaa den ikke ubetydelige Mængde Mennesker, som

---

[1]) „Alle Logementer, Kroer, Kieldere o. desl , hvor Reisende, Bønder og gemene Folk søge Herberg og Indgang, skal næst Nyboder være de første Huse som renses“. Reser. af 12te Dec. Siæll. Tegn. Nr. 58.

[2]) Garde p. a. St. S. 237.

ved Pestens Overhaandtagen vare flygtede fra Byen, og som maa antages at have belobet sig til 5000 eller derover, at længes efter at tage deres gamle Boliger paany i Besiddelse, igien at begynde den tilvante, længe savnede Virksomhed, at hilse paa de Venner og Bekiendte, som Sygdommen havde sparet, eller at offre en Taare paa de Afdødes Gravsteder. Da Pesten paa denne Tid, saaledes som ovenfor berettet, næsten var ophørt i Kiøbenhavn, men derimod havde udbredt sig til flere Steder i Sialland, hvor de Fleste midlertidigen havde opslaaet deres Boliger: saa vil man i disse Omstændigheder let finde Grunden til, hvorfor de Bortvandrede nu tyede tilbage, og hvorfor Sundheds-Commissionen nærede Frygt for at modtage dem. At forbyde dem Adgangen til Kiøbenhavn gik dog ikke an; men ved Resc. af 12te Dec. blev det befalet, at Alle, som igien vilde begive sig til Kiøbenhavn, skulde have Sognepræsternes Attest for, at de kom fra-sunde Steder, med hvilke Attesters Foreviisning og Legitimation der skulde holdes den strengeste Opsigt i Stadsportene.

Med Hensyn til Kiøbenhavns Garnison vil det erindres, at den største Deel af samme ved Pestens Udbrud havde forladt deres Qvarterer i Stadens Huse — thi Casserner gaves der paa den Tid endnu ikke i selve Staden — og var bleven forlagt deels til Voldene, men fornemmelig til Fællederne udenfor Byen, hvor Baraquer til deres Indlogering bleve opførte. Castellet havde sin egen Garnison, som maaskee forstørredes derved, at flere af de Soldater, som ellers hørte til Kiøbenhavns Garnison, rykkede herind, hvor man troede dem mere betryggede mod Pestsmitten, fordi Castellet lod sig separere fra Staden og saaledes, som man haabede, fra den der grasserende Sygdom; og fordi Castellet havde Casserner, eller som de da kaldtes Baraquer, til de garnisonerende Soldaters Indqvartering. Imidlertid fandt Sygdommen, og det temmelig snart, Vei baade til de udenfor Byen camperende og til de i Castellet indqvartere de Tropper, dog fornemmelig til de sidste. Commandanten i Kiøbenhavn ansaae Aarsagen til Pestens Udbre-

delse til de hans Befaling undergivne Soldater at være den, at de bleve brugte til forskiellige Forretninger i Sundheds=Commissionens Tieneste (see ovenfor), men fornemmelig til de Pestsyges Begravelse, hvilket sidste derfor ogsaa forbødes *). Commandanten i Castellet, Oberst Klenow, beskyldte især de afskyelige Uddunstninger af de ubedækkede eller slet bedækkede Liig, paa Commissionens tæt til Castellet stødende Kirkegaard. Sygdommen tiltog i den Grad iblandt Soldaterne, at det ikke alene bestemtes, at de af Pesten angrebne Syge skulde overføres til Commissionens Pestlazarether; men ogsaa at de Syge, „som i Leiren pludselig døde," skulde begraves ved Commissionens Folk. Hvad der ikke lidet bidrog til at forøge Sygdommen blandt Soldaterne, var den Gienstridighed, som det Militaire, navnlig Officiererne, viste mod at føie sig efter Sundheds=Commissionens Anordninger og Forskrifter. Saaledes afklædte Soldaterne deres af Pesten døde Kammerater, og overlode Sundheds=Commissionens Betiente de nøgne Kroppe til Begravelse. Officererne raadede selv ikke Bod paa denne Uskik, hvorved Smitten nødvendigviis i høi Grad maatte udbredes; men Commissionen saae sig nødt til at standse den, ved i Midten af September at erklære, „at den herefter ingen nøgne Liig vilde lade borttage, men lade dem henligge paa Officierernes Ansvar." En Capitain Witlof af Sielandske Regiment bestemte selvraadigen, at han ikke vilde have sit Compagnies Syge paa Pestlazarethet, men leiede til dem et Huus midt i Staden, i Landemærket. Først efterat directe Klager vare indgivne til Kongen, hvori denne bedes at raade Bod paa et mod de udgivne Sundhedslove saa aldeles stridende Forhold, „især da der nu (10de Dec:) er god Plads paa Krigshospitalet og Lazarethet", lod Capitainen sig formaae

---

*) Da man gar eigentlich observiret, daß durch Begrabung der Leichen die böse Krankheit sich mercklich bey der Milice eingeschlichen; umb nun so viel möglich die kleine Garnison zu conserviren, dieses wirdt müßen geändert werden." (Kgl. Resolution af 4de Aug. 1711.)

til at give efter [1]). I en Skrivelse til Commandanten af 28de Sept. klager Commissionen over en vis Lieutenant Sørensen, der boede i et Huus paa Vestergade, „hvor Prindsen udhænger [2]), og hvor alle Folkene ere uddøde," at han ikke vilde lade sig bevæge til at udflytte. — En farlig, ved Paastaaelighed giennemdreven Anomalie var det, at de Soldater, der vare blevne helbredede paa Lazaretherne og nu efter de almindelig gieldende Regler skulde giennemgaae Quarantaine paa den fælles, dertil bestemte Anstalt, mod Slutningen af Epidemien umiddelbar fra Lazaretherne afgik til Leiren, blot mod vedkommende Compagniechefs Qvittering og Forsikkring om, at der skulde blive draget god Omsorg for, at deres Klæder bleve rensede, saa at Andre ikke skulde inficeres deraf [3]).

Fornemmelig i Castellet udbredte Sygdommen sig tidligt og stærkt, fældende et stort Antal Officere. Allerede i Begyndelsen af September tilskyndede Sundheds-Commissionen Commandanten, at lade de i Baraquerne indqvarterede Soldater træffe ud af samme „og campere paa et sundt Sted, hvor han fandt for godt." Hvorvidt Raadet er blevet fulgt vides ikke, men at det blev givet vidner nokfom om Sygdommens stærke Udbredelse. Der fandtes neppe et Huus, som skaanedes for den. I en Rapport til Sundheds-Commissionen berettes,

---

[1]) Sundheds-Commissionen havde ved tvende Barberere ladet Huset undersøge, og i samme befundet en Død og 10 Syge, hvoraf 2 med Buboner. „Hvor syge de andre 8 end vare, havde de dog Tilladelse til at gaae ud i Byen."

[2]) Et Herbergeersted paa Vestergade, op imod Volden, paa samme Sted, hvor endnu findes en Giestgivergaard af samme Navn. (Det som Skilt udhængte Billede af en Prinds kan maaskee have været Prinds Eugen's, der dengang var Folkets Mand).

[3]) I October erholdt nogle Soldater, som ved den Cordons Opstilling, der skulde hindre al Samqvem imellem det pestbefængte Helsingør og Kiøbenhavn, vare blevne udelukkede fra deres, til Hovedstadens Garnison hørende Kammerater, Tilladelse til at forene sig med dem.

at alle Sengeklæder i Castellet, nemlig 800 Dyner og 800 Puder, vare bragte til Smedehuset, som jeg formöder, for at opbrændes; thi Kongens bestemte Befaling i denne Anledning til Klenow (see Sundheds-Commissionens Forhandlings-Protocol (17de Nov. [1])) var udstedt, forinden de omtalte Modificationer i denne strenge Foranstaltning indtraadte. — Blandt de udenfor Staden camperende Soldater havde Sygdommen huseret med mindre Voldsomhed, hvilket flere Omstændigheder, fornemmelig Opholdet i den friere Luft og den længere Afstand fra Pestsmittens Focus, nokfom forklare.

Men Opholdet i de slet opforte og i det Hele daarligt indrettede og forsynede Baraquer paa Stadens Fælleder maatte imidlertid ved den tiltagende Fugtighed og Kulde, som Efteraaret og Vinteren førte med sig, i andre Henseender blive yderst farligt for de i samme indqvarterede Soldaters Helbred. Dette blev i Gierningen ogsaa Tilfældet. I Begyndelsen af Januar blev det derfor af Kongen besluttet, at de tre Bataillioner, som camperede udenfor Staden, skulde indqvarteres i gamle Pesthuus udenfor Vesterport, og at i den Hensigt de der anbragte Fattiglemmer (see ovenfor) skulde henflyttes i det da ledigstaaende Vaisenhuus [2]), (Lambert Vaniers Gaard). Men herimod erklærede Sundheds-Commissionen sig paa det bestemteste; deels fordi Fattiglemmerne med deres inficerede Klæder igien kunde udbrede Sygdommen i Staden; deels fordi Commissionen betvivlede Mueligheden af saasnart at kunne rense Pesthuset, saa at Folk deri uden Fare kunde indlægges. De ulykkelige Soldater bleve derfor i deres Baraquer hele Vinteren over, og først den 25de Julii 1712 foreslog den da til Commandant udnævnte General Schønfeldt [3]), at de, da

---

[1]) Denne Dag begierede nemlig Commandanten flere Folk af Sundheds-Commissionen for at udføre de Klæder, „som efter Kgl. Befaling skal forbrændes."

[2]) Cancelli-Registr. Nr. 58. 9 Januar.

[3]) I hans Forestilling til Kongen hedder det, at det var uomgængeligt

Pesten nu ganske var ophort og Byen fuldkommen renset, atter maatte drage ind i deres Qvarterer. En indvilgende Resolution herpaa udfærdigedes, dog ikke forend d. 8de Aug. fra Hovedqvarteret for Stralsund.

Skiondt saaledes den storste Deel af de Soldater, der horte til Kiobenhavns Garnison, laae udenfor Staden og maatte forblive her, saa kunde det dog ikke hindres, især da den aftagende Pest henimod Vinterens Nærmelse baade giorde Gemytterne roligere og Foranstaltningerne mod Sygdommen slappere, at jo saavel menige Soldater som især Officierer havde dagligt og meget ugeneret Samqvem med Kiobenhavn, ikke alene talte med Venner og Bekiendte der, kom i de Huse, som mere eller mindre vare blevne berørte af Pestsmitten; men at flere af de, enten begunstigede, eller af Sygdom medtagne Officierer og Underofficierer have taget stadigere Ophold i Stadens mere hyggelige og bequemme Qvarterer*).

---

nødvendigt, at Soldaterne, saasnart de for Flaaden bestemte Tropper vare indskibede, maatte drage ind i Staden og der erholde Qvarterer, for at Folkene dog engang atter kunde komme af deres Klæder og erholde et ordentligt Leie i Senge, fordi ellers Sygdom vilde tage Overhaand og fylde Hospitalet. Han beretter, at vel ingen Contagion mere sporedes imellem Soldaterne, men at forskiellige Brystlidelser og hidsige Febre almindelig grasserede, saa at 20 til 30 Mand pr. Compagnie laae syge deraf, uden at dog mange døde. Af samme Forestilling erfares, at den ene Bataillon af General-Major Ingenhavens Regiment, der, hvis jeg ikke feiler, laae i selve Staden, for at vedligeholde Orden, havde mistet 206 Underofficierer og Menige af Pest; medens Regimentets anden Bataillon, der laa i Garnison i Helsingør, kun savnede 100 af Pesten bortrykkede Mand. (Rosenstand-Goiskes militaire Rescripter; under 25 Julii 1712.)

*) Hvor ganske de usædvanlige Forhold, som Pesten medførte, havde løsnet alle Samfundsordenens Baand, viser en Skrivelse fra Politi- og Commerce-Collegiet til Commandanten (see: Rosenstand-Goiskes militaire Rescripter, under 19de Marts 1712). Af den erfares, at Collegiet, uagtet 3 Gange gientagen Offentliggiørelse, ikke havde kunnet erholde nogen Forpagter til Portskillingen og Aftenpengenes Indkomster, men havde dertil maattet beskikke visse Personer. (Grun-

Ved alle de berørte Omstændigheder, ved Sammenstrømningen af Matroser og Soldater fra Flaaden, tildeels af Soldater fra Camperingerne udenfor Staden, men fornemmelig maaskee af de tilbagevendende Indbyggere til Kiøbenhavn, hvis Huses og Gaders Rensning endnu neppe var paabegyndt, skeete det, at Pesten, der næsten var udslukket, erholdt ny Næring og atter begyndte at vække Skræk og Bekymring i den allerede noksom medtagne Stad. Biskop Worm havde paa Grund af de yderst faa Pesttilfælde, der viste sig henimod Aarets Slutning, foreslaaet at lade holde en almindelig Taksigelsesfest i alle Kiøbenhavns Kirker for Pestens Ophør; men under 11te Januar 1712 frabeder Sundheds-Commissionen sig hans priselige og christelige Forslag, menende: „at det endnu var for tidligt, da vi i afvigte Uge have havt 10 Døde af Contagionen, saa at den ligger endnu som Ilden under sin Aske." Til Kongen skrev Commissionen ved samme Tid, at den imod Forhaabning maatte foredrage, at Pesttilfælde, især Buboner, i den afvigte Uge vare tiltagne; at den ansaae det for nødvendigt, for at hindre Sygdommens videre Udbredelse, at alle, som enten vare eller bleve syge af Contagionen, ufortovet udførtes til Lazaretherne, eller at Afspærringen med yderste Strenghed sattes i Værk; og at den fandt, at Aarsagen til denne Pestens Tiltagelse maatte søges deri, at de mangfoldige Mennesker, som havde været bortreiste fra Byen og nu igien indstillede sig, iligemaade de mange Fremmede, Soldater

---

den hertil vil lettelig kunne findes, deels i det saa betydeligt forringede Menneske-Antal, deels og fornemmelig i Formuens og Næringsveiens paa en ganske anden Maade end hidtil ved Pesten bevirkede Fordeling). Disse af Politiet ansatte Betiente, navnligen de ved Nørreport, bleve hindrede i at opfylde deres Pligter derved, at saavel Officierer som Meuige, baade af Garnisonen som af den udenfor Staden camperende Milice, ikke alene selv vilde passere frit giennem Stadens Porte, naar det havde ringet til Vagt, men ogsaa understode sig til at udconvoyere Bønder og Andre, uden at Vagten vovede at yde Betientene den Bistand, som den burde.

og Matroser, som deels vare indkomne deels daglig indkom, indlogerede sig overalt i Byen, enten Husene vare rensede eller ikke, og at mange Mennesker uden Forskiel indlode sig i nyt Ægteskab, hvorved Giestebud, Bryllupsfester og andre Forsamlinger foresaldt.

Heldigviis var dette Tilbagefald af Pesten ikke af saa stor Betydenhed, som man havde havt Grund til at befrygte. Hvad enten det nu skeete ved de energiske Forholdsregler, som Sundheds-Commissionen tog, eller snarere ved den temmelig strenge Vinters Indflydelse og ved den epidemiske Sygdoms-Constitutions Udtømmelse: saa erholdt den paany opflammende Sygdom ingen Magt blandt Stadens Indbyggere og ophørte kort efter som Epidemie, skiendt sporadiske Tilfælde af samme vedbleve at vise sig i Foraarsmaanederne. Paa de militaire Hospitaler, hvorhen de syge Matroser og Soldater fra den hiemkomne Flaade vare bragte, synes Sygdommen heller ikke i den Grad at have fundet Indgang, som den allerede stedfindende Smitte iblandt dem, deres Henbringelse til Hospitaler, hvor Pesten allerede havde grasseret, og endelig disses Overfyldning med Syge lod befrygte. Rapporterne fra de ved Ladegaardens Hospital ansatte Læger lyde til langt hen i Januar gunstigt, hvad Pestsmitten angaaer. Dr. Bøttcher berettede under 11te Januar: „Indicia externa als von certis exanthematibus malignitatis habe ich zur Zeit noch nicht vermerket"; Jacob v. Aspern under samme Dato: „Infectiones habe alhie nicht anmerken können." Denne Sidste angiver sit Sygeantal til 585. (Wodruffs Pest-Lazareth havde paa samme Tid 53 Syge). Endnu d. 18de Januar er v. Asperns Indberetning tilfredsstillende: „Merkmahle einiger äußerliche Infection läßet sich annoch nicht finden." Senere erfares dog af Sundheds-Commissionens Protocoller, at Pestsyge ere bragte saavel fra Ladegaarden som især fra Qvæsthuset til Commissionens Lazareth; og af et Kgl. Rescript, dat. 12te Marts, sees, at Geværerne af de af Pesten inficerede eller døde Soldater skulde renses ved Sundheds-Commissionens

Folk. Der kan altsaa ingen Tvivl være om, at Pesten ikke holdt sin Svøbe borte fra de landsatte Soldater og Matroser, men den vandt neppe nogen stærk Udbredelse. Desuagtet var Dødeligheden overordentlig stor i de militaire Sygehuse; Skiorbug og hidsige Febre bortrykkede daglig fra 10 til 20 eller flere Syge, saa at der med Hensyn til disses Begravelse maatte tages samme Forholdsregler som med de Pestdøde [1]).

Imidlertid blev ogsaa Sundhedstilstanden paa de militaire Hospitaler efterhaanden bedre og bedre, og i Midten af Marts synes alle Spor af Pesten at være forsvundne, saavel blandt Stadens civile som dens militaire Indbyggere [2]). Den 19de Marts ansøgtes Sundheds-Commissionens Betænkning angaaende Osterports Aabning for Alle og Enhver, hvilket ogsaa bevilligedes ved Reser. af 2den April. Heraf tør man slutte, at intet Pestliig mere blev udført. Den 23de Marts bestemtes, at Sundhedspasser maatte udstedes for de Skibe, der skulle afhente Brænde fra Holsteen; ligesom ogsaa at Torvene atter maatte holdes i selve Staden. Nogle Dage senere bød Kongen ved et Reskript, dat. Koldinghuus d. 30te Marts, at en almindelig Bededag skulde holdes over hele Danmark d. 29de April, fordi den i Kiøbenhavn og Sialland grasserende Pest var ophørt [3]). Posten fik atter Tilladelse til at

---

[1]) Ligene af de paa de militaire Hospitaler Døde bleve begravede paa Sundheds-Commissionens almindelige Begravelsesplads udenfor Castellet, i de der opkastede Kuler. (Jvf. Sundheds-Commissionens Skrivelse til de Committerede ved Sø-Qvæsthuset af 5te Dec. og til de Committerede ved Krigshospitalet af 12te Dec., hvori Vedkommende opfordres til at udvælge sig en bestemt Grube.)

[2]) Den imidlertid til Kiøbenhavn tilbagevendte Prof. medic. Frankenau skriver i det ofte citerede Brev til Schelhammer under 9de Marts 1712: jam elapsæ sunt hebdomadæ, ubi pestiferi nihil inaudivimus.

[3]) Hvis man vil fæste Lid til Bøttichers Udsagn, var dog Sygdommen endnu paa den Tid ikke aldeles dæmpet. Han beretter l. c. S. 77, at han paa selve Dagen for Taksigelsesfesten i Anledning af Pestens Ophør havde modtaget paa Sø-Hospitalet 7 af Pesten Smittede

gaae sin sædvanlige Gang, og navnligen bestemtes det ved Resc. af 11te April, at Posten til Helsingør maatte gaae igiennem Roeskilde og Frederiksborg, da Cordonen nu var hævet. Sundhedstilstanden i de østersøiske Havne maa nu ogsaa have været tilfredsstillende, da Quarantainen for alle Skibe fra Østersøen, med Undtagelse af dem fra Sverrige, ved Resc. af 20de April hævedes. Da Rensningen af Stadens Huse, Gader, Kirker o. s. v. endnu ikke var fuldendt, vedbleve dog mange af de Indskrænkninger, som i Pesttiden vare paabudte; saaledes maatte endnu ingen Auctioner holdes i Kiøbenhavn, og alle Vielser, Liigbegængelser og andre ministerielle Forretninger skulde skee uden alle Ceremonier. Ved Resc. af 24de Mai 1712 forbødes det at nedsætte Liig i de Kirkegaarde, som havde været brugte i Pestens Tid, førend den 1ste November. Sundheds-Commissionen maatte vedblive sine Functioner. Først langt hen i Junii Maaned, da Kongen, som han i sit Rescript af 22. Junii skriver, „med Fornøielse havde erfaret, at Husene i Kiøbenhavn vare rensede, og at intet Tilfælde af smitsom Sygdom i lang Tid var indtruffet," blev Sundheds-Commissionen hævet, og Omsorgen for Sundhedsværket overdragen til Politie- og Commerce-Collegiet. Under 2den Julii tillodes, at der med Copulationer, Liigbegængelser og deslige maatte forholdes som før Contagionen; og under 9de Julii, at Frue Skole atter erholdt den hele Afgift af Begravelser.

Som Efterdrøn fra Pesttiden gienløde nu de mange Processer, som deels Regieringen paabød anlagte mod Personer, der havde viist pligtstridigt Forhold under Pesttiden, deels

---

(septem, ni fallor, Peste infectos), der Alle tilligemed flere Andre vare blevne smittede i et eneste Huus i Strandstræde. De bleve af ham sendte til Wodruffs Lazareth, der altsaa endnu paa den Tid var i Brug. Dog har man mange Grunde til at tvivle paa Nøiagtigheden i Bøttichers Angivelser, der, især hvad Tid og Tal angaaer, i Almindelighed ere utilforladelige.

Private reiſte mod Private eller mod Sundheds-Commiſſionen. Blandt de førſte fremhæves her de, der bleve anlagte mod flere af Sundheds-Commiſſionens Folk, mod nogle Klokkere og Gravere ved endeel Kirker i Kiøbenhavn, om Ligenes Begravelſe i Kirkegaardene, eller om Kirkegaardenes Opfyldelſe med Jord; ligeledes de mod Perſoner, ſom, tvertimod Sandhed, havde negtet, at have Syge i deres Huſe. De ſidſte angik iſær Arve- og Skifteſager, eller Privates og Laugs formeentlige Regningskrav paa Sundheds-Commiſſionen *).

Af Alt, hvad der i det Ovenſtaaende er anført, vil det kunne ſluttes, at det Menneſketab, ſom Kiøbenhavn havde lidt under Peſten, maatte være overordentligt ſtort; men med fuldkommen Nøiagtighed lader det ſig desværre ikke angive. Der kunde tænkes tvende Maader, hvorpaa en ſaadan Nøiagtighed havde været mulig, deels nemlig en Folketælling, anſtillet ved Peſtens Udbrud, og en anden ſtrax efter dens Ophør, ſaaledes at der toges tilbørligt Henſyn til Differentſen imellem de udvandrede og atter tilbagevendende Indbyggere, en Fremgangsmaade, der i Gierningen fulgtes i flere franſke Byer, hvorhen Peſten ſenere naaede, navnlig i Marſeille; deels en efterhaanden iværkſat Optælling af Ligene, enten ſom de anmeldtes, eller bedre ſom de udførtes til Begravelſe. Af disſe Fremgangsmaader valgtes i Kiøbenhavn den ſidſte ſom den bequemmeſte og viſtnok ogſaa ſikkreſte; men de ſæregne Foranſtaltninger, ſom i den Anledning toges, førte ikke til noget beſtemt Reſultat. Til Sundheds-Commiſſionen ſkulde vel daglig ſkee Indberetninger baade om de Syge og de Døde; men deels nedſattes denne Commiſſion førſt hen i Julii Maaned, efterat Peſten allerede havde herſket i flere Uger; deels ſkeete Indberetningerne, iſær i Begyndelſen, uordentligt og ufuldſtændigt; hvilket baade kan ſluttes af den Forvirring, hvori Alt var ved Peſtens førſte Udbrud og Overhaandtagen, og af den

---

*) Saaledes indſtævnedes en Sag imellem Snedkerlauget og Sundheds-Commiſſionen for Høieſteret d. 23de Apr. 1712.

Interesse, Stadens af Pest angrebne Familier havde af at skiule deres Syge og Døde for Commissionens Folk; deels endelig optegnedes disse Indberetninger til en vis Tid aldeles ikke i Commissionens Protocoller. Da det derfor i September Maaned, med Hensyn til Stadens Renselse, var Regieringen i høi Grad magtpaaliggende at erfare Antallet af de Huse, der havde været angrebne, og af de Døde, og slige Efterretninger ikke vare at erholde hos Sundheds-Commissionen, henvendte den sig til Magistraten og Qvarteer-Commissairerne. Men Magistraten svarede (28de Sept.), at det var den umueligt at opgive det rette Antal paa de Døde, eller at oplyse af hvilke Sygdomme de vare døde; „thi", siger den, „for det første vare mange døde, førend det blev begieret af os at have Tilsyn hver med sit Qvarteer, hvilket ikke skeete, førend Alt var i Uorden (det vi erindres, at denne Foranstaltning først giordes i August); for det andet befindes det, at der gives de Gange (o: Smaagader) og de Huse, hvori ethvert levende Væsen er uddød, saa at der Ingen er tilbage, som kan give Underretning; for det tredie skiule mange det rette Tal af deres Døde, i det de angive 2 eller 3, endskiøndt det ved nærmere Undersøgelse befindes at have udgiort 5, 7 eller flere; ja mange negte, tvertimod Sandhed, at have havt Døde."

Det eneste officielle Støttepunkt for en Beregning over Antallet paa de af Pesten Bortrykkede i Kiøbenhavn, ere derfor de aarlige Lister over Copulerede, Fødte og Døde, som allerede dengang af Kirkebetientene optegnedes. Men at ikke heller en saadan for Aaret 1711 kan være ganske paalidelig, vil allerede tilstrækkelig skiønnes af denne ene Grund, at alle kirkelige Ceremonier med Hensyn til de Døde under Pesten vare ophævede. Dog afviger denne Liste vel neppe betydelig fra Sandheden, og da den ogsaa i andre Henseender giver Stof til interessante Betragtninger, aftrykkes den her i sin Heelhed for hele Aaret*).

*) Listen er tagen hos Callisen (p. a. St. S. 31 og 32). I Rasmus Franckenau's: Det offentlige Sundhedspolitie o.-s. v. Kiøben-

Aar 1711.		Copu-lerede.	Fødte.	Døde.	Aar 1711.		Copu-lerede.	Fødte.	Døde.
					Transport:		467	885	1667
Til Jan.	10.	13	43	84	Til Jul.	11.	20	34	225
— —	17.	6	35	86	— —	18.	16	36	340
— —	24.	10	24	61	— —	25.	17	29	445
— —	31.	14	34	80	Til Aug.	1.	9	32	1026
Til Febr.	7.	20	39	61	— —	8.	4	41	1945
— —	14.	20	48	63	— —	15.	„	38	1826
— —	21.	13	44	63	— —	22.	4	55	1942
— —	28.	14	29	72	— —	29.	2	37	2435
Til Mart.	7.	11	33	68	Til Sept.	5.	4	27	2109
— —	14.	9	31	68	— —	12.	1	24	2318
— —	21.	12	17	55	— —	19.	1	20	1744
— —	28.	16	29	46	— —	26.	1	21	1304
Til Apr.	4.	5	32	49	Til Oct.	3.	5	16	964
— —	11.	17	35	45	— —	10	2	13	608
— —	18.	17	39	52	— —	17.	5	15	665
— —	25.	30	36	65	— —	24.	10	12	234
Til Mai.	2.	27	30	50	— —	31.	8	11	188
— —	9.	36	34	57	Til Nov.	7.	11	14	92
— —	16.	24	35	67	— —	14.	17	15	84
— —	23.	23	41	55	— —	21.	20	11	60
— —	30.	29	34	54	— —	28.	30	20	64
Til Jun.	6.	25	27	50	Til Dec.	5	25	22	51
— —	13.	17	40	54	— —	12.	34	19	47
— —	20.	16	27	65	— —	19.	39	12	41
— —	27.	25	36	93	— —	26.	23	20	28
Til Jul.	4.	18	33	104	— —	31.	25	11	22
Lateris:		467	885	1667	I Alt:		800	1490	22474

---

havn 1801, S. 19, findes en noget afvigende Angivelse af Dødeligheden i Kiøbenhavn i Aaret 1711, hvilken Angivelse er Forf. meddeelt af C. Pontoppidan (død 1814 som Etatsraad og Viceraadmand i Kiøbenhavns Raadstue), „som har givet sig den Ulegilighed", siger Franckenau, „at undersøge det." Deg har allerede Riegels i sin 1799 udgivne anden Deel af Frederik den Fierdes Historie en, uden al Tvivl paa samme Kilde bygget Underretning. Efter den af Pontoppidan meddeelte Liste har de Dødes Antal i de 12 Maaneder af Aaret 1711 været følgende:

I Januar	306.
— Februar	251.
— Marts	222.
— April	208.
Lateris	987.

Af denne Liste erfares uden videre Commentar lettelig der Tid, da Pesten grasserede som Epidemie. I de egentlige Pestuger, fra 21de Junii til 31te October, døde saaledes efter denne Fortegnelse 20,822 Mennesker *).

Transport	987.
I Mai	281.
— Junius	256.
— Julius	1434.
— August	9920.
— September	8315.
— October	2346.
— November	286.
— December	151.
Tilsammen	23,976.

Dødeligheden i Kiøbenhavn har altsaa, ifølge denne Liste været 1503 større end ovenfor er angivet. Da det dog er mig ubekiendt, paa hvilke Data Pontoppidans Beregninger støtte sig, har jeg ikke vovet at forkaste den i Texten anførte og i andre Henseender omstændeligere og mere interessante Liste.

*) Efter et Manuscript i Karen Brahes Bibliothek i Odense, som giver „en Liste paa de, som ere døde i Kiøbenhaffn udi 16 Uger fra den 21de Julii (skal være 21de Junii) til 10de Oct. 1711," men forresten bærer Præg af Unøiagtighed, har Mortaliteten endog været større. Den angives for disse 16 Uger til 20,549, og da den ovenfor anførte Mortalitets-Liste kun for de samme Uger har 19,735, er Differentsen 814. For den 10de Uge, fra 22de til 29de Aug., beregner endog Manuscriptet en Dødelighed af 3018, eller 583 større end den ovenfor angivne. Ja Franckenau den Ældre (i hans Brev til Schelhammer l. c.) anfører for en enkelt Uge en endnu større Dødelighed, i det han siger: „Diebus caniculariBus graviter admodum sæviebat contagium, sed initio Septembris ad summam 'ακμὴν tandem pervenerat, adeo ut una eademque septimana ter mille & centeni aliquot homines misere deleti fuerint". Det er forresten interessant af dette Haandskrift at erfare Mortaliteten paa Lazaretherne, der angives til 1254, nemlig for 7de Uge 155, for 8de 147, for 9de 192, for 10de 88, for 11te 158, for 12te 161, for 13de 106, for 14de 96, for 15de 90 og for 16de 61. Endog uden Hensyn til at Flere, baade før og efter de i Beregningen medtagne Uger, ere døde paa Sundheds-Commissionens Lazaretter, maa en Dødelig-

Drager man fra dette Tal 322 som muligviis døde af andre Sygdomme, hvilket neppe er beregnet for ringe, da som bekiendt under enhver stærkt grasserende Epidemie næsten alle andre Sygdomme antage Epidemiens Charakteer, men føier til Differentsen et Tal af 1000 for en utvivlsom for ringe ansat Dødelighed, omtrent 500 for dem, der maae antages at være døde af Pesten i Kiøbenhavn fra 1ste Nov. 1711 indtil dens totale Ophør i Foraarsmaanederne af det paafølgende Aar [1]), fremdeles 500 for Pestens Offere i de fra Kiøbenhavn, under Epidemien, afspærrede Forstæder, og 500 for de af samme bortrykkede Soldater og Matroser[2]), især efter Flaadens Hiem=

---

hed, som den givne, med Sandsynlighed ansees for ringe; navnlig gielder dette om den 10de Uge i Sygdommen, da Dødeligheden voxede til en saa overordentlig Grad. Af den mig ihændekomne Afskrift af Manuscriptet kan ei heller tydeligt sees, om kun Wodruffs Lazareth eller begge Lazarether tillige ere meente; der staaer: „døde af Lazaret".

[1]) Bøttcher siger endog (l. c. S. 77), at Pesten i det paafølgende Aar bortrykkede 3 til 4000 Mennesker (Anno sequente duodecimo qvidem continuavit (lues pestifera) sed multo remissius, hinc stragem non ultra tria vel quater mille hominum reliquit.) Men i hans Beregninger maa i Almindelighed mere end det Halve fradrages.

[2]) At de mange Dødstilfælde, der indtraf mellem de hiemkomne og i Hospitalerne optagne Matroser og Soldater, ikke ere beregnede med i den givne Mortalitets=Liste for 1711, er tydeligt nok af de ringe Summer, der anføres for Ugerne i December Maaned. Som allerede ovenfor bemærket gik ingen Dag efter Flaadens Hiemkomst forbi, uden at 10, 20 eller flere Liig, deels fra Qvæsthuset, deels fra Ladegaarden og de andre militaire, extraordinaire Hospitaler, bleve udførte til Begravelse, og hvis man blot med det laveste Tal vil beregne den daglige Dødelighed blandt det Militaire til 10, maatte den ugentlige Mortalitet alene af dette have beløbet sig til 70, da Listen derimod for hele Staden kun har respective 51, 47, 41, 28 og 22. Vil man indvende, at de som oftest andensteds i Landet, tildeels i Udlandet hiemmehørende og i Kiøbenhavn sig kun temporairt opholdende Soldater og Matroser ikke bør komme med i Beregningen over Mortaliteten i Kiøbenhavn: da bør dette indrømmes, og jeg har derfor ansat Tallet paa de af Pesten i hele Aaret men især efter Flaadens Hiemkomst døde Solda=

komst i Slutningen af November: faaer man 23,000 som det omtrentlige Antal af de, af den her beskrevne Epidemie bortrykkede Mennesker, i Kiøbenhavn og dens Forstæder. Erik Torm (p. a. St.) angiver Tallet paa dem, der i Kiøbenhavn døde af Pesten fra April til sidst i October, til 22,000 Mennesker; hvilket altsaa omtrent stemmer med den her giorte Beregning[1]). En lignende Mortalitet antager den samtidige Mag. Jacob Munss[2]). Derimod beregner den til Reguleringen af Kiøbenhavns Rensning i Begyndelsen af November nedsatte Commission (see ovenfor) den allerede da stedfundne Dødelighed til 24—25,000 Mennesker; hvilken Beregning, om den endog, som den burde, tillige omfatter de i Kiøbenhavns Forstæder af Pesten Bortrykkede, dog upaatvivlelig er for stor. Dette gielder endnu mere om Dr. Bøttichers Angivelse af 40,000 Mennesker, der fra Midten af Junii Maaned til Aarets Udgang skulde være døde af Pesten[3]). Efter den af mig an-

---

ter og Matroser saa lavt, fordi jeg kun vilde have dem medregnede, som havde Hiem i Kiøbenhavn, og af disse var der ikke faa, fornemmelig Matroser. Det maa erindres, at længe førend Flaaden i Slutningen af Nov. vendte tilbage, vare Syge paa Hospitalsskibe sendte hiem til Kiøbenhavn og optagne i Qvæsthuset, hvor mange smittedes af Pesten og døde; og skiøndt Callisen (p. a St. S. 34), antager at de, der døde paa Qvæsthuset, ere optagne i Mortalitets-Listen, og at den større Dødelighed blandt Mandfolk end blandt Fruentimmer fra Midten af October Maaned deraf kan forklares: saa indseer jeg dog ingen Grund til, at de Døde fra Qvæsthuset skulde være optagne i Stadens Mortalitets-Liste til een Tid, og udelukkede til en anden.

[1]) Riegels (p. a. St. S. 741) siger, at Pesten i Aaret 1711 henrev 23,996 (skal være 23,976) Mennesker i Kiøbenhavn, men begaaer aabenbar den Tankeløshed, at overføre hele Aarets, af ham maanedsviis specificerede Dødelighed paa Pestens Regning.

[2]) See hans Autobiographie i Giessings Jubellærere II D. 1 B. S. 287—309.

[3]) Ab hoc termino (a medio mensis Iunii) lues pestifera ad exitum anni usque crudeliter, cum interitu plusquam 40,000 hominum, tyrannidem exercuit suam. L. c. p. 77.

tagne Beregning døde saaledes noget meer end en Trediedeel af Kiøbenhavns Befolkning (omtrent 60,000 Mennesker) eller henved Halvdelen, naar man vil tage Hensyn til at Stadens sædvanlige Folketal var formindsket ved de Mange, der vare udvandrede af Frygt for Pesten, og ved de ikke Faa, som i høiere eller ringere Stilling toge Deel i Armeens eller Flaadens Krigsoperationer.

Med Hensyn til Mortalitets-Forholdet efter Kiøn, Alder og Formuesvilkaar indeholder den her til Grund lagte Angivelse af de, i de egentlige 19 Pestuger døde 20,822 Mennesker, følgende Oplysninger:

Uge.	Mænd.	Qvinder.	Drenge.	Piger.	Fattige.	Summa.
1ste	28	36	18	11	—	93
2den	25	41	25	13	—	104
3die	50	65	45	65	—	225
4de	73	110	72	85	—	340
5te	112	293	128	212	—	745
6te	187	418	180	241	—[1])	1026
7de	274	696	226	594	155	1945
8de	245	620	236	578	147	1826
9de	398	661	313	468	102	1942
10de	506	778	471	592	88	2435
11te	549	639	316	447	158	2109
12te	636	590	414	517	168	2325
13de	480	396	342	420	106	1744
14de	382	284	278	284	76	1304
15de	264	193	224	196	87	964
16de	176	112	134	126	60	608
17de	409	73	72	76	35	665
18de	73	54	44	50	13	234
19de	64	40	32	42	10	188
Summa:	4931	6099	3570	5017	1205	20,822

Det vil af denne Liste erfares, at Sygdommen, ligesom Tilfældet var i Helsingør, bortrev langt flere Fruentimre[2]),

---

[1]) Om den formeentlige Aarsag til at Antallet af de døde Fattige (ɔ: Fattigvæsenets Forsørgelse overgivne Personer) ikke ere anførte, see ovenfor S. 123.

[2]) Ilmoni (Bidrag til Nordens Sjukdoms-Historie S. 344) beretter, at

end Mandfolk, hvilket Callisen (p. a. St. S. 34) udleder deraf, at Kiønnet har svagere Kræfter og paavirkes stærkere af Angest og Frygt. Men foruden disse, vistnok meget antagelige Aarsager til Misforholdet, have vel ogsaa andre giort sig gieldende, saasom den større Pleie og Omhu, Qvindekiønnet af medfødt Medlidenhed skienkede de Syge, og den derved bevirkede større Foranledning til Smitte; men vel især Qvindekiønnets i det Hele overveiende Antal, hvilken Overvægt endnu mere maatte forøges derved, at saa mange Mandfolk i Krigsaarene ved Tienestepligt vare bortfaldte fra Staden. Hvad Sygdommens forskiellige Indflydelse paa de forskiellige Aldere angaaer, da er Listens Inddeling i Mænd og Drenge, Qvinder og Piger altfor ubestemt, til heraf at uddrage noget tilfredsstillende Resultat. Ved Qvinder og Mænd skal sandsynligen fortrinsviis forstaaes Gifte, eller i det mindste Individer over det 20de Aar; da derimod alle Individer under denne Alder ere indesluttede under Benævnelsen Piger og Drenge. Sygdommen synes imidlertid, naar man vil domme efter den Mortalitetsliste, der for Helsingors Vedkommende allerede er anført, og den, der senere med Hensyn til Pestens Udbredelse til Amager skal anføres, ikke at have skaanet nogen Alder, men omtrent at have viist sig lige fiendsk mod enhver [1]). Det fortiener ogsaa at fremhæves, at Epidemien udøvede en skadelig Indflydelse paa alle Frugtsommelige; i det de fleste af dem, hvad enten de bleve angrebne af Sygdommen, eller ikke, aborterede, i hvilken Tid af Frugtsommeligheden de end befandt sig. Heraf kan den ikke ubetydelige Mængde Fødsler, som Ugen fra 15de til 22de August fremviser, meer end nogen anden Uge i hele Aaret (see den første

---

Antallet af døde Qvinder under Pesten i Stokholm var mere end dobbelt, ja tredobbelt større end af døde Mænd.

[1]) I Stokholm var Antallet af døde Børn i Sammenligning med de Voxnes usædvanligt stort især i Epidemiens sidste Halvdeel. Ilmoni l. c.

Liſte S. 205), forklares; endſkiondt alle de ſaa tidligt fødte Børn, at de, paa Grund af manglende Livsevne, døde ſtrax efter Fødſelen, ligeſom alle dødfødte Børn uden al Tvivl ikke ere blevne optegnede i Fødſelslisterne. Det er allerede tidligere anført, at Peſten fornemmelig tog ſine Offere blandt de Fattige og de under-trangere Kaar levende Mennesker*). Erik Torm (l. c.) udtrykker ſig: „at der af Peſten døde 22000 Mennesker, alt ordinaire Folk". Iblandt Stadens næringsdrivende Borgere havde imidlertid Dødeligheden været ſaa ſtor, at Regieringen, efter Peſtens Opher, maatte træffe Foranſtaltninger til paany at ophielpe endeel Næringsveie, ved Indkaldelſe af duelige Individer fra Udlandet. Jøderne, ſom paa Grund af deres iſolerede Levemaade, der paa den Tid var det i en langt ſtørre Grad end nu, ikke ſielden forſkaanedes under Epidemier, maatte i Kiøbenhavn ved denne Leilighed dele Skiebne med de Chriſtne. Indtil Begyndelſen af Auguſt Maaned var intet Peſttilfælde forekommet iblandt dem, men ved den Tid døde tvende Jøder; hvorfor Nationen under 4de Aug. indgik til Sundheds-Commiſſionen med Begiering om at maatte udføre deres Syge „til det Huus, ſom de havde bygget udenfor Nørreport", og at maatte begrave de Døde efter deres egne Ceremonier i deres egen Kirkegaard og ved deres egne Folk; hvilket ogſaa bevilgedes. Desuagtet udbredte Sygdommen ſig efter denne Tid med ſtor Voldſomhed iblandt Jøderne. Af de Jødefamilier, der lede meget af Peſtens Ødelæggelſer, var ogſaa den i Kiøbenhavn boſatte Familie Mengs. Dette var Aarſag til, at efter Peſtens Opher udvandrede Hovedet for denne Familie, Profeſſor og Emaillemaler, Iſmael Mengs, Fader til den verdensberømte Konſtner Anton Raphael Mengs, med de faa Efterlevende til Tydſkland.

---

*) Forholdet var omvendt i Stokholm. Ilmoni (l. c) ſiger: de Fattige vare mindre disponerede for at døe end de Formuende(?).

Af mere anseete eller bekiendte Mænd døde i Kiøbenhavn af Pesten kun Faa, tildeels af den Grund, at saa mange af Stadens rige og mere betydelige Familier vare udvandrede. Iblandt de af Sygdommen bortrevne Læger ere R. Wagner, J. Lahme*), og de tvende medicinske Candidater Kelp og H. Riber i det Foregaaende nævnede; jeg maa her tilføie, at ogsaa Dr. Med. Herfort faldt som et Offer for Pesten (hen=imod dens Opher i Midten af November Maaned). Dr. Macculoch mistede sin Kone, ligesom Dr. Bottcher sin Datter. 8 Amtsmestere døde, foruden en stor Mængde Barbeersvende. Jeg kunde navngive de ikke faa Pestpræster, over 20 i Tallet, og Liigbærere blandt Studenterne, der faldt under Udøvelsen af det dem overdragne Hverv, hvis deres Navne frembød nogen Interesse. Af Stadens 32 Mænd, der fungerede som Qvarteer=Commissairer, vare allerede inden d. 28de Sept. 9 døde, og flere bortreves uden Tvivl senere. Sundheds=Commissionens Medlem, Commerceraad Horning, den designerede Raadmand Christian Meyer, Apotheker Scharffenberg, der havde siddet i den tidligere, allerede 1710 anordnede Sundheds=Commission, og flere andre, der stode i Relation til Sundheds=Commissionen, navnligen den i dens Tieneste saa virksomme Vagtmester Mechlenborg, undgik ikke den fælles Skiebne. Fremdeles bortrykkedes Conrectoren ved Kiøbenhavns latinske Skole, Joachim Kolichen, den tydske Præst ved Petri Menighed i Kiøbenhavn, F. G. Men=zer, indkaldt fra Pommern 1701, Sognepræsten paa Christians=havn, Mag. Chr. Danckel, begge Capellanerne ved Holmens Kirke, Christian Rose, „en i sin Tid berømmelig dansk og latinsk Poet, der havde det tilfælles med flere af samme Profession, at han døde i Armod," en af Stadens meest formuende Kiøbmænd,

*) Denne paa hiin Tid formedelst practisk Dygtighed, Uttrætteligheed og Frygtløshed berømte Læge maatte, forinden han selv smittedes, opleve, at hans hele Omgivelse bortrykkedes af Pesten, først hans Kone, der=paa hans Pige, saa hans Børn, det ene efter det andet, og endelig hans Kudsk.

Peter v. Hemmert, hvis hele Huus uddøde; en rig Godseier fra Fyen, Michel Seidelin, der kort i Forveien var flyttet til Kiøbenhavn, tre af Stadens Bogtrykkere, deriblandt den driftige og fortiente Villatz Jersin og Jørgen Bering, samt ikke faa „fornemme Demoiseller" og flere Andre.

Ved Pestens Ophør talte man 500 lukkede og ubeboede Huse i Kiøbenhavn*): et mere talende Beviis for Sygdommens uhyre Ødelæggelser kan vel ikke gives.

Det kunde, skulde man synes, ikke være anderledes, end at en saa stor og for øvrigt saa indgribende Begivenhed som den, hvorom Talen her har været, maatte have udøvet en mægtig og forbedrende Indflydelse paa Menneskenes hele Moralitet og Sædelighed, om ikke for, saa i det mindste, naar Stormen havde lagt sig, og det i Nød og Elendighed bestedte Folk atter var kommet til Besindelse og Eftertanke. Men endskiøndt den Tro var almindelig og fandt en Støtte i den Tids religiøse Overbeviisning, at den store Ulykke, som nylig havde overgaaet Staden, var et af det høieste Væsen fremtvungent Tugtens Riis, fornemmelst Menneskeslægtens Ugudelighed: saa var det dog langt fra, at den sandsynlige og rimelige Virkning af en saadan Tro, Menneskenes Forbedring, paafulgte. Dersom vi vilde domme efter den Tids Maalestok, da kunde vi lettelig i den Maade, hvorpaa de Efterlevende ved Calamitetens Ophør hengave sig til Munterhed og Glæde finde tilstrækkelige Beviser for denne Paastand. Neppe havde Pesten nemlig nærmet sig sin Ende, neppe var den Menneskemasse, som deels var bortflygtet, deels i Statens Ærinde bortskikket fra Byen, vendt tilbage, førend Kiøbenhavns Indvaanere ved allehaande Lystigheder, ved Maskerader, Julestuer, Kanefarter, Fastelavnsleier o. desl. deels gave deres Glæde tilkiende over at være undslupne Ulykken, deels søgte Erstatning for saa mange Savn og for de mange Sorgens Dage, de havde maattet giennemleve. Herom undervises vi

*) G. F. Fr. de Frankenau l. c. p. 379.

paa det Bestemteste ved følgende interessante Reskript til Stadens Politimester af 14de Januar 1712: „Saasom Vi „ikke uden med stort Mishag have maattet fornemme, hvorledes „adskillige gemene Folk af endeel forargelige Huse her i Vor „Kongelige Residentsstad sig til Drukkenskab, Løsagtighed og „videre derpaa følgende syndige og høist straffværdige Modt= „villigheder hengive, hvorved ei alene Gud i Himmelen for= „tørnes og foranlediges sit Vredes=Riis, som han nu saa „naadelig har bortlagt, igien til større Straf at tage i Haan= „den, men endog ved deslige ubetænksomme Menneskers utidige „Sammenløben ny Infection lettelig kunde foraarsages: da „til alt Saadant at forekomme, er vor allernaadigste Villie „og Befaling, at du forderligst overalt Patenter lader opslaae „med alvorlig Advarsel, at dersom nogen saadan utilbørlig „Sammen hver i Staden herefter skulde findes, være sig Jule= „stuer, Spillestuer eller deslige, Husverten eller Vert= „inden, som saadanne Forsamlinger tilsteder, første Gang skal „betale 20 Rdl. til Sundheds=Kassen, og desforuden staae „aabenbar Skrifte; og anden Gang Staden forvises. Lige= „ledes ville Vi og, at du ved samme Patenter strengelig lader „forbyde Ringkiøren her i Staden udi denne Vinter, under „Kanernes og Hestenes Confiscation til Sundheds=Kassen, i „Henseende til at formedelst Kanernes og Døknernes Om= „skiftelse til adskillige Personer den ulykkelige Contagion let= „telig igien kunde antændes". o. s. v. Af samme Grund for= bydes „Maskerader", Fastelavnsløben og anden utilbørlig „Væsen". Skiøndt disse Bestemmelser meest bære Præget af en reen Medicinalforanstaltning, saa kan der ingen Tvivl være om, at de muntre Glæder, hvortil Befolkningen hengav sig, ogsaa fra et andet Synspunkt vakte Forargelse. I sig selv vil dog kun Rigoristen uden Menneskekundskab falde paa at fordømme de naturlige Udbrud af Glæde og Lystighed, efter saa megen udstaaet Sorg og Dødsangst; og jeg skulde ikke have tilladt mig en Yttring som den fremhævede, hvis der ikke gaves andre Grunde for den Mening, at den overstandne

Ulykke ikke bevirkede nogen Forbedring, eller udslukkede de heftige og slette Lidenskaber, som ved saa mange Omstændigheders Sammenstød under Pesten vare vakte og nærede. Mangel paa Sky for Eiendomsrettens Uantastelighed, de Udsvævelser, som store Pengemidlers Overgang til forhen fattige Personer foranledigede*), den Ligegyldighed, hvormed Døden var seet under Øinene, det ringe Værd, et Menneskeliv derved havde faaet, den profane Maade, hvorpaa de meest rørende Handlinger, Siælenes Forberedelse til Døden, Ligenes Begravelse o. s. v. forrettedes, eller endog ganske undlodes, kort sagt, den ubundne Maade, hvorpaa Egoismen i enhver Retning havde havt Leilighed til at vise sig paa en Tid, da de fleste menneskelige og guddommelige Love vare suspenderede eller manglede Kraft — disse vare især Aarsagerne, der i den Grad omstemte og forhærdede de menneskelige Gemytter, at de umueligen saa snart kunde være skikkede til Forbedring. Derfor spordes endnu lang Tid efter de stærke og kun seent sig tabende Domninger af det i Farens Tid mægtigt oprørte Lidenskabernes Hav.

Tager man Hensyn til den i det Ovenstaaende beskrevne Sygdoms intensive Kraft og afgiorte Smitsomhed, til de mange uheldigt sammenstødende, tildeels allerede udviklede Omstændigheder, en blodig Krigs Fortsættelse, de i Kiøbenhavn nedsatte Sundheds-Commissioners, især den tidligeres, Mangel paa Erfaring, tildeelt Myndighed og iboende selv-

---

*) Betegnende ere følgende Vers, skrevne midt under Pesten, d. 3die Sept. 1711, af Hereren ved Kiøbenhavns latinske Skole, Bergendal:

Dulcis odor lucri — sed quem tot funera spirant,
Dira exhausta luc, quam mihi tristis odor!
O redeant meliora aliis, minus aurea nobis
Tempora, pestifera diffugiente lue!

(See Prof. og Rector N. L. Nissens Skoleprogram for 1813.)

stændig Kraft, den Omstændighed, at Pesten paa en Maade overrumplede Kiøbenhavn, forend den tilstrækkelig var proviantеret, den deraf følgende Umueligheд ganske at afspærre Hovedstaden fra dens nærmeste Opland, endelig Smitsottens Udbredelse fra Helsingør til Landsbyerne i det nordlige Sjælland før Udstedelsen af de egentlige og vel udarbeidede Pestanordninger af 1ste August o. fl. a.: da vil man finde det mere begribeligt, om Pesten havde udbredt sig til og ødelagt alle Danmarks Provindser, end at den, som Tilfældet blev, indskrænkede sig til Kiøbenhavns nærmeste Omegn og enkelte Kiøbstæder og Landsbyer i det øvrige Sjælland, samt til Møen. Det var ikke blot ved det første Rygte om at Pesten havde forplantet sig til Hovedstaden, at mange, baade enkelte Personer og hele Familier, flygtede ud paa Landet; men ogsaa efterat det var aldeles bekræftet og eiensynligt, at denne Landeplage grasserede i Hovedstaden, ja efterat den næsten havde berørt ethvert af Byens Huse, næsten enhver Families Medlemmer, skeete det Samme, uden at der fra Sundheds-Commissionens Side lagdes betydelige Hindringer i Veien for denne for Landet saa overordentlig farlige Udvandring; maaskee af den Grund, at man med Hensyn til Kiøbenhavns slette Proviantering ikke ugierne saae, at den blev befriet for saa mange tærende Munde som mueligt. Som et høist skadeligt Exempel i denne Henseende virkede en Kiøbenhavnsk Præsts, Knud Tommerups, Opførsel, da han i Slutningen af Julii Maaned modløs flygtede ud paa Landet, efterat han fra Prædikestolen, i en talrig Forsamlings Nærværelse, havde kaldt Kiøbenhavn et Sodoma og Gomorra, og opfordret Enhver, som kunde, til at forlade denne, formedelst dens Ugudelighed til Ødelæggelse indviede Stad. Ligesom denne Mands Fremgangsmaade paa den ene Side vakte den største Indignation og Harme, saaledes bevægede den paa den anden Side en talrig Masse Mennesker til at efterkommme hans Opfordring, i det de ansaae det for vist, at ingen Frelse mere

var at haabe i Kiøbenhavn. Hvilken Fare herved maatte opstaae for de Steder, som de Flygtende valgte til Ophold, maa være indlysende for Enhver. Ja hans Trods imod den Uvillie, som han ved denne sin Opførsel havde maattet vække hos enhver Rettænkende, og ikke mindre hans Ligegyldighed for den Fare, hvorfor han udsatte de Landboere, hos hvem han havde fundet et Tilflugtssted, var saa stor, at han efter sin Flugt paany, ikke af Skamfuldhed eller for at vende tilbage til sin Pligt, men i aldeles private Forretninger viste sig i Staden, for kort efter atter at begive sig ud paa Landet. At Modløsheden ogsaa i Kiøbenhavn ved hans ubetænksomme og utilgivelige Fremgangsmaade maatte tiltage og bidrage til i høi Grad at forøge Pestens i og for sig rædselsfulde Virkninger, er begribeligt*) Ikke mindre skadelig for Landets Sikkerhed var den umiddelbare Samfærdsel, som Landboerne havde med Kiøbenhavns Forstæder, hvorhen Sygdommen tidlig udbredte sig, og hvor den snart herskede med samme Heftighed, som i Staden selv. Naar Bønderne havde bragt deres Varer til det udenfor Nørreport anordnede Torv og solgt dem, indlogerede de sig i Almindelighed, især hvis de kom langveis fra, i Forstædernes smittede Vertshuse, uden at ændse den Fare, som derved maatte opstaae for dem selv og deres By. Ja Tankeløsheden eller Frækheden gik saa vidt, at de ikke sielden afhentede og hiembragte Klædningsstykker og Bohave i deres af Pesten bortrykkede Slægtninges Huse. Saaledes skeete navnlig i August Maaned en Indberetning til Sundheds-Commissionen, at en Bonde fra Stavnsherred adskillige Gange havde været med sin Vogn, og afhentet Gods fra sin af Pesten døde Svogers Huus udenfor Vesterbro, og derved havde foranlediget Pestens Forplantelse til sin By (Varpelov). Ikke

---

*) At Sag fra det Offentliges Side blev anlagt imod ham, er allerede tidligere (S. 112) fortalt; men det er mig ubekiendt hvad Udfald den fik, eller om den i det Hele ledte til nogen Domfældelse. Det er vist, at de Samtidige med stor Spænding saae Udfaldet imøde.

ſtorre Eftertanke viſte en af Sundheds=Commiſſionens egne Embedsmænd, Spiſemeſteren paa Wodruffs Lazareth, der i egne Anliggender og paa egen Haand, uden Hensyn til den Fare, han derved maatte foranledige, reiſte til Roeskilde, medens dette Hoſpital endnu var opfyldt af Peſtſyge. Til de ikke faa Klager, der fremførtes for Sundheds=Commiſſionen over dens Officianter paa Peſt=Lazaretterne, hørte ogſaa den, at de lode de Syge, ſom formaaede at betale dem nogenlunde klækkeligt, forlade Sygeſtuerne uden at giennemgaae den befalede Quarantaine. At mange af disſe umiddelbart fra Hoſpitalet have begivet ſig ud paa Landet, er høiſt rimeligt.

Under disſe Forhold var Peſtens Forplantelſe til Kiøbenhavns nærmeſte Omegn næſten unndgaaelig, og tidlig traf denne ſørgelige Skiebne det lille frugtbare Land, Amager, ſom allerede da var Hovedſtadens meeſt umiddelbare og, hvad visſe Livsfornødenheder angik, eneſte Forraadskammer, i det Melk og allehaande da brugelige Havevarer daglig indførtes af Landets Beboere, uden at nogen tilſtrækkelig Forſigtigheds=regel i denne farlige Tid betryggede Indbringerne af disſe Nødvendigheds=Artikler for Smitte. Først henimod Slutningen af Auguſt traf man den hensigtsmæssige, men dog altid kun halve Foranſtaltning, at de Amagerkoner, ſom bragte Havevarer til Byen, for deres egen Sikkerheds Skyld, forbødes at ombringe deres Varer i Huſene, men anviſtes beſtemte Pladſer i Staden, hvor de kunde ſidde og falbyde dem. Peſten udbrød derfor næſten ligeſaa tidligt paa Amager, ſom i Hovedſtaden, og uindſkrænket af Læger og Medicinalforanſtaltninger, udbredte den ſig her med yderſte Voldſomhed. Først i October Maaned, da Sygdommen allerede var i Aftagende, ſynes Sundheds=Commiſſionen ſpecielt at have rettet ſin Opmærkſomhed paa denne lige ſaa vigtige, ſom ſørgelige Begivenhed. Ved denne Tid anmodede Commiſſionen den før omtalte „Medicus“ Hans Riber om at begive ſig ud paa Amager, for i Byerne der at underſøge Tilſtanden med Hensyn til den grasſerende Sygdom og derom at conferere med Stads=

physicus Eichel. Amtsforvalteren paa Kiøbenhavns Amt, Rode, blev det paalagt at vise ham al Bistand i denne hans Forretning. Ifølge de Undersøgelser, H. Riber nu anstillede, havde Sygdommen allerede i lang Tid udbredt Skræk og Elendighed blandt Indbyggerne; en overordentlig stor Mængde Mennesker, af ethvert Kiøn, enhver Alder og Stand, dog meest af de ringere og fattige Klasser, vare i kort Tid døde, og Mange laae endnu syge og døende; Landets Beboere manglede ikke alene Læge og Medicamenter, men ogsaa den fornødne Tillid til disse; ingen Forsigtighedsregler, for at forhindre Smittens større Udbredelse, iagttoges; men enhver overgav sig med taalmodig Resignation til sin Skiebne. Paa Grund af denne beklagelige Underretning søgte Sundheds-Commissionen endelig at bibringe Beboerne bedre Tanker om Nytten og Nødvendigheden af Læger, Medicamenter og de paabudne Forholdsregler, og lovede at overlade dem, dog mod Betaling, en Chirurg, „da ingen Medicus kunde erholdes", Lægemidler og en Liigvogn, men betingede sig Pestlovenes strenge Efterlevelse. Disse Bestræbelser synes imidlertid ikke at have giort synderligt Indtryk paa Amagerne. Den 15de Oct. indfandt en Deputation af fire af Dens Beboere sig for Sundheds-Commissionen, og afgave den Erklæring, at de ikke vilde modtage den dem tilbudte Liigvogn, men lovede paa hele Dens Vegne, at hver By skulde holde en egen Vogn til dette Brug; de ansaae Separationen imellem de Syge og Friske, især mellem Ægtefæller, Forældre og Børn for aldeles umuelig; de erklærede sig uvillige til at lade deres Syge henbringe i særskilte Huse; de benegtede, at der i deres Byer skeete Misbrug med Ceremonier*) ved Liigbegiængelser, med Tractementer i denne

*) At mange overflødige, baade kostbare, og især under smitsomme Sygdommes Grassseren yderst farlige Ceremonier og Skikke have fundet Sted blandt Bønderne i Danmark ved Begravelser, er deels ved det Ovenstaaende antydet, deels fremgaaer det noksom af det, der ifølge nedarvet Skik endnu ert emmelig almindeligt Brug. Naar f. Ex. Nogen, der ikke ganske er Almisselem, er død i Kiøbenhavns søndre Birk

Anledning, som skulde skee paa de Borde, hvorpaa Ligene havde ligget, med Benyttelsen af de Afdødes Klæder, navnlig Fruentimrenes Kaaber o. s. v., og hvad endelig Barberere og

---

(og upaatvivlelig i mangfoldige andre Egne af Sjælland og det øvrige Danmark), udsendes endnu den Dag i Dag, faa Timer efterat Dødsfaldet er skeet, en Pige i Sørgedragt med en „Svippe" (et lille Riis eller Qvist) i Haanden, for at indbyde Slægtninge og Andre, med hvilke den Afdøde stod i Forbindelse, til at overvære Ligets Optagelse af Sengen, Vaskning og Klædning. Efter denne Indbydelse indfinder Konen i hver indbuden Familie sig i Liighuset, og der dannes en Forsamling, som hos de mere Velhavende kan beløbe sig til 40 Personer. De beværtes og forblive i Liighuset 3 à 4 Timer (Klædegilde). Een eller to Dage før Begravelsen hiemhentes Liigkisten, og der skeer da Indbydelse og Forsamling, som ovenanført; kun at de mere fierntboende Slægtninge, der ikke kunde faae Underretning strax ved Dødsfaldet, nu ogsaa indfinde sig (Kistelæg). Til den egentlige Begravelse indbydes og indfinde sig, foruden Slægtninge, de af Byen, med hvilke Familien staaer i Forbindelse, og ved denne Leilighed ogsaa Mandfolkene, ofte 60 Personer og derover; desuden indbydes alle Byens Mandfolk, unge og gamle, til at drikke „Sæl Øl" (Sjæløl? — Æreøl, Gravøl), hvilken sidste Forsamling dog sielden skeer i Liighuset selv, men i en anden Gaard, hos en med Sørgefamilien Nærbeslægtet. I Liighuset opholde sig, førend Liget udbæres, Følge og Bærere omtrent 3 Timer, og beværtes rigeligt med Mad- og Drikkevarer, tildeels i samme Værelse, hvor Liget staaer I de fleste Sogne føres nu Liget ind i Kirken og bliver der staaende, medens Liigtalen holdes (eller, som Bonden udtrykker sig, „den Afdødes Testamente" oplæses), og nogle Psalmer synges; i andre Sogne nedsænkes Liget strax i Graven, og Talen holdes ved den aabne Grav, eller efter dens Tildækning i Kirken. Efter Begravelsen gaaer Følget hiem i Liighuset, for at spise til Middag, og forbliver der til langt ud paa Natten (først Kl. 2 eller 3 om Natten spises til Aften). Alle disse Ceremonier og Forsamlinger, Klædegilde, Kistelæg og Begravelse, finde Sted uden Hensyn til, om den Afdøde er bortrykket af en smitsom Sygdom, eller ikke; thi Bonden har i Regelen ingen Frygt for Smitte, især vel formedelst hans Tro paa en bestemt Tilskikkelse; maaskee tillige, fordi smitsomme Sygdomme sielden give et langvarigt Sygeleie, hvilket han frygter mere end Døden.

Medicamenter angik, som man havde lovet dem, afsloge de reent ud at modtage dem, „da de ingen gode Tanker havde om dem." Det lader til at Sundheds-Commissionen i det Hele har ladet sig imponere af Deputationens bestemte Erklæring, i det den kun paalagde Amtsforvalter Rode at drage Omsorg for, at Taarnby-Kirkegaard, paa hvilken Gravene deels vare slet bedækkede, deels aldeles aabne, blev forhøiet med Jord; og sendte ham en Barbeer, Martin Johann Wentzel, „for dog at forsøge, om de syge Amagere ikke, næst Guds Bistand, ved hans Cur og Medicamenter skulde befinde sig bedre, end ved deres egne indbildte Maader og Opinioner." Den Trudsel, der ved samme Anledning faldt, at Sundheds-Commissionen, hvis Amagerne ikke godvillig skulde begvemme sig til Separation imellem Syge og Friske, vilde indgaae til Kongen med Begiering om, at de ei tillodes at komme ind i Staden uden deres Privilegiers Fortabelse, har neppe frugtet noget, da Kiobenhavns Beboere i høiere Grad trængte til Amagerne, end disse til hine.

Uagtet denne lidet tilfredsstillende Medicinalforfatning paa et Sted, der laae Centralpunktet for al Danmarks Sundhedsvæsen saa nær under Øinene, tog dog Sygdommen, efterat den især i Maanederne August og September havde raset med en overordentlig Voldsomhed, fiendeligen af i October og November, og var ved Udgangen af denne sidste Maaned saa godt som ophørt [1]). Om den ved Pesten foraarsagede Dødelighed iblandt Amagers stærkt sammentrængte Befolkning vil man kunne giøre sig et Begreb, naar man erfarer, at Antallet af de Døde, der efter Middelforholdet af de 10 foregaaende Aar skulde belobe sig til 85, i Pestaaret steeg til over 1200 [2]).

---

[1]) Imidlertid ringedes dog ikke førend i Mai Maaned i det paafølgende Aar (d. 10de) første Gang igien over Liig efter Pesttiden.

[2]) Hr. Pastor Woldike, Sognepræst for Taarnby-Menighed paa Amager, hvem jeg her skylder offentlig at bevidne min Tak for den Interesse, hvormed han har fulgt nærværende Arbeide, har meddeelt

Af de andre Kiøbstæder i Sialland, foruden Kiøbenhavn og Helsingør, vides kun Roeskilde, Kiøge og Hillerød at være blevne angrebne af Pesten. Til førstnævnte By antager man at den er bleven tilført af Udvandrende fra Kiøbenhavn i Slutningen af Julius eller tidlig i August Maaned. Den opnaaede dog her ingen synderlig Udbredning, idet kun enkelte Huse bleve smittede, og synes atter at være ophørt allerede i Begyndelsen af October*). Den lærde og dygtige

---

mig flere ikke uvigtige Details angaaende Dødeligheden paa Amager, baade i Aaret 1711 og, for Sammenligningens-Skyld, i de nærmest sig til dette sluttende Aar. Af Taarnbyes Kirkebog erfares, at Antallet af de Døde i dette Sogn i de foregaaende 10 Aar havde været mellem 31 og 60 aarlig, i Alt 433, altsaa omtrent 43 aarlig. I Aaret 1710 steeg de Dødes Antal til 121, hvoraf 47 Baadsmænd og Styrmænd, som fra 16de Sept. til 13de Dec. dog især i Sept., landsattes fra Flaaden. I Begyndelsen af 1711 var Mængden af de Døde ikke paafaldende stort, dog noget større end i et sædvanligt Aar, nemlig 52; men efter den Tid tiltog Antallet, især fra 24de Julii, saa at der i Julius i Alt jordedes 41, i August 272, i September 275, og i October 90. I Nov. gik de Dødes Tal ned til 13, og i December døde kun 6. I det andet Sogn paa Amager, Store Magleby, hvor Middeltallet af de Døde for de 12 Aar før 1711 af Kirkebogen sees at have været lidet over 42 aarlig, steeg Mortaliteten allerede i Aaret 1710 til 67, men var i Pestaaret selv 455. Der døde altsaa i Alt i begge Sogne i dette Aar 1207. Det er i Kirkebøgerne ikke angivet, hvor mange der bortrykkedes af Pesten og hvor mange af andre Aarsager; men ved at fradrage Middeltallet af Døde i et sædvanligt Aar, vil man omtrent have Antallet af Pestens Offere. Med Hensyn til de Dødes Kiøn og Alder indeholde Kirkebøgerne saa detaillerede Oplysninger, at man vanskelig skulde have ventet at finde dem saalangt tilbage i Tiden, og under saa betrængte Omstændigheder. Kun ved 32 Personer er Alderen ikke angivet. I begge Sogne døde der, med Fradrag af disse 32, af Mandkiønnet 537, af Qvindekiønnet 638. Under 1 Aar var 50; imellem 1 og 5 Aar 108; imellem 5 og 10 Aar 111; imellem 10 og 20 Aar 239; imellem 20 og 30 Aar 209; imellem 30 og 40 Aar 148; imellem 40 og 50 Aar 122; imellem 50 og 60 Aar 100; imellem 60 og 70 Aar 49; imellem 70 og 80 Aar 30; og imellem 80 og 90 Aar 9.

*) Af Behrmanns historisk-topographiske Beskrivelse af Roeskilde (Kiø-

Conrector ved Byens latinske Skole, Magister Henrik Plate, blev bortrykket af den grasserende Sygdom [1]). Først henimod Aarets Slutning eller maaskee først i Begyndelsen af det næste Aar viste Pesttilfælde sig iblandt nogle Personer af den ringere Stand i Hillerød, tilførte ved Klædningsstykker, der vare udpasserede fra Kiøbenhavn [2]). Men her blev det meest ved Skrækken, da Sygdommen, strax efter at have viist sig, igien ophørte.

Fra Roeskilde udbredte Sygdommen sig paa Landet, i de nærmest omkringliggende Herreder, uden dog at opnaae nogen betydelig Høide. I en mere sydøstlig Retning viste Pesttilfælde sig meget tidlig i Greve Landsby, $3\frac{1}{4}$ Miil fra Kiøbenhavn paa Kiøge Landevei, hvor det første Pestlig blev begravet d. 22de Julii. I samme Retning trængte Sygdommen frem til Stævns Herred, og til den lille Ø Møen. Til denne Ø sendtes fra Kiøbenhavn, ifølge Beboernes Begiering, den 2den October en hamborgsk Barbeersvend, Johannes Günter, med den Anbefaling fra Sundheds-Commissionen, „at han skulde være temmelig god i sine Sager, da han havde været i Danzig i Contagionens Tid og giort Tieneste." I en mere sydvestlig Retning naaede Sygdommen til Andersskov Gods og omliggende Rytterdistrict, navnlig til Gierlev Sogn, hvor Bønderne formelig satte sig op imod de giorte Anstalter, idet de ikke vilde taale, at de af Pesten Bortdøde skulde begraves uden Ceremonier. Ifølge en Conseils-Befaling af 8de Sept. skulde de Gienstridige bringes til

---

benhavn 1832) S. 163 og 168 sees, at Kirkegaardene til de to nu nedlagte Kirker i denne By, nemlig St. Hans's og St. Mortens Kirke, blandt andre bleve benyttede til Pestliigs Begravelse.

[1]) Giessings Jubellærere. 2 D. 1 B. S. 168.

[2]) En Bager fra Hillerød, Peter Jensen, havde under sit Ophold i Kiøbenhavn opbrudt Øvrighedens Segl i sin af Pesten bortrykkede Søsters „meget inficerede" Huus, pakket hendes Seng- og Gangklæder i Sække, og bragt dem med sig til Hillerød (Sundheds-Commissionens Forhandlingsprotocol under 21de Januar 1712).

Bremerholm og straffes med at arbeide i Jern. Tildeels paa Grund af disse stedfundne, i deres Virkninger saa høist skadelige Uordener udgik under samme Dato et Rescript til Amtmændene i Danmark, hvori de alvorligen bleve paamindede om, at overholde de til Forebyggelse af den smitsomme Sygdom udgangne Forordning af 1ste August, især dens Art. 32 og 33, og tillige at indgive Betænkning om Tienligheden af ved enhver Landsby at indgrøfte egne Kirkegaarde, hvor Pestligene, enten de havde Kiste eller ikke, kunde begraves inden 24 Timer.

Var Sielland desuagtet, paa Grund af Omstændighederne, paa en Maade opgivet med Hensyn til Smittens Udbredelse, blev derimod, i det mindste til en Tid, alt Mueligt opbudt for at frelse det øvrige Danmark, ved at afbryde ethvert Samqvem med den smittede Provinds, ligesom de paabudne Foranstaltninger med den yderste Strenghed bleve overholdte. Ingen, af hvad Stand han end var, maatte passere fra Sielland uden Kongens egenhændig underskrevne Pas [1]) og dog først udholde en streng Quarantaine. Døde Nogen under Quarantainen, skulde dette straxt og umiddelbart indberettes til Kongen selv, og hans videre Bestemmelse afventes, forinden de Øvrige, der vare blevne i Live, turde gaae af Stedet. Havde endelig de med Pas forsynede Personer udholdt Quarantainen, skulde de meddeles Attester, hvori de selv og deres Effecter paa det Nøiagtigste vare beskrevne [2]). Ved disse og lignende Foranstalt-

---

[1]) Da Commandanten i Nyborg desuagtet havde ladet den russiske Ambassadrice (see ovenfor S. 70) og en Geheimeraadinde Juel passere, der vel havde Pas fra Conseilet i Kiøbenhavn, men ikke egenhændigt underskreven af Kongen, fik han en skarp Irettesættelse. (Geheime-Archivet.)

[2]) Geheime-Archivet. Selv de fra det Kongelige Hof i Colding afsendte Kielderbetiente, der skulde afhente Kongens Viinkielder i Corsør, maatte ikke træde i Land, og Viinfadene maatte med Toug trækkes igiennem Vandet ombord og paa samme Maade debarquieres i Nyborg.

ninger, der tildeels fik deres Kraft ved de store Vanskeligheder og den Tidsspilde, som paabyrdedes de Reisende, lykkedes det at afholde Pesten fra de tilgrændsende Øer og Jylland. Kun et eneste Menneske (foruden den i det Foregaaende, S. 70 omtalte Kokkedreng i Kongens Følge) vides at være død af Pesten i Fyen. Det var en Fremmed, der havde skuffet den i øvrigt strenge Opsigt og indsneget sig til Nyborg; han blev straxt kiendt, indesluttet i et affides Huus og strengt behandlet efter Anordningerne. At nogen Eftergivelse i Sjællands strenge Afspærring, fornemmelig med Hensyn til Adgangen fra Søsiden til Kiøbenhavn, paa Grund af den i Hovedstaden stigende Hungersnød, senere indtraadte, er i det Foregaaende (S. 144 flg.) fremhævet, uden at dog denne Omstændighed medforte Smittens Udbredelse til Provindserne; tildeels vel fordi denne Frihed saa lidet benyttedes.

Derimod kunde Pestens Overførelse til det Punkt i Hertugdømmet Slesvig, der, under den mod Sverrige næsten udelukkende i dette Riges tydske Provindser førte Landkrig, tiente som Mellemstation for de fra Kiøbenhavn oversendte Krigsfornødenheder, ikke forhindres. Allerede i Julii Maaned fandtes der 13 Syge, lidende af mistænkelige Tilfælde, paa de Skibe, der havde overført Artilleriet til den ved Kielerfiordens Munding beliggende lille Fæstning, Frederiksort*). Ved straxt at sende disse til Quarantaine-Anstalten paa Saltholm lykkedes det vel denne Gang at undgaae Faren; men ved senere Transporter og ved det uundgaaelige Samqvem imellem Garnisonen paa den ene Side og de ankomne Søfolk og Artillerister paa den anden, især med Fruentimre, som vaskede Linned for disse, trængte Pestsmitten ind i Fæstningen. Her havde den allerede i flere Maaneder havt Leilighed til at rodfæste sig, inden man skienkede den synderlig Opmærksomhed. End ikke 18 Slavers Død i Slutningen

*) Reskript fra Frederik den Fierde til Conseilet i Kiøbenhavn, dat. Rendsborg d. 29de Julii 1711.

af 1711, under de mistænkeligste Symptomer, kunde bevæge Fæstningens Chirurger, hvis Anskuelser formodentlig paavirkedes af høiere Indflydelser, til at erklære den grasserende Sygdom for Pest. Først i Midten af Sommeren 1712, da de Dødes Antal daglig voxede, maatte man tilstaae Sandheden, og Fæstningen blev erklæret for smittet. Imidlertid havde Sygdommen formedelst denne „troløse“ [1]) Adfærd og den derved bevirkede uhindrede Samfærdsel udbredt sig videre til Nabostæderne og de omkringliggende Landsbyer, saa at en temmelig udbredt pestagtig Sygdoms Tilstedeværelse i begge Hertugdømmer ikke lod sig negte. Efter Overlæg mellem den Kongelige og Hertugelige Regiering blev nu Frederiksort, Rendsborg, Itzehoe, Glückstadt, Altona, hvorhen Sygdommen havde naaet, og nogle mistænkte Landsbyer omgivne af en militair Cordon. Lægerne fik Befaling til i Trykken at udgive Anviisninger, saavel til Sygdommens Forebyggelse, som dens Behandling, og til at sørge for, at de nødvendige Lægemidler vare tilstede i Apotheterne. Saasnart det mindste Tegn til Smitte yttrede sig i et Huus, blev det straxt spærret og omgivet med en Vagt. De Dødes Begravelser skeete med megen Forsigtighed. De Helbredede henvistes til Hospitaler eller Hytter paa Marken, hvor de maatte opholde sig i 6 Uger. Senge, Sengeklæder, Bohave, der kunde modtage Smitte, ja endog Husene selv, naar det kunde skee uden Fare for Naborhusene, bleve opbrændte [2]). Paa denne Maade lykkedes det næsten overalt i begge Hertugdømmer, navnlig i Staden Slesvig, hvor nogle Huse allerede vare smittede ved Sengeklæder fra Rendsborg, at qvæle Pestsmitten i Fødselen [3]);

---

[1]) Waldschmidt de singularibus quibusdam pestis Holsatiæ. Kilon. 1721 (Alb. Halleri disputationes. Tom. V. p. 550).

[2]) Waldschmidt p. a. St.

[3]) I Flensborg blev en Kiøbmands Familie angreben af Pesten, saa at hans hele Huus, paa ham selv og endnu en Person nær, uddøde; men ved Magistratens Aarvaagenhed udbredte Sygdommen sig ikke

saa at Pestens Offere, med Undtagelse af de i de omtalte Byer og Fæstninger faldne, ikke bleve mange. Pesten hørte endelig aldeles op i disse Egne, efterat den svenske Hær under Stenbock og senere en russisk Hær, efter det for de Danske saa ulykkelige Slag ved Gadebusch i December 1712, rykkede ind i Hertugdømmerne.

Frygten for den i Hertugdømmerne grasserende Pest foranledigede med Hensyn til det nu pestfrie Danmarks Betryggelse en Forordning af 10de Oct. 1712, hvorved alle Reiser fra Hertugdømmerne til Kongeriget, uden behørigt Sundhedspas, under Livsstraf forbødes. Enhver Reisende skulde melde sig for de Kongelige Deputerede, General Jobst v. Scholten, Ridder, Geheimeraad Andreas Fuchs, Ridder, og Geheimeraad Christopher Blome, Ridder, og enten af een af dem eller af dem Samtlige lade sig examinere. Blev Nogen, uden et Sundhedspas fra disse, truffen over Grændserne, skulde han strax nedskydes, og Alt, hvad han havde hos sig, paa Stedet opbrændes. — Allerede i August havde (efter Hoier) de Lyneborgske og Bremiske Regieringer havet al Forbindelse med Holsteen, Slesvig og Danmark.

---

videre i Staden. (A. Hoier Frederik den Fierdes Historie i Manuscript.)

Fierde Afdeling.

Skiondt Pesten, der i de to første Decennier af det attende Aarhundrede giennemlob den største Deel af Europa, i Hovedsagen overalt, hvor den viste sig, bevarede samme Charakteer, medførte dog de forskiellige Landes climatiske Forhold, den Omstændighed, om Pesten optraadte om Vinteren eller Sommeren, dens Sammentræffen med andre epidemiske eller endemiske Sygdomme, Befolkningens Levemaade, Charakteer o. s. v. saadanne Nuancer i Massen af dens Symptomer, at vi med Hensyn til dens Fremtræden i Kiøbenhavn og Omegn ikke kunne lade os tilfredsstille med de flere, om end nok saa noiagtige Skildringer af dens Væsen, som haves fra andre af Europas større Byer. Det var fornemmelig mod Slutningen af Epidemien, efterat dens Kraft var brudt, at de locale, tildeels individuelle Eiendommeligheder*) kunde træde frem og giøre sig gieldende, paatrykkende den paa et enkelt Sted her-

*) Det var en af de Erfaringssætninger, der udgik som Resultat af de mange Beskrivelser over den paa hiin Tid og paa forskiellige Steder grasserende Pest: at, med Undtagelse af de egentlige pathognomiske Symptomer, vare de øvrige Sygdomsphænomener ikke lidet forskiellige, rettende sig efter de Angrebnes individuelle Forhold og Sygdomsanlæg. Haeser: Hist.-pathol. Untersuchungen als Beiträge z. Gesch. der Volkskrankheiten. Th. 2 S. 353.

ſkende Epidemie et noget afvigende Præg. I det Foregaaende er det Mærkeligſte med Hensyn til Kiøbenhavns Beliggenhed, dens Indvaaneres huuslige, dietetiſke og medicinſke Forhold o. ſ. v. berørt. Jeg maa her endnu komme tilbage til en hidtil ikke nokſom fremhævet Omſtændighed, der dog upaatvivlelig i denne Henſeende er af ſtørſte Vigtighed, jeg mener den ſig til en ſtor Deel af Danmarks Befolkning i ſtørre eller mindre Grad udſtrækkende ſcorbutiſke Cachexie, der, efter alle ſamtidige medicinſke Forfatteres Beretning, paa de Tider maatte betragtes ſom en af de fordærveligſte ſtationære endemiſke Sygdomme her i Landet*), og der i ſin acute Form havde en paafaldende Lighed med Peſten. Grunden til denne maa fortrinligviis ſøges i Beboernes Drikfældighed og øvrige ſæregne Levemaade. Fra Arilds Tid har Nordboen været i Orde for ſin Tilbøielighed til ſtærke, berusende Drikke. Et mægtigt Stød fremad i denne Retning var ſkeet omtrent hundrede Aar før den Periode, ſom her beſkæftiger os. I det 15de og 16de Aarhundrede var det vanſkeligt for de ubemidlede Claſſer i Samfundet at tilfredsſtille denne Tilbøielighed, fordi de fleſte da brugelige ſtærke Drikke, Viin, Lybſk og andre fremmede Ølſorter, maatte tilføres udenlands fra og vare forholdsviis mere eller mindre koſtbare. Imidlertid var de Riges Ødſelhed og Umaadelighed i denne Henſeende grændſeløs, og Exemplet, de gave, ſmittende for de Fleſte, der paa nogen Maade ſaae ſig i Stand til at gjøre dem det efter, ſaa at Landets Formue paa det Føleligſte angrebes. En anonym Forfatter, der levede ind i det 17de Aarhundrede, beretter, at, med Hensyn paa den daglige Levemaade i Dan-

*) Qui scorbutum morbum nostrum danicum endemicum in dubium vocare student, ili ut crassissimi ignorantes cerebrum non in capite sed in calceo gerunt. Böttcher l. c. p. 181. Ogſaa i Sverrig var Skiørbug paa hiin Tid en meget almindelig Sygdom; ligeledes i en ſtor Deel af Tydſkland, navnlig i de til Øſterſøen grændſende Provindſer. Haeſer: a. St. 2 Th. S. 257.

mark, var det almindeligt at sidde og drikke Nat og Dag og tømme det ene Bæger efter det andet. I Indledningen til Forordningen af 1ste April 1606 siger Christian den Fierde, at det ofte hændes, at Qvinderne i Drukkenskab ligge deres Børn ihiel. Da samme Konge i Aaret 1621 vilde raade Bod paa dette Fylderi og dets ulykkelige Følger, ved at forbyde Indførselen af fremmede Ølsorter og negte de Borgerlige Tilladelse til at drikke Viin ved deres Gilder, aabnede han just derved Leiligheden for det vel billigere, men for Sundheden ulige skadeligere Brændeviins*) Overhaandtagen her i Landet. Denne Drik blev i kort Tid saa almindelig, og dens Misbrug steeg til en saa høi Grad, at nu Drikfældighed udbredte sig til alle Samfundets Classer. Det

---

*) Brændeviin, sandsynligviis opfundet af Araberne i det 13de Aarhundrede, havde allerede i længere Tid her i Landet været kiendt og anbefalet som Lægemiddel (saaledes af Henrik Smidt i hans Lægebog fra 1555), førend det benyttedes som oplivende og berusende Drik. Dette synes først at være skeet i Slutningen af det 16de eller Begyndelsen af det 17de Aarhundrede. Tidligere nemlig finder man i de ikke faa Optegnelser, man har paa forbrugte Drikkevarer til Barsel- og Bryllupsgilder, aldrig Brændeviin nævnet. Første Gang var dette maaskee Tilældet ved det Convent-Gilde, som i Aaret 1598 blev holdt i Everdrup i Siælland (Pontoppidan: Eutropii Philadelphi oeconomiske Balance S. 179). Men det hele Forbrug af Brændeviin ved samme beløb sig kun til 3 Potter, medens der af Rostokker- og indenlandsk Øl fortæredes mange Tønder. Saaledes var Brændeviinsdrikkeriet da endnu i sin Barndom. I en af Borgerne i Svendborg 1619 antagen Vedtægt hedder det: „at Ingen maa udskiænke Viin, Brændeviin, Miød eller anden Drik, naar Brudefolk eller Barselqvinder fulgtes til Kirke, saafremt de derfor ikke vilde stande til Rette efter Recessen (Rohmann: Skildringer af den danske Historie. Odense 1844. S. 103). Af Th. Bartholins Skrift (Medicina Danor. domest. S. 14, 339, 340) sees, at hans Landsmænd i Midten af det 17de Aarhundrede godt forstode sig paa at uddrage Brændeviin af Frugter, Ølbærme o. s. v. ligesom ogsaa af Byg og Rug. Pontoppidan (a. St. S. 181) antager, at fremmede Krigsfolk, navnlig de polske Hielpetropper i Krigen fra 1657 – 1660, væsentlig have bidraget til at giøre denne Drik almindelig.

gik saa vidt, at Regieringen fandt det nødvendigt at paalægge Præsterne ikke at holde gudelige Forsamlinger med deres Sognefolk om Eftermiddagen, af Frygt for, at de da skulde være berusede [1]). En større Afholdenhed var ikke indtraadt henimod den Periode, da den her beskrevne Pestepidemie udbredte sine Ødelæggelser. Det 17de Aarhundredes berømteste danske Læge, Thomas Bartholin, havde offentlig lært, at det for Sundheden og med Hensyn til den her i Landet brugelige Levemaade var nødvendigt at nyde varmende og spirituose Drikke, at Vand vel var en stor Velgierning af Naturen, men at den daglige Nydelse af Vand var yderst skadelig [2]). Skiøndt dette Raad forudsatte et maadeholdende Brug af stærke Drikke, opfattedes det langt anderledes af den store Hob, der i samme kun fandt en Undskyldning for eller vel endog en Opfordring til Umaadelighed i disses Nydelse, somsteede det til Bedste for deres Sundhed. Bøttcher bevidner, at Indvaanerne saavel i Kiøbenhavn som i alle danske og norske Provindser vare hengivne til Umaadelighed i Drik, i daarlig Viin, slet Øl, men fornemmelig i Brændeviin. Han angiver Antallet af Brændeviinsbrændere alene i Kiøbenhavn paa hans Tid til over tusinde [3]). — I en ikke ringere Grad vare de da brugelige Spiser og næsten alle øvrige stedfindende diætetiske Forhold skikkede til at fremkalde og nære den omtalte scorbu-

---

[1]) Allen's Haandbog i Fædrelandets Historie S. 414.

[2]) L. c. p. 315—381.

[3]) L. c. p. 81: Hacce in Metropoli ultra mille zythi caustici destillatores adsunt. Skiøndt dette Tal aabenbart er meget overdrevet og maa vurderes efter samme Maalestok som næsten alle Bøttchers's Talstørrelser, (de nærværende Brænderiers Antal i det saa meget udvidede og langt mere befolkede Kiøbenhavn udgiør knap en Femtedeel beviser det dog sikkert, at et uhyre Forbrug af Brændeviin fandt Sted i denne By. Efter de aarlig fra Kiøbenhavns Politikammer udgivne Generaltabeller over Laugenes Interessenter var Brændeviinsbrændernes Antal i Aaret 1727 her i Staden 200; 1743 var det steget til 328, men er senere faldet, saa at det 1771 kun udgjorde 280 og ved Udgangen af forrige Decennium kun 153.

tiske Cachexie. De tre Dage om Ugen nødes saltede eller røgede Kiødspiser, de fire andre saltede eller tørrede Fiskespiser, og jo federe disse vare, med desto større Velbehag. I Almindelighed kogtes saa store Portioner, at de kunde holde Ugen ud (Gammelmad). At der anrettedes med ferske Kiød- eller Fiskespiser eller med Grønsager, hørte til Sieldenhederne. Th. Bartholin, der i længere Tid havde opholdt sig i Udlandet og der vant sig til en anden Levemaade, fortæller, at ved Hiemkomsten Sveden brast frem paa hans Pande, naar han saae eller lugtede disse uhyre Saltmadsanretninger[1]), men tilfoier, at han snart vendte tilbage til Fædrenes Skikke, da han vel erkiendte ferske Kiødspiser for gavnligere for de med varmere Naturer begavede Beboere af Frankrig, Italien og Spanien, men derimod salte Spiser for de til slette Vædsker, Skiørbug og Hypochondrie disponerede Danske[2]). Et saadant offentlig fremsat Udsagn af en Mand, til hvem hans Samtidige satte den største Tillid, maatte nødvendigviis giøre Ondt værre og endmere befæste en under de daværende Forhold yderst fordærvelig Levemaade. Ved Siden af disse her fremhævede Udskeielser og Feilgreb i Spise og Drik maa en væsentlig Aarsag til Skiørbugs almindelige Udbredelse søges i de dalevende Danskes, især Kiøbstedboernes, Ladhed og Ulyst til enhver Bevægelse, der laa udenfor deres daglige og professionelle Bedrift. „Før Maaltidet hvile de," siger Bartholin, „efter Maaltidet døse de" („**Ante pastum quiescunt nostri & post pastum torpent**"[3]); og han synes tilbøielig til paa den hele Nation at anvende det med Hensyn til Klostertienerne i Sorø digtede Smædevers:

---

[1]) L. c. p. 391. „Ad solum odorem vel conspectum talium ciborum in madorem solvor, tanta salis, etiam visi, in sudore pellendo potestas."

[2]) L. c. p. 248. „Recentem carnem calidioribus quidem in Gallia, Italia, Hispania utiliorem concedo; at nobis salita præstantior est, cacochymia, scorbuto, hypochondriaco affectu torpentibus".

[3]) L. c. p. 380.

„Monachorum famuli sunt omni tempore tardi;
Sudant quando vorant, frigescunt quando laborant.“

Den nævnte Forfatter, der ikke alene anseer Skiorbug for arvelig, men ogsaa for smitsom, udleder endelig dens Overhaandtagen endnu af en, som han siger, mindre bekiendt Grund, nemlig den ved Giestebude herskende Sædvane, af Mangel paa Glas, hvis Brug da endnu ikke almindelig var indført[1]), at lade samme Pocal gaae Bordet rundt fra Giest til Giest[2]). — Saaledes blev Skiorbug almindelig udbredt over hele Danmark, saaledes formaaede den at complicere alle forekommende Sygdomme, ja selv at indvirke paa en endnu mægtigere Fiende af Menneskeslægten, Pesten, af hvilken jeg nu skal give et Billede, saaledes som jeg, fornemmelig efter Bøttcher's Beskrivelse, har opfattet det.

Sygdommen begyndte gierne pludselig[3]) uden Forløbere og, mærkeligt nok, i de fleste Tilfælde omtrent Klokken 6 om Eftermiddagen. De Syge bleve angrebne af mere eller mindre heftige, dog som oftest kortvarige Kuldegysninger, der giennemfore hele Legemet og vare ledsagede af idelige Gabninger og Leddemodenes Skielven. Derefter fulgte en mere eller mindre stærk Hede med brændende Hud, tør Tunge, uslukkelig Tørst og Madlede. Kræfterne nedsloges øieblikkelig i en utrolig Grad,

---

[1]) Olaus Magnus, den bekiendte svenske Erkebiskop og Forfatter, der levede i Midten af det 16de Aarhundrede, angiver som Grund, hvorfor Drikkekar af Glas saa sielden saaes paa Nordboernes Borde, at være den, at de drak sig fulde og da satte deres Fornøielse i at slaae de skrøbelige Glas istykker. (Historia de gentibus septentr. etc. Rom. 1555. l. 13. c. 38).

[2]) L. c. pag. 386: „Dici non potest quam id propagando Scorbuto inserviat, siquidem & halitu & saliva Scorbuto infectus cantharum inficit potumque, vicinoque labem istam, si careat, communicat,
— sicut grex totus in agris
Unius scabie cadit, & porrigine porci,
Uvaque conspecta livorem ducit ab uva.

[3]) „Quos *morbi* tetigit *fulmen* etc. *Hebenstreit* de homine sano & ægroto carmen pag. 189.

saa at de Syge ofte ikke formaaede at bevarge sig bort fra det Sted, hvor de vare trufne af Sygdommen, og senere hverken vare i Stand til at dreie og vende sig i Sengen eller yde sig selv den mindste Hielp. Hertil sluttede sig i Almindelighed den yderste Grad af Modløshed og Fortvivlelse. Der indfandt sig Hovedpine, især i Panden, Svimmel, Susen og Klingen for Ørerne, Smerte i alle Lemmer, fornemmelig i Skuldrene og over Lænderne. - Mange faldt nu hen i en dyb, lethargisk Søvn, - der ofte varede 24 Timer eller derover, og begyndte da at rase; hos Andre viste Raseriet sig strax, ledsaget af Sovnløshed og Hierteangst. Nogle Saadanne, der manglede det nødvendige Opsyn, saaes forvirrede*) at løbe om paa Gaderne, eller overvældede af Mathed at segne til Jorden paa offentlige Steder, udbredende Skræk og Forfærdelse. Nogle kastede sig med Uro og med vilde og fordreiede Blik frem og tilbage i Sengen, aldrig i Stand til at kunne finde Hvile; andre laae slove og dorske med bedøvede Blik, skiøndt uden Søvn, uopmærksomme for og urørte af Alt. Øinene vare hos de Fleste ildrøde, injicerede; Pupillen ofte udvidet, Ansigtet enten blaaligblegt, indfaldent, eller rosenrødt, opsvulmet. Pulsen var yderst forskiellig, snart svag, langsom og sammentrukken, snart fuld, hurtig, ulige, udsættende. Allerede meget tidlig i Sygdommen viste der sig hos de Syge en Tilbøielighed til Blodflod, fieldnest formedelst active Congestioner til enkelte Dele, hyppigst formedelst en chemisk Forandring, - en sand Opløsning af Blodet; og da især hos saadanne Individer, som allerede lede af Skiørbug. Blodtabet var enten stærkt, voldsomt og dræbte da de Syge i meget kort Tid; eller Forholdet var omvendt; det viste sig fra de forskielligste Hulheder, fra

---

*) Ilmoni (l. c.) fortæller om Epidemien i Stockholm, at det ikke sieldent var Tilfældet, at Børn paa 8 à 10 Aar „ligesom triumpherende" gik Døden i Møde, i et Slags Extase, med begeistret Tale og Bønner. Affyngen af Psalmer, Forudsigelse af den nærforestaaende Død og andre saadanne særlige Phænomener.

Munden, Næsen, Lungerne, Maven, Tarmcanalen (som Blodgang), fra Urinblæren og Frugtmoderen. De fleste frugtsommelige Koner, der angrebes af Sygdommen, fore ilde, i hvilken Maaned af Svangerskabet de end vare, hyppigst efter foregaaende Moderblodstyrtninger *). — Sygdomsbilledet antog hos de forskiellige Individer et noget afvigende Præg, idet snart et snart et andet Organ, efter de Lidendes forskiellige Sygdomsanlæg, snart flere samtidig angrebes af Smerte og forstyrret Function. Alle disse locale Lidelser havde dog det tilfælles, at de meget hurtig gik over i en ondartet, koldbrandagtig Betændelse. Hos nogle Syge viste der sig saaledes brændende Hede og Rødme paa Læberne, Tungen, i Ganen, Svælget o. s. v., med vanskelig og smertefuld Nedsynkning; denne Mund- og Halsbetændelse antog snart en ondartet Charakteer; der indfandt sig fort Troske, fort Overtræk paa Læber og Tænder, hyppigt under Udviklingen af en eiendommelig Hudlidelse paa Læberne, hvilken Lægerne efter dens Udseende kaldte Peberkorn; hele Svælget, især Mandlerne, angrebes af Koldbrand; de Syge fik en aadselagtig Lugt af Munden, og Nedsynkningen baade af Læge- og Lægemidler umuliggiordes. Andre Syge lede af Hoste, ofte af den voldsomste Art, af Hæshed, Sidesting og andre Tegn paa en Brystbetændelse, med paafølgende ildelugtende Udspytning; nogle af Smerter i Hjertekulen, Qvalme, Bræknin af en gul, undertiden spanskgrøntlignende, ofte blodblandet, fort og stinkende Materie; andre af vanskelig og smertefuld Urinering. Hyppigst lede de Syge dog af skiærende Smerter i Underlivet, af Vindoppustning og Buglob, hvorved en tynd, ildelugtende, forskielligt udseende, i Almindelighed fort eller blodblandet, Materie udtomtes. Ikke sielden vare flere af disse locale Lidelser samtidig tilstede hos samme Individ. Foruden

*) For den lægekyndige Læser behøver jeg neppe at fremhæve, at det for en stor Deel just var ved den hyppigere Forekomst af Blodflod, at det her i Danmark herskende scorbutiske Sygdomsanlæg gav sin ovenfor antydede Indflydelse paa den Kiøbenhavnske Pestepidemie tilkiende.

ovennævnte Beskaffenhed af Urinen, fandtes den ofte at være af stærk ildrød Farve, aftagende i Mængde under Sygdommens Fremgang mere og mere, indtil den standsede aldeles; undertiden var den vandklar, undertiden med, undertiden uden Bundfald og saaledes af meget ulige Beskaffenhed. Hos mange Syge afløstes Hudens brændende og tørre Hede af en meer eller mindre rigelig Sved, der i enkelte Tilfælde var uden Lugt, men i de fleste udbredte en afskyelig Stank. At de egentlig saakaldte Nervesymptomer ikke kunde mangle i en Sygdom, der angreb Livsprincipet saa dybt som denne, er begribeligt. Sielden saaes derfor nogen Syg, der ikke led af Besvimelser, Hikke, Hiertebanken, idelige, ofte meget voldsomme Krampetrækninger især i Underextremiteternes *) og Diets Muskler, Skielven af Læber, Tunge og Hænder, Senehopninger, ophævet Kraftytring i de naturlige Aabningers Sluttemuskler, for ikke her at gientage flere allerede ovenfor berørte, herhenhørende Symptomer. Sandserne vare almindeligviis i høi Grad slovede, fornemmelig Hørelsen og Synet. De fleste Syge lede tillige af Syner og Sandsebedrag; og ikke Faa viste Tilboielighed til Selvmord. De meest fremtrædende, sieldnest manglende og Sygdommen meest betegnende Phænomener vare dog de, som frembøde sig paa Hudens Overflade, eller i det under samme liggende Kiertelsystem; deels som blaaligfarvede Pletter, frembragte af underløbet Blod (Ecchymoser), der hyppigst viste sig smaae som Loppestik (Petechier),

---

*) Bøttcher (a. St. S. 150) fortæller, at det undertiden ved de hestige Krampetrækninger skeete, at Lemmerne gik ud af deres Leddeforbindelser, f. Ex. Laarbenets Hoved ud af Hofteskaalens Leddehuulhed. Men Rigtigheden af denne hans Fortælling bliver noget mistænkelig derved, at han tilføier, at slige Luxationer aldrig behøvede Chirurgens Hielp, men at de af sig selv atter gik tilbage. Han omtaler en 18aarig Pige, paa hvem under anførte Omstændigheder begge Laarene vare gaaede af Led, og som uden nogen Haandhielp („sine ullius chirurgi manus operatione, quæ in ejusmodi casibus nullius utilitatis ac nunquam svadenda vel admittenda) lykkelig kom sig.

undertiden større som langagtige Striber (Vibices); deels som rosenagtige Betændelser og Vandblærer (Phlyctæner); deels som Pestkul og Brandbylder; deels endelig som Hævelser i de lymphatiske Kiertler, Buboner. De anførte Lidelser i selve Huden forekom paa forskiellige Dele af Legemet, som oftest paa Brystet, Underlivet og Armene, og udbredte sig derfra til Ryggen og Underextremiteterne. Pestkul (Carbunculi) og Brandbylder (Anthraces) udviklede sig i Cellevævet under Huden paa de forskielligste Dele af Legemet, i de fleste Tilfælde paa Brystet, i Nakken, paa Ryggen, Armene og Laarene, i Nærheden af Leddene, undertiden i Pungen, paa Fingrene og Tæerne. De begyndte snart med en mørkfarvet Plet i Huden fra et Peberkorns til en Negls Størrelse, snart med en Blære eller Materieblegn, der indeholdt en skarp, mørkfarvet, blodblandet Vædske. De voxede snart baade i Dybden og paa Overfladen, idet de hyppigt trængte sig ned til de underliggende Been, angribende, foruden Huden og Cellevævet, Muskler, Sener, seneagtige Udbredninger, Kar o. s. v., og ofte opnaaede Størrelsen af en Mandshaand eller derover. De gik enten over i tør Brand, saa at de angrebne Dele fik Udseende af et brændt Kul (Pestkul), eller over i sugtig Brand (Brandbyld). De vare under deres Udbrud stedse ledsagede af voldsomme Smerter i de omgivende Dele, fornemmelig naar de havde deres Sæde paa Brystbenet, i Panden, omkring Navlen, i Nærheden af Leddene eller i Pungen. Overlevede de Angrebne Sygdommen, saa efterlode altid disse Brandbylder et stort og dybt Ar. Undertiden gik enkelte Yderdele, der paa denne Maade angrebes, som Tæer og Fingre, tabte. Buboerne viste sig hyppigst i Lysterne, mindre hyppig i Axelhulhederne, i Drekiertlerne (Parotiderne), paa Halsen og i Svælget. De vare mere eller mindre smertefulde efter deres Sæde og Beskaffenhed. De vare snart blege, blaaligfarvede, blode, snart røde og haarde. De gik hyppig over i Bollenskab; undertiden fordeelte de sig under Sved.

Enkelte Syge, især i Epidemiens Begyndelse, døde bort, førinden Sygdommens charakteristiske Kiendemærker, Carbunkler,

Buboner o. s. v., kom til Udbrud; ja ikke Faa bortrykkedes endog, uden at nogen egentlig feberagtig Tilstand lod sig tilsyne, rimeligviis paa Grund af Smittestoffets Intensitet og den Syges store Modtagelighed derfor. De fleste af disse døde apoplectisk. Heraf kan man for en stor Deel forklare, hvorfor baade kundskabsrige, erfarne og retsindige Læger kunde vakle i deres Dom, ja endog benegte Pestens Tilstedeværelse, uagtet den dog, som en paafølgende sørgelig Erfaring udviste, allerede herskede, saaledes som Tilfældet var baade i Helsingør og Kiøbenhavn. Mod Slutningen af Epidemien forekom paa den anden Side, deels formedelst den mindre intense Pestsmitte, deels formedelst den formindskede Modtagelighed for samme, ikke sielden Tilfælde, hvor Individer aabenbart havde Sygdommens charakteristiske Mærker, navnlig Buboner, uden enten at lide af Febertilfælde eller noget andet for Livet farligt Symptom. Ofte saaes saadanne Syge ubekymrede gaae omkring paa Gader og i Huse, hvorpaa allerede i det Foregaaende er anført Exempler.

Som i andre ondartede Sygdomme var ogsaa i denne Dommen over dens Udfald (Prognosis) vanskelig at affige, da ofte Syge med de værste Symptomer kom sig, medens andre med de bedste bukkede under. De Fleste døde paa Sygdommens tredie eller fierde Dag; nogle tidligere, andre senere. Overlevede de Syge den niende Dag, da kunde man fatte noget Haab. Alle, der strax i Sygdommens Begyndelse vare tilboielige til Søvn, endnu mere de, der faldt i en saadan, hvoraf de vanskelig kunde vækkes, svævede i Almindelighed i stor Fare; de døde gierne den fierde Dag med Sprinkler og Pestkul. Vildelse og Raseri var et ulige bedre Symptom. Jo yngre og stærkere de Syge vare, desto større Fare vare de underkastede. Var Sygdommen fremkaldt af Skræk, eller betoges de Syge strax efter dens Udbrud af Sorgmodighed, Haabløshed og stor Frygt, da var Døden næsten undgaaelig. Det Samme var Tilfældet, naar de Syges Kræfter øiebliklig nedsloges, eller naar de havde været udsvævende in Venere.

Næsten alle Nygifte laae under for Sygdommens Magt (Francke-nau p. a. St.). Alle Blodflod vare ildevarslende, hvad enten de viste sig giennem Næsen- og Fødselsveiene, eller giennem de mere usædvanlige Veie, Munden, Endetarmen, Urinrøret; og det baade som Tegn paa Blodets opløste Tilstand og som svæk-kende Moment. Derfor vare ogsaa alle de forskiellige Maader, hvorpaa det opløste Blod viste sig i Cellevævet under Huden, som smaae Pletter, Striber, Blodblegner o. s. v. faretruende, og det desto mere, i jo større Mængde de forekom. Bræknin g af en grøn, galdeagtig Materie, naar den af sig selv indfandt sig i Sygdommens Begyndelse, ansaaes i Almindelighed for et godt Tegn (Francke nau), dog uvist med hvilken Ret; men vedblev denne Bræknin g, var den intet mindre end glædelig. Diarrhoer, især de, som indstillede sig strax i Sygdommens Begyndelse, som vare voldsomme, ildelugtende, eller ledsagede af Colikssmerter, Vindoppustninger og Afgang af Blod, bebu-dede stor Fare. I et senere Tidsrum af den sig undertiden i Længden udtrækkende Sygdom kunde Diarrhoer af og til være gavnlige, idet andre faretruende Symptomer derved for-mindskedes eller ophørte. Men i Almindelighed ansaaes en træg Stolegang for en ulige gunstigere Omstændighed end det Modsatte. Det skeete undertiden, at de Syge paa Sygdommens tredie Dag pludselig og uventet, efter alle Smerters Ophør, fik Madlyst; disse døde gierne den fierde Dag under Udbrud af Sprinkler, Pestkul o. s. v. Sved var i de fleste Tilfælde et gunstigt, critisk Symptom; dog indfandt den sig undertiden i et saadant Overmaal, at den bortrev de Syge, som om de vare angrebne af „den engelske Svede", en yderst dræbende epi-demisk Sygdom, der i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede ogsaa ramte Danmark. Blev Sveden ildelugtende, cadaverøs, varslede den ilde. Bundfald i Urinen var hyppig et critisk Tegn; Udeblivelsen deraf et slet, saa at de Syge, hos hvem Urinen bestandig holdt sig klar, stedse svævede i Fare. Ildrød, sparsom, skidenfarvet, blodblandet, ildelugtende Urin tydede paa det Samme. Buboner i Lysferne, vel endog i Ryghuulheden,

ved hvis Fremkomst den Syges øvrige Lidelser aftoge, lode haabe et godt Udfald. Jo tidligere i Sygdommen de viste sig, desto bedre. Vare de røde, smertefulde og haarde eller gik over i Bollenskab, sattes de Syge som oftest udenfor al Fare den 6te eller 7de Dag. Vare de derimod blege, blaalige, uden Smerte, gav de efter for Fingerens Tryk, og vilde ingen Bollenskab indfinde sig, maatte Haabet om Nytten af denne Crise forsvinde. Undertiden fordeelte de allerede fremkomne Kiertelhævelser sig igien; skeete dette under en stærk og iøvrigt gunstig Sved, da kunde de Syge fatte freidigt Haab; i modsat Tilfælde maatte de belave sig paa Døden; især hvis Pestkul og Hududslet viste sig istedetfor de bortvegne Buboner. Brøde Kiertelhævelser frem udenfor de ovenfor anførte Steder, f. Ex. i Drekiertelen, i Mandlerne, i Spyttekiertlerne under Tungen o. s. v., var Faren overmaade stor, meest paa Grund af disse Kiertlers særegne Leie. Tunghørighed var saaledes i Almindelighed et slet Tegn, fordi det bebudede en tilstedeværende Svulst i Drekiertelen. Hos Scorbutiske efterlode de i Bollenskab overgaaende Buboner som oftest ulægelige Fistelskader. — Pestkul og Brandbylder vare stedse Tegn paa Sygdommens høie Grad, og yderst sielden gik de Syge, som paa denne Maade bleve mærkede, fra det med Livet, især hvis de viste sig samtidig paa flere Steder, indtoge en stor Flade, trængte i Dybden og fæstede deres Sæde i senede (aponeurotiske og tendinøse) eller for Livet vigtige Dele. — Tegn paa den nærforestaaende Død vare endelig matte og stirrende Øine, udvidet Pupil, lille og udsættende Puls, kold Sved, især kolde Underextremiteter, Senesprætninger, Fluejagen, Tab af Stemmen, Hikke, hyppige Besvimelser, krampagtige Sammentrækninger af Ansigtets Muskler, skarp tilspidset Næse, Øinenes idelige Aftørring, med faa Ord de almindelig i ondartede Sygdomme forekommende Dødsphænomener.

I Regelen anfaldt Sygdommen samme Individ kun een Gang, dog forekom enkelte Undtagelser fra denne Regel*).

---

*) Böttcher l. c. p. 49.

Efterſom de Syge angrebes tidligere eller ſildigere i Epidemien, vexlede Sygdomsbilledet noget, og de forſkiellige Sygdomstilfælde erholdt en tildeels forſkiellig Betydning. Saaledes vare i Julii og Auguſt Maaneder de gaſtriſk-biliøſe Tilfælde overveiende, og en vedholdende, af Beſvimelſer og ſtort Tab af Kræfterne ledſaget Bræknin var iſær ildevarslende. Mod Slutningen af Auguſt giorde de egentlig typhøſe Symptomer ſig fremherſkende gieldende. I denne Maaned og i Begyndelſen af September vare de Syge mere tilbøielige til Søvn og Sopor, ſenere mere til Raſeri. I Slutningen af September og Begyndelſen af October ſluttede voldſomme Smerter i Underlivet med Blodgang ſig til de øvrige Symptomer og bleve saa dræbende for de Angrebne. I October og November døde Mange, iſær Fuldblodige, paa fierde Dag, uden at noget Hududſlet havde viiſt ſig. I October ſaaes Buboner ofte at udvikle ſig i Underkiæve-Kiertlerne, i Svælget og Parotis med ſtørſte Livsfare for den Syge. Efter Bøttcher's Erfaring traadte ofte forſtiellige tilvante (habituelle) Sygdomme, ſom Moderſyge, Gigt, Aſthma, Bryſtlidelſer o. ſ. v. til*) og bidroge yderligere til at forvirre Sygdomsbilledet og vanſkeliggiøre Dommen om Udfaldet i de enkelte Tilfælde.

Obductioner og nøiagtige Underſøgelſer af Peſtligene bleve i hine Tider høiſt ſielden anſtillede. Foruden de i Almindelighed herſkende Fordomme mod Aabningen af menneſkelige Liig, giorde her ogſaa Frygt for at ſmittes ſig gieldende, og denne Frygt afſkrækkede endog de ivrigſte Anatomer. Morgagni ſelv undlod af denne Grund at anſtille Underſøgelſer paa Peſtligene, og paaberaaber ſig i denne Anledning vor Bartholins og Diemerbroecks Udſagn om den ſtore Fare derved. - Ja denne ſidſte, ſin Tids berømteſte Skribent om Peſten, navnlig om den i Nieimwegen 1635 herſkende Epidemie, vægrede ſig endog ved at ſee en i Maven af et Peſtliig funden Carbunkel, idet han ſagde: „han vilde hellere troe end ſee det"

---

[1]) l. c. p. 48.

Dog beretter Bötticher*), at han paa Pesthospitalet for begge Militair-Etaterne har aabnet flere Liig, og fundet sorte Pletter fra en Skillings til en Rigsdalers Størrelse og sande „Carbunkler“ (Pestful) i Hiertet, Lungerne, Maven, de tynde Tarme og Krøset. Blodet i Hiertet og de større Blodkar saaes aldrig sammenløbet eller klumpet, men flydende, opløst („putrescens“) og af en lyserød Farve.

Det vil neppe være uden Interesse at lære at kiende de theoretiske Anskuelser, som den Tids Læger nærede om Pesten og de pestagtige Sygdomme. Fra de ældste Tider af var man ogsaa med Hensyn til Menneskeslægtens Sygdomme ikke bleven staaende ved de Virkninger man saae, men man havde ogsaa søgt at udfinde deres Foranledninger, og det naturligviis meest ved en Sygdom, der formedelst sine uhyre Ødelæggelser maatte vække den største Opmærksomhed. Hippocrates havde først henviist til den guddommelige Vrede over Menneskenes Fordærvelse — til et *το θειον*, som den første og vigtigste Grund til Pesten. Denne Tro havde vedligeholdt sig hos Hedninger, Jøder og Christne lige til den Tid, vi her omtale; den var med forskiellige Modificationer lært af Galen, Avicenna, Prosper Alpinus og mange Andre. Uagtet senere Bestræbelser for noiere at bestemme denne Theorie og bringe den i Samklang med naturlige Aabenbarelser, havde saa berømte Forfattere som Fernelius, Paræus, Paracelsus, du Chesne og Andre ladet sig tilfredsstille ene med Troen paa den guddommelige Vrede, i Forbindelse med Læren om Himmellegemernes Constellationer, saaledes som Ægyptere, Arabere og senere Astrologiens Tilhængere havde dannet sig den. Diemerbroeck, denne berømte Forfatter og Fremstiller af den niemwegenske Pest, til hvem ikke alene hans Samtids, men ogsaa en lang Eftertids Læger tyede, naar de søgte om Raad og Trøst under pestagtige Sygdom-

---

*) l. c. p. 48. Dr. Block i Norrköping var den første svenske Læge, der vovede at obducere Pestliig (Ilmoni l. c. 2. D. S. 347).

mes Grasseren, havde nærmere forklaret det Hippocratiske *το θειον* derhen, at det var et vist smageligt Stof, en Gift, der paa den Almægtiges Bud og i den Hensigt at straffe Menneskeheden for begaaede Forbrydelser, fremavledes mod Naturens sædvanlige Orden og Kræfter og nedsendtes til den sublunariske Verden; at dette Peststof saaledes hverken maatte søges i en Forandring af Elementernes Blanding eller af deres Egenskaber, mindst i en Forraadnelse, som nogle tidligere Forfattere (navnlig Prosper Alpinus) havde lært; men at det var en ny Gift. Denne hele Diemerbroeckske Lære maatte aabenbart føre fra og ikke til videnskabelige Undersøgelser om Pestens Aarsager, og det var derfor et Held, at de fort efter følgende Læger, saa afhængige de end vare af Tidens religiøse Anskuelser, havde Selvstændighed nok til at emancipere sig fra Mesterens Banner. Man kom til den Overbeviisning, at hvor dunkel end den egentlige Pestgifts sande Væsen var, saa maatte dog de Aarsager, som fremavlede den, ikke søges blandt Stjernerne, men i den sublunariske Verden selv.

For nu mere bestemt at holde os til Tiden for den Kiøbenhavnske Pest og til den ældste af denne Stads samtidige Læger, der har offentliggjort sine theoretiske Anskuelser om dens Aarsager og Natur, til den ofterе forhen omtalte Bottcher, da hørte han, som de fleste af de daværende danske Læger, i Hovedsagen til den chemiatriske Skole, fornemmelig paa Grund af de heftige Kampe, som her i Landet af vor Ole Borch, understøttet af Thomas Bartholin, vare førte til dens Forsvar mod dens mange Modstandere, navnlig mod den berømte Polyhistor, Herman Conring. Denne af Sylvius i Midten af det 17de Aarhundrede stiftede Skole opfattede Livets Functioner som døde chemiske Processer, og maatte saaledes ydermere i Sygdommene see Virkninger af visse chemiske Love. Som nærmeste Aarsager til alle Sygdomme betragtedes Skarpheder, enten af en sur eller alcalisk Natur, og navnlig til de ondartede og pestagtige Febre, meente man,

laae en alcalisk Skarphed til Grund. Stedse indvirkede disse Skarpheder umiddelbart paa Legemets Vædsker, fortrinlig paa Blodet. Hvor dadelværdig end denne Theorie i sin Eensidighed maa kaldes, saa ledede den dog aabenbart, for at blive staaende ved Hypotheserne om Pesten, fra overnaturlige til naturlige Betragtninger. Böttcher vovede vel ikke at yttre nogen Tvivl imod, at det høieste Væsen oftere betiente sig af Pesten som af andre Landeplager, som et Middel til at straffe Menneskeslagten for dens Ugudelighed („quis non calleat, Deum tanquam summum vitæ necisque arbitrum, pestilentiæ sævitia delictorum nostrorum gravitatem sæpius plectere"), og henviser endog i denne Anledning til den af Biskop Brochmann i hans Bog, betitlet Manus Dei sive Institutio pia de peste, givne Udvikling af de 6 Aarsager til Pest [1]), men han lader dog ikke Guddommen virke ved overnaturlige Midler. Uden ganske at benegte nogle Himmellegemers, som Maane-Phasernes Indflydelse paa visse Sygdommes, navnlig Pestens Forværrelse [2]), for saavidt som denne kan udledes af physiske Grunde, forkaster han dog aldeles den Diemerbroeckske Forklaring af *το θειον*, ligesom det hele astrologiske Nonsens. Han kalder den af Plinius og Galen fremsatte Mening, at al Lykke udspringer af Himmellegemernes gunstige, al Ulykke af deres ugunstige Constellationer for falsk, og paastaaer, at disse Mænds Efterfølgere, Albertus Magnus, Albamazar, Fernelius, Unzer, Helmont, Lange og de flere

---

[1]) Disse 6 Aarsager ere: verbi divini contumax contemptus, — neglecta justitiæ administratio, regum & subditorum superbia; — rebelliones in magistratum; — vagæ libidines, — sacræ coenæ abusus.

[2]) Maane-Phasernes Indflydelse paa Epidemiernes større eller mindre Ondartethed havde i lang Tid, især efter det af Ramazzini givne Exempel, været Gienstand for Lægernes Jagttagelser. I Epidemierne 1698 og 1699 havde denne Indflydelse især været tydelig, da ved aftagende Maane næsten alle Angrebne vare døde, ved tiltagende næsten alle helbredede. (Haeser p. a. St.)

Andre, ved gaadefulde Ord (verbis portentosis) have villet bedrage den store Hob. Han udbryder: „gid Astrologerne holde sig langt borte fra Lægernes Helligdomme; thi hvad der ligger over os, rører os ikke“ (quod supra nos, nihil ad nos), og siger med Aristoteles: „Det er at fæste Lid til Astronomerne, et Andet at bedrages af Stiernernes Indflydelse“ (aliud est Astronomis credere, aliud astrorum influentiis decipi). Med disse hans fordomsfrie Yttringer stemmer det ikke ganske overeens, naar han med al Trohiertighed fortæller, at Pestens Udbrud i et vist Huus eller i en vis Familie stedse forud betegnedes ved et Varsel, idet saa mange Slag, ligesom af en Stok, lode paa Huusdøren, som der senere Tid efter anden vilde falde Offere for Pesten. „I mit eget Huus“, siger Bøttcher, „mærkede jeg tydeligt dette særegne Varsel, da min eneste Datter og otte Dage senere den Pige, der passede hende, angrebes og bortrykkedes af Sygdommen“ [1]). Som Veilighedsmarsager til ondartede og pestagtige Febre betragter han forskjellige Udslod (Effluvier) eller Uddunstninger (Exhalationer) saavel af den døde som levende Natur, der under visse gunstige Betingelser, f. Ex. stor vedholdende Varme, stor Fugtighed, mange Menneskers Sammenhoben, visse Vindes Indflydelse o. s. v., udvikles, optages i Luften, som den sande Bærer af Pestgiften, og meddeles de menneskelige Legemer. Deels paa disse Effluviers Forskiellighed, deels paa Luftens modificerende Indflydelse berver det avlede Giftstofs afvigende Egenskaber og derpaa igien Epidemiernes Forskiellighed. Pestgiften optages igjennem Maven (ved Spyttet), men

---

[1]) Denne Tro paa Pestens Forudbebudelse var et almindeligt Folkesagn. L. Paulini Gothus siger i sit i Stokholm 1623 udkomne „Pestilentzspegel“, at han, skiøndt han benegter, at de døde Menneskers Aander kunne vise sig, fæster Lid til dem, som berette under Pesttider at have seet, hvorledes en Nat tvende Engle svævede over en Stad, den lyse Engel pegende paa de Huse, som skulde straffes, den mørke slaaende med sit Mordersværd paa hvert Huus saa mange Slag, som der i samme skulde blegne Liig.

fornemmelig igiennem Lungerne og Huden, saa at altsaa slappe Constitutioner med store Porer meest ere tilbøielige til at optage den. Tilført Legemet paa disse Maader udøver Giften sine fordærvelige Virkninger umiddelbart paa Blodet, hvilken Vædske altsaa, og ikke Lymphen, han, i Modstrid med andre Lægers Mening, betragter som Pestens primære Sæde[1]). I Overensstemmelse med den chemiatriske Skole og navnlig med den af Sylvius udtalte Anskuelse erklærer han det som Skarphed virksomme Stof for at være af alcalisk, skarp og flygtig Natur. Dets umiddelbare Virkning, mener han, er at frembringe en Opløsning, en dissolutio putredinosa af Blodet, de næste Virkninger at foranledige en Forstyrrelse i alle vegetative og animalske Functioner, i Se- og Excretionerne, en Uorden i Nervefluidet og krampagtige Sammentrækninger i alle de Nerverne undergivne Systemer. Det af Pestsyge udtømte venøse Blod siger han stedse at have fundet flydende, af en skarlagenrød Farve, skummende, aldrig coaguleret eller adskilt, og vil deri finde den fuldkomneste Bestyrkelse af sin Theorie. Det er imidlertid neppe rimeligt, at enten han eller den Tids Læger med denne Pestgiftens alcaliske og volatile Natur have forbundet noget klart og tydeligt Begreb, ligesom det er vist, at de aldrig have anstillet nogen chemisk Analyse af Blodet[2]). Pestgiften beskriver han fremdeles som et uen-

---

[1]) Det er bekiendt, at man i den nyeste Tid igien helder til Humoralpathologien, og at man navnlig ikke er utilbøielig til at betragte Pesten som en primær Sygdom i Safterne; men blandt Tilhængerne af disse Anskuelser føres Striden endnu, om dens Sæde bør søges i Blodet eller i Lymphen. Bulard erklærer sig paa det Bestemteste for denne sidste Mening, at nemlig Pesten er Productet af en lymphatisk Opsugning. Det er interessant at see, at dette Spørgsmaal allerede paa hiin Tid af Lægerne fremsattes; endnu have imidlertid de chemiske Analyser ikke løst denne Strid.

[2]) De i den seneste Tid foretagne Undersøgelser af Veneblodet hos Pestsyge (af Robert) have i Gierningen eftervist et forandret Blandingsforhold, idet Vandholdigheden var 12—15 Procent over den sædvanlige; Trevlestoffets Mængde imellem 2—3 Gange

delig deelbart Stof, der formedelst sin Fiinhed (sin Hamositet, sine spicula alcalina, som han, ikke uanfægtet af iatromathematiske Ideer, kalder det) kunde giennemtrænge de mindste Aabninger. Optaget i Legemet, og efter der at have udovet sine Virkninger, kan Giftstoffet igien ved Contagium gaae over til andre levende Væsener, ja meddeles til visse døde, de saakaldte giftfængende Stoffer, hvori det kan opbevares Maaneder og Aar og føres i mange Miles Distancer, igiennem de forskielligste Climater, uden at tabe sin smittende Kraft, og hvorfra det paany kan overføres til Mennesker og Dyr. Contagiet, paastaaer han, kan udvikle sig af et smittet Individs Blod, af hans Aande, Sved, Excrementer, af Buboonmaterien, ja af Ligene. Imidlertid foranlediges ofte, siger han, Pestsmitten uden nogen saadan materiel Berørelse. Ofte saae han Smitten blive overført til Personer, som i flere Skridts Afstand, ja kun giennem Vinduerne, havde talt med de Angrebne. I Almindelighed yttrede Smitten meget hurtigt sine Virkninger; og han fortæller i den Anledning, at det ofte hændtes, at fuldkommen sunde Mennesker, der, drevne af Nysgierrighed, overværede Pestligenes Pyntning eller Nedsættelse i Kisterne, vendte syge tilbage; ja at der endog haves Exempler paa, at Pestmærker, navnlig Sprinkler, brøde frem paa dem, medens de endnu vare beskæftigede med dette sørgelige Skue*). Sielslidelser, Frygt og Skræk, bidroge over-

---

større end i Normaltilstanden (maaske paa Grund af en tidlig i Sygdommen tilstedeværende Betændelse, hvilket Sydenham allerede troede) og Albuminens Mængde var noget formindsket. Blodets Farve var ved Udstrømningen mørkebruun; det sig fra den faste Kage adskillende Serum var stærkt rødfarvet formedelst Blodkuglernes Opløsning i Serum, hvilket især maa fastholdes som Tegn paa Blodets qvalitative Forandring; og endelig angav Reagenspapiret Tilstedeværelsen af Svovlbrint. Det bør imidlertid bemærkes, at Blodanalysen hidtil kun er foretaget paa 3 Pestsyge imellem Sygdommens 3die og 5te Dag.

*) Jeg behøver neppe at giøre opmærksom paa, at denne af Bøttcher uddragne Slutning hviler paa en meget svag Grund, da de omtalte Per-

ordentlig meget til at lette Smittens Overførelse. Ikke alle Individer vare imidlertid modtagelige for Smitten, og flere Exempler anføres af Botticher paa, at Mænd have passet deres af Pesten angrebne Koner, eller omvendt Koner deres Mænd, med den yderste Kiærlighed og Omhu, ydende dem enhver Haandsrækning og Hielp, uden at smittes. Et ret mærkeligt Tilfælde fandt Sted i Helsingør, hvor en anseet Borger, hans Hustru og Tienestefolk, fort det hele Huus angrebes af Pesten, med Undtagelse af hans eetaarige Barn, der endnu diede. Da alle flyede den pestsmittede Familie, bortrykkedes inden føie Tid de Syge, blottede for enhver Hielp. Ved at aabne Husets Døre fandt man Barnet uskadt, liggende ved sin for flere Dage siden døde Moders kolde Bryst, og det blev senere uanfægtet af Sygdommen. [1]) Denne enkelte Personers Immunitet, uagtet de havde udsat sig saa yderlig for Smitten som nogen Anden, navnlig den Omstændighed, at saa mange Læger, baade i Kiøbenhavn, men fornemmelig i de andre store Stæder, hvor Pesten havde hersket, eller hvorhen den senere naaede, saasom i Schlesien og Frankrig, gik frie for Sygdommen, forledede allerede paa den Tid enkelte baade Læger og Ikkelæger til at betvivle Pestens Smitsomhed og til at fordre alle derimod trufne, men generende Forsigtighedsregler tilsidesatte. Dog trængte denne Mening sig ingensteds saaledes igiennem, at dens Consequentser fik practisk Anvendelse. Under Pestens Grasseren i Kiøbenhavn døde forskiellige Husdyr, Ænder, Høns, især Duer, ogsaa fiirfødede Dyr pludselig og under lignende Symptomer, som

---

soner tidligere kunne have paadraget sig Smitten. I Udlandet vil man paa den anden Side have havt Exempler paa en meget lang Latens af Pestgiften. (Haeser l. c. 2 Th. S. 339).

[1]) En gammel Mand i Norrkøping, som levede af at spille paa Lire, var en Dag, overvældet af stærke Drikke, bleven optagen paa Gaden som død, bragt paa Kirkegaarden og kastet blandt en Hob Pestliig, for at begraves; men kommen til sig selv spillede han endnu samme Aften paa sin Lire og blev ikke smittet. (Ilmoni l. c. 2 D. S. 349).

de, der yttrede sig hos de af den grasserende Sygdom angrebne Mennesker. Bøttcher forklarer dette af Contagiets Overførelse; men denne Forklaring lader sig ikke anvende paa de mange vilde Fugle, der, efter samme Forfatters Beretning, under Pesten faldt døde ned fra Luften paa Gader og Torve.

Dette er i Alt Væsentligt og med Udeladelse af de os mindre interessérende Forklaringsmaader, hvorpaa Bøttcher søgte at bringe Sygdommens forskjellige Symptomer i Harmonie med den af ham antagne Sygdomsnatur (indoles morbi), Hovedsummen af de paa Erfaring og Theorie byggede Meninger, som han og med ham upaatvivlelig de fleste samtidige Læger her i Landet nærede med Hensyn til Pestens Natur og Væsen. At grundede Indvendinger lade sig gjøre mod flere af de Slutninger, som uddrages især af nogle, til Beviis for Pestcontagiets Egenskaber anførte Exempler, skal ikke benegtes; men i det Hele vil man af det givne Referat skjønne, at Lægerne i vore Dage, med Undtagelse af den moderne, men dog altid tvivlsomme Hypothese om Pestens oprindelige Udspring fra Ægypten eller i det mindste fra Orienten, ikke ere komne synderlig videre i Udtydningen af denne dunkle Materie, end paa Bøttchers Tid.

Hvis Datidens Læger, som lærte, at Pesten var et af Gud tilskikket Straffemiddel for begaaede Forbrydelser, havde været consequente, saa maatte, de i Erkiendelsen af deres egen Afmagt ligeoversor den Almægtiges Villie, have afstaaet fra enhver Behandling. Men en saadan Tro, i det mindste i dens crasseste Form, havde de kun paa Læberne, ikke i Hjertet [1]). Imidlertid troede enkelte, mere samvittighedsfulde Læ-

---

[1]) „Krig, Hunger og Pestilens", siger den dygtige og erfarne svenske Læge M. G. Block i sin Bog om Pesten i Østergothland 1710, „kaldes i den hellige Skrift Herrens Haand og Herrens Hære, ere det ogsaa i Virkelighed. Men om Hungersnød opstaaer i Landet, om Fienderne belægge dets Porte, om Pesten nedslaaer dets Indvaanere, bør man da lægge Hænderne overkors, og med nogle enfoldige Papister gribe til Rosariet eller Rosenkrandsen, uden at hente Spise og Korn fra saa-

ger sig opfordrede til med Grunde at forsvare deres Befoielse til at træde i en saadan Kamp. Saaledes den svenske Læge L. Paulini. I sit Pestilentsspeil opkaster han det Spørgsmaal: hvorledes kan Gud tillade, at Pestens Morderengel saa grusomt svinger sin Lee i Livets Urtegaard? Han søger derefter af Bibelen at bevise, at ikke Gud, men Menneskene selv ere Skyld deri. „Ved deres Brøde", siger han, „give Menneskene de onde Aander Ret til at nærme sig, til at svæve over Jorden. Naar da disse aande deres Gift ud i Luften og bevæge deres sorte Vinger over den af Himlen i Lyset stillede Verden, da løsgiøres Døden paa Jorden". Heraf uddrager han endelig den Slutning, at Lægerne ved at behandle Pesten ikke modarbeide Gud, men Dæmonerne. Sætte vi nu istedetfor Dæmoner visse skiulte eller i det mindste dunkle Naturkræfter, mod hvis Virkninger det lige saa vel kunde være tilladt at søge Beskyttelse som mod Torden, Uveir o. s. v., saa have vi i det Væsentlige den Maade, hvorpaa de fleste oplyste Læger paa den Tid bortforklarede en umiddelbar Kamp med det høieste Væsen. Enkelte have vel endog, og det mere i Overensstemmelse med vore Begreber, i Pest og andre lignende Ulykker kun seet Vækkelsesmidler for de syndige Mennesker. At mange Læger, som forhen er fortalt, flygtede bort fra de pestbefængte Steder, skeete ikke for at undgaae en saadan Conflict, men for at undløbe Faren for deres eget timelige Liv.

I de tidligere Afdelinger af denne Beskrivelse af den kiøbenhavnske Pest har den Modværge, som Statsmagten ved en Mængde offentlige Foranstaltninger satte imod den sig nærmende og udbrudte Sygdom, fundet sin Omtale. Vi skulle endnu, førend vi slutte, betragte Lægernes mere private Færd, baade med Hensyn til Sygdommens Forebyggelse og dens Behandling.

---

danne Steder, hvor det vanker; uden at reise en Krigsmagt og stole paa Venners Mægling; uden at søge Hielp og Lægedom, samt drage Omsorg for de Syges og Elendiges Pleie?"

I forebyggende Henseende gialdt det blandt Lægerne som øverste Regel: at henflye til Guds Barmhiertighed; som den næste: at flygte fra det angrebne Sted. „Præstantissimum & certissimum prophylacticum a peste, siger Diemerbroeck est fuga cum timore Dei copulata“; og fremdeles:

Hæc tria tabificam tollunt adverbia pestem
Mox, longe, tarde, cede, recede, redi.

At en stor Mængde Mennesker i Kiøbenhavn søgte Frelse ved Flugt, er allerede ovenfor fortalt. De Midler, som man tilraadede de Tilbageblevne at benytte for at undgaae Pestsmitten, kunne deels henføres til Luftrensnings-Midler, deels til saadanne indvortes og udvortes Præservativ-Midler, ved hvis Brug man troede at tilintetgiøre eller formindske Legemets Modtagelighed for Smitte, deels endelig et vist, ordnet diætetisk Forhold. Med Hensyn til det vigtigste af alle Luftrensnings-Midler, Ventilation, nærede Lægerne paa den Tid mange Betænkeligheder, idet de ikke kunde løsrive sig fra den Idee, at Peststoffet opfyldte hele Luften, og at man altsaa, ved at aabne Vinduerne, tillige aabnede Sygdommen Adgang. Det var derfor kun ved reen Himmel, og naar nordlige og tørre Vinde blæste, at man vovede sig dertil. I smalle Gader, i taaget, regnfuldt Veir, om Natten maatte Vinduerne stedse holdes tillukkede. Man sammenblandede en skyfuld, taaget Luft med en med Peststof svangret Luft. Saaledes blev Ilden, dette allerede af Hippocrates tilraadede Middel, deres næsten eneste Correctorium for Luften. Man antændte Ild i Kaminer og Kakkelovne, kastede forskiellige Røgelsemidler, let antændelige Træsorter, Svovl, Viineddike o. s. v. paa Gløder eller glødende Jern, afbrændte Krudt i Værelserne o. s. v. De mere ængstelige Læger lode under deres Sygebesøg Vogstabler antænde imellem sig og den Syge, eller omgave sig med Skyer af Tobaksrøg. Ja man saae ikke sielden Sygevogterske, der aldrig havde røget Tobak før, plage sig og de Syge med Piben i Munden. Den Nytte, man saae af disse Midler, vare saare ringe, og de opgaves derfor Tid efter an-

den mere eller mindre. At Tobak i og for sig ingen beskyttende Kraft besad, slutter Bøttcher deraf, at en stor Mængde Tobakshandlere bleve angrebne og bortrykkede af Pesten. Som udvortes Præservativ-Midler brugte man især at snuse Tobak, at lugte til Vineddike, Krydderedike, at besmøre Næsen, Hjertekulen og Pulsaarene med Ravolie eller anden stærkt lugtende Olie, eller med den allerede fra Galen's og Avicenna Tider bekiendte Opløsning af Theriak i Eddike. Amuleter og talismanske Figurer, baarne enten paa den bare Krop eller i en rød Silkepung, benyttedes af Mange, skiondt de nu ikke nøde den Tillid som tidligere*). Det geraader den Tids Læger til Roes, at de ganske forkastede disse Midler som Overtro og „Galenskab". I den store Londonske Pest vare de mangfoldigen forsøgte, men naturligviis uden ringeste Nytte. Enkelte lode sig sætte Fontanneller eller skaffede sig paa andre Maader aabne Saar, men hvorvidt de derved opnaaede nogen Beskyttelse, derom tie Beretningerne. Med Hensyn til indvendige Præservativ-Midler, da vare alle Kiobenhavns Apotheker opfyldte med en stor Mængde forskiellige, mere eller mindre sammensatte, tildeels hemmelige, saakaldte giftmodvirkende Midler, Alexipharmaca, hvilke alle udbasunedes med de største Lovtaler. Der falbødes Pest-Trochisker, Pest-Morceller, bezoardisk Pest-Eddike, Elixir antipestilentiale, Pulvere, Essentser og Electuarier til samme Brug, nogle tilberedte af Keisere og Konger, andre af Læger, nogle forskrevne fra Tydskland, andre fra Italien, nogle fra Rusland, andre fra Barbariet. „Tinc-

---

*) Et af de berømteste Amuleter mod Pesten tilskrives Paracelsus og bestod af 2 Unzer hvid og 1 Unze rød Arsenik, der med Slim af Tragacanth-Gummi dannedes til en rund Kage og enten med eller uden Pung bares paa Hjertet Nogle Amuleter vare yderst kostbare, bestaaende, foruden af Arsenik og Auripigment, af knuste Saphirer, Smaragder, Hyacinther, Rubiner, røde og hvide Coraller, Perler o. s v. (Henrici Rantzovii de conservanda valetudine p. 109.)

turen er god", siger Block[1]), „Latværgen er god, Pulveret er godt; med den Syge doer". De fleste af disse Midler indeholdt Svovl, Campher, Myrrha, Aloe, Safran, Bedoar, Angelica, Opium og andre, tildeels meget kraftigt indvirkende Midler og af en høist urimelig Sammensætning, saa at Joel („Opera omnia") med Rette siger om dem: pleraque non tantum sunt inepta & fallacia, verum etiam sæpe noxia, og paa et andet Sted: detestor quoque ego inconcinnam, ineptam, fatuam atque venenatam compositionem alexipharmacorum. Böttcher fraraadede i Almindelighed Brugen af disse Sager, hvad enten man gav dem Navn af Theriak, Mithridat, Orvietan, Dioscordium eller hvadsomhelst, idet de, efter hans Mening, snarere bidroge til at opløse Blodet end til at modvirke dets Opløsning, hyppig ved Theriaken fremkragte en skadelig Omstemning i Nervesystemet, eller ved Aloen gav Tarmecanalen Tilboielighed til Buglob, der stedse under denne Sygdoms Grassering var en betænkelig Omstændighed. I det Hele paaviser han Nødvendigheden af, ogsaa med Hensyn til Forebyggelsesmidlerne, at individualisere efter Constitution, Alder og Kiøn. Ubetinget tilraader han Brugen af Lægemidler, tilberedte af bittre og aromatiske Plantedele i Forbindelse med Citronsaft eller Eddike, ligesom i det Hele af milde Syrer. Der fortælles, at ikke Faa troede at sikkre sig mod Pesten ved at drikke deres egen Urin hver Morgen[2]); Andre, især Jøder, ved at spise Løg. — Med Hensyn til Diæten og det øvrige Forhold under Pesten fandt Lægerne det tilraadeligt, at man ikke i nogen paasaldende Grad afveeg fra den sædvanlige Orden. „Omnis repentina mutatio

---

[1]) l. c.

[2]) Dette var et gammelt Middel, der allerede omtales af den i Slutningen af det 16de Aarhundrede levende holsteenske Forfatter Henrik Rantzau, som en Modgift mod Pest (l. c. p. 110. „Nonnulli ad præservandum propria urina utuntur").

periculosa“ var allerede lært af Hippocrates. Spisen skulde være udsøgt og let fordøielig, og hvor det lod sig gjøre tilberedt med Eddike eller andre milde Syrer. Den største Maadehold burde iagttages, uden at man derfor efter Celsus's Raad behøvede at indskrænke sig til eet Maaltid om Dagen. Gode og modne Frugter maatte nydes; men alle saadanne, ligesom alle Spiser i det Hele, der for meget løsnede Livet, undgaaes. Til Maaden kunde nydes godt Øl eller god Viin, især Rhinskviin, men ogsaa med stor Moderation. Legemsbevægelse maatte man daglig gjøre sig, men undgaae al Overanstrengelse; man maatte ikke uden høieste Nødvendighed spadsere paa Gaderne, for ikke at udsætte sig for den urene Luft, Mødet af Smittede og Synet af Pestliig, der førtes til Begravelsespladsene. Man maatte vogte sig for alle anstrengende Studeringer, Nattevaagen, lidenskabelige Udbrud baade af Glæde og Sorg, Vrede, Skræk o. s. v. Men hvad man fremfor Alt maatte skye var Samleie og Brugen af Bade, hvad enten de vare kolde eller varme, da man heri saae de hyppigste Leilighedsaarsager til at vække Sygdommen. Læger, Præster, Sygevogtere og Andre, som skulde færdes meget om de Syge, anbefaledes, foruden de allerede nævnte Forsigtighedsregler, under deres Kaldspligter at tygge en eller anden skarp Rod, idelig at udspytte det sig i Munden samlede Spyt, at holde en skarp Eddike*) for Næsen, ikke at gaae til nogen Syg, uden i Forveien at have nydt noget, f. Ex. drukket et Glas Viin, eller skyllet Munden med Eddike, om muligt at iføre sig egne Dragter af glat Glandslærred eller Vorduig, og ikke at nærme sig de Syge mere end høist nød-

---

*) Ligesom Diemerbroeck troede i Brugen af Røgtobak at have fundet det bedste Præservativ, saaledes meente Bøttcher, at han fornemmelig havde undgaaet Pesten ved stedse at bære hos sig 3 à 4 med giennemborede Laag forsynede Svampedaaser, som vare fyldte med Bezoard-Eddike, blandet med noget asa foetida. Disse holdt han afvexlende for Næsen, naar han saae til sine Syge.

vendigt. Det synes at fremgaae af Bøttichers Fortælling, at enkelte Læger i denne Henseende iagttoge større Forsigtighed end billigt var; idet de fra Dørtærskelen af med fravendt Ansigt tiltalte de Syge, sielden undersøgte deres Puls, deres Tunge, deres Hud o. s. v., og gik bort uden at meddele dem noget Raad [1]).

Hvad nu endelig selve Behandlingen af den udbrudte Sygdom angaaer, da tilsigtede den Tids rationelle Læge vel i det Væsentlige Følgende: at udtømme den i Legemet optagne Gift, at forandre, omstemme eller formilde den, at understøtte Naturkræfterne og befordre de naturlige Criser, og endelig at mildne de besværligste Symptomer.

Med Hensyn til den første Indication, da gav man, alt eftersom man troede, at Pestgiften var optaget i Maven giennem Spyt og Næringsmidler, eller allerede var gaaet over i Blodet giennem Huden og Lungerne, enten Bræk- og Laxermidler, eller svedrivende Midler, eller aarelod vel endog, for at fortynde eller rarificere Giften. Af Brækmidlers tidlige Brug troede man i Udlandet at have seet nogen Nytte, hvorfor dette Middel ogsaa offentlig var bleven anbefalet af det medicinske Facultet i Kiøbenhavn. Men Crediten for det tabte sig snart; og Bøttcher siger endog, at han har giort den Erfaring, at alle Pestsyge i den Kiøbenhavnske Epidemie, som erholdt Brækmidler, døde under voldsomme Krampetilfælde (horrendis convulsionibus). I Stockholm var derimod (efter Block) Erfaringerne gunstigere for Brækmidler [2]). Endnu

---

[1]) Maxime reprehendendi sunt isti Medici, qui ad ægros infectos vocati, in cubiculi limine saltem stando, duobus vel tribus alloquuntur istos verbis, sicque sine consiliis & præsidiis necessariis, ridiculose & impie eos relinquunt. (l. c.)

[2]) I Sverrig brugtes hyppigt i denne Hensigt et Afkog af Tobaksblade, undertiden en Opløsning af Zinkvitriol (Block p. a. St. S. 30), sieldnere Antimonialmidler; i Danmark benyttedes de samme Midler som nu: Brækvinsteen og Brækrod.

skadeligere vare Lægeermidler. Böttcher siger, at den Læge maatte være berøvet al sund Fornuft, som i Pesten, hvad enten det saa var i dens Begyndelse, paa dens Høide eller i dens Aftagende vilde tilraade drastiske Midler. Han paastaaer at have seet, hvorledes et givet Lægeermiddel øieblikkelig har bragt de Syge i Livsfare. Desto mere ivrer han imod, at disse tvende Midler saa hyppig og almindelig anvendtes i Kiøbenhavn fornemmelig af Barberere og Qvaksalvere*). Det fortiener til Böttchers Roes at anføres, at han langtfra nærede nogen saa cras Forestilling, som den, at det var muligt ved slige Midler at udtømme Pestgiften, forinden den gik over i Blodet. Svedemidler og Aareladninger opfyldte tillige og langt snarere en anden Indication og skulle derfor længere hen omtales.

Den Indication at omstemme Giften, troede de, som antoge den for at være af en alcalisk Natur, at opfylde ved Anvendelsen af milde Syrer, især Acetum bezoardicum, fortyndet Svovlsyre, kiølende Middelsalte o. s. v.; de derimod, som vare af den ældre Skole, ved Brugen af den uendelige Mængde af Modgifter, Alexiteria, „hvis Tal vare flere end Dagenes i Aaret".

Med Hensyn til den tredie Indication fortiener det at anføres, at man allerede da, fornemmelig paa Sydenhams Autoritet, ansaae den ledsagende Feber som en Naturens Bestræbelse for at fierne Sygdomsstoffet fra Legemet. Men man antog med samme Forfatter, at Feberen som oftest, og navnlig næsten i alle Epidemier, virkede for stærkt, og at den altsaa burde svækkes. Til dette Diemed frembød sig naturligen det store nedstemmende Middel: Aareladning. Der var i de

---

*) Profecto dici vix potest, quam ingens ægrotantium multitudo a Chirurgis & Medicastris contagii tempore trucidata est: — purgantia, vomitoria aliaque noxia ab iis indifferenter ægrotis propinabantur. (l. c. p. 177).

forskjelligste pestagtige Sygdomme brugt af Hippocrates, Celsus, Avicenna, Patin, Plater og mangfoldige andre baade ældre og nyere Læger. I den senere Tid havde især Sydenham paa det Stærkeste anbefalet det i Epidemierne fra 1661—1675, og navnlig ogsaa tilraadet Brugen deraf i den store Londonske Pest 1666, der havde megen Lighed med den her omtalte Kjøbenhavnske; men det maa bemærkes, at han ikke selv havde iagttaget denne Epidemie, da han var flygtet bort af Frygt for Faren. Paa den anden Side paastode Mænd som Sennert, Hildanus og navnlig Diemerbroeck, at de kun havde seet Skade af Blodudtømmelser; navnlig kalder denne Sidste, der, som ovenfor fortalt, havde viist sig som en uforfærdet og heldig Læge i den overordentlig dræbende Pestepidemie, der hjemsøgte Nijmwegen 1635, med bestemte Ord Nareladning for et yderst farligt og fordømmeligt Middel; og virkelig synes disse hans Erfaringer at burde være dragne til Nytte i en Epidemie, hvor baade Blodet i saa høi Grad viste sig opløst, og hvor ethvert spontant Blodtab havde en Forværrelse af Sygdommen tilfølge. Imidlertid vare Lægerne ved Epidemiens Udbrud i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede tvivlraadige, vaklende imellem de forskjellige Autoriteter. Den Kjøbenhavnske Pestlæge Bøttcher synes meest at holde til Sydenhams Anskuelser, den svenske Pestlæge Block derimod, ligesom rimeligviis de Stockholmske Læger i Almindelighed, meest til Diemerbroecks. Mortalitets-Forholdet var forøvrigt omtrent det samme i Stockholm som i Kjøbenhavn*). Bøttcher anvendte Blod-

*) Thi hvad der er fortalt og troet af de fleste Forfattere om Folkesygdommene (saaledes af C. Sprengel, Schnurrer og Haeser) at Stockholm i Pesten 1710 skulde have mistet 40,000 Mennesker, grunder sig ikke paa tilforladelige Data eller sikkre Beregninger, og er utvivlsomt langt mere overdrevet end Bøttichers Beregning, at Kjøbenhavn skulde have mistet 40,000 Mennesker, og ligesaa usandsynligt som at der i Carlscrona skulde i samme Pest være død 16,000 Mennesker.

udtømmelser, naar den Syge var ung, fuldblodig, ikke svækket ved foregaaende Sygdomme, naar Feberen var stærk, naar der viste sig betændelsesagtige Tilfælde, Brysthinde=, Lunge=, Hierne=, Hals=Betændelse o. s. v.; men en nødvendig Betingelse var det, at Aareladningen maatte foretages inden de første 10 à 12 Timer efter Sygdommens Udbrud. „Af Lancetten", siger han, „afhænger saavel i disse som i mange andre Sygdomme fornemmelig Liv og Død". Som andre, Feberen nedstemmende Midler brugtes ogsaa de under den anden Indication omtalte milde Syrer ligesom ogsaa flere Salte, som Nitrum depuratum, Nitrum perlatum, Arcanum dupplicatnm, Sal cornu cervi fixatus o. s. v. Var Feberen for ringe og Kræfterne for svage, bleve analeptiske, især Campher=Midler anvendte. Det er allerede ovenfor sagt, at Sved var een af de hyppigste og tidligste Criser i Sygdommen, hvorved ogsaa i Almindelighed de stærke Feberbevægelser aftoge. Hvad enten nu Lægerne nærede den Tro, at Pestgiften umiddelbart eller middelbart udtomtes paa denne Maade, saa bleve sveddrivende Midler næsten stedse anvendte strax i Sygdommens Begyndelse, til hvilken Theorie end Lægerne bekiendte sig, i alt Fald efter en forudskikket Aareladning eller et Brækmiddel. De Svedemidler, man i Almindelighed brugte, vare de saakaldte diaphoretica fixa: antimonium diaphoreticum ex regulis, Bezoardicum minerale o. fl. a., i Modsætning til diaphoretica volatilia, der vare banlyste af Alle, som vedkiendte sig den ovenfor nævnte Theorie om Pestgiftens alcaliske Natur. De Syge bleve tildækkede med Dyner, og vilde Sveden ikke ret komme frem, anbragtes i Lyskerne, i Axelhuulhederne, ved Fødderne varme Sandposer eller Blærer, fyldte med varmt Vand. Sveden maatte vedligeholdes 3 à 4 Timer, og Forsøget med det samme Middel gientages, hvis de Syge ikke derefter følte sig lettede. Indfandt sig ikke Lindring efter det andet Forsøg, ansaaes det for et meget slemt Tegn. Bötticher anbefaler dog stor Forsigtighed ved Brugen af Svedemidler, da man, ved at ville fremtvinge denne

Crise ved voldsomme og fremfusende Bestræbelser, kunde anrette overordentlig Skade uden at opnaae sin Hensigt. Han er i det Hele mere tilbøielig til at forbinde de sveddrivende med syrlige, vel endog med kiølende Midler, hvorved ofte meget sammensatte Medicamenter fremkom*). Som Lødske-

*) Skiøndt man allerede paa den Tid fandt oplyste Læger, der dadlede de mange urimelige Sammensætninger og magistrelle Formler, især med Hensyn til de ældre alexipharmaca, saa forsaldt dog Pluraliteten af Lægerne til samme Feil. Og dog havde Sylvius sagt: „Hvo, som blander mange forskiellige Slags i een Røre, for at han kan synes lærdere og erfarnere end Andre, han bliver sandelig af de ret Kloge og Sagkyndige ansect for meget uerfaren, tvivlraadig og ukyndig om det, han paatager sig at udføre; thi de maae i Sandhed have et confust Omdømme og en confus Videnskab, som sammenblande mange Ting, da man med een eller faa Ting kan udrette det man ønsker". De Recepter, som Böttcher næsten stedse strax i Begyndelsen af Sygdommen nedskrev, og der her maae staae som Exempler, vare følgende:

℞ Aquæ rubi idæi.
— scorzoner. simpl.
— cerasor. nigr. c. nucleis.
āā ℥iij
Prophylactici Sylvii ℥ij
Pulv. echel. cancror. compos. ℈ iv
Cornu cervi philosoph. præp.
Terræ sigill. præp.
Matris perlar. præp.
āā ℈ji
Aceti bezoardici ℥i
Syr. acetositatis citri ℥vi

℞ Succin. albi præp.
Unicornu præp.
Pulv. bezoardici
— angelicæ āā gr iv
Antimon. diohoret. ex regul.
Bezoard. mineral. āā gr vj
Cinnabar. nativ. sublim. gr i
Nitri depurati gr iij
m. f. pulv. subtiliss. d. in 8plo.

drikke under Feberen brugtes Thee*) med Citronsaft, Melkevalle, forskiellige destillerede Vande (sieldnere reent, koldt Vand), Havresuppe, tilberedt med Hiortetak og tørrede Kirsebær, Rhinskviin og Vand, vel afgiœret Øl o. s. v. — Ved at moderere Feberen og fremkalde Sved troede man i det Væsentligste at have opfyldt den tredie Indication, da kun faa Læger haabede at udrette Noget ved at anbringe Fontaneller og spanske Fluer, i den Hensigt at fremkalde det forøvrigt lige saa vigtige critiske Phænomen, Buboner, eller erstatte Mangelen deraf. Erfaring havde desuden lœrt, at intet lettede Bubonernes Fremkomst bedre, end just en rigelig universel Sved.

Hvis man havde havt en fast og urokkelig Overbeviisning om Peststoffets Natur, og havde troet med Sikkerhed at kunne omstemme det med chemiske Agentser, saa vilde man sandsynligviis være bleven staaende ved de omtalte tvende første Indicationer, men da dette ikke var Tilfœldet, holdt man sig mere, og vistnok med fuld Ret, skiondt man ikke ligefrem tilstod det, til Naturens Fingerpeg og de Erfaringer, man daglig havde for Die, og saaledes blev den tredie Indication: at unstøtte Naturkræfterne og befordre Criserne, Hovedformaalet for den rationelle Læges Bestræbelser.

Hvad nu endelig den fierde og sidste Indication, den symptomatiske Behandling, angaaer, da ville vi indskrænke os til de vigtigste Punkter. Bøttcher havde i det Hele opstillet den vistnok rigtige Regel, at man mere maatte tage Hensyn til Sygdommens Natur og Grundcharakteer (dens causa proxima) end til Symptomerne, da disse derved tillige i Ho-

---

Begge disse Midler skulde bruges samtidig, saa at der hver anden Time toges 2 à 3 Spiseskeer fulde af Mixturen og hver femte Time et Pulver. Den omtalte svenske Læge Block var simplere i sine Compositioner. „Fly", siger han, „som Pesten de lange Recepter."

*) Thee, saavelsom Caffe, var først faa Aartier i Forveien, ved Aaret 1670, indført i Danmark, og havde i Begyndelsen mødt megen Modstand af Lægerne, navnlig af Frederik den Tredies bekiendte Livlæge Simon Paulli.

vedsagen vilde finde deres Behandling. Søvnløshed og Vildelse ændsede man i Almindelighed ikke meget, men forsvandt disse Symptomer ikke efter indtraadt Sved, ja truede med Overgang i Hiernebetændelse, da scarificerede man den indvendige Overflade af Næsen, aarelod paa Tungens Blodaare, lagde spanske Fluer paa Læggene, afragede Hovedhaaret og anbragte paa Hovedskallen enten nylig slagtede og flaaede Duer eller et Badevand af Roseneddike, Rosenvand, Salpeter og Campher. Døsighed og Tilbøielighed til Søvn frygtede man langt mere, og man søgte paa alle Maader at holde den Syge vaagen, indtil han var bragt i Sved. Indfandt der sig, hvilket forøvrigt sieldent var Tilfældet, Tarmeforstoppelse, da enten oversaae man dette ganske, eller lod i Rodsfald sætte Clysterer. Med Hensyn derimod til stedfindende Buglob, søgte man strax og ved alle de Midler, Konsten da frembød, at standse dem; man troede aldrig at opnaae Maalet uden tillige at anvende en sveddrivende Behandling. Den samme Regel gialdt i Henseende til Blodgang, som et af de farligste Symptomer. Man gav her, blandt andre Ting, ogsaa Cascaril, Hiortetaksgelee o. s. v., og lod ikke sielden anbringe et Clysteer med Staal-Melk (Lac chalybeatus), Theriak og peruviansk Balsom. Blodflod, især fra Næsen og Livmoderen, søgte man at standse ved indvendig Brug af Syrer og kiølende Midler, navnlig Salpeter, og udvendig Brug af de saakaldte Saarvande. Undertiden anstilledes en Aareladning. Buboner stræbte man at bringe i Bollenskab ved blodgiørende og mildt trækkende Omslag og Plastre, især ved det allerede fra Keiser Tiber's Tid bekiendte og endnu stedse brugte Gummiplaster (Empl. diachyl. c. gumm.). Vare Kiertelhævelserne uden Smerte og indfandt Bollenskab sig langsomt, anvendtes stærkere trækkende Midler, Surdeig, stegte Løg, ja vel endog spanske Fluer. Buboverne maatte ikke aabnes, forend de vare tilstrækkelig modne, da man ellers kunde befrygte Fistler, ulægelige Haardheder og Koldbrand. Bottcher paastaaer at have erfaret, hvorledes Buboverne hos en Mængde Syge ved

Chirurgernes Uvidenhed og Forsømmelse bleve forvandlede til store udbredte Saar og ulægelige Fistelskader. Den Lancet, hvormed Bubonerne vare aabnede, maatte ikke uden den omhyggeligste Afstørring senere anvendes til Aareladning, da samme Forfatter deraf vil have seet Pesten indpodet paa sunde Mennesker. Carbunklerne maatte, meente Böttcher, snarest muligt scarificeres og det dybt, og omgives med en Ring af Spydglands-Smør, for at begrændse dem og bringe dem til Bollenskab. Andre foretrak en mildere Behandlingsmaade, idet de i samme Diemed anvendte Grødomslag med Tilsætning af Honning, Terpentin, Tiære, Safran o. s. v., ja vel endog Theriak. Blandt den almindelige Mand vare især Tiæreplastre brugelige, idet man anvendte dem ikke alene paa Carbunkler og Brandbylder, men ogsaa paa Buboner. De andre, forhen omtalte Exanthemer medførte i Almindelighed ved deres Fremkomst en saadan Forværrelse af Sygdommen, at den hurtig sig indfindende Død udelukkede enhver Behandling, som forøvrigt vel ikke kunde være nogen anden, end den mod Sygdommen selv anvendte sveddrivende.

Det manglede ikke, at ved Siden af denne methodiske Behandling af Sygdommen en Mængde reent empiriske, tildeels taabelige og mystiske Midler trængte sig frem og endog almindelig brugtes. Midt under Pesten kom saaledes Sønnen af en hamborgsk Læge, Dr. Diderich (see ovenfor), til Kiøbenhavn og bekiendtgiorde i Avisen, at han besad et Universal-Medicament, der curerede Pest og alle smitsomme Sygdomme, og lovede, at hvis der af Ti døde Een, vilde han betale for hver Død 5 Rdl. til de Fattige. Han førte med sig et betydeligt Forraad af denne Medicin, der bestod af nogle Pulvere og Draaber, for hvis Opfindelse han forøvrigt gav sin Fader Æren, men fordrede en meget hoi Priis derfor. Han gik ikke selv til de Syge, idet han saa meget stolede paa sin Medicin, at han udleverede den til Hversomhelst, der kun gav den Betaling, han forlangte. Det har til alle Tider været Tilfældet, og mest jo mindre den almindelige Oplysning er, at just saa-

danne hemmelige, med ſtorpralende Ord udbaſunede Midler erhverve ſig ſtørſt Tillid. Ogſaa denne Univerſalmidicin blev af Kiøbenhavns Indvaanere meget brugt. En Tidlang gik Handelen godt for Dr. Diderich, men da Udfaldet viſte, at de Friſke, ſom brugte hans Medicin, bleve ſyge, og de Syge døde, ſom Sundheds-Commisſionen i ſit Brev om denne Sag til Kongen ſiger, ſaa bleve hans Medicamenter confiſkerede og forſeglede, og han ſelv idømt en klækkelig Mulct og forbudt al Praxis. — Et andet ufeilbarligt Raad var blevet tilſendt Sundheds-Commisſionen fra den danſke Reſident i Hamborg, Hagedorn, og Kongen havde ſelv interesſeret ſig for, at der blev giort Forſøg med dets Virkſomhed i Kiøbenhavn. Det beſtod i et Pulver, der ſom et Amulet ſkulde bæres paa Legemet, og ſaaledes ikke alene være iſtand til at beſkytte den, der bar det, for Peſt, men ogſaa helbrede den, der var angreben af denne Sygdom. Midlet blev ſendt til Peſt-Lazaretherne, for der at forſøges. Som man kunde have forudſeet, anvendtes det uden al Nytte. „Det ſynes“, hedder det i Sundheds-Commisſionens Indberetning til Kongen, „ikke at være andet end Vitriolum Romanum, hvoraf ei kan ventes ſynderlig Virkning.“

Som i andre Epidemier var det ogſaa under denne Peſt Tilfældet, at ikke Faa, endog ſaadanne, der vare heftigt angrebne af Sygdommen, gienvandt deres Sundhed ene ved Naturens Kræfter, uden nogetſomhelſt Medicament, ene ved et forandret Forhold og Diæt.

Register.

Aabenraa i Kbhvn 136.
Aalborg 101. 104. 155.
Aalsgaarde v. Hellebæk 50.
Aarhuus 102.
Aasby i Skaane 7.
Academie (det ridderlige) i Kbhvn 73. 190.
Adler, Etatsraad 180.
Ahlefeld (Carl) 70. 139.
Albamazar 244.
Albinus (Prosper) 242. 243.
Allen (Carl Ferdinand) 231.
Almindeligt Hospital 28.
Als (L.) 113.
Altona i Holsteen 226.
Amager 113. 218=22.
Amagerport 135, 142.
Amsterdam i Holland 12.
Amtsbarberere 25=26. 29. 38 o. fl. St.
Andersen (Christen) 102.
Anderskov v. Slagelse 223.
Annæ Hospital (St.) 35.
Annæ Kirkegaard (St.) 135.
Annæ Qvarteer (St.) 12. 27. 111.
Ansorge, Barbeer 111.
Apoplectisk Feber 3.
Aquila i Italien 2.
Aristoteles 245.
Arntsen (Jacob) 189.
Askø v. Lolland 41.
Aspern (Jacob v.) 109. 110. 192. 200.
Assistentskirkegaard 99.
Assistentshuus (Gamle) 131. 192.
Augsburg i Tydskland 22.
August af Polen 4.
Avicenna 242. 252. 257.

Badstuestræde i Kbhvn. 110.
Badstüber (Andreas) 62. 128.
Bagere (Kbhvns) 126.
Balzersøn (Anders) 108.
Barbeerlauget i Kbhvn 109.
Barsod (Niels Larsen) 185.
Bartholin (Thomas) 12. 19. 20. 21. 26. 31. 34. 38. 230. 231. 232. 241. 243.
Bartskærere 38. 42. o. fl. St.
Bayern i Tydskland 4.
Becker (Gottfried) 8. 62.
Becker (J. G.) 27.
Becker (Johan Gottfried Burman=) 8.
Bededage (extraordinaire) 103. 201.
Behn (Johan) 133.
Behrmann (Heinrich) 222.
Bergen i Norge 77.
Bergendal (Jens) 215.
Bering (Jørgen) 213.
Berthelsen (Hans) 84.
Betlere i Kbhvn 148=49.
Bilet v. Kronborg 48.
Bing (Jens) 21. 23. 45. 46. 47. 186=87. 188. 192.
Birkerod (Johannes) 137.
Birkhøfft (A.) 96. 113.
Blegdammen v. Helsingør 49.
Blegdammen v. Kbhvn 140.
Bleking i Sverrig 5.
Block (M. G.) 52. 242. 249. 253. 255. 257. 260.
Blodgang 3 167.
Blodregn 1.
Blome (Christoffer) 2. 7.
Blymester (Christoffer) 113
Borch (Ole) 19. 243.
Borrebye (Jacob) 66.
Brachmann, Agent 111.
Braem, Barbeersvend 55. 56.
Braem (Johan), Biskop 102.
Brahe (Karen) 206.
Brandenberg (Ernst) 146.
Brandenburg i Tydskland 23. 76.
Brandsø i Lillebelt 41.
Bremen i Tydskland 110. 170. 227.
Bremerholm i Kbhvn 28 75. 127. 138. 139. 224
Breslau i Schlesien 3. 4.
Brochmann (Jesper) 244.
Brunsvig i Tydskland 146.
Bruun (P.) 113.
Brønstræde i Kbhvn 123.
Buchwald (Johan de) 21. 46. 188.

Buchwald (B.) 96.
Bulard 246.
Bülow, Generalmajor 70.
Bøhmen 4.
Børnehuset paa Chrhvn 80. 124. 191. 192.
Børresens Huus (Sieur) 170.
Bøttcher (Johan Gottlieb de) 3. 9. 10. 11. 20. 22. 23. 25. 26. 27. 28. 30. 31. 39. 46. 58 59. 60. 61. 72. 76. 106. 141. 167. 188. 192. 200 201. 202. 207. 208. 212. 231. 233. 236. 240. 241. 242. 243-49. 252-62.

Callisen (Heinrich) 16. 61. 67. 72. 123. 204. 208. 210.
Calmar i Smaaland 36. 179.
Canariske Øer 2.
Capitain, Capitaneus (Peter) 20. 32.
Carl XII. 1. 4.
Carlshamn i Bleking 5. 6.
Carlskrona i Bleking 4. 5. 6. 257.
Castellet v. Kbhvn. (jfr Frederikshavn) 137. 139. 141. 142. 189. 194-95. 196-97. 201.
Celsus 254. 257.
Charlotte Amalie, Dronning 70.
Charlottenlund v. Kbhvn 144.
Chesne (du) 242.
Cholera 3.
Christian I. 12.
Christian II. 14. 32. 109.
Christian III. 14. 29.
Christian IV. 12. 13. 14. 16. 17. 21. 32. 33. 34. 36. 37. 38. 80. 230.
Christian V. 12. 15. 16. 17. 62. 109.
Christian VI. 70. 152. 187.
Christianshavn 12 19. 76. 82. 87. 88. 96. 101. 109. 111. 148. 170. 212.
Christianstad i Skaane 5. 6. 7.
Christoffer af Baiern 12. 14.
Claudi (Johan Berent) 146.
Clausen (B.) 96.
Colding 70. 177. 179. 201. 224.
Cometer 2.
Compagnistræde i Kbhvn 170.
Conring (Herman) 243.
Constantinopel 4. 40.
Cormaillon, Commandant 104. 114. 126. 128. 130. 138. 142.
Corsør 224.
Courmesvin (Des Hayes Baron de) 17.
Coyet, Greve 63.
Curland 66.

Daarekiste 37.
Danckel (Chr.) 212.
Danzig i Pommern 4. 12. 33. 40. 42. 59. 111. 120. 170. 223.
Deben (Johan Gottlieb) 111.
Denne (Claus) 35.
Diderich (A. C.) 24.
Diderich (Conrad) 24. 262-63.
Diemerbroeck 241. 242. 243. 244. 251. 254. 257.
Dolgorucki, Prindsesse 70. 224.
Dow, Færgemand 43.
Drewis, Chirurg 45. 50.
Dysseldorph (Albert) 90.

Eichel (Johan) 10. 14. 21. 22. 44. 46. 68. 69. 73. 74. 76. 95. 106. 110. 111 158 162. 186. 187. 191. 219.
Eisenberg (Frederik) 101.
Eliæ (Paulus) 29.
Engelholm i Skaane 7.
Engelsk Sveed 30. 35. 239.
Enghauge (Prinds Carls) 144.
England 1.
Ernst (Johan Bertram) 10. 13. 63. 73. 76. 86. 158. 173. 174.
Espergjerde v. Helsingør 52.
Esrom 52.
Everdrup v. Præstø 230.
Exercerhuset paa Chrhvn 76. 88.
Ezhardt, Barbeersvend 161.

Fahrenhusen (Jesper) 44.
Falconeergaarden 86, 115.
Falster (Den) 106.
Falster (Christian) 20.
Farum v. Kbhvn 135.
Fattiges Huse (de) i Helsingør 44.
Fattiglæger (ingen) i Kbhvn 29
Feltapothek (det første) i Danmark 8.
Feltskærere 26 o. fl. St.
Fernelius 242. 244.
Fiurens Haveplads 135.
Fleckfeber 43.
Fleischer (G.) 27.
Flensborg 226.
Flor (H.) 81.
Forraadnelsesfeber 3. 10.
Franciscus, Prinds 30.
Francke (Andreas) 10. 86. 114.
Franckenau (Georg Friderich Francus de) 20. 32. 68. 106. 201. 206. 213.

Franckenau (Rasmus de) 23. 61. 106. 204-05. 239.
Frankrig 1. 2. 3. 4. 248.
Frederik II. 16. 17. 109.
Frederik III 12. 34. 62. 109.
Frederik IV. 2. 5. 12 21. 69. 109. 115. 128. 132. 155. 170. 177. 182. 188.
Frederiksberg Slot 69.
Frederiksberg By og Slot (jfr. Hillerød) 102 202.
Frederikshavn (Citadellet) 116 (jfr. Castellet); dets Kirke 112.
Frederiksholms-Distrikt i Kbhvn 12.
Frederiks-Hospital 28.
Frederiksort 181. 225. 226.
Frese, Familie 170.
Frimands-Quarteer 110.
Friselfeber 11.
Frost (voldsom) 2. 3.
Frost (Thomas 117. 118. 161
Fruekirke i Kbhvn 96.
Frue Kirkegaard 135.
Frue Latinskole 132. 202.
Fuchs (Andreas) 227.
Fuhr (Th.) 96.
Fven 225.
Gadebusch i Meklenborg 187. 227.
Galenus 20. 242. 244. 252.
Garachico paa Teneriffa 2.
Garben (Baltzer) 44. 54.
Garde (Hans Georg) 41. 43. 92. 94. 185 193.
Gerlach (Charlotte Amalie) 174.
Gertruds Capel (St.) 35.
Giger (Emanuel) 117. 118. 161.
Gjerlov Sogn v. Slagelse 223.
Giessing (Christoffer) 9. 208. 223.
Gjethuus (det nye) 177.
Glückstadt i Holsteen 110. 226.
Graa (Jens) 62.
Granada i Spanien 4.
Greve v. Kjøge 223.
Grundt (Georg) 44. 73.
Grønland, Bastion 189.
Guldhuset i Kbhvn 28.
Gyldenlund v. Kbhvn 141. 189.
Gyldenløve (Christian) 10. 62.
Gyldenløve (Ulrik Christian) 181. 183. 184. 185. 186.
Gyllenstjerna, General 6.
Günter (Johannes) 223.
Haarquart (Philip) 23. 24. 25. 105.
Haeser 228. 229. 244. 248. 257.
Hagedorn, Resident 110. 263.
Halland i Sverrig 5.
Hamborg 24. 41. 63. 94. 110. 117. 169. 263.
Hammer (Peder) 83. 84. 113. 118.
Hans, Konge 30, 109.
Hans Kirke (St.) i Roeskilde 223.
Hebenstreit 233.
Hegelund (J.) 113.
Heidelberg (Stadt) i Kbhvn 110.
Heinichius 24. 52. 53. 54. 55. 56. 57.
Helligaands-Hospital 36.
Helliggeistkirke i Kbhvn 96.
Helliggeist Kirkegaard 136. 137.
Hellig-Trefoldigheds Kirkegaard 19.
Helmont 244.
Helsingborg 5. 7. 8. 9. 11. 63. 132.
Helsingør 9. 11 23. 24. 39-59. 65. 66. 102. 113. 198. 202. 209.
Helvaderus (Nicolaus) 14.
Hemmert (Peter v.) 213.
Henrichsen (Peder) 62.
Herfort (C.) 27.
Herfort (Marcus) 22. 25. 106. 107. 212.
Herholdt (Johan Daniel) 11. 14. 27. 38.
Hessen-Philipsthal (Carl af) 8.
Hildanus 257.
Hillerød (jfr. Frederiksborg) 222. 223.
Himmerich (Hans) 151-52.
Hippocrates 242. 243. 251. 254. 257.
Hirsch (Michel) 110.
Hjort, Etatsraad 170.
Hjørning, Commerceraad s. Hørning.
Hofapotheket i Kbhvn 27.
Hofstetter (Johan Adam) 21. 46.
Holm (Hans Michelsen) 158.
Holmens Capel 140.
Holmens Kirke i Kbhvn 96. 133
Holmens Kirkegaard 135.
Holsteen 201. 227.
Hornbæk v. Helsingør 50.
Horneby v. Helsingør 50.
Hospitaler i Kbhvn 28.
Hummergade i Kbhvn 132.
Hvitfeldt (Arild) 30. 35.
Hyrekudske (Kbhvns) 126.
Hørning (Thomas) 73. 158. 212.
Høyer (Andreas) 10. 59. 187. 227.

Ilmoni 52. 209. 210. 211. 234. 242. 248.
Influenza 3.
Ingenhoven, Generalmajor 171. 198.
Italien 1. 2. 3.
Itzehoe i Holsteen 226.

Jacobsen (J. F.) 96. 113.
Jensen (Nikolai) 111.
Jensen (Peter) 223.
Jersin (Villatz) 213.
Joel, Læge 253.
Jonge (Nikolai) 17. 35. 150. 152.
Jordrystelse, Jordskiælv 1. 2.
Judichær (Ole) 73. 126. 133. 158. 169. 179.
Juel, Geheimeraadinde 224.
Juulbye (P.) 137.
Jylland 225.
Jylland (det lille) v. Helsingør 48. 49. 56.
Jæger (Johannes) 27.
Jægersborg 69. 70. 86.
Jøderne i Kbbvn 98. 211. 253.
Jørgens-Hospital (St.) 35. 36. 37.

Kampens (Johan v.) 111.
Kanold (Johan) 4.
Kellner, Familie 170.
Kelp eller Kelf 22. 74. 76. 92. 105. 161. 212.
Kenckel, Tolddirecteur 44.
Kirchhoff (J.) 27.
Kiøbenhavn 2. 3. 11. 12-38. 60-218. 228-42. 248 o. flg.
Kiøbenhavns Søndre Birk 219-220.
Kiøbmager Qvarteer 110.
Kiøge 2 10. 222.
Kiøgebugt 183.
Klem, Stadsphysicus 43.
Klenow, Oberstlieutenant 139. 195 197.
Klinge (Kai) 73.
Klingenberg (Poul) 62.
Klædeboders Qvarteer 110.
Klødzer (Johan Henrik) 110,
Knud, Biskop i Vesteraas 33.
Knærød i Smaaland 33.
Kock (Frederik) 84. 161. 162. 166.
Kongetorvet, Kongens Nytorv 177.
Kopper (sammenflydende) 3.
Krabbe (Otto) 70. 129. 189.
Kragh (Dorthe) 62.
Krigshospitalet i Kbhvn 9. 10. 28. 84. 114. 115. 157. 192. 195. 201.
Kronborg, Kr. Ladegaard 44. 48. 189.
Kryger (Simon) 187.
Krøier (Johan) 170,
Kuur, Raadmand 133.
Kyhl (Johan Michel) 76. 77. 83.
Kühler, Regimentsfeltskær 49.
Kyholm v. Samsø 41.
Küster (Rütke) 76. 77. 108.
Kølichen (Caspar) 14
Kølichen (Joachim) 212.
Kønigsberg i Preussen 12. 22. 33. 34. 42.

Lacoppidan (D.) 113.
Ladegaarden v. Kbhvn 28. 75. 84. 85. 86-87. 94. 96. 114. 115. 116. 117. 128. 130. 131. 161. 166. 190-92. 200. 207.
Lahme (Johan) 10. 22. 25 105. 212.
Landemærket i Kbhvn 195.
Landskrona i Skaane 5. 6.
Lange, Læge 244.
Lappen ved Helsingør 44. 45. 47. 48. 51.
Latinskolen i Helsingør 53.
Laub (Hieronimus) 22.
Lazareth (intet) i Kbhvn 28.
Lazarethfeber 11.
Lazonde, Monsieur 83. 116.
Lerche, Etatsraadinde 186.
Lifland 4.
Liigbærerlauget i Kbhvn 119-20. 125. 169 o. fl St.
Lindberg (Michel Hansen) 62.
Lindemann (Jacob) 101. 148.
Lindorf, Barbeer 44. 55.
Lithauen 66.
Lokkerup 52.
London 18. 20. 252. 257.
Loumann, Commissair 180.
Lovise, Dronning, 70. 90.
Lund i Skaane 5.
Lund (Rasmus 140.
Lybek i Holsteen 12. 39. 41. 55. 62. 94.
Lyneborg i Tydskland 227,
Løveapotheket i Kbhvn 27.

Macculloch, Macceller 22. 25. 106. 167. 212.
Magistraten (Kbhvns) 155-63. 172 73 o fl. St.

Magleby (Store-) paa Amager 222.
Magnus (Albertus) 244.
Magnus (Olaus) 233.
Malmø i Skaane 5. 6.
Marseille i Frankrig 4. 203.
Mathiesen (Søren) 135.
Mathiæ (M) 113.
Mechlenborg (Jens) 150. 212.
Meklenborg i Tydskland 42. 66.
Meller (Johannes Christensen) 73. 158.
Mengs (Ismael) 211.
Mensing (Johan) 187.
Menzer (F. G.) 212.
Meteorer 1.
Metzgen (Kay) 109. 188.
Meyer, Barbeer 44 56.
Meyer (Christian) 212.
Meyer (Hans Bertelsen) 113. 118.
Misvæxt 3.
Molbech (Christian) 30.
Montpellier i Frankrig 2.
Morgagni 241.
Morsing, Morsianus (Christian) 20. 32.
Mortens (St.) Kirke i Roeskilde 223.
Mule, Brigadeer 126.
Mule (Hans eller Joh. Mich.) 20. 22. 69. 73. 106. 121. 174. 195.
Muus (Jacob) 208.
Müller (Johannes Elias) 40. 55.
Müller (Johan Georg) 62.
Mähren 4.
Møen 216. 223.
Mørum i Bleking 6.

Nansen (Hans) 13.
Neapel i Italien 2.
Nederlandene 1.
Nicolaikirke i Kbhvn 96.
Nicolai Kirkegaard 136. 137.
Niemwegen i Holland 241. 242. 257.
Nissen (Nis Lang) 215.
Nocera, Norcia i Italien 2.
Nordenbruch (Jacob) 111.
Nordlys (hyppige og stærke) 1.
Norje i Bleking 6.
Norrkøping 33. 52. 179. 242. 248.
Norske Postrytter v. Helsingør 49.
Nyboder 28. 87. 91. 111. 114. 133. 140. 167. 174. 183. 187. 193.
Nyborg 224. 225.
Nygaard (H.) 113.
Nyholm i Kbhvn. 192.
Nørrefælled v. Kbhvn 144.
Nørreport (Kbhvns) 19. 135. 144 171. 199. 211. 217.
Nørregvarteer i Kbhvn 110.
Nørrevold i Kbhvn 90. 170.

Oldenburg i Tydskland 70.
Oliver (Georg) 86.
Ollendorph (Jørgen) 103.
Olrog (Claus) 105.
Olrog (J.) 105.
Oversvømmelser 1. 2. 3

Paracelsus 242. 252.
Paræus 242.
Patin 257.
Paulini (L.) Gothus 245. 250.
Paulli (Simon) 260.
Pay (F. J.) 96. 113.
Peblingesøen v. Kbhvn 171.
Peckel, Apotheker 44. 56.
Pedermadsensgang i Kbhvn 18.
Pesthuset v. Kbhavn. 34. 35. 36. 37. 38. 142. 144. 149. 197.
Pesthuuskirkegaarden 134.
Pestwestere 25. 32. 38 o. fl. St.
Peter I. af Rusland 4.
Petri Kirke i Kbhvn 96. 212.
Pforten, Generalmajor 44.
Physicus ansat (i Kbhavn) 13; (i Provindserne) 29.
Pico de Teneriffa 2.
Pistolstræde i Kbhvn 18.
Plate (Henrik) 223
Plater 257.
Plinius 244.
Polen 4. 41. 159.
Pommern 4. 31. 41. 66. 183. 212.
Pontoppidan (C.) 205-06.
Pontoppidan (Erik) 13. 16. 17. 30. 36. 230.
Preussen 4. 41. 66.
Prindsen paa Vestergade 196.
Pultava i Rusland 4.

Quarantainehuset paa Christhvn 82. 97. 122 130. 166. 170.
Quist (C.) 113.
Quist's Huus (Sieur) 170.
Qvæsthuset i Kbhvn 10. 22. 23. 28. 130. 185. 187. 188. 192. 193. 200. 201. 207. 208.
Qvæsthusgade i Kbhvn 28.

Naa i Skaane 5.
Raadhuset i Kbhvn 73.
Rabe (Johan Otto) 48. 50. 52.
Rahbek (Knud Lyne) 104.
Ramazzini 3. 244.
Rantzau (Heinrich) 252. 253.
Rantzau (Jørgen) 7. 8.
Reedtz, Admiral 10.
Regentsen 104.
Rendsborg i Sønderjylland 225. 226.
Reventlov (Christian Ditlev) 5. 6 7. 8.
Riber (Hans) 22. 26. 212. 218-19.
Richter (Hans Jørgen) 111. 161.
Riegels (Niels Ditlev) 185. 186-87. 188. 205. 208.
Riga i Livland 59.
Riise (M.), 113.
Ringsted 142.
Ritmeister (Johan Friderich) 110.
Robert 216.
Rode, Amtsforvalter 219. 221.
Rodsteen (Christian) 63.
Roeskilde 2. 152. 202. 228. 212-23.
Rohmann (Jørgen L.) 230.
Rolfs, Familie 170.
Rom i Italien 2. 3.
Rose (Christian) 212.
Rosenborg-Qvarteer 110.
Rosenstand-Goiske 198.
Rosenstern 4.
Rosenvinge (Kolderup-) 14.
Rostgaard (Jens) 50. 52.
Rostock i Meklenborg 12. 23. 115. 128. 230.
Rømer (Gregers) 48. 50.
Rømer (Ole) 1. 15. 17.

Sachsen i Tydskland 2.
Salomons Apothek i Kbhvn 27.
Saltholm 41. 48. 66. 84. 182. 225.
Sandager (L.) 96.
Sarouw, Familie 170.
Scharffenberg (Michael G.) 44. 62. 212.
Scheel (Joachim) 13.
Schindel, Grevinde 70.
Schlesien i Tydskland 4. 248.
Schlytter (Herman) 132.
Schmidt, Læge 8.
Scholten (Jobst v.) 227.
Schnurrer 4. 257.
Schumacher, Familie 170.
Schweiz 2.
Schönfeldt, General 197.
Seckmann, Etatsraad 159.
Seerup (Jørgen) 74. 77. 83.
Sehested (Christen Thomsen) 180. 184.
Sehested (Christian) 70. 139.
Seidelin (Michel) 213.
Sennert 257.
Sevel (Søren) 133.
Siebenbürgen 4.
Siedler (Claus) 15.
Siegfried (Jochum Friderich) 110.
Siena i Italien 2.
Simonsen (Christian) 62.
Sjælebodorne i Kbhvn 123. 149. 150.
Skaane 2. 5 40. 59.
Skibskirkegaarden ved Kbhavn 140. 141. 142.
Skidenstræde i Kbhvn 124.
Skjørbugsfeber 3. 229. 232-33
Skotte (Peder) 35.
Slange (Niels) 30. 31. 33. 36.
Slesvig, By. 226.
Slesvig, Hertugdømme 225. 227.
Smaaland i Sverrig 7.
Smedehuset ved Castellet 197.
Smidt (Henrik) 30. 232.
Snarens Qvarteer 110.
Sonden ved Helsingør 49. 53.
Sortedam ved Kbhvn 71. 75.
Sorte Død 30.
Sorø 40. 55. 232.
Spanien 1. 4. 33.
Sperling (Otto) 13.
Sprengel (C.) 257.
Springgade i Kbhvn 19.
Sprogø 41.
Stabelfeldt (Christoffer) 113.
Stargard i Pommern 22. 42.
Steenbuch (Hans) 152.
Steendamsbroen ved Kbhvn 171.
Steenstrup v. Helsingør 50.
Stenbock (Magnus) 5. 6. 7. 8. 59. 187. 227.
Steno (Niels) 19.
Stettin i Pommern 4 12. 42.
Stockholm 4. 33. 43. 159. 179. 210. 234. 255. 257.
Store Kongens-Gade i Kbhvn 111.
Stralsund i Pommern 4. 152. 176. 181. 183. 187. 198.
Strandgade i Helsingør 43.
Strandqvarteer i Kbhvn 110.

Strandstræde i Kbhvn 202.
Stub, Skriver 82.
Studenter (Kbhvns) 99. 120=22. 124. 125. 169.
Stævnsherred 216. 223.
Sundheds=Commissionen i Kbhvn, oprettet 62; hævet 202.
Svaneapotheket i Kbhvn 27.
Svendborg 230.
Svingelport (Helsingørs) 48.
Sydenham (Thomas) 20. 247. 256. 257.
Sylvius 243. 246. 259.
Sønderborg paa Als 182.
Sørensen, Lieutenant 196.

Taarnby paa Amager 221. 222.
Taarsebro i Skaane 6.
Tausen, Cancelliraad 90.
Thestrup (Frantz) 102.
Tikiøb ved Helsingør 50.
Toldbodgade i Kbhvn 90.
Tommerup (Knud) 112. 216=17.
Tommerups (Knud) Gaard 192.
Torm (Erik) 2. 3. 68. 70. 144. 208. 211.
Trabæus (Adam) 170.
Trepano i Italien 2.
Trinitatis Kirke i Kbhvn 96. 105.
Trinitatis Kirkegaard 135. 136. 137.
Trondhiem 21.
Troyel, Schoutbynacht 184. 188.
Tydskland 1. 3. 42. 110. 169. 229.
Tøihuset i Kbhvn 134. 146.

Ulrich (Daniel) 77.
Ungarn 4.
Universitetet i Kbhvn. 31.
Unzer 244.

Wagener (Daniel) 9. 22.
Wagener (Reinhold) 9. 10. 22. 23. 69. 73. 106. 114. 158. 164. 188. 212.
Vaisenhuset i Kbhvn 148. 190. 197.
Vaisenhuus=Apotheket 27.
Waldschmidt 225.
Vanier (Lambert) 101. 148. 190. 197.
Varberg (P.) 136
Varpeløv i Stævns Herred 217.
Warschau i Polen 159.
Vartou Hospital 37. 124.
Veierhuset paa Christianshavn 170.
Velschow (Philip) 84. 166.
Wendt (Joh. Chr. Vilh.) 35.
Venedig i Italien 3.
Wentzel (Martin Johannes) 116. 221.
Vesterbro v. Kbhvn 165. 177. 217.
Vestergade i Kbhvn 196.
Vesterport (Kbhvns) 99. 134. 135. 165. 171.
Vestersvarteer i Kbhvn 12. 110.
Vestervig i Sverrig 179.
Vestervold (Kbhvns) 179.
Westphalen (Jacob Elias v.) 24. 45. 46. 49. 50. 52. 53. 54.
Vesuv i Italien 2.
Weyse, Familie 170.
Vexiø i Smaaland 7.
Wibe, Statsminister 186.
Wichmann (C.) 96. 113.
Wien i Østerrig 4.
Viingaardsstræde i Kbhvn. 110.
Willemsen (Morten) 18. 192.
Villingebæk ved Helsingør 52.
Vimmelskaftet i Kbhvn 167.
Winding (Povel) 135=
Winsløv (Niels Bruno) 9. 22.
Wismar i Meklenborg 181. 187.
Witløf, Capitain 195.
Wittenberg i Sachsen 20.
Wodruff, Regimentsqvarteermester 71. 75.
Wodruffsgaard 71. 75. 76=87. 95. 96. 104. 113. 114. 116. 117. 118. 130. 135. 157. 162. 165=66. 200. 202. 207.
Vogth (Henrik) 136.
Wolfen (Johan Conrad) 21. 46.
Wolff (Jens Lauritzen) 37. 39.
Worm (Christen) 66. 69. 73. 102. 112. 113. 119. 148. 152. 158. 168. 199.
Worm (Jens) 23.
Worm (Ole) 19. 20. 31.
Wresen v. Langeland 41.
Wøldike (Andreas) 9.
Wøldike (Peder Rosenstand) 221.

Zebaots (o: Garnisons) Kirke 112.

Ørsjø i Skaane 2.
Østergade i Kbhvn 167.
Østergothland 249.
Østerport (Kbhvns) 74. 99. 134. 135. 137. 142. 201.
Østersvarteer i Kbhvn 12. 110.
Østerrig 4.

Rettelser.

Side 7, L. 6. f. n. slettes „Baron" foran Jørgen Rantzau.
„ 13, „ 5. f. o. „Fader" læs Farfader.
„ 68, „ 4. f. n. „Frederik den Tredies" læs Fr. d. Fierdes.
„ 70, Anm. 1, L. 1. „Naar det" læs Naar J det.
„ 83, L. 5. f. o. „fire" læs fem.!
„ 102, „ 3. f. n. „Bram" læs Braëm.
„ 188, Anm. L. 3. „Metzen" læs Metzgen.